

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI VE IRAK'IN KUZEYİNDEKİ
BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ UYGULAMASI**

HASAN TEVFİK GÜZEL

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ŞUBAT 2024

**STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI VE IRAK'IN KUZEYİNDEKİ
BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ UYGULAMASI**

Hasan Tefik GÜZEL

DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞUBAT 2024

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hasan Tevfik GÜZEL

05.02.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Programı Doktora öğrencisi Hasan Tevfik GÜZEL tarafından hazırlanan Stratejik Derinlik Kavramı ve Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi Uygulaması başlıklı tez çalışması 05/02/2024 tarih ve 11:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
<u>Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):</u> Prof. Dr. Çınar ÖZEN Ankara Üniversitesi	☒	☐
<u>Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):</u> Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
<u>Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):</u> Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
<u>Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):</u> Prof. Dr. Bilal KARABULUT Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
<u>Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):</u> Doç. Dr. Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM Atılım Üniversitesi	☐	☒

STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI VE IRAK'IN KUZEYİNDEKİ BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ UYGULAMASI

(Doktora Tezi)

Hasan Tevfik GÜZEL

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şubat 2024

ÖZET

Türkiye'nin bulunduğu uluslararası konum ve sahip olduğu tarihî geçmiş onun takip edeceği dış politikasına doğrudan etkide bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden 21. yy. başlangıcına kadar oldukça uzun bir süre 'denge politikası' odaklı yaklaşımlar üzerinden yürütülen dış politika 2000'li yılların başlarından itibaren bir değişim yaşamaya başlamıştır. Bu değişimin ana aktörü olan Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik isimli kavramsallaştırması Türk Dış Politikası'na oldukça derin etkiler bırakmıştır. Kavramın dinamik bir yapı içinde ürettiği diğer bazı kavramlarla birlikte sebep olduğu değişimin zihnî kaynağına inerek incelenmesi bu değişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Tez çalışması içerisinde bu değişimin arka planındaki kavramsal yaklaşım detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çerçevede gerçekten bir değişimin olup olmadığı, değişimin konjonktürel mi yoksa nitelikli bir yapı mı arz ettiği, değişime sebep olan yaklaşımın zihnî parametrelerinin neler olduğu gibi sorular tezin çözmeye çalıştığı soru çerçevesini inşa etmiştir. Stratejik Derinlik kavramsallaştırması üzerinden yaşandığı iddia edilen değişimin Irak'ın kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkilere yansımaları da yine bu kavram üzerinden ele alınmıştır. Terörizm ve karşısında askerî çözüm yöntemleri ile şekillenen ikili ilişkiler Stratejik Derinlik kavramsallaştırması ile çeşitlendirilerek geliştirilmiştir. Tez içerisinde tüm bu değişim ve gelişim süreçlerinin ana faili olarak Stratejik Derinlik kavramsallaştırması kabul edilmiş ve kavramın sebep olduğu eylemlerin sonuçlarından ziyade kavramın ortaya çıkmasına sebep olan sâikler ortaya konularak süreç anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 114107, 114108

Anahtar Kelimeler : Türk Dış Politikası, Ortadoğu, Irak, Kürtler, Stratejik Derinlik

Sayfa Adedi : 305

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

THE STRATEGIC DEPTH CONCEPT AND ITS APPLICATION TO THE REGIONAL
KURDISH ADMINISTRATION IN NORTH OF IRAQ

(Ph. D. Thesis)

Hasan Tevfik GÜZEL

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

February 2024

ABSTRACT

Turkey's international position and its historical background have a direct impact on the foreign policy it follows. From the late Ottoman Empire to the beginning of the 21st century, foreign policy, which was carried out for a long time through 'balance policy' oriented approaches, has started to experience a change since the early 2000s. The main agent of this change, Ahmet Davutoğlu's conceptualization of Strategic Depth has had a profound impact on Turkish Foreign Policy. Analysing the concept together with some other concepts that it produces in a dynamic structure by going down to the mental source of the change that it causes will help to better understand this change process. In this study, the conceptual approach behind this change is discussed in detail. Within this framework, this study aims to seek answer to research problems such as whether there has really been a change, if so, whether the change is cyclical or offers a qualitative structure and what are the mental parameters of the approach that causes the change. The reflections of the change allegedly experienced through the conceptualization of Strategic Depth on the relations with the Regional Kurdish Administration in north of Iraq are also discussed through this concept. Bilateral relations shaped by terrorism and military solution methods against it have been diversified and developed with the Strategic Depth conceptualization. Throughout the study, the Strategic Depth conceptualization has been accepted as the main perpetrator of all these change and development processes. Meanwhile, the study tries to understand the process by revealing the motives that led to the emergence of the concept rather than the consequences of the actions caused by the concept.

Science Code : 114107- 114108

Key Words : Turkish Foreign Policy, Middle East, Iraq, Kurds, Strategic Depth

Page Numbers : 305

Supervisor : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Almış olduğum önceki tüm eğitim süreçlerinin akabinde Gazi Üniversitesi'nde universal (evrensel) değerlere sahip bir şekilde başlayan bilgiye tâlip olma halimin oldukça uzun bir süre zarfındaki devamlılığına, sahip oldukları sonsuz sabır melekesi ile katlanma nezaketi gösteren başta danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Sayın Türel YILMAZ ŞAHİN olmak üzere, Tez İzleme Komitesi üyeleri kıymetli hocalarım Prof. Dr. Sayın Canan ATEŞ EKŞİ ile Prof. Dr. Sayın Çınar ÖZEN'e sunacağım bu satırlardaki teşekkür beyanı, tez çalışmamın ortaya çıkması aşamasında kendilerine verdiğim zahmetlerin yanında ne yazık ki hafif kalmaktadır. Zihnî varoluşun temelini inşa eden hoca-talebe ilişkisinin sahip olduğu sonsuz nitelik eşliğinde kendilerine şükranlarımı sunuyorum. Bu uzun soluklu anlama ve anlamlandırma gayretim süresince her daim yanımda olduklarını hissettirip desteklerini esirgemeyen başta ailem olmak üzere aklında ve gönlünde yer ettiğim tüm arkadaşlarıma gösterdikleri letâfet için minnettarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. DIŞ POLİTİKA VE ULUSAL GÜÇ UNSURLARI.....	11
2.1. Coğrafya	15
2.2. Nüfus	20
2.3. Ekonomi	25
2.4. Askerî Yapı	29
2.5. Siyasî Yapı/İrade.....	32
2.6. Ulusal Özellik ve Moral	35
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA DENGİ SİYASETİ	39
3.1. 19. yy. Dönemi	40
3.2. 1923-1939 Dönemi	56
3.3. II. Dünya Savaşı Dönemi	65
3.4. Soğuk Savaş Dönemi	70
3.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem	91
4. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA AHMET DAVUTOĞLU VE STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI.....	99
4.1. Medeniyet ve Ben-İdraki.....	113
4.2. Stratejik Derinlik Çerçevesi	118
4.3. Stratejik Derinlik ve Güç Unsurları	124
4.3.1. Coğrafya	128

4.3.2. Tarih, Kùltür ve Nùfus	134
4.3.3. Ekonomik, Teknolojik ve Askerî Kapasite	141
4.3.4. Stratejik Zihniyet, Stratejik Planlama ve Siyasî İrade.....	147
4.4. Türk Dış Politikası ve Bir Kavramsallaştırma Olarak Stratejik Derinlik	149
4.5. Stratejik Derinlik Kavramının Kavramları.....	162
4.5.1. Güvenlik-Özgürlük Dengesi.....	163
4.5.2. Komşularla Sıfır Sorun.....	168
4.5.3. Ritmik Diplomasi, Mekik Diplomasisi, Proaktif Diplomasi ve Önleyici Diplomasi	179
4.5.4. Çok Boyutlu – Çok Kulvarlı Dış Politika.....	184
4.5.5. Merkez Ülke	189
5. STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE IRAK BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ (IBKY)	195
5.1. Ortadoğu Kavramı.....	195
5.2. Stratejik Derinlik ve Ortadoğu	200
5.3. Yönetim Mekanizması Olmayan Kürtler	206
5.3.1. Barzani Etkisi	210
5.3.2. Irak'ın Yapısal Hamleleri Karşısında Kürtler	218
5.3.3. IBKY'nin <i>de Facto</i> İnşa Süreci	227
5.3.4. IBKY'nin <i>de Jure</i> İnşa Süreci	232
5.4. Anayasal Resmîyet Kazanan IBKY	239
5.4.1. Bölgesel Meclis	239
5.4.2. Bölgesel Hükümet	242
5.4.3. Bölge Başkanı/Başkanlığı	245
5.5. Stratejik Derinlik Kavramı ve IBKY	248
6. SONUÇ	281
KAYNAKLAR	287
ÖZGEÇMİŞ	305

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklamalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
CENTO	Merkezî Antlaşma Teşkilatı/Central Treaty Organisation
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
COMINFORM	Komünist Enformasyon Bürosu / Communist Information Bureau
DSP	Demokratik Sol Parti
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayrı Safi Milli Hasıla
IBKY	Irak Bölgesel Kürt Yönetimi
IMF	Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund
İŞİD	Irak-Şam İslam Devleti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Millî Selamet Partisi

NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü / North Atlantic Treaty Organisation
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü/ Organization of the Petroleum Exporting Countries
PASOK	Panhelenik Sosyalist Hareket
RAF	Kraliyet Hava Kuvvetleri/Royal Air Force
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

1. GİRİŞ

Türkiye'nin Iraklı Kürtlere yönelik politikaları 21. yy. başlangıcında cereyan eden uluslararası gelişmeler neticesinde vuku bulan Irak'ın işgali ile başlayan süreçte büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişim sürecinde Iraklı Kürtler daha önceki edilgen konumlarını devam ettiriyorken özellikle Türkiye hızla değişen uluslararası gelişmeleri, sahip olduğu veriler ışığında tekrar yorumlayarak yeni olarak kabul edilebilecek politikalar geliştirmiştir. Bu noktada Türkiye'nin büyük oranda Stratejik Derinlik kavramı ile şekillenen bu yeni dış politikasının Iraklı Kürtlere yönelik tutumu, Soğuk Savaş sonrasındaki süreç içerisinde sergilenen güvenlik temelli yaklaşımlardan ziyade siyasî ve ekonomik alanlar başta olmak üzere çok çeşitli bir boyut kazanmaya başlamıştır.

Ortadoğu coğrafyası üzerinde yaşayan Kürtlerin farklı devletlerin bünyesinde yer almaları onları Ortadoğu ile ilgili gelişmelerin önemli unsurlarından biri haline getirmektedir. Zîra Ortadoğu coğrafyası üzerinde etkili olma gayreti gösteren uluslararası aktörler Kürtleri dikkate alan stratejiler geliştirmektedirler. Bu çerçevede özellikle en örgütlü yapı görüntüsü arz eden Irak topraklarında yaşayan Kürtler başta olmak üzere Ortadoğu coğrafyasındaki denklemlerde Kürtlerin önemi gittikçe artmaya başlamıştır. Nitekim 2003 yılında Irak'ın işgalinin ardından sahip oldukları anayasal hak ve yetkiler çerçevesinde politikalar üretip, faaliyetler gerçekleştiren ve Ortadoğu odaklı uluslararası gelişmelerde pragmatist bir tutum sergileyerek sahip oldukları kazanımlarını arttırma gayreti gösteren Irak topraklarında yaşayan Kürtler, bölge ve bölge dışı güçlerin Ortadoğu üzerindeki karmaşık denklemleri arasında kendilerine güvenli bir alan yaratmaya çalışmaktadırlar.

Ortadoğu'ya yönelik politikalarında geçmişten itibaren ülkelerin toprak bütünlüklerine vurgu yapan Türkiye'nin Irak topraklarında yaşayan Kürtlere karşı tutumu zaman içerisinde değişim göstermiş, özellikle Soğuk Savaş sürecinin getirmiş olduğu güvenlik temelli askerî bakış açısı odaklı dış politik yaklaşımlar yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Türkiye özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünyayı etkileyen gelişmeler karşısında uluslararası konumunu tekrar yorumlamış ve bu yeni koşullar karşısında yeni politikalar geliştirmiştir. 11 Eylül saldırılarının müsebbibi olarak görülen Usame bin Ladin'in bulunduğu Afganistan'a yapılan ABD öncülüğündeki müdahalenin ardından ABD'nin teröre destek veren ülkeler olarak işaret ettiği ülkeler arasında

Türkiye'nin sınır komşusu Irak'ın da bulunması Irak'ın Türkiye'nin dış politikasındaki en sıcak gündem maddesi haline gelmesine neden olmuştur. Türkiye bir taraftan olası bir savaşı engellemek için diplomatik mücadele verirken diğer taraftan da ABD'nin Irak'a muhtemel müdahalesinin yaratacağı etki, yetkili makamlar tarafından değerlendirilerek bu yönde olası bir gelişmenin yaşanması karşısında yürütülmesi planlanan politikalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Irak'ın işgali ile Ortadoğu'nun büyük değişimlere gebe olacağı öngörüsü ile hareket eden Türkiye'nin Irak'ın işgalini önleme yönündeki gayretleri olumlu neticelenmemiş ve ABD 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ı işgal etmeye başlamıştır. ABD askerlerinin Türk topraklarını kullanarak Irak'a yönelik işgal operasyonunu gerçekleştirme talebi niteliğindeki 1 Mart Tezkeresi'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) reddeden ve Irak'ın toprak bütünlüğünün Ortadoğu coğrafyasının huzuru için en önemli koşullardan biri olduğu tezini geçmiş dönemlerden itibaren her fırsatta dile getiren Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden unsur olarak görülen Iraklı Kürtler ile ilişkilerini ortaya çıkan bu yeni durum çerçevesinde şekillendirmeye devam etmiştir. Özellikle işgal sonrasında Irak toprakları üzerinde ABD'nin en yakın müttefiki konumuna yükselen Kürtler ABD'nin yeniden yapılandırmaya çalıştığı Irak'ta etkin bir konum elde etmişlerdir. ABD'nin Kürtler ile birlikte Irak'ın kuzeyinde zaman zaman Türkiye'yi dikkate almayan politikalar izlemesi ise Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir.

Yeniden yapılandırılan Irak toprakları üzerinde Kürtlerin eskiye nazaran daha etkili bir konum elde etmiş olmaları Türkiye'nin Kürtler ile olan ilişkilerinde doğrudan Irak'ın kuzeyindeki Kürt yönetimini dikkate alan politikalar geliştirmeye başlamasını da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar işgal sonrası süreç içinde böylesi bir gelişmenin cereyan ettiği görülse de 2002 yılı sonrası Türk Dış Politikası'nın teorik çerçevesini inşa eden Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun 'Stratejik Derinlik' isimli yaklaşımı sürecin bu yönde gelişmesinin ana kaynağını teşkil etmiştir. Zira Ortadoğu'nun yakın geleceği ile ilgili bölgesel barışı tehdit edebilecek en geniş kapsamlı tehlikeyi Türk, Acem, Arap ve Kürt unsurlar arasında etnik nitelikli bir çatışmanın çıkartılması ve sürekli problem kaynağı olan bir kangren haline dönüştürülmesi şeklinde yorumlayan Davutoğlu'nun bu tezi, Türkiye'nin son dönemdeki dış politikasına doğrudan etkide bulunmuştur. Bu çerçevede askerî bakış açısından ziyade siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. unsurları sürece daha fazla dâhil eden Türk Dış Politikası bu doğrultudaki gelişmeler ile dış etkenleri de dikkate alarak

ilişkilerini farklı bir mecraya çekmeye ve kaydedeceği gelişmelerle de Irak topraklarında yaşayan Kürtlerle ilişkilerde var olan sorunların kademeli bir şekilde çözüme kavuşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu minvalde Türkiye özellikle yakın bölgesinde yaşanan olaylarda daha aktif bir dış politika izleme gayreti ile gelişmelere etkide bulunmaya çalışmakta ve kendi toprak bütünlüğünün yanı sıra bölge istikrarını da gözetten bir dış politika stratejisi uygulamaktadır. Nitekim Ortadoğu coğrafyasında Türkiye'nin doğrudan içinde bulunacağı bir çatışma ortamının vuku bulmasının haritaların yeniden çizilmesi gibi bir ihtimali de içinde barındırma potansiyeli taşıdığını iddia etmek çok zorlama bir tahmin olmayacaktır.

Türkiye'nin 2000'li yıllar itibariyle takip etmeye çalıştığı dış politik tutumun temelini yukarıda da söz edildiği üzere Ahmet Davutoğlu'nun 2001 yılında kaleme almış olduğu 'Stratejik Derinlik' isimli çalışması oluşturmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca yaşanan kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin ardından 2002 yılında gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile birlikte Türk siyasî yaşamı, uzunca bir süreden sonra tek başına iktidar olgusu ile yeniden karşılaşmıştır. Siyasî istikrarın temin edildiği bu yeni dönem ile birlikte Türkiye'nin dış politikasına şekil veren en önemli isim dönemin Başbakanı Abdullah Gül'ün dış politikadan sorumlu başdanışmanı olarak atadığı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu olmuştur. AKP yönetiminin dış politik açılımlarının temel belirleyicisi konumuna gelen '*Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*' isimli kitapta belirtilen hususlar, Dışişleri Bakanı ve sonrasında Başbakan sıfatlarına sahip olması dolayısıyla Ahmet Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası üzerindeki etkisini pekiştirmesine vesile olmuştur. Söz konusu çalışması içerisinde Davutoğlu Türkiye'nin tarihî ve coğrafi açıdan sahip olduğu uluslararası konumunun Soğuk Savaş sonrası dönemden başlamak üzere gelişen olaylar karşısında yeniden yorumlanması gerektiğini belirterek vizyon odaklı bir dış politika takip edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Türkiye'nin geleceğe yönelik dış politika stratejisinin güç merkezleri ile ilişkilerin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi ve uzun dönemli kültürel, ekonomik ve siyasî bağların sağlamlaştırıldığı bir hinterland oluşturulması şeklinde özetleyen Davutoğlu, Yakın Kara Havzası (Balkanlar-Ortadoğu-Kafkaslar), Yakın Deniz Havzası (Karadeniz-Adriyatik-Doğu Akdeniz-Kızıldeniz-Körfez-Hazar Denizi) ve Yakın Kıta Havzası'nı (Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya-Orta ve Doğu Asya) Türkiye'nin bölgesel etki alanlarının kademeli bir tarzda genişletilerek uluslararası küresel konumunun

güçlendirilmesi hedefine yönelik dış politika stratejisinin jeo-politik temeli olarak nitelendirmiştir.¹ Davutoğlu'nun çizdiği bu yeni dış politik açılımın ilk kademesi olan Yakın Kara Havzası içerisinde yer alan Ortadoğu başlığı altındaki önemli unsurlardan birinin Irak ve bir alt kademede de Irak'ta yaşayan Kürtler olduğu ise şüphesizdir.

Sahip olduğu jeo-politik konumu dolayısıyla dünya hâkimiyetine dair geliştirilen stratejilerin içinde önemli bir yer işgal eden Türkiye ile Irak'a karşı 20. yy. boyunca verdikleri silahlı mücadelenin ardından 21. yy. itibariyle yine Irak toprakları üzerinde anayasal bir idarî yapıya sahip olan Irak'ta yaşayan Kürtlerin karşılıklı ilişkileri günümüz itibariyle çok farklı bir boyut kazanmış bulunmaktadır. İlişkilerin bu evriminde tarafların tutumlarının yanı sıra uluslararası ilişkiler alanında yaşanan değişimler de etkili olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş'ın son dönemlerinden itibaren yaşanan bazı siyasî, ekonomik, kültürel, teknolojik, toplumsal vb. olaylar uluslararası ilişkiler alanındaki gelişmelerin seyrinin değişmesine ve bu durum da şüphesiz bu yeni gelişmeler karşısında olayların izahı noktasında farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler alanında cereyan eden gelişmeler askerî güce dayalı bakış açısı ve devletlerin alternatifsiz tek aktör olduğu görüntüden uzak bir yapı arz etmeye başlamıştır. Özellikle 20. yy.'ın son çeyreğinden itibaren uluslararası ilişkiler alanında ivme kazanan politik hareketlilik süreci bu süreci yaratan faktörlerin karmaşık bir niteliğe bürünmesine ve bu durum da geçmişten itibaren meşruluk kazanmış olan teorik yaklaşımların geçmişte sahip oldukları etkilerinin azalmasına/kaybolmasına neden olmuştur. İki kutuplu küresel yapının dağılması ile birlikte uluslararası ilişkiler alanındaki temel siyasî, ekonomik ve askerî konularla ilgili parametrelerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum her biri birbiriyle etkileşim halinde olan dinamik unsurların yeniden yorumlanması ile ülkelerin uluslararası konumlarını etkileyen bir yeniden tanımlama sürecini başlatmıştır. Bu noktada hızlı bir şekilde nitelik ve nicelik değişimi gösteren uluslararası ilişkiler ağı içerisinde oluşan yeni duruma uyum sağlayarak çıkarlarını muhâfaza edebilmek uluslararası konumu dolayısıyla sadece Türkiye'nin değil tüm dünya ülkelerinin dış politikalarına farklı vizyonlar kazandırarak bu durumdan âzamî düzeyde fayda sağlamalarını zorunlu kılmıştır.

¹ Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. (19. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 118.

Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olarak kabul edilen devletlerin kendi aralarındaki münasebetlerinde geleneksel yaklaşımlardan ziyade siyasetin ve diplomasinin sonuna kadar kullanıldığı, hukukun ve değerlerin etkili olduğu, sosyal, kültürel, ekonomik vb. ilişkiler ağının örüldüğü sürecin daha huzurlu, barışçıl ve istikbâl vaadeden bir ortam yaratacağı tezi üzerine inşa edilen Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik isimli yaklaşımı Türkiye'nin Irak ve özelinde Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'ne (IBKY) karşı yeni dönem itibariyle takip ediyor olduğu yeni dış politik tutumu özetlemektedir.

Uluslararası ilişkiler alanında yaşanan gelişim ve değişimlere paralel bir şekilde Türkiye'nin uluslararası konumunun yeniden yorumlanması noktasında dış politika yapım sürecine etkiye bulunan unsurlar büyük bir önem arz etmektedir. Bu yüzden özellikle jeo-politik konumu itibariyle uluslararası ilişkiler camiasına yön veren birçok olayın dolaylı ya da doğrudan etkileneni görüntüsü arz eden Türkiye bu yeni sürecin edilgeni olmaktan ziyade sahip olduğu ulusal özelliklerini rasyonel bir değerlendirmeye tâbi tutarak daha aktif bir dış politika vizyonu ile hareket etme gayreti göstermiştir.

Uluslararası İlişkiler bilim dalının bir alt kategorisi niteliğindeki Dış Politika kavramı ve bu kavramın öznesi konumuna sokulan ulus-devletlerin sahip olduğu özellikler bu politikanın belirlenmesi noktasında çok büyük etkiye sahiptir. Her devletin sahip olduğu özellikler, o ülkenin yürütüyor olduğu veya yürüteceği temel dış politik yaklaşımları bazen kaçınılmaz bir biçimde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla dış politikanın öznesi konumuna gelen 'ulus-devlet' yapısının sahip olduğu ulusal özellikler Uluslararası İlişkiler literatürü içerisinde geçmişten itibaren bir araştırma konusu başlığı olarak kendisine önemli bir yer bulmuştur.

Bu çalışma içerisinde de sosyal bilimler alanındaki bir çalışmanın evreleri mahiyetinde tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve nihayetinde yönlendirme kademelerinden müteşekkil bir metodolojik yaklaşım gayreti içinde olunmaya çalışılacaktır. Böylesi bir sıralamanın çalışma içerisindeki varlığı, tarihî akışı kesintiye uğramayan Türk Dış Politikası'nın içinde bulunduğu belirli bir zaman aralığının bu çerçeve içerisinde ele alınmasını da beraberinde getirmektedir. Söz konusu zaman aralığı çalışmanın zaman ayağını oluşturmakta ve 21. yy. başlangıcından itibaren Stratejik Derinlik kavramı çerçevesinde kavramın müellifi olan Ahmet Davutoğlu'nun resmî olarak görev aldığı belirli bir süreyi kapsayarak yaşanan gelişmeleri ve değişimleri analiz etme

noktasında bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçevenin mahiyeti her ne kadar güncel olsa da konuların kendiliğinden ve bir anda zuhur etmediği gerçeği de göz ardı edilmeyerek sürecin anlık bir analizinden ziyade tarihî akışı ve süreci ihmal etmeyen bir yaklaşım benimsenmeye çalışılmıştır. Literatürün neredeyse en fazla üzerine çalışma yapılan konu başlığı olan Türk Dış Politikası gibi diğer tüm devletlerin de dış politika yapım süreçlerine etkileri kaçınılmaz olan unsurlar, çalışmanın başında sahip oldukları etkiye mazhar bir şekilde açıklanmaktadır. Bu açıklama Türk Dış Politikası'nın çalışmanın özünü teşkil eden bölgesel alanda yaşadığı değişimi anlama ve anlamlandırmada yol gösterici niteliğine sahiptir. Böylesi bir değişimin varlığını ortaya koyabilmek için değişenin ne olduğuna dair arka planın gerek dış politika kavramının gerek onu oluşturan unsurların ve gerekse de önüne aldığı Türk sıfatı ile Türk Dış Politikası'nın sahip olduğu yapının izah edilerek ortaya konulması tez çalışmasının ilk 2 bölümünü şekillendirmiştir. Dış politika ve onu oluşturan unsurların varlığını izah ile Türk Dış Politikası'nın siyasî tarihinin anlatıldığı bu 2 bölümün tez çalışmasının 90 sayfalık kısmını işgal etmesi değişimi anlamak ve anlamlandırabilmek için değişenin ne olduğuna dair bir çerçeve çizilmesine yardımcı olmuştur. Tamamen Türk Dış Politikası'nı ve bu politikayı üreten, icra edenler değil devletlerin ana aktör olduğu uluslararası yapının yaşadığı değişim de kaçınılmaz bir şekilde çalışmanın seyri içerisinde ele alınıp yaşanan tüm gelişmeler birlikte incelenmeye tâbi tutularak sürecin akıbetine dair yorumlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Zîra gerek devlet yapısının kendisinin gerekse de devletler ve devlet benzeri oluşumların meydana getirdiği uluslararası yapının içinde bulunduğu değişim süreci, vuku bulan olayların izah edilmeleri veya olması muhtemel gelişmelerin şekillendirilmeleri ile ara vermeksizin ilerlemektedir. Bu durum da şüphesiz içinde yaşanan zamanın yine içinden çıkmadan anlaşılması ve yorumlanması gibi meşakkatli bir süreci beraberinde getirmektedir.

Bu ulusal özellikler çerçevesinde kesintiye uğramadan bir devamlılık arz ettiği iddiası ile ele alınacak olan Türk Dış Politikası'nın siyasî tarihinin kesintiye uğramadığının delili niteliğinde sadece çalışmanın başlığı ile sınırlandırılmadan sahip olduğu yapısının detayları 19. yy.'dan itibaren ele alınarak çalışmanın başlığı kapsamında genelden özele bir seyir izlemektedir. Oldukça güncel bir konu başlığı ihtiva etmesine rağmen çalışmanın siyasî tarih ayağının 19. yy.'dan itibaren yaşanan gelişmeler kapsamında ele alınıp ilerletilmesi hem Dış Politika kavramının önüne aldığı kimlik nitelemesinin sürekliliğine hem de bu politikanın belli bir gelişim seyrinden sonra çalışmanın başlığı kapsamında nasıl bir değişime uğradığını ele almak maksadıyla kapsamlı bir girizgâh niteliği taşımaktadır.

Tarih içerisinde yaşanan hiçbir şeyin kendiliğinden ve bir anda zuhur etmediği gerçeğinden hareketle Türk Dış Politikası'nda yaşandığı iddia edilen değişimin tarihî kodlarına vâkıf olmadan yapılacak değerlendirmelerin eksik yönleri, ulaşılacak olan sonuçların temelllerinin de sağlam olmamasına sebebiyet verecektir. Çalışma içerisinde böylesi bir noksanlığa meydan vermemenin Türk Dış Politikası'nın yaşadığı değişimi anlamak ve anlamlandırmak için taşıdığı zaruret hali, kapsam itibariyle zaman zaman oldukça derin ve detaylı incelemeleri de beraberinde getirmiştir. Bu detaylı incelemelerin çalışmanın ana başlığından kopmadan icra edilmesi ise çalışmanın bir anlam bütünlüğü içerisinde ilerlemesini sağlamak adına önem taşımıştır.

Türk Dış Politikası kapsamında teorik ve akabinde pratik düzey itibariyle çok büyük bir etkiye mazhar olan Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasının nasıl ortaya çıkmış olduğunu izaha çalışmak, yukarıda söz edildiği üzere hiçbir şeyin kendiliğinden ve bir anda ortaya çıkmadığı gerçeğinden hareket etmek gibi bir süreci beraberinde getirmektedir. Kavramın Türk Dış Politikası üzerinde etki göstermeye başladığı zaman dilimlerinden itibaren sebep olduğu sonuçlarına dair ulusal ve uluslararası alanda binlerce çalışma var iken bu kavramın neden ve asıl önemlisi nasıl ortaya çıkmış olduğuna dair çalışmaların yok denecek kadar az olması bu çalışmanın kıymet derecesine katkı sunmaktadır. Yukarıda söz edilen kademelendirme çerçevesinde Türk Dış Politikası'nın belli bir zaman dilimine etki eden Stratejik Derinlik kavramının salt bir uluslararası ilişkiler/dış politika kavramsallaştırması değil çok farklı fikrî kaynaklar üzerine inşa edilen bir uluslararası ilişkiler/dış politika kavramı olması bu söz edilen kaynakların, kavramın müellifi üzerindeki tesirinden başlamak üzere oldukça kapsamlı bir incelemeyi zarûrî kılmaktadır. Kavramın Türk Dış Politikası üzerindeki etkisi neticesinde ortaya çıkan sonuçların uluslararası ilişkilerin egemen teorik yapılarına eklemlenerek anlaşılma ve anlamlandırılmaya çalışılması sadece bilimselliği üzerinden değil siyaseten de bir sınanabilirliği beraberinde getirmiştir. Kendisini –izm son ekleri ile biten kalıplaşmış teorik yapıların dışında bakış açıları ile inşa ettiği anlaşılan Stratejik Derinlik kavramının ortaya çıktığı fikrî zeminin tüm unsurları ile ele alınma çabası, sadece sonuçlarına odaklanılması eylemi yerine oldukça meşakkatli başka bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın içerisinde kavramın bu çerçevede ele alındığı en fazla sayfa sayısına sahip bölümü, Stratejik Derinlik kavramının sadece sonuçlarını odak alan diğer çalışmalardan farkını öne çıkarmaktadır. Kavramın içerdiği anlam ve temel dinamiklerinin neler olduğunun oldukça kapsamlı bir şekilde ele alındığı 3. bölüm Türk Dış Politikası'nda

yaşanan değişimin zihnî kodlarının ifşa edildiği bölüm olmuştur. Üzerine yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun kronolojik bir bölümlendirme ile anlatıldığı Türk Dış Politikası, bu bölüm içerisinde söz konusu kronolojik bölümlendirmeden uzak bir şekilde Davutoğlu'nun sahip olduğu zihnî parametreler eşliğinde ele alınarak incelenmiştir. Nitekim bu inceleme sadece Stratejik Derinlik isimli kitap ile sınırlı kalmamış Davutoğlu'nun zihin dünyası ve kendi ifadesi ile 'dünya görüşü'nün şekillenmesine yardımcı olan okumaları neticesinde ortaya koyduğu; doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan oldukça kapsamlı ve derin bir düşünce ürünü *Alternatif Paradigmalar: İslam ve Batı Dünya Görüşlerinin Siyaset Teorisine Etkisi* isimli kitabı, doktora tez çalışmasına paralel bir zaman diliminden itibaren üzerinde çalıştığı medeniyet kavramı odaklı *Medeniyetlerin Ben-İdraki* isimli kitabı, 11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri sadece uluslararası ilişkiler değil felsefî temelleri üzerinden ele alarak yaptığı konuşmalardan müteşekkil *Küresel Bunalım* isimli kitabı, Türk Dış Politikası'ndaki etkisinin danışmanlıktan icracı bir makam olan Dışişleri Bakanlığı'na kadar olan süre zarfındaki hayata geçen tezahürlerini anlattığı *Teoriden Pratiğe* isimli kitabı, dünyanın karşılaştığı olumlu ve olumsuz siyasî, kültürel, ekonomik, askerî, sosyal tüm gelişmeleri ele alarak bu gelişmelere verilecek istikamete dair yönlendirici tavsiyelerinin yer aldığı 2020 yılında yayımlanan *Sistemik Deprem ve Dünya Düzeni: Dışlayıcı Popülizme Karşı Kapsayıcı Demokrasi* isimli kitabı ve bu kitaplarla anlamsal ve kurgusal bütünlük arz eden makaleleri eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın odağının, kavramın ortaya çıkardığı sonuçlarının yanında bir yanardağın yeryüzünden binlerce kilometre aşağısında ürettiği lavları püskürtmesinde olduğu gibi gözle görülen lav püskürtme olayından ziyade yerin binlerce kilometre altındaki lav üretim süreçlerinin bilinme süreci şeklinde ortaya konulması söz konusu zorlu süreci gözler önüne sermektedir. Bu süreç gerek kavramın anlaşılması gerekse de anlamlandırılması noktasında müellifinin önce bir bilim ardından da bir siyaset insanı olarak sahip olduğu sıfatların gerçekliğini çalışmanın bilimsel objektifliğine halel getirmeden değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. Netice itibariyle kavramın sahip olduğu anlam kodlarının açığa çıkarılması eyleminin, kavramın Türk Dış Politikası'nda sebep olduğu etki halelerinin değerlendirilmesinden daha az kıymetli olmadığından hareketle bu kıymeti karşılırcasına çalışmanın içerik ve boyut itibariyle en geniş ve kapsamlı bölümü Stratejik Derinlik kavramının açıklanmasına ayrılmıştır.

Süreklilik arz ettiği iddiasında bulunduğumuz Türk Dış Politikası'nın, Stratejik Derinlik kavramsallaştırması ile yöntem bazında gösterdiği değişimin en büyük yansımalarından biri ise Irak'ın kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi'ne karşı olmuş ve söz konusu kavramsallaştırmanın genelden özele şeklinde Ortadoğu, Irak ve IBKY nezdindeki ilişkilerde sebep olduğu değişim tez çalışmasının son bölümünde ele alınmıştır. Eski bir Osmanlı toplumu olan, Osmanlı sonrası dönemde farklı devletler bünyesinde hayatlarını idame ettiren, kendi adlarına bir devlet yapısına sahip olamayan Kürtlerin en örgütlü yapıyı tesis edebildikleri coğrafya Irak toprakları olmuştur. Söz konusu toprakların Türkiye'nin mücadele etmek zorunda kaldığı terör olaylarının kaynağı pozisyonuna dönüşmesi Türkiye ile Irak ve Iraklı Kürtler arasındaki ilişkilerin uzun süre seyrini tayin eden ana etkenlerden biri olmuştur. İlişkilerin 'terör' kelimesi ile yan yana gelmesi kendiliğinden olumsuz bir hava oluşmasına sebep olurken yukarıda bahsedildiği üzere dış politikadaki değişimin tesiri, ilişkilerden 'terör' kelimesinin yavaş yavaş çıkarılarak çok farklı alanlarda yeni ilişki çeşitlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu noktada terör olaylarının ve bu olaylara karşı askerî mücadelenin günümüzde dahi son bulmadığı gerçeği sabit kalmak kaydıyla ilişkilerin çeşitlendirilmesinin, Stratejik Derinlik kavramının çatısı altında farklı dinamik unsurların devreye sokulması neticesinde vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Yine bu konuda da literatür içerisinde olayların sonuçlarına dair yüzlerce çalışma varken bu sonuçların ortaya çıkmasına vesile olan fikrî yaklaşımların neler olduğuna dair detaylı incelemeler yok denecek kadar azdır. Yaşanan değişimin, değişimin faileri olanlar tarafından değil de diğer aktörler veya süreçler neticesinde olabildiğini iddia eden çalışmalar ise sürece tek taraflı bir bakış açısı ile yaklaşmakta ve sürecin öznelere konumundaki aktörlerin hangi fikir ve sâiklerden hareketle bu süreci ortaya çıkardıklarına değinmemektedir. Çalışmaların büyük bir çoğunluğuna sirayet eden bu yaklaşım, olayların anlamlandırılması noktasında yaşanması muhtemel zâfiyetleri de beraberinde getirmektedir. Bunun en bariz örneği olarak Türkiye ile IBKY ilişkilerinin ivme kazanmasını sadece ABD'nin Irak'tan çekilmesine bağlayan bakış açısı, çalışma içerisinde eleştirel bir tutum ile yer almıştır. Çalışma içerisinde özellikle Stratejik Derinlik kavramının bu değişim çerçevesinde hangi fikrî temellere sahip olduğu izah edilerek değişimin ana aktörlerinin Türkiye ile IBKY olduğu, diğer süreç ve aktörlerin çoğu zaman özne değil nesne konumunda süreci etkiledikleri vurgulanmıştır. Bu vurgunun kavramın ortaya çıkardığı olaylar silsilesinden ziyade olayların sebep-sonuç ilişkisine kavramsal açıdan yaklaşarak ele alınması şeklindeki bir kapsamla icra edilmesi yukarıda da sözü edilen pek de rağbet görmeyen fikrî yaklaşımların detaylı incelenmesi eylemine bir katkı mahiyetindedir.

2. DIŞ POLİTİKA VE ULUSAL GÜÇ UNSURLARI

Çok farklı bilim dalları bünyesinde kullanılmakta olan ‘politika’ kavramı için birbirinden farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Bu noktada tüm bu farklı tanımlamaların ortak noktasının politikanın insanların toplu halde yaşamlarının doğal bir sonucu olduğu şeklinde izah edildiği görülmektedir. Toplu halde yaşam koşulları çerçevesinde ortaya çıkan gereksinimlerin karşılanabilmesi/giderilebilmesi amacıyla insanların etkileşim içinde olması, genel anlamı ile politika kavramının anlamsal doğuşuna temel teşkil etmiştir. Nitekim üzerinde mutabık kalınabilen en genel mânâsı ile politika kavramının; ‘insanların belli amaçlara ulaşma gayreti çerçevesinde içinde bulundukları stratejik bir etkileşim süreci olduğu’ ifade edilebilir.² Politika kavramının üzerinde en büyük ayrışmayı yaratan neden ise insanların bu yöndeki gayretlerinin ne şekilde cereyan edeceği meselesi olmuştur. Bir kesim bu gayretlerin çatışmacı bir ortamda olacağını, diğer bir kesim ise aksine uzlaşmacı bir sürecin cereyan edeceğini iddia etmektedir. İnsanların toplu yaşamları ve içlerinden geçtikleri tarihsel süreç dikkate alındığında her iki yaklaşımın da zaman zaman geçerli olabildiği söylenebilse de sadece bir tanesinin tek ve kesin bir doğru niteliği taşıdığını iddia etmek biraz zor görünmektedir. Bu yüzden her iki yaklaşımın da farklı zaman ve koşullar altında geçerli olabileceğini öngörmek daha kabul edilebilir bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temel birkaç dış politika kavramı tanımlamasına baktığımızda ise dış politikanın çok genel olarak devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esas itibarıyla diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü olarak tanımlandığı görülmektedir.³ Dış politika kavramı diğer bilim dallarına nazaran daha genç bir bilim dalı olan uluslararası ilişkiler eksenli ve salt politika kavramına nazaran daha çok devlet temelli bir görüntü arz etmektedir. Bu yaklaşım dış politikanın devletin küresel sistem içerisindeki bir çıktısı olduğunu, egemenlik alanı sınırları dışındaki insanlar, yerler ve her türlü şey ile ilgili geliştirilen kararlar olduğunu, küresel sistem içerisindeki diğer aktörleri kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilme

² Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. (9. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık, 37.

³ Tayfur, M. F. (2012a). “Dış Politika”. A. Eralp (Derleyen). *Devlet ve Ötesi*. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 73.

gayreti taşıyan tutumlar olduğunu ve nihayetinde bir devletin küresel sistem ile iletişimi olduğunu ifade etmektedir.⁴

Bu yaklaşımların da dikkat çektiği üzere dış politika devlet merkezli bir tanımlama içerisinde kendisine yer bulabilmektedir. Böylesi bir durum da dış politika kavramını etkileyecek unsurların devlet yapısı ile içiçe olmasını zarûrî kılmaktadır. Şüphesiz soyut bir ifade ile millet/ulus kavramı insanların toplu bir şekilde bir arada varoluşları ile birlikte mevcudiyet kazanmışsa da özellikle 1648 Westphalia Antlaşması'nın ardından bizzat devlet yapısı ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Günümüz modern ulus-devlet ve uluslararası ilişkiler yapısının başlangıç noktası olarak gösterilen 1648 Westphalia Antlaşması'ndan evvel de uluslar ve ulusların arasındaki ilişkiler söz konusu ise de özellikle belli bir toprak parçası üzerinde egemenlik yetisini tek başına kullanan ve kendi üstünde hiçbir iradeyi tanımayan ulus temelinde inşa edilen devlet adı verilen bir oluşum bundan sonraki süreçte son derece etkin bir nitelik kazanmaya başlamıştır.⁵ Nitekim daha önceleri birbirinden farklı ulusların/milletlerin bir arada yaşadıkları imparatorluk vb. yapılar söz konusu iken 17. yy.'dan itibaren artık yavaş yavaş sadece belirli bir ulus/millet ile müsemma devletlerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Avrupa kıtası merkezli bir gelişim seyreden söz konusu ulus-devlet yapısı zaman ilerledikçe tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Özellikle 1789 Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik dalgası neticesinde bünyelerinde barındırdıkları farklı etnik ve dinî unsurlar ile dönemin en büyük toplumsal ve siyasal idarî yapıları olarak telakkî edilen imparatorluklar güç kaybederken ortaya çok sayıda ulus-devlet çıkmaya başlamıştır. Daha önceleri son derece geniş toprak parçaları üzerinde egemen olan bir yönetim içerisinde tüm farklılıkları ile yaşamlarını idame ettiren insan toplulukları artık sadece kendilerinin yoğunlukta oldukları toprak parçası üzerinde aralarında bir aidiyet bağı kurarak tek başlarına egemen unsur olmak istemişlerdir. Westphalia Antlaşması'nın getirmiş olduğu vatandaşlık bağı ile sabit karasal sınırların ortaya çıkması; bir 'tanımlamayı', 'vatandaş' olmayanların dışlanması ve 'yabancı' olarak telakkî edilmelerini, devleti tehdit eden için 'öteki' sıfatının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiş diğer taraftan da bu yeni sürecin siyasal kimlik anlayışının

⁴ Russett, B. and Starr, H. (1992). *World Politics The Menu for Choice*. (Fourth Edition). New York: W. H. Freeman and Company, 179-180.

⁵ Rourke, J. T. (1993). *International Politics on the World Stage*. (Fourth Edition). Dushkin Publishing Group, 38.

‘tehdit eden bir diğeri’nin varlığına dayanmasına zemin teşkil etmiştir.⁶ Böylelikle millet/ulus temelinde homojen bir görüntü çizen benzer yapılar ile bu yapıların birbirini ‘dış’ olarak gördüğü bir sistem ortaya çıkmaya başlamış, sınırların ayırdığı ve kendi adına bağımsız karar verebilen bir ‘iç’ ve ‘iç’in kendi dışındaki egemenlik alanlarına ve belli sınırlara sahip olma noktasında kendine benzeyen tüm oluşumlara yönelik politikası da ‘‘dış politika’’ olarak adlandırılmaya başlanmıştır.⁷

İnsanlığın belirli topluluklar etrafında kümelenmeye başlamasından itibaren ‘dış’ kavramı her zaman varlığını devam ettirmekle birlikte bu kavramın öznesinin bir değişim içinde olması yapının da değişimini zorunlu kılmıştır. Nitekim sadece millet/ulus temelli bir yapının egemen olduğu bir dünya üzerinde dış kavramının muhteviyatı değişime uğramaya başlamıştır. Bu noktada dış politika kavramındaki ‘dış’ ifadesinin sıfat olarak kullanılmasından dolayı ‘politika’ kavramının temel belirleyeni konumunda olduğu ve ‘dış’ kavramının ihtiva ettiği anlamların dış politikanın ne olduğunu önemli ölçüde etkilediği belirtilebilir.⁸ Latince’de dış anlamına gelen ‘foris’ kelimesinden türetilen ‘foreign’ kelimesinin, aidiyet hissedilen devlet ve milliyet gibi kavramların kullanılmaya başlanması ile birlikte başka ülkedeki insanları ve şeyleri veya tanıdık olmayanları belirttiği ve bir ötekileştirme fiili çerçevesinde uzak, ilkel, vahşî ve tehdit gibi bazı olumsuz algılamalar ile birlikte kullanıldığı gözlemlenmektedir.⁹ ‘Foreign’ kelimesinin zaman içinde olumsuz anlamlarla birlikte anılıyor olması hiç şüphesiz bu kelime ve bu kelimedenden türetilen fiilî durum olan ‘Foreign Policy’ kavramının yaratıcıları konumundaki insan ve insan topluluklarının bulundukları yerden, dünya üzerinde var olan ‘ötekilere’ karşı bakış açılarına dair ipuçları da vermektedir. Bu bağlamda Batı dünyası kaynaklı bir gelişim seyri izleyen Uluslararası İlişkiler disiplininin bünyesinde yer alan Dış Politika’nın da bu kaynağın çizmiş olduğu perspektiften etkilenmesinin kaçınılmazlığı karşımıza çıkmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası ortam içerisinde savaşın yerine barışı egemen kılabilmek amacıyla ulus-devlet yapısını aşmayı ve uluslararası toplumu yaratmayı

⁶ Yalvaç, F. (2012). “Devlet”. A. Eralp (Derleyen). *Devlet ve Ötesi*. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 21.

⁷ Balcı, A. (2007). “Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika”. *Uluslararası İlişkiler*, 4 (15), 69.

⁸ İnat, K., Balcı, Ali. (2007). “Dış Politika: ‘Geleneksel’den ‘Post-Modern’e Teorik Perspektifler”. Z. Dağı (Derleyen). *Uluslararası Politikayı Anlamak: ‘Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye*. (1. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları, 213.

⁹ Hill, C. (2003). “What is to be done? Foreign Policy as a Site for Political Action” *International Affairs*, 79 (2), 236-237.

amaçlayan çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamasına rağmen¹⁰ özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından devleti merkez alan ve uluslararası sistemdeki temel aktörlerin üniter ve rasyonel devletler olduğunu öngören yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.¹¹ Günümüzde sayıları 200'e yaklaşan devlet yapıları uluslararası ilişkilerdeki gelişim, ulaşım ve iletişimdeki ilerlemeler ve diğer bazı etkenlerin/aktörlerin ortaya çıkmış olmasına rağmen uluslararası ilişkilerin bir alt kategorisi olma özelliği taşıyan uluslararası politikanın hâlâ en önemli unsurları konumundadırlar.¹² Bu noktada hâlâ merkez konumunu koruyan söz konusu devletler, uluslararası politikayı dış politikalarının basit bir toplamı ile meydana getirmemekte, incelenmesine ve analizine yardımcı verileri sağlayarak uluslararası politikanın girdilerini oluşturmaktadırlar.¹³ Devlet odaklı oluşturulan bir dış politika kavramı da bu noktada büyük bir anlam ifade etmektedir. Nitekim kendilerinin odak alındığı bir konumlandırma ile diğer devlet ve benzeri yapıların 'dış' olarak telakkî edildiği bir sistem içerisinde devletlerin dış politikadaki siyaset, tavır ve tutumları hiç şüphesiz soyut devlet ifadesinin ülkesi ile birlikte sahip olduğu tüm unsurları tarafından etkiye maruz bırakılmaktadır. 1648 Westphalia Antlaşması ile ulus-devlet merkezli bir oluşum ve bu oluşuma dayalı güç tanımlamaları hukukî bir çerçeve kazanmaya başlamış, günümüze kadar uzanan tarihî süreç içerisinde değişik ölçekte ve çok sayıda ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte bu birimin güç unsurlarının tahlili konusu uluslararası ilişkilerin temel meselelerinden biri haline gelmiştir.¹⁴ Günümüz itibariyle hâlâ uluslararası ilişkilerdeki en temel güç birimi ve aktörü konumunda olan devletlerin sahip oldukları unsurların sebep olacağı etki, devletin uluslararası ilişkiler alanındaki konumu ve diğer aktörler karşısındaki gücünün ve etki düzeyinin belirlenmesi noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Zîra uluslararası etkinliğini diğer aktörlere ya da ülkelere karşı korumayı, iyileştirmeyi ve arttırmayı ulusal bir hedef olarak belirleyen devletin temel amacı; merkezî bir otoriteden yoksun uluslararası camia içerisinde sahip olduğu unsurlar eşliğinde gücü/güç konumunu kendi ulusal gündemindeki amaç ve hedeflerine yönelik bir araç olarak kullanabilmektir.¹⁵

¹⁰ Eralp, A. (2007). "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması". İ. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, A. N. Yurdusev. (Editörler). **Devlet, Siyaset ve Kimlik**. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 68.

¹¹ Uzer, U. (2008). "Uluslararası İlişkiler Teorileri". İ. Bal. (Editör). **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 60.

¹² Bal, İ., Sütçü, G., Silinir, M. (2008). "Uluslararası Siyasetin Aktörleri". İ. Bal (Editör). **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 22-26.

¹³ Arı, T., 2011, 60-61.

¹⁴ Davutoğlu, A., 2004, 16-17.

¹⁵ Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2014). **Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti**. (5. Baskı). (Çev: A. Özbay Erozan). Nobel Yayıncılık. (Eserin orijinali 2012'de yayımlandı), 201.

17. yy.'dan itibaren bir yapı değişimine uğrayarak ulus temeli üzerine inşa edilmeye başladığı kabul edilen devlet, uluslararası ilişkiler alanında yaşanan tüm gelişmelere rağmen bu sistemin ana aktörü olma konumunu hâlâ devam ettirmektedir. Kendine has nitelikleri ile gerek kendisi gerekse de sistem üzerinde yaşanan tüm gelişmelere hem fail hem de şahit sıfatı ile iştirak eden devletin bu iştirakinin boyutu genellikle sahip olduğu ve onu diğer benzerleri karşısında konumlandırmaya yarayan özelliklerine bağlı olmuştur. Dolayısıyla bir devletin gücünü oluşturarak uluslararası ilişkiler sistemi içerisindeki konumunun belirlenmesine etki eden ulusal unsurlar o devletin mevcudiyeti ve bekası açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin devletler olduğu ve devletlerin geliştirdikleri politikaların uluslararası ilişkilerin şekillenmesindeki en önemli etkenler olduğu gerçeğinden hareketle devletlerin dış politikalarının belirlenmesine etkide bulunan güç unsurları uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yapılan çoğu çalışmanın zamanla gündem maddesi haline gelmiş ve bahsedilen güç unsurları ile ilgili farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde çok farklı tanımlamalar geliştirilmiştir.¹⁶ Alanla ilgili çalışmalar incelendiği vakit söz konusu güç unsurlarının somut/soyut, ölçülebilen/ölçülemeyen, maddî/maddî olmayan, sabit/potansiyel gibi tasniflere tâbi tutularak incelenmeye çalışıldığı görülmektedir. Çalışma içerisinde bu şekilde bir sınıflandırma başlıkları oluşturma gayretine girilmeksizin ve dış politikanın salt iç etkenler ile şekillenmediği gerçeği de veri kabul edilerek bir devletin dış politikasının belirlenmesine somut varlıkları ile tesir eden 'uluslararası' sıfatını hâiz olmayan özgün nitelikleri, ulusal güç unsurları herhangi bir teorik sınıflandırmaya tâbi tutulmaksızın ele alınarak incelenecektir.

2.1. Coğrafya

Bir devletin uygulamaya koyduğu dış politikasının üzerinde ve içerisinde cereyan ettiği ortamın en sürekli, en istikrarlı unsurlarının başında hiç şüphesiz coğrafya gelmektedir.¹⁷ Coğrafya'nın siyasal alan üzerindeki etkisi ulus-devlet temeli ile şekillenmeye başlayan 'uluslararası ilişkiler' sistemi bünyesinde dış politika kavramının analizi ile birlikte dikkate alınan önemli unsurların başında gelmeye başlasa da aslında tüm toplumları, siyasî eylemleri, işlemleri ve biçimleri insanlık tarihi boyunca derinden

¹⁶ Tellis, A. J., Layne, C., Bially, J. L. (2001). *Measuring National Power in the Postindustrial Age*. RAND Corporation., Nye, J. S. (2011). "Power and Foreign Policy". *Journal of Political Power*. 4 (1), 9-24.

¹⁷ Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. (3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi, 487.

etkileyen bir unsur olması hasebiyle Platon'dan İbn-i Haldun'a, Bodin'den Montesquie'ye, Thucydides'ten Sun Tzu'ya kadar oldukça geniş bir yelpazede üzerinde ehemmiyetle durulan bir konu başlığı olmuştur.¹⁸

Ülkenin hangi kıtada bulunduğu, bir ada ülkesi olması, tek başına bir kıta büyüklüğünde olması, dağlarla kaplı olması, sahip olduğu yer altı ve üstü değerleri, iklim koşulları, denize kıyısı olup-olmaması, buzullarla veya çöllerle kaplı olması gibi coğrafi özellikleri o devletin yürüteceği dış politikaya doğrudan etkide bulunabilme olasılığı barındırmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) batısından ve doğusundan okyanuslarla çevrili olması bu ülkenin dünya siyaseti üzerindeki konumunu belirleyen en önemli özelliklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Keza İngiltere'nin kıta Avrupa'sından uzak olması Avrupa içerisinde yaşanan çatışmalardan uzak kalmasını ve bu çatışmalar başta olmak üzere yaşanan her türlü gelişme karşısında kendi konumunu belirleme noktasında daha rahat hareket edebilmesini sağlamıştır.¹⁹ İtalya ve İspanya'nın kıta Avrupası ile aralarında Alpler ve Pirene sıra dağlarının bulunması her iki ülke için de koruyucu bir etki yaratmışken benzer bir durum büyük güçlerin ortasında kalan İsviçre'nin Belçika'ya nazaran kendini daha iyi koruyabilmesinde de karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Irak'ın sahip olduğu yer altı kaynakları ise bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda elde etme veya kullanma gayreti gösterenlerin çıkar çatışmalarının bu topraklar üzerinde vuku bulmasına neden olmuştur/olmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)/Rusya ile paylaştıkları sınır bölgelerinin dağlık bir yapıya sahip olmaması bu ülkelere yönelik Sovyet/Rus etkisinin daha kolay nüfuz etmesine imkân sağlamış ve bu durum da Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerin sürekli olarak Rus etkisini dikkate alan bir dış politik duruş sergilemelerine neden olmuştur/olmaktadır. Benzer bir durum kendi çevresini doğal bir yayılım alanı olarak algılayan ABD'nin bölgeye yönelik geliştirdiği politikalar karşısında kuzey ve güney Amerika ülkeleri için de geçerli olmuştur/olmaktadır.²¹ Nil Nehri'nin Afrika kıtası üzerinde bulunan çok sayıda ülkenin sınırları içerisinde geçmesi bu ülkelerin takip etmeye çalıştıkları dış politikalarını son

¹⁸ Çalış, Ş., Özlük E. (2007). "Jeo-Politik: Mekânın Siyasallaştırılması ve Suistimali", Z. Dağı (Derleyen). *Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye'*, (1. Basım). Alfa Yayınları, 155-156.

¹⁹ Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, (5. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi, 100.

²⁰ Spainer, J. (1993). *Games Nations Play*. (Eighth Edition). Congressional Quarterly Inc., 162-163.

²¹ ABD'nin kendi yakın çevresine yönelik algısının tarihî süreç içerisinde nasıl oluştuğuna/değiştiğine dair bir çalışma için bakınız: Sümer, G. (2008). "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü". *Uluslararası İlişkiler*, 5 (19), 119-144.

derece yakından etkilemektedir.²² Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus arasındaki bağlantıyı sağlayan, dünyanın en fazla nüfusuna sahip ülkelerinden Çin, Hindistan ve Endonezya'nın birbirleri ile olan deniz bağlantısını tesis eden ve dünya ticareti açısından son derece büyük öneme sahip olan Malaka Boğazı'nın Endonezya ile Malezya devletleri arasında bulunuyor olması bu iki ülkenin boğazdan fayda sağlayan diğer aktörler tarafından stratejik önemini arttırması yanında her iki ülkenin de dış politik yaklaşımlarını etkilemektedir.

Coğrafyanın bir ülkenin iç veya dış politikasında etki yaratabilmesi neticesinde coğrafyanın siyaset ile ilintisi doğrultusunda 'jeo-politik' kavramı türetilmiş ve bu kavram üzerinden coğrafi konum ile güç ve uluslararası politika arasındaki etkileşim incelenmeye çalışılmıştır.²³ Geçmiş dönemlerde devletlerin sahip oldukları toprak büyüklüğü diğer devletler karşısında daha etkin ve güçlü olduklarının en büyük dayanak noktasını teşkil ederek onları sürekli yeni toprak fetihlerine sevk ediyorken bu durum 19. yy. ve sonrası dönemlere ait yeni gelişmeler karşısında yapılan jeo-politik değerlendirmeler çerçevesinde farklılık arz etmeye başlamıştır. Politik yapıların fizikî çevre şartlarıyla olan ilişkisi ilk çağlardan bu yana incelenen konular arasında yer almışsa da özellikle 19. yy. yeni sömürgeciliğiyle kızışan uluslararası hâkimiyet kavgası, tarafları daha önce var olan yerel taktik hedeflere yönelik mücadelelerinden ziyade küresel stratejik hedefler doğrultusunda yönlendirmeye sevk etmiştir.²⁴ Bu çerçevede ortaya atılan teorilerden biri İngiliz coğrafyacı Mackinder'in geliştirdiği Kara Hâkimiyeti Teorisi olmuştur. Mackinder gücün ve dolayısıyla bu güce sahip devletlerin kara ve deniz gücü (devletleri) olarak sınıflandırılabilceğini fakat dönemi itibariyle ortaya çıkan küresel sistem içerisinde deniz gücünden ziyade kara gücüne sahip devletlerin dünya üzerinde bir hâkimiyet kurabileceklerini ifade etmiştir.²⁵

Mackinder ilk olarak 1904 yılında ortaya attığı daha sonra ise 1919 ile 1943 yıllarında yayınladığı çalışmalarında geliştirmiş olduğu teorisinde birbiri içine giren dairesel kuşaklar çerçevesinde Doğu Avrupa'ya hâkim olanın batıda Doğu Avrupa ve Baltık Denizi'nden doğuda neredeyse Japonya'ya kadar, güneyde İran-Pakistan hattından

²² Nil Nehri'nden faydalanma noktasında yapılmış olan protokol/anlaşma/antlaşma vb. girişimler üzerine bir çalışma için bakınız: Abdo, M. (2004). "The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications on Cooperative Schemes in the Basin". *Perceptions*, 9 (2), 45-57.

²³ Rourke, J. T., 1993, 235.

²⁴ Davutoğlu, A., 2004, 102.

²⁵ İşcan, İ. H. (2004). "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". *Uluslararası İlişkiler*, 1 (2), 60.

kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan coğrafyadan oluşan merkez bölge/heartland'i kontrol edeceğini, merkez bölgeye/heartland'e hâkim olanın Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından müteşekkil dünya adasını kontrol edeceğini, dünya adasına hâkim olanın da tüm dünyayı kontrol edebileceğini iddia etmiştir. Bu çerçevede Mackinder merkez bölge/heartland'e hâkim olan ülkenin Avrasya bölgesi üzerinde çok geniş bir etki alanına sahip olacağını, bu coğrafyadaki tüm kaynakları kullanma tekeli elinde bulundurarak yeni ve çok güçlü bir donanma ağına sahip olabileceğini ve böylelikle dünyanın yeni gücü olarak ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür.²⁶ İngiltere'nin inşa ettiği emperyal düzenin sürekliliği için siyaset ve eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda mücadele veren Mackinder²⁷ bir Alman-Rus ittifakından çekinmesi neticesinde İngiltere'nin deniz hâkimiyetinin zarar göreceği tezinden hareketle bu teorisini geliştirmiştir. İşin ilginç yanı ise Mackinder'in görüşlerinin o yıllarda İngilizlerden daha çok Almanlar tarafından dikkate alınması ve değerlendirilmesi olmuştur.²⁸ Mackinder'in geliştirmiş olduğu teorik yaklaşım çerçevesinde ortaya attığı diğer iki terim ise iç hilâl ve dış hilâl kavramlarıdır. Mackinder merkez bölge olarak işaret ettiği coğrafyaya hâkim Rus gücü karşısında Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'den müteşekkil bir iç hilâl ve İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Japonya, ABD ve Kanada'dan müteşekkil bir dış hilâl kuşağı oluşturmuştur.²⁹

Coğrafyayı odak alan diğer bir hâkimiyet teorisi ise ABD'li amiral ve öğretim üyesi Alfred Thayer Mahan'ın geliştirmiş olduğu Deniz Hâkimiyeti Teorisidir. Mahan tarafından ortaya atılan bu teori kuşaklardan merkeze, denizlerden karalara doğru gelişen bir hâkimiyet stratejisi esasına dayanmakla birlikte mihver sahaya hâkim gücün yayılmacı potansiyeline karşı ancak çevre denizlerde gerçekleştirilecek bir kuşatmanın başarılı olabileceğini vurgulamaktadır.³⁰ Mahan yapmış olduğu gözlemler ve edinmiş olduğu tecrübeler neticesinde bir ülkenin coğrafyasının deniz ve su yolları ile olan bağlantısının onun dünya üzerindeki hâkimiyeti noktasında çok büyük öneme sahip olduğunun altını çizmiştir.³¹ Mahan'ın bu şekilde bir fikir sahibi olmasında dönemi itibari ile İngiltere'nin sahip olduğu güç büyük önem taşımıştır. İngiltere'nin denizlerde sağladığı üstünlüğünün

²⁶ Mackinder'in burada vurguladığı güç dönem itibariyle Ruslar olmuştur. Mackinder, H. J. (1904). "The Geographical Pivot of History". *The Geographical Journal*, 23 (4), 436.

²⁷ Mackinder'in İngiliz emperyalizmine olan desteğini konu edinen bir çalışma için bakınız: Blouet, B. W. (2004). "The Imperial Vision of Halford Mackinder". *The Geographical Journal*, 170 (4), 322-329.

²⁸ Sönmezoğlu F., 2000, 511.

²⁹ Mackinder, H. J., 1904, 436.

³⁰ Davutoğlu, A., 2004, 106.

³¹ Göney, S. (1993). *Siyasî Coğrafya*. Cilt II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 38-39.

dünya üzerindeki nüfuzu ile doğru orantılı bir şekilde geliştiğini fark eden Mahan bu teorisi ile ABD'nin de deniz gücüne önem vermesini salık vermiştir. Mahan'ın görüşleri başta ABD olmak üzere birçok ülkenin devlet ve askerî erkânı arasında ilgi ile karşılanmıştır.³²

Bir diğer hâkimiyet teorisi ise Hava Hâkimiyeti Teorisidir. Dünya hâkimiyeti hususunda uzunca bir müddet kara ve deniz hâkimiyeti teorileri dikkate alınarak politikalar ve stratejiler belirlenirken özellikle II. Dünya Savaşı esnasında hava kuvvetlerinin sahip olduğu önem ortaya çıkmış ve savaş sonrası süreçte de gerek askerî gerekse de sivil anlamda hava araçları büyük bir önem kazanmıştır. Ortaya çıkan bu önemin farkına vararak dünya hâkimiyeti noktasında hava unsurlarının etkinliğini dikkate alan Hava Hâkimiyeti Teorisinin önemli ismi de bir Rus olarak dünyaya gelip ABD vatandaşı olarak hayatını kaybeden A. P. Seversky olmuştur. Seversky kara ve deniz hâkimiyeti teorilerinin görelî olarak önemlerini yitirdiğini söyleyerek ABD yönetiminin yeni unsurları dikkate alan bir strateji değişikliğine gitmesi gerekliliğine işaret etmiştir.³³ Seversky geliştirmiş olduğu teori içerisinde Kuzey Kutbu'nu merkez alan bir yaklaşım ile dünyayı ABD ve SSCB'nin hava hâkimiyet sahaları şeklinde bölümlendirmiş ve bu iki bölümün çatıştığı bölgeler olarak belirttiği Avrupa'nın kıyı bölgeleri, Kuzey Afrika ve Ortadoğu üzerinde hava hâkimiyetini elde eden gücün bu yolla dünyanın kontrolünü kazanabileceğini iddia etmiştir.³⁴

Coğrafi verilerin bir ülkenin dış politikasında son derece büyük bir öneme sahip olduğu, ülkelerin dış politikalarındaki nihâî hedefler için geliştirilen hâkimiyet teorilerinden anlaşılmaktadır. Bu çerçevede bir ülkenin dış politikasının en büyük ve değişmez etkeni konumundaki coğrafi konumu ve bu konumun yaratmış olduğu sonuçları, ülkenin takip etmesi muhtemel dış politikası içerisinde son derece büyük bir yer işgal etmektedir. Netice itibarıyla değiştirilmesi çok zor olması dolayısıyla ülkelerin kaderleri gibi algılanan coğrafi verilerin³⁵ dış politikanın belirlenmesi aşamasında bu denli büyük etkiye sahip olmasına rağmen tek etken olmadığı dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

³² Sönmezoğlu F., 2000, 509-510., Göney, S., 1993, 39-40.

³³ Davutoğlu, A., 2004, 107.

³⁴ Göney, S., 1993, 50.

³⁵ Hurmi, B. T. (2008). ‘‘Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler’’. İ. Bal (Editör). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 130.

2.2. Nüfus

Tarih boyunca insan gücüne dayanan güç mücadelelerinin ve nihayetindeki savaşların da etkisi ile sahip olunan nüfus, devletlerin birbirlerine karşı üstünlük alâmetleri olarak görülmüştür. Daha fazla nüfusa sahip olmak, daha geniş bir silahlı kuvvet ve dolayısıyla askerî açıdan bir büyük güç sıfatını eski dönemlerden itibaren beraberinde getiriyorken günümüz itibarıyla ise fazla nüfusa sahip olmak, ekonomik göstergeleri nüfusu ile aynı oranda artmayan bazı ülkeler için bir büyük güç olmak potansiyelinden ziyade bir sorun kaynağına dönüşebilmektedir.³⁶ Keza gelişen teknolojik imkânlar ve nüfusun sahip olduğu nicelikten ziyade nitel özellikler doğrultusunda devletlerin sahip oldukları nüfusun büyüklüğü ile uluslararası arenadaki nüfuzları arasında tam bir doğru orantı olduğu söylenemez.³⁷ Nitekim Çin ve Hindistan gibi dünyanın en fazla nüfusuna sahip ülkelerin dünya siyasî arenasındaki ağırlıkları nüfusları ile paralel bir etki alanı henüz yaratamamıştır. Diğer taraftan İsrail devletinin nüfusu bu bahsedilen ülkelerin yanında yok denecek kadar az iken dünya siyasî arenasında etkin bir görüntü çizmektedir. Zîra İsrail devletinin Arap egemen Ortadoğu coğrafyasında kendisinden oldukça fazla nüfusa sahip Arap devletlerine karşı girdiği siyasî-askerî mücadelelerde elde ettiği başarılarla, sahip olduğu nüfusun nicelik yönünden değil nitelik bakımından ele alınması söz konusu üstünlüğünü izah etme noktasında daha yararlı olacaktır.³⁸ Tüm bu verilere rağmen bazı uzmanlarca nüfus yine de büyük devlet olabilmenin bir gerekliliği ya da tamamlayıcı bir unsur olarak algılanmaya devam etmektedir.³⁹

Geçmiş çağlarda fazla nüfusa sahip olmak bir devletin dış politikasının en önemli etkenlerinden biri olarak takip edilmesi muhtemel politikalara erişme noktasında bir aracı vazifesi görmekteydi. Devletler nüfusları oranında çok daha büyük ordulara sahip olabilmekte ve bu ordularını dinamik tutabildikleri ölçüde başarılı olabilmekteydiler. Günümüz itibarıyla ise bu çerçeveden bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu vakit nüfusun bu denli etkili olduğunu söyleyemeyiz. Çok farklı askerî veriler dikkate alınarak hazırlanan çalışmalar 1/4'ü oranındaki nüfusu ile ABD'nin ve neredeyse 1/10'u oranındaki nüfusu ile de Rusya'nın yaklaşık 1.5 milyar nüfusa sahip olan Çin'i askerî güç sıralamasında geride

³⁶ Lopez, G. A., Stohl, M. S. (1989). *International Relations*. Congressional Quarterly Inc, 269.

³⁷ Sönmezoğlu F., 2000, 514.

³⁸ Russett, B., Starr, H., 1992, 137.

³⁹ Arı, T., 2011, 143.

bıraktığını göstermektedir.⁴⁰ Zîra özellikle dış politikada bir güç kaynağı olarak telakkî edilen nüfusun miktarını asker sayısı ile ilişkilendirerek dikkate almak tek başına yeterli olmamakta nüfusun şehirleşme oranı, göç hareketlerine katılım, eğitim düzeyi gibi nitelikleri onun sahip olacağı etki düzeyinde belirleyici olabilmektedir.⁴¹ Gelişen teknoloji ile devletlerin sahip olduğu nüfusun miktarından ziyade bu yeni teknolojilere ilişkin araç ve gereçleri kullanacak beceriye sahip olma derecesi de önemli hale gelmeye başlamıştır.⁴² Yukarıda örneği verildiği üzere İsrail son derece az bir nüfusa sahip olmasına rağmen dünya siyasetinde son derece etkili bir ülke olmuş ve bu doğrultuda dış politik hedeflerini de buna göre tanzim etmiştir. İsrail'in az sayıdaki nüfusuna rağmen dünya siyasetinde etkin bir ülke olmasında sahip olduğu teknolojik imkânların çok büyük etkisi vardır. Diğer taraftan yavaş yavaş gelişmekle birlikte Hindistan'ın teknolojik imkânlardan İsrail kadar istifade edemediği için 1 milyarın üzerindeki nüfusuna rağmen İsrail kadar etkin olamadığı görülmektedir.

Devletlerin dış politikalarına etkiye bulunan nüfusu oluşturan bireylerin eğitim düzeyi iç politikada olduğu gibi küreselleşen dünya üzerinde dış politika açısından da büyük önem taşımaktadır. Nüfus içerisinde okur-yazar oranının, eğitilmiş insan sayısının varlığı ülkenin kalkınması, gelişmesi, yeni teknolojiler üretmesi ve mevcut teknolojik imkânların verimli bir şekilde kullanılabilmesi için bir lokomotif görevi ifâ ederken bu durum ülkenin uluslararası arenadaki konumuna ve dolayısıyla yürüteceği dış politikaya da etki etmektedir.⁴³ Zîra eğitim seviyeleri daha yüksek olan geniş diplomatik ve bürokratik kaynaklara sahip ülkeler, yurt içinde ve yurt dışında eğitilmiş ve ehil bürokratik personelden destek alan deneyimli diplomatları ve diğer devlet temsilcileri aracılığıyla uluslararası ilişkiler alanında etkili politikalar üretme kapasitelerini arttırabilmektedirler.⁴⁴ Kalabalık bir nüfusa sahip olarak kalkınmasını sağlayamamış, yeterli üretim kapasitesine erişememiş bir ülke, gereksinimlerinin büyük bir kısmını dışarıdan karşılamak zorunda kalmakta ve bu durum da ülkeyi gerek iç gerekse de dış politik duruşunda güçsüz kılmaktadır.⁴⁵ Bu yüzden devletler sahip oldukları nüfus yapısını şekillendirebilmek hususunda daha dikkatli yaklaşımlar sergilemektedirler. Dünyanın en fazla nüfusuna sahip olan Çin'in yürütüyor

⁴⁰ “2018 Military Strength Ranking”, *Global Firepower*, Web: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> adresinden 19.06.2019 tarihinde alınmıştır.

⁴¹ Akengin, H. (2013). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 115.

⁴² Sönmezoğlu, F., 2000, 517-518.

⁴³ Russett B., Starr, H., 1992, 140.

⁴⁴ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 203.

⁴⁵ Arı, T., 2011, 144.

olduğu nüfus politikası bu durum için en canlı örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Pekin yönetimi gittikçe artan nüfus oranına karşı yeterli kalkınmayı sağlayamamış olmasından ötürü ülkenin sahip olduğu kalkınma kapasitesine paralellik gösteren bir nüfus yapısı oluşturmaya çalışmıştır. Bu çabası ile Çin, ülkenin gerek iç gerekse de dış politik alanda daha rahat hareket etmesini sağlamak amacıyla 1970’li yıllardan itibaren ‘tek çocuk politikası’ olarak da bilinen oldukça detaylı bir uygulamayı yürürlüğe koymuş ve belirli şartlar dâhilinde ikinci çocuk sahibi olan ailelere de farklı oranlarda maddî yaptırımlar uygulamıştır.⁴⁶ Aksi bir uygulama ise Rusya’da gerçekleştirilmiştir. Nüfusunun artan bir oranda yaşlanmaya başlaması karşısında Moskova yönetimi ailelerden daha fazla çocuk sahibi olarak nüfusun gençleştirilmesini istemiş ve bu yönde bazı teşvik edici uygulamalar da hayata geçirmiştir.⁴⁷

20. yy. itibariyle imparatorlukların tarih sahnesinden silinmesi ve yerlerine ulus temelli devlet yapılarının inşa edilmiş olması bu devletlerin bünyesinde yer alan toplulukların aynı ulustan olup olmaması, ulus yapısının daha homojen bir yapı arz etmesi iç ve dış politika bağlamında daha bütüncül bir duruş sergilenebilmesi açısından önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Ulus temelli olarak inşa edilmeye başlanan devletler bu hususa dikkat ederek bünyelerindeki farklı etnik yapıların iç ve dış politika alanına etki kapasitelerinin olabildiğince alt düzeyde tutulmasına yönelik politik bir tutum sergilemişlerdir. Zira imparatorluk yönetimlerine rıza veya otorite çerçevesinde aidiyet hisseden toplumlar ulus-devletlerin özellikle demokratik yönetimleri esas alan yapılar olarak varlık göstermeleri ile birlikte kendilerini ifade etme noktasında son derece özgür bir ortama kavuşmuşlar ve bazıları kendilerine ait bir ulus-devlet inşa edebilmişken bazıları da kendilerinden farklı bir ulusun egemen olduğu bir başka devletin sınırları içinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ulus temelli kurulan bir devlet toprağında hayatını idame ettiren farklı ulusal toplumlar zaman zaman kendilerini devlet yönetimini elinde

⁴⁶ Demir, O. (2016). “Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi”. *Social Sciences (NWSASOS)*, 11 (1), 51-54. Pekin yönetimi söz konusu uygulamanın sakıncalarını dikkate alarak uygulamadan vazgeçmeye yönelik yasal çalışmalar da yapmaktadır. “How China’s One-Child Policy Backfired Disastrously”. (30 October 2015). *National Geographic*, Web: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/151030-china-one-child-policy-mei-fong> adresinden 20.09.2018 tarihinde alınmıştır. “China Could Scrap Two-Child Policy, Ending Nearly 40 Years of Limits”. *The Guardian*, Web: https://www.theguardian.com/world/2018/aug/28/china-could-scrap-two-child-policy-ending-nearly-40-years-of-limits?CMP=tw_t_gu adresinden 20.09.2018 tarihinde alınmıştır.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bakınız: Demirtepe, M. T., Has, K. (2014). “Rusya’nın Demografik Yapısındaki Değişim ve Nüfus Politikaları”. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Rapor*. No:20. Web: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/e3796ae838835da0b6f6ea37bcf8bcb7.pdf adresinden 25.12.2017 tarihinde alınmıştır.

bulunduran ulus mensubu olarak hissetmemekte ve muhalif tutum sergileyebilmektedirler. Nitekim imparatorluklar sonrası yapısal olarak nihâî bir merteye olduğu iddia edilen ulus-devlet yapısı içerisindeki farklı etnik, kültürel veya dinî toplumlar sahip oldukları nüfuz çerçevesinde devletin iç ve dış politikasına etkide bulunabilmektedirler. Doğu-batı fark etmeksizin dünyanın değişik coğrafyalarında yer alan devletler benzeri bir durumla karşılaşmakta ve bu durum söz konusu ülkelerin ulusal bütünlüklerine zarar verici noktalara kadar ulaşabilmektedir.⁴⁸ Bir ülkedeki etnik/kültürel/dinî toplumlar ile devletin resmî güçleri arasında ortaya çıkması muhtemel bir çatışma ortamı zaman zaman çeşitli nedenlerle uluslararası bir nitelik kazanabilmekte veya diğer taraftan bazı devletler de başka ülkelerde bulunan etnik/kültürel/dinî toplumları o ülkeleri kendi istedikleri yönde etkileme amacına yönelik dış politikalarını gerçekleştirmek için kullanmaya çalışmaktadırlar.⁴⁹ I. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan bir devlet hüviyetine sahip Irak'ta yaşananlar hiç şüphesiz bu durumun en bariz örneğini temsil etmektedir. Irak toprakları üzerinde hayatlarını idame ettiren farklı etnik ve dinî yapılar bir müddet sonra Irak ortak paydasından ziyade kendi aidiyetlerini yaratmışlar ve yaratılmış olan bu aidiyet gruplarının ismiyle zikredilen bir Irak'ın günümüz itibariyle zihinlere yerleşmesine ve diğer bazı ülkelerin Irak toprakları üzerinde yaşananlara doğrudan müdahil olmalarına sebep olmuşlardır.⁵⁰ Günümüz itibariyle farklılıkların geçmişte olduğu gibi hasmâne bir tutum yaratmasını engelleme adına uluslararası alanda girişilen faaliyetlerin ve insanların etnik/kültürel/dinî bir zeminden ziyade demokrasi, refah, mutluluk, özgürce yaşam, ekonomik iyileşme ve bunlar gibi daha rasyonel zeminler üzerinden bir birlikte yaşam inşa etme yönündeki gayretleri iç veya dış politikada etnik/kültürel/dinî farklılıkların yaratacağı olumsuzlukların önüne geçme anlamında bir mesafe kat edilmesine yardımcı olmaktadır.

Nüfusu oluşturan bireylerin mensubu oldukları din olgusu da gerek iç politikaya gerekse de dış politikaya etkide bulunma kudretine sahip bir diğer unsurdur. Geçmişten itibaren İslam ve Hristiyan dünyaları arasında cereyan eden Haçlı Savaşları, Hristiyan dünyasının parçalanmasına sebep olan Protestan-Katolik ayrışması, emperyalizmin gelişmesinin öncülleri olan Katolik ve Protestan misyonerler, Yahudi İsrail yönetimi ile Müslüman Filistin yönetimi arasındaki çatışmalar, İngiliz sömürgeciliği sonrasında Hindistan'daki Hindu-Müslüman çatışmaları ve Pakistan ile Hindistan arasında

⁴⁸ Henderson, C. W. (1998). *International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*. McGraw-Hill Publications, 104-105.

⁴⁹ Sönmezoğlu, F., 2000, 520.

⁵⁰ Akengin, H., 2013, 115.

günümüzde de devam eden Keşmir sorunu, İrlanda topraklarındaki Katolik-Protestan çatışmaları, 20. yüzyılın son yıllarındaki en büyük katliamlara sahne olan Müslüman Bosnalılar ile Ortodoks Hristiyan Sırp'lar arasındaki çatışmalar gibi olaylar uluslararası arenada temelinde din olgusunun çok büyük bir yer işgal ettiği vakalar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ Ulus-devlet yapısının başlangıç noktasını temsil ettiği kabul edilen 1648 Westphalia Antlaşması ile başlayan süreç içerisinde din ile devlet arasında egemen olma mücadelesi yaşanmıştır. Her ne kadar Westphalia öncesi sürecin aksine Avrupa merkezli yapı çerçevesinde kilise ve onun nazarında dinin devlet erki üzerindeki etkinliği azalmışsa da din o tarihten günümüze kadar Avrupa merkezli devlet yapılarında olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de çeşitli yoğunlukta iç ve dış politikaya etkide bulunmaya devam etmiştir. Zira İran'ın Ortadoğu'daki dine dayalı konumu, Avrupa Birliği bütünleşmesinin önemli dayanaklarından birinin Hristiyanlık olması ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan ve Irak savaşlarını 'Haçlı' ruhuyla özdeşleştirmesi örneklerinde görüldüğü üzere toplumların kimliğinin önemli bir parçasını oluşturan din, günümüz uluslararası ilişkilerinde hâlâ önemini korumaktadır.⁵² Çeşitli toplum ve ülkelerin dâhil oldukları önemli dinî meselelerin yanında onların coğrafi kapsamalarını genişleterek siyasî konumlarını geliştirme arzularıyla da ilgili olan dinsel fikir ve hareketler özellikle 20. yy.'ın sonu itibariyle dünya çapında birbirinden farklı kültürleri, farklı tür siyasî sistemleri ve farklı ekonomik gelişmişlik düzeyleri olan ülkelerde bir yeniden diriliş yaşamaktadır.⁵³ Zaten insanların yaşamlarını düzenleyerek onların huzur ve mutluluğunu hedefleyen din unsurunun insan eli ile şekillendirilen politika üzerinde etkisinin tamamen yok olması çok düşük bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim din uluslararası politika alanına çok farklı açılardan her zaman için etkide bulunabilmektedir.⁵⁴

Nüfus unsuru içerisinde dikkat çeken bir diğer husus da yaşanan dış göçlerdir. Çoğunlukla gelişmemiş ülkelere gelişmiş ülkelere şeklinde cereyan eden dış göç olgusu göç veren ülkelerin elini zayıflattığı gibi göç alan ülkeler için de zaman zaman sorunlara neden olabilmektedir. Doğal afetler, ekonominin insanların refahı için yeterli derecede olmaması, çevre ülkelerde yaşanan krizlerin yansımaları ve iç sorunlar gibi bazı etkenler neticesinde özellikle üniversite mezunları, hukukçular, doktorlar, iktisatçılar, öğretmenler

⁵¹ Rourke, J. T., 1993, 182.

⁵² Ateş, D. (2013). *Uluslararası Politika Nedir? Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*. Bursa: Dora Yayıncılık, 168.

⁵³ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 109.

⁵⁴ Din-uluslararası ilişkiler ilişkisi için bakınız: Şahin, M. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü". İ. Bal (Editör). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 143-152.

vb. şeklinde sıralanan nüfusun belirli bir kısmının ülkeyi terk etmesinin eğitimli birey sayısının azalmasına, hizmet kalitesinin kötüleşmesine, demokrasiye ve kalkınmaya sekte vurulmasına sebep olması gibi olumsuz durumlar ile birlikte ülke siyasetinde radikal unsurların etkinliğinin artması ihtimalini beraberinde getirebilmekte ve bu durum da dolaylı yoldan dış politika üretiminde de makul/mantıklı yaklaşımların yerine daha uç/radikal tutumların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir.⁵⁵ Bir ülkeden diğerine yaşanan göç olayları her zaman bu minvalde gerçekleşmemekte, ülkeler arasındaki yasal/yasal olmayan nüfus hareketlilikleri dünyanın çok değişik bölgelerinde söz konusu ülkelerin hem karşılıklı politikalarında hem de uluslararası konumlarında önemli bir gündem maddesi olmaktadır. Özellikle son dönemde Ortadoğu coğrafyasında yaşanan çatışma odaklı gelişmeler neticesinde ortaya çıkan nüfus hareketlilikleri başta bölge ülkeleri olmak üzere bölge üzerinde farklı emelleri bulunan ülkelerin dış politikalarında ve uluslararası kuruluşlarda en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.⁵⁶

Nüfus, dış politikaya etkide bulunan unsurların arasındaki ağırlığını yukarıda özetle bahsedilen hususlar çerçevesinde muhafaza etmeye devam etmektedir. Eski dönemlerde nüfusun miktarı önem taşıyorken günümüz itibarıyla nüfusun miktarının yanında niteliklerinin de çok büyük bir önem arz etmeye başlaması neticesinde dünya siyasî arenasında etkin olabilme gayretleri doğrultusunda dış politik yaklaşımlar sergileyen/sergilemeye çalışan ülkeler dış politikalarına bu denli etkide bulunan bir unsur son derece dikkatli tahlil ederek bu minvalde geliştirdikleri politikalar ile süreci kendi istedikleri doğrultuda şekillendirmeye çalışmaktadırlar.

2.3. Ekonomi

Çok genel anlamı ile bir ülkede bir bölgede veya tüm dünyada mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım, değişim, yeniden üretim ve tüketiminin gerçekleştirildiği sistem⁵⁷ olarak ifade edilen ekonomi bir devletin iç siyasî ortamında olduğu kadar tanımdan da

⁵⁵ Hurmi, B. T., 2008, 134-135.

⁵⁶ Örneğin, Birleşmiş Milletler Mülteciler Örgütü'nün verilerine göre 2022 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 34.6 milyon insan zulüm, işkence, çatışma, şiddet gibi çeşitli gerekçeler ile ülkelerini terk ederek başka ülkelere kaçmış ve bu rakam bir önceki yıla göre 8.9 milyon artış göstermiştir. Terk edilen ülkeler sıralamasında da Suriye 6.5 milyon ile ilk sırada yer almaktadır. "Global Trends: Forced Displacement in 2022", *The UN Refugee Agency*, Web: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022> adresinden 18.08.2023 tarihinde alınmıştır.

⁵⁷ "Ekonomi". *Türk Dil Kurumu İktisat Terimleri Sözlüğü*, Web: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden 07.01.2012 tarihinde alınmıştır.

anlaşılacağı üzere dış politik ortamında da söz sahibi olan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde büyük ve güçlü devlet algılamasının altında ekonomik mânâda da güçlü olma koşulu yer almakta, ekonomi gücün temel dayanağı haline gelebilmektedir. Bu noktada teknolojik ve dolayısıyla ekonomik olarak büyük bir güç olduğu kabul edilen Japonya'nın güçlü ekonomik yapısının uluslararası arenada siyasî ve askerî alanda da kendi lehine temerküz etmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunması bu iki kavram arasındaki etkileşimin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Güç ile ekonomik mânâda zenginliğin birbirinden bağımsız hareket eden olgular olarak düşünülmesi pek mümkün olmamakta zîra zenginlik güç üreten bir olgu konumunda bulunmakta ve ona sahip olana güç ve gücü kullanma yeteneği vermektedir.⁵⁹ Bu ve benzeri gerekçeler ile uluslararası arenada daha fazla söz hakkı elde etmek için mücadele veren devletler sahip oldukları ekonomik yapıyı daha güçlü kılabilmek için gayretleri sarf etmektedirler. Özellikle dış ticaret hacmi yüksek ve ticaret ürünlerini çok çeşitli piyasalara sunabilme imkânına sahip devletler dış politikalarını da buna göre şekillendirmektedirler. Böyle bir ekonomik yapıya sahip devletler silahlı-silahsız çatışmalardan uzak, istikrarlı bir bölge yaratmaya çalışırken, kendisine daha derinlemesine ve küresel bir aktör niteliğinde ekonomik yapı inşa eden devletler de ekonomik çıkarları gereği daha pragmatist bir dış politika takip edebilmektedirler.⁶⁰ Günümüz itibarıyla dünya siyasî arenasında nüfuz sahibi aktörlerin takip ettikleri dış politikalar dikkatle incelendiğinde bu yönde bir tutumun varlığı gözlemlenebilecektir. Daha küçük bir ürün çeşitliliğine ve dolayısıyla daha küçük bir ekonomik yapıya sahip devletler ise daha çok dışa bağımlı hale gelecekler ve yürütecekleri her iç ve dış politik faaliyetinde ziyadesiyle müdahaleye maruz kalacaktır. Zîra sahip oldukları tarım, maden veya hammadde ürünlerine bağımlı bir ihracat politikası takip eden ülkelerin üretici karteli tesis etme gayretlerine rağmen uluslararası piyasalarda oluşan fiyat dalgalanmalarından menfi yönden etkilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır.⁶¹

Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik yapının şekillenmesinde yukarıda açıklamaları yapılan coğrafya ve nüfus unsurlarının da etkisi bulunmaktadır. Nitekim ülke coğrafyası tamamen dağlık alanlarla kaplı olan bir ülkede tarım faaliyetleri istenilen ölçüde gerçekleştirilemez ve bundan dolayı tarımsal ürün ihracatının yapılamaması gibi ekonomi

⁵⁸ Henderson, C. W., 1998, 100

⁵⁹ Tayfur, M. F. (2012b). "Devletler ve Piyasalar". A. Eralp. (Derleyen). *Devlet ve Ötesi*. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 184.

⁶⁰ Hurmi, B. T., 2008, 132.

⁶¹ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 208.

açısından kötü bir senaryonun yanında ülkenin kendi iç besin kaynakları gereksinimleri de karşılanamaz. Bu durum da ülkenin dışa bağımlılığını ve bağımlılığın derecesine göre de ekonomik gücünün zayıflamasını arttıran bir etken olur. Coğrafi alanın yarattığı olumsuzluklardan biri de ulaşım sıkıntısıdır. Coğrafi düzensizlik dolayısıyla ulaşım ağı tam olarak gelişmemiş bir ülkenin gerek bölgesindeki ülkeler ile gerekse de diğer dünya ülkeleri ile olan ekonomik canlılığı tam anlamı ile bir gelişme seyri takip edemeyecektir. Ekonomik yapıya etkide bulunan bir diğer coğrafi etken de doğal kaynakların varlığıdır. Bir ülkenin sahip olduğu coğrafya üzerinde var olan doğal kaynaklar o ülkenin zenginliğine ve ekonomik yönden gelişmişliğine doğrudan katkı sunmasının yanı sıra koşulların oluşması halinde tamamen bir dış politika gündem maddesi haline de dönüşebilmektedir. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda petrol sahibi Arap devletleri İsrail yanlısı tutum takınan ülkelere karşı ambargo uygulamış ve petrol fiyatlarının dört katına çıkmasını sağlayarak dünya siyaseti üzerindeki etkinliklerini son derece yüksek düzeyde hissettirebilmişlerdir.⁶² Rusya, topraklarından çıkan ve Avrupa devletlerine pazarlıyor olduğu doğalgazı, bu ülkelere karşı dış politikasının bir aracı olarak zaman zaman kullanmıştır.⁶³ Diğer taraftan sadece bu şekilde yer altından çıkarılmakta olan maden vb. unsurlardan müteşekkil doğal kaynaklar değil yine doğal bir kaynak olan su ve su ürünleri de zaman zaman dış politika konularında önemli bir yer işgal etmektedir. Ekonomik hayatları için son derece önemli bir yer işgal eden balıkçılık alanında kendi sahillerinde faaliyet gösteren Peru, söz konusu alanlarda avlanarak balıkçılıktan ekonomik çıkar elde etmeye çalışan ABD'ye karşı, aynı durumdaki İzlanda ise İngiltere'ye karşı çatışmalara girişerek petrol vb. madenlerin değil su ürünlerinin de ülkeler arasındaki ilişkiler ve rekabet boyutu ile ne derecede etkili olabileceğini gözler önüne sermişlerdir.⁶⁴ Benzeri şekilde su da gelecekte özellikle başta Afrika kıtası ve Ortadoğu bölgesi olmak üzere birçok ülke için günümüz petrol ve doğalgaz kaynakları kadar büyük bir öneme ve dış politikalara etkide bulunabilecek bir potansiyele sahip görünmektedir.⁶⁵

Nüfus oranının azlığı da ekonomik yapıya etkide bulunmaktadır. Az sayıda nüfusu bulunan bir ülkenin sahip olacağı ekonomik canlılık ile daha çok nüfus barındıran bir

⁶² Altunışık, M. B. (2003). "Irak Savaşı ve Ortadoğu Petrollerinin Ekonomi Politikası". *Avrasya Dosyası*, 9 (4), 95.

⁶³ Grgic, B. (2006). "Russian Energy Strategy: Risk Assessment for Europe". *Insight Turkey*, 8 (1), 152.

⁶⁴ Lopez, G. A., Stohl, M. S., 1989, 269.

⁶⁵ Mevcut durum ve geleceğe dair bir çalışma için bakınız: "Water Security&the Global Water Agenda". (2013). *A UN-Water Analytical Brief*, United Nations University, Institute for Water, Environment &Health (UNU-INWEH), Web: <http://www.unwater.org/publications/water-security-global-water-agenda/> adresinden 25.09.2018 tarihinde alınmıştır.

ülkenin sahip olacağı ekonomik canlılık birbirinden farklılık göstermektedir. Daha çok nüfusa sahip olan ülke daha fazla üretim yapmak zorunda kalacak, bu durum şartların oluşması ve iyi bir yönetim sergilenmesi halinde daha fazla ihracatın gerçekleşmesine de vesile olacak ve aynı zamanda ülkenin uluslararası alanda ekonomik ve siyasî mânâda daha fazla söz hakkına sahip bir ülke olmasını sağlayacaktır. Nüfusu az olan ülke ise uluslararası arenada kendi gereksinimleri çerçevesinde bir üretim politikası takip edecek ve bu durum da söz konusu ülkenin daha içine kapanık bir yapı inşa etmesine sebep olabilecektir. Ters açıdan bakıldığında ise nüfusu az olmasına rağmen çeşitli alanlarda sahip olduğu ekonomik varlıklarını etkili bir şekilde yönetebilen bir devlet yapısı, söz konusu ülkenin gerek iç politikada refaha ulaşmasında gerekse de dış politikasında çok daha güçlü bir konum elde etmesinde ana etkenlerden biri olabilecektir. Nitekim sahip olduğu az nüfusa rağmen zengin doğal kaynaklara sahip Avustralya ve Kanada gibi ülkelerin, bu zenginliklerini toplumun refahı için düzenli bir şekilde geliştirmeleri halinde gelecekte uluslararası arenada ekonomik, siyasî ve askerî alanda güç sahibi olabilme potansiyeli bulunmaktadır.⁶⁶ Nüfusu fazla olan ve ekonomik varlıkları yeterli olmayan veya etkili bir şekilde kullanılmayan bir ülke ise hiç şüphesiz hem iç hem de dış politikada yürütmeye çalışacağı politikalar noktasında başarısızlığa mahkûm olabilmektedir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurulduğu 1960 yılında üye ülkeler arasında petrol üretimi noktasında lider konumda olan, günümüzde kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinde de başı çeken, 30 milyonu aşkın nüfusu ile Venezuela'nın⁶⁷ son dönemlerde içinde bulunduğu vahim tablo bunun en bariz örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ülkeleri nüfus sıralamasında üst basamaklarda yer almasına, topraklarının tamamen düzlük ve verimli alanlar olmamasına, doğusu ile batısı arasında yaklaşık 5000 km mesafe bulunmasına rağmen ABD'nin teknoloji merkezli gerçekleştirdiği tarım faaliyetleri sayesinde dünyanın en büyük tarım ve gıda ürünleri ihracatçısı olması⁶⁸ ise ekonomi-coğrafya-nüfus-teknolojik gelişmişlik düzeyi arasındaki etkileşimin iyi bir yönetim sergilenmesi ile bir ülkenin uluslararası konumunun belirlenmesi noktasında ne derecede etkili olabileceğini göstermektedir.

⁶⁶ Henderson, C. W., 1998, 101.

⁶⁷ "Oil Data: Upstream" *Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)*, Web: https://asb.opec.org/data/ASB_Data.php adresinden 12.09.2022 tarihinde alınmıştır.

⁶⁸ "World Trade Statistical Review 2018", *World Trade Organization*, 135-136., Web: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf adresinden 24.09.2018 tarihinde alınmıştır. Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 208., Henderson, C. W., 1998, 105., Spainer, J., 1993, 171.

Ekonomik mânâda zayıf düşen bir devletin uluslararası alanda daha saldırgan bir dış politika takip etmesi ihtimali de bulunmaktadır. Nitekim içinden çıkılamayan bir ekonomik sıkıntı ile paralel bir dış politika açmazı karşısında kalan siyasetçilerin sorunun kaynağı olarak dış ülke ve aktörleri işaret etmesi halinde mantıklı bir rasyonel dış politika yerine daha çok duygusal yaklaşımlar sergileyen dış politikaların takip edilmesi kaçınılmaz olabilmektedir.⁶⁹ 1991 Körfez Savaşı'nın patlak vermesinde; Irak'ın Kuveyt'i kendisinden yapay olarak koparılmış bir emperyalizm kalıntısı ve dolayısıyla meşru bir parçası olarak kabul etmesinin⁷⁰ yanı sıra İran ile 8 yıl süren savaş sonrasında içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı Suudi Arabistan ve özellikle Kuveyt üzerinden telafi etmeye çalışması ve muhataplarının bunu kabul etmemiş olması önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷¹

Netice itibariyle kendi kendine yeten veya bunun daha fazlasına sahip olan bir devlet, dış politik yaklaşımlarında son derece rahat ve etkili bir şekilde hareket edebiliyorken ekonomik sıkıntı içinde bulunan devlet ise iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da başarısız ve bunun yanı sıra saldırgan bir tutum sergilemekte ve bu durum kendisi adına kötüye gidişin habercisi olmaktadır. Bu yüzden tarih boyunca dünya siyasî arenasında söz sahibi olmaya çalışan devletlerin bir taraftan dış politikalarını destekler mahiyette ekonomik yapılarını da güçlü kılma gayreti gösterdikleri diğer taraftan ise ekonomik yönden zayıf düşen devletlerin bir çöküş süreci içine girdikleri görülmektedir.⁷²

2.4. Askerî Yapı

Tüm olasılıkların sona erdiği noktada başvurularak, sorunların çözümünün sağlanması aracı olan savaşın temel unsuru askerî kuvvettir. Uluslararası alanda var olan bir sorunun çözümü için barışçıl yollar üzerinden belirli bazı yöntemler tavsiye edilmişse de sorunun çözümsüz kalması halinde tarihsel süreç içerisinde de tecrübe edildiği üzere savaş kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷³ Her şeyin sona erdiği bu noktada neticeyi belirleyecek olanın askerî kuvvet olması dolayısıyla devletler askerî

⁶⁹ Hurmi, B. T., 2008, 133.

⁷⁰ Polk, W. R. (2007). *Irak'ı Anlamak*. (Çev. N. Elhüseyni). NTV Yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 162.

⁷¹ Arı, T. (1999). *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*,. (4. Baskı). Alfa Yayınları, 225-226.

⁷² Konu hakkında detaylı bir çalışma için bakınız: Kennedy, P. (2002). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16.Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar)*. (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı).

⁷³ Russett, B., Starr, H., 1992, 160.

kuvvetlerini son derece güçlü ve dinamik bir yapıda inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum ülkenin sahip olduğu kuvvetlerin türünü, büyüklüğünü, yerini ve süresini belirlemesi noktasında politika yapımcılar için zorlu bir süreç de işaret etmektedir.⁷⁴ Geçmiş tarihlerden itibaren devletler uluslararası alandaki varlıklarını askerî kuvvetleri ile simgeliyorlarken bir devletin söz konusu zorlu bir süreç ile askerî kuvvet mânâsında etkisizleşmesi onun çökmesi anlamını da taşıyabilmekteydi.⁷⁵ Günümüz itibarıyla askerî kuvvetin temeli olan güçlü ve sayıca çok ordu varlığından ziyade devletlerin ulaştıkları nükleer güç kapasitesinin tüm dünyayı yok edebilecek güçte olması dolayısıyla ülkeler daha farklı silahlanma yolları/askerî alternatifler ile kendi varlıklarını son noktada koruyabilmeyi istemektedirler. Bu yüzden tarihin de gösterdiği üzere devletlerin kaderleri çoğu kez savaş teknolojisinde meydana gelen değişimlere ayak uydurup uyduramamalarına da bağlı olmuştur.⁷⁶ Soğuk Savaş dönemi boyunca nükleer silaha sahip olan ABD ve SSCB arasındaki mücadele, sadece bir tarafın nükleer silaha sahip olması halinde neredeyse tüm dünya ülkelerini etkileyebilecek boyutta çok değişik bir mecraaya kayabilme potansiyeli taşımaktaydı. Nükleer silahların bu gelişim seyrinin askerî yapılanmaya farklı ve yeni bir boyut kazandırmasına rağmen konvansiyonel ya da nükleer olmayan askerî kuvvetler bir ülkenin askerî konumunun belirlenmesinde hâlâ hayatî bir yer tutmaya da devam etmektedir.⁷⁷

Özellikle günümüzde bir ülkenin savaş teknolojisine hâkimiyeti yanında liderlik, disiplinli bir ordu ve silahların niteliği ve niceliği de ön plana çıkmaktadır.⁷⁸ Ülkelerin ulaşmak istedikleri hedefler doğrultusunda lider vasfına sahip olan kişi veya grubun kabiliyetleri son derece büyük önem taşımaktadır. Nitekim yeni teknolojik gelişmelere ve konjonktürel değişimlere ayak uyduramayan askerî yapılar zamanla içe dönük politik hesapların ve kaynak israfının aracı haline dönüşme riski taşıırken, yerinde ve zamanında alınan stratejik kararlarla kendini yenileyebilen ve toplumsal doku ile bütünleşen askerî kapasite kullanımları ise ülkelerin uluslararası güç hiyerarşisinde daha üst basamaklara çıkabilmelerinin ve politik/ekonomik etki alanı oluşturabilmelerinin önünü açmaktadır.⁷⁹ Zîra ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 'Star Wars' olarak da isimlendirilen Stratejik Savunma Girişimi isimli ABD topraklarına olası bir füze saldırısını uzaya yerleştirilmiş

⁷⁴ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 210.

⁷⁵ Spanier, J., 1993, 171.

⁷⁶ Gönlübol, M., 2000, 102

⁷⁷ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 209.

⁷⁸ Arı, T., 2011, 142.

⁷⁹ Davutoğlu, A., 2004, 28

olan uydular üzerinden lazer ışınları ile yok edilmesini temel alan tasarısı, Soğuk Savaş'ın diğer kutbu sıfatı ile bu projeye ekonomik ve teknolojik mânâda bir karşılık verme kudreti gösteremeyen SSCB'yi zor durumda bırakmıştır.⁸⁰ Bunun gibi yerinde ve zamanında alınan kararlar bu kararları alan liderlerin önüne çok büyük fırsatlar sunabildiği gibi aksi bir durumla karşı karşıya kalınması da başta kararı alan lider olmak üzere temsil ettiği ülke için sıkıntılı bir sürecin de habercisi olabilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı öncesi Almanya'nın olası saldırısını engelleyebilmek amacıyla iki devlet arasındaki sınır hattı boyunca tahkim edilen ve zamanın en güçlü silahları ile donatılan savunma hattı olan Maginot Hattı, Fransız kurmaylarının yapmış olduğu en büyük hatalardan birisi olmuş ve bu hat güçlü Almanya'nın şiddetli saldırıları karşısında sadece bir hafta dayanabilmiştir.⁸¹ Keza Saddam Hüseyin'in Kuveyt ile ilgili iddialarını hayata geçirebilmek için verdiği askerî mücadele de kademeli bir şekilde onun tarih sahnesinden silinmesine sebep olan olayların tetiklenmesine ve Irak topraklarında yaşayan insanların uzun yıllar süren acılar yaşamalarına neden olmuştur.

Askerî yapının ne derece etkin olabileceğinin en büyük göstergesi sahip olunan silahların niteliği ve niceliği ile son derece yakından ilgilidir. Zîra modern öncesi dönemde ülke toprağının genişliği, nüfusun büyüklüğü ve askerî kapasitenin etkinliği devletlerin uluslararası arenadaki konumunun güçlü olarak nitelendirilebilmesi için gerekli ve yeterli iken söz konusu durum köklü bir biçimde değişikliğe uğramış ve artık sanayiye dayalı ekonomik üretim kapasitesi ile teknolojiye dayalı askerî güç tesis edilmeden ülkelerin 'büyük güç' sınıflandırmasında yer almaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir.⁸² Daha çok silaha sahip olmak güç/güçlü kavramı çerçevesinde önemli iken günümüz itibarıyla özellikleri çok daha fazla olan, nicelikten ziyade nitelik bakımından ön plana çıkan, teknolojik açıdan daha gelişmiş silahlar devletlerin ulaşmak istedikleri hedefleri açısından çok daha önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. 1991 Körfez Savaşı'nda ABD ve müttefikleri, sahip oldukları teknolojik açıdan gelişmiş ve nitelikli askerî araçlar sayesinde Irak'ın çoğunlukla SSCB'den temin ettiği nispeten eski askerî teknoloji ile donatılmış sistemleri karşısında başarı elde etmiş ve Irak'ın neredeyse tüm askerî ve iletişim altyapısını yok ederek Kuveyt işgaline son verdirmişlerdir.⁸³ ABD'nin ileri teknoloji ürünü askerî unsurlarının sergilemiş olduğu başarı SSCB ve Çin gibi bazı devletlerin askerî

⁸⁰ Henderson, C. W., 1998, 107-108.

⁸¹ Rourke, J. T., 1993, 256., Gönübol, M., 2000, 102,

⁸² Ateş, D., 2013, 166-167.

⁸³ Henderson, C. W., 1998, 112.

yapılarını tekrar değerlendirmeye tâbi tutarak araştırma ve geliştirmeye yönelmelerine ve bunun için daha fazla ekonomik kaynak ayırmalarına sebep olmuştur.⁸⁴ Diğer taraftan silahların sahip olduğu özelliklerin artması bu silahların maddî değerlerinin de artması anlamına gelmektedir. Bu durum da bir ülkenin dış politikasını etkileyen unsurlardan biri olan ekonomi ile askerî yapının birbirleri ile ne derece iç içe geçtiklerini göstermektedir. Ülkelerin sahip oldukları bütçeleri içerisinde silahlanmaya ayırdıkları paylar ülkelerin ekonomik kapasitelerini çok yakından ilgilendirmektedir.⁸⁵ Diğer bir deyişle bir ülkenin sahip olduğu ekonomik kapasitesi o ülkenin karar mercileri olan politika yapıcılarının geliştirmeyi seçtikleri askerî konumlarının sınırlarını da tanımlayabilmektedir.⁸⁶

2.5. Siyasî Yapı/İrade

Dünya üzerinde bulunan tüm bağımsız devletler kendi iç siyasî yapıları çerçevesinde dış politikalarını üretmektedirler. Hepsinin aynı siyasî yapı çerçevesinde hareket etmesinin imkânsızlığı karşısında devletler, en temel ayrımı demokratik ve demokratik olmayan yapılar olmak üzere iki ana yapı çerçevesinde bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuşlardır. Her ne kadar günümüz modern devlet kavramının evrimi içerisinde demokrasi gittikçe yaygınlaşan başat bir yönetim şekli olsa da bazı toplumlarda demokrasinin hâlâ uygulama aşamasında kalarak olgunlaşmadığı görülmekte ve dolayısıyla demokrasi başta olmak üzere monarşi, totaliterlik, teokrasi, otokrasi veya diğer yönetim şekilleri bir devletin uluslararası politikadaki konumunu ve davranışlarını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷

Dış politikanın belirlenmesi noktasında demokratik olmayan bir yapı içerisinde kararlar çok daha çabuk alınabilmekte, politikanın belirlenmesi aşamasında herhangi bir müdahale olmamakta, kararlar en üst yöneticiler tarafından hemen yürürlüğe konulmakta ve kararları eleştirebilecek, kararlara karşı çıkabilecek bağımsız bir meclis, siyasî partiler, çıkar grupları, bağımsız basın-yayın kuruluşları bulunmamaktayken demokratik bir yapıya sahip devlette politika üretme süreci uzun sürmekte ve sonucu hedeflenen politik amacın etkinliğini zayıflatır şekilde çok farklı görüşlerin uzlaşısı ile ortaya çıkmakta ve son olarak

⁸⁴ Russett B., Starr, H., 1992, 141.

⁸⁵ Söz konusu harcamaları konu edinen bir çalışma için bakınız: ‘‘Trends in World Military Expenditure, 2016’’, **Stockholm International Peace Research Institute**, Web: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-world-military-expenditure-2016.pdf> adresinden 07.11.2017 tarihinde alınmıştır.

⁸⁶ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 210.

⁸⁷ Ateş, D., 2013, 167-168.

toplumun desteğine sunulmaktadır.⁸⁸ Diğer taraftan toplumun genelinin anlayamayacağı karmaşık hususlarda hassasiyet gösterilerek muhalif bir tutum sergilenmesi politika yapıcılarını için moral bozucu bir nitelik arz etse de toplum tarafından meselelerin tartışılarak daha geniş bir uzlaşma zeminine ulaşılması ve geniş bir halk desteğinin varlığı meşruiyet temelinde dış politikanın daha kolay yürütülmesi anlamını da taşımaktadır.⁸⁹ Aksi takdirde istikrarsız ortam ve bölünmüş toplumlarda başarılı ve etkin bir dış politika yürürlüğe koyabilmek zor olmaktadır.⁹⁰ Hitler liderliğindeki Almanya ile Stalin liderliğindeki SSCB'nin mevcut dış politika tercihlerindeki önemli bir değişikliği kolayca gerçekleştirerek 1939 yılında Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı imzalamaları otoriter rejimlerin sahip olduğu avantajı gösteriyorken aynı dönemlerde II. Dünya Savaşı'nın gelişen koşulları karşısında ülkesinin tarafsızlık durumunu terk ederek başta İngiltere olmak üzere Mihver Devletleri'ne karşı savaşan ülkeler yanında yer alması gerektiğine inanan ABD Başkanı Franklin Roosevelt'in ise Kongre ve kamuoyunda yaygın olan aksi kanaatleri dikkate almak zorunda kalmış olması ve ancak 1941 yılında Japonya'nın Pearl Harbour baskını ile savaşa dâhil olma kararı alabilmesi⁹¹ ise devletlerin sahip oldukları siyasî yapılarının dış politika kararlarına etki düzeyleri açısından iyi birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz itibarıyla bu iki farklı yapı karşısında toplumların temel yaklaşımlarına daha yatkın sistemin demokratik yöntemler olduğu uluslararası kabul gören bir durumdur. Zîra demokratik olmayan sistemlerde ülkenin gerek iç gerekse de dış politika yapım sürecine hiçbir şekilde müdahil olamayan ülke vatandaşları demokratik yönetimlerde müdahil olabilme ve yönlendirebilme imkânına sahiptirler. Dış politikanın belirlenmesi noktasında demokratik yöntemler arasında da farklı uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Örneğin başkanlık ve yarı başkanlık sistemine sahip ülkelerde başkan dış politikanın gerek oluşturulması sürecinde gerekse yürütülmesi aşamasında birincil öneme sahipken başkanlık sistemi hâricindeki yönetim tarzlarında genellikle başbakan, dışişleri bakanı, bakanlar kurulu vb. birimler bu konumu doldurmaktadırlar.⁹²

Ülkelerin dış politika belirleme ve yürütme aşamasından hangi birim sorumlu olursa olsun bu noktadaki en önemli husus ülkenin ulusal gücünü meydana getiren maddî ve beşerî kaynaklarıyla belirlenen hedefler ve izlenmekte olan dış politika arasında bir

⁸⁸ Spanier, J., 1993, 174.

⁸⁹ Viotti, P. R., Kauppi, M. V., 2014, 204.

⁹⁰ Yılmaz, A., (2012). *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler*. (1.Baskı). Kadim Yayınları, 250.

⁹¹ Sönmezoğlu, F., 2000, 603.

⁹² Sönmezoğlu, F., 2000, 580-581.

denge kurulması, uyum sağlanmasıdır.⁹³ Zîra gücü oluşturan unsurlara sahip olmak her zaman istenilen neticenin alınmasını garanti etmemektedir.⁹⁴ Bir ülkenin uluslararası konumunun belirlenmesi noktasında sahip olduğu güç unsurlarının hiçbirisi tek başına bir sonuç doğurmazken bunların bir araya getirilerek yönlendirilmesi ve dış politikanın amaç, yöntem ve araçları arasında denge kurarak en iyi şekilde uygulanması suretiyle söz konusu ülke uluslararası ortamda etkin konuma gelebilir.⁹⁵ Nitekim bu şekilde bir dengenin gözetilmemesi ülkenin kendisini çok büyük sıkıntılar içerisinde bulmasına neden olmaktadır. II. Dünya Savaşı öncesi Almanya lideri Hitler'in takip ettiği dış politika Almanya'nın çok büyük bir yıkım yaşamasına neden olmuştur. Sahip olduğu güç unsurları itibariyle Vietnam karşısında çok daha güçlü bir ülke konumunda bulunan ABD de giriştiği mücadeleden mağlup ayrılmıştır.⁹⁶ Bu yüzden iyi bir stratejik planlama ve siyasî irade oluşumu, zayıf bir ülkeye kendi potansiyelinin üzerinde bir güç oluşumu sağlarken, tutarsız bir stratejik planlama ve zayıf bir siyasî irade ise, potansiyeli güçlü bir ülkenin kendi ölçeğinden daha düşük seviyelerde bir güç denkleminde sahip olmasına yol açabilmektedir.⁹⁷

Ülkelerin dış politikalarının belirlenmesi sürecinde çıkar grupları, siyasî partiler ve kamuoyu gibi ülke içinde bulunan bazı farklı oluşumlar da etkiye sahip olabilmektedirler. Devletlerin takip etmeleri muhtemel dış politikalarının yürütülmesi sürecinde olduğu gibi oluşturulmasında da etkiye sahip olabilen söz konusu oluşumlar genellikle demokratik süreçleri yerleşmiş ülkelerin dış politik faaliyetlerinde farklı menfaat hâleleri şeklinde yönlendirme gayreti sarf etmektedirler. Dış politikada ortaya çıkan gelişmeler karşısında ortaya koydukları tutumları ile toplumun birbirinden farklı özellikler taşıyan kişi ve gruplarının duygu ve düşüncelerinin dikkate alınarak toplumda yankı bulan çeşitli seçeneklerin ortaya konabilmesi açısından siyasî partiler büyük önem taşımaktadırlar.⁹⁸ Kültürel, etnik, ekonomik, konu odaklı, ulus aşırı gibi değişik özelliklere sahip çıkar grupları ise iç politikadaki etki düzeyleri kadar olmasa da dış politikanın belirlenmesi aşamasında da gittikçe artan bir etkiye sahip olmaya başlamışlardır.⁹⁹ Özellikle ABD iç siyasetinde var olan lobicilik faaliyetleri bu noktada en canlı örnek olarak karşımıza

⁹³ Ateş, D., 2013, 187., Arı, T., 2011, 148-149.

⁹⁴ Nye, J. S., 2011, 12.

⁹⁵ Yılmaz, A., 2012, 250-251.

⁹⁶ Nye, J. S., 2011, 12.

⁹⁷ Davutoğlu, A., 2004, 35.

⁹⁸ Sönmezoglu, F., 2000, 593-594.

⁹⁹ Rourke, J. T., 1993, 107-110.

çıkılmaktadır. Bunun yanında ülke içi aktörlerden biri olan kamuoyunun istediği daha çok duygusal bir anlam ifade eden fakat devlet için pek de yararlı olmayan bir dış politika ile devlet için daha yararlı olan bir dış politikanın izlenmesi gerekliliği şeklinde ortaya çıkan ikilem karşısında genelde politika yapıcılarının derinlemesine bilgi sahibi olmaları dolayısıyla kendi politikalarını uygulamaya koysalar da kamuoyunu da kenara itmeden bu iki farklı yaklaşımı bağdaştırabilmeye çalışmaktadırlar.¹⁰⁰ Böylesi ikilemli bir durumun ortaya çıkabiliyor olması bahsedilen unsurların dış politika üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

2.6. Ulusal Özellik ve Moral

Ulus temeli üzerine inşa edilen devletlerin başat aktör olduğu uluslararası ilişkiler ortamında her bir ulusun kendine has ve diğerlerinden ayırt edici bazı temel soyut karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Oluşturdukları ülke toprakları üzerinde yaşayan insanların çok uzun dönemler itibarıyla edindikleri değerler ve sahip oldukları aidiyet bilinci/idraki çerçevesinde vücut bulan ulusal özellikler ulus-devletlerin birbirlerinden farklarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu yüzden uluslararası alanda mücadele eden aktörler geliştirdikleri politikalarda, giriştikleri faaliyetlerde bir diğerinin bu minvaldeki özelliklerini dikkate almaya çalışmaktadırlar. Mesela Rusların kaba kuvvetçiliği ve inatçılığı, Almanların disiplinli oluşları ve kabalığı, Amerikalıların bireysel girişimciliği ve buluşçuluğu gibi ortaya çıkan farklı özellikler neticesinde İngiltere ve ABD, Almanya veya Rusya'nın takip ettiği şekilde bir dış politikayı izlemeyeceklerdir.¹⁰¹ Bir ada ülkesi olması ve sınırlı kaynaklara sahip olmasına rağmen disiplin ve takım çalışması kavramlarını da içinde barındıran kültürü ile ekonomik ve teknolojik alanda günümüz itibarıyla büyük başarıları imza atan Japonya da¹⁰² benzeri bir değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Bir Yahudi devleti olarak inşa edilen İsrail'in kendi vatandaşlarına gösterdiği ihtimam da dış politikasında önemli bir yer işgal etmektedir. Zîra bölge ülkeleri ile yaşanan çatışma eksenli ilişkilerinde vatandaşlarını kaybeden İsrail devleti, ölü veya diri kendi vatandaşlarını alabilmek için dış politikasını revize etmek zorunda kalmakta, bu durum da

¹⁰⁰ Gönlübol, M., 2000, 107.

¹⁰¹ Arı, T., 2011, 146.

¹⁰² Henderson, C. W., 1998, 108.

diğer devletlerin ve aktörlerin İsrail ile ilişkilerinde dikkate aldıkları bir husus olmaktadır.¹⁰³

Ulusal moral ise diğer ülke ve toplumlarla karşılaştırmalı olarak bir toplumun kendisini dünya üzerinde nasıl gördüğü ve hissettiği ile ilgili olup ekonomik gelişmişlik düzeyi, sosyal açıdan mutluluk ve huzur derecesi, siyasal açıdan meşruiyetin tesis edilmesi oranı gibi etkenler ile yakından ilgilidir.¹⁰⁴ Söz konusu etkenlerin olumlu bir seyir izlemesi ülkeyi oluşturan toplumun büyük bir çoğunluğunun aidiyet hissi ile birlikte hareket edebilme potansiyelini arttırmaktayken olumsuz bir seyir izlemesi ise hem toplumun bir ayrışmaya ve buhrana sürüklenmesine sebep olabilmekte hem de tam tersi bir duruma sebep olabilmektedir. Zîra toplumsal kaos zamanlarında insanlar bir arada olmak, mevcudiyetlerini devam ettirebilmek ve korku ve kaygılarından kurtulmak için bir matem sırasında bir araya gelen akrabalar gibi benzerleri, ‘kardeş’ olarak niteledikleri ile birlikte hareket etmektedirler.¹⁰⁵ İnsanların kendi ülkelerine olan bağlılık dereceleri ile de son derece yakından ilgili olan moral unsuru her şeyden çok bunalımlı anlarda veya bir ulusun devamıyla ilgili önemli kararların alındığı noktalarda büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁶ Ülkenin varlığını tehdit eden bir savaş durumu halinde ülke vatandaşlarının devletlerine olan bağlılıkları ve bu bağlılığın getirmiş olduğu psikoloji ile hareket etmeleri onların ulusal moral değerlerinin son derece yüksek olduğunu gösterirken en ufak bir kriz halinde birbirine giren veya bir birlik oluşturmak yerine dağınık bir görüntü sergileyen toplumlar ise zaten kötü bir çizgide seyreden gelişmelerin daha da kötü olmasına yol açabilmektedirler. Nitekim uluslararası ilişkilerde birbirine rakip olan devletler arasında karşı ülkenin toplumu üzerinde bu şekilde derin ayrılıklar oluşturarak toplumun hükümete ve dış politika kararlarına olan desteğini yıpratmaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu gözlemlenmektedir.¹⁰⁷ Bu gibi nedenlerden dolayı bir ülke halkının kendi içinde anlaşmazlıklara düşmesi ve bölünmesi devleti sürekli olarak gereksinim duyduğu halk desteğinden yoksun bırakma ihtimalini beraberinde getirmektedir.¹⁰⁸ Aidiyet bağı hissettikleri devletin en ufak bir krizde içine düştüğü sıkıntılı durum karşısında bir kırılma

¹⁰³ “Israel and Syria in First Prisoner Exchange in 10 Years”. (29 June 1984). *New York Times*. Web: <https://www.nytimes.com/1984/06/29/world/israel-and-syria-in-first-prisoner-exchange-in-10-years.html> adresinden 02.10.2018 tarihinde alınmıştır. Shabi, R. (2011). “Israel's Asymmetrical Prisoner Swap”. *Aljazeera*. Web: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/2011101413224736499.html> adresinden 02.10.2018 tarihinde alınmıştır.

¹⁰⁴ Ateş, D., 2013, 169.

¹⁰⁵ Göka, E. (2000). “Arap Dünyasındaki Ana Psikolojik Motifler”. *Avrasya Dosyası*, 6 (1), 42 ve 41-46.

¹⁰⁶ Arı, T., 2011, 146.

¹⁰⁷ Yılmaz, A., 2012, 249.

¹⁰⁸ Gönlübol, M., 2000, 104.

noktasının yaşanması bu devletin ortak bir dış politik faaliyet geliştirmesine engel olduğu gibi ülkenin de dış müdahalelere son derece açık hale gelmesine neden olabilmektedir. Özellikle Ortadoğu coğrafyasında son dönemlerde yaşanan gelişmeler bunun en bariz örneklerini teşkil etmektedir.

Çalışmanın bu kısmında ele alınan unsurlar bir devletin dış politikasının belirlenmesi ve icra edilmesi süreçlerinde işgal ettikleri öneme istinaden belli bir sınıflandırmaya tâbi tutulmaksızın değerlendirilmeye çalışılmıştır. Uluslararası İlişkiler sisteminin ana aktörü olma konumunu devam ettiren devletlerin dış politikalarına etkide bulunan ulusal özellikler kadar hiç şüphesiz ‘dış’ politikanın ön eki olan ‘dış’ çevrede meydana gelen gelişmeler çok büyük hatta zaman zaman ulusal özelliklerden daha fazla etkiye mazhar olabilmektedir. Bir devletin sınırları hâricinde ortaya çıkan yeni gelişmeler ve devletin bu gelişmelere karşı takındığı tutumun ortaya çıkardığı bazı faktörler, uluslararası ilişkilerde yaşanan değişiklikler, devletin uluslararası alanda üyesi olduğu örgütler, ittifaklar, dâhil olduğu organizasyonlar gibi unsurlar bir devletin doğrudan dış politikasına etki edebilmektedir. Uluslararası ilişkilerin bu girift yapısının devletlerin dış politikalarına etki düzeyi inkâr edilmeksizin bir veri kabul edilerek sadece devletlerin sahip oldukları ulusal özellikler üzerinden bir dış politika tahlili gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Zîra devletin diğer benzerlerinden âzâde bir yaşam alanına sahip olduğu tahayyülü çalışmanın ruhuna ve lafzına aykırılık teşkil eder.

Devletlerin uluslararası sistemi ve bu sistem içindeki güç ilişkilerini iyi analiz ederek buna göre bir politik duruş tayin etmeleri gerekmektedir.¹⁰⁹ Aksi bir durum devletin uluslararası konumunu menfî yönde etkileyecektir. Bu durumu engellemek noktasında da hiç şüphesiz ‘içeride’ sahip oldukları ile kendisine tayin edeceği konum üzerinden ‘dışarıda’ olanlara müdahil olabilmek düzeyi son derece büyük bir önem arz etmektedir. Zîra ‘kuvveden fiile’ düstûru çerçevesinde kendine has/ait özelliklerini dikkate almadan, derinlemesine iyi değerlendirmeden ve liyakatle yönetmeden bir politik duruş sergilemek söz konusu devletin yerinde saymasına ve daha da vahimi tarih sahnesinden kaybolmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu yüzden 21. yy.’ın getirmiş olduğu yenilikler ve değişikliklerin uluslararası ilişkilere olan etkisi de dikkate alınarak yüzyıllardır belki de binlerce yıldır sahip olunan güç unsurları olan ulusal özelliklere dayanan bir dış politika belirlenmesi söz konusu unsurlara dayanmadan belirlenen dış politikayla

¹⁰⁹ Hurmi, B. T., 2008, 139.

kıyaslanamayacak düzeyde faydalı sonuçlar doğuracaktır. Kendisi hâricindeki ‘dış’ addedilenlere karşı takip edilmesi muhtemel politikaların ‘iç’ olarak telakkî edilen özellikler çerçevesinde vücut bulması devletlerin ana aktör olmaya devam ettiği uluslararası sistem içerisindeki konumunun etken veya edilgen olma halini doğrudan etkileyecektir.

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA DENGİ SİYASETİ

Dış Politika'nın kavramsal olarak sahip olduğu anlam bütünlüğü, önüne getirilecek olan bir başka isim ile nitelenmesi ile birlikte farklı bir hüviyet kazanmaya başlamaktadır. Bu noktada 'kimin/neyin dış politikası?' sorusu kavramın öznesi üzerinden şekillenmektedir. Zîra bir önceki bölüm içerisinde de değinildiği üzere birbirilerini 'dış' olarak telakkî eden ulus-devletlerden müteşekkil bir uluslararası yapı içerisinde bu ulus-devletlerin isimleri ile birlikte anılan dış politikaları söz konusu uluslararası yapının nüvelerini oluşturmaktadır. Bu yapının dünya üzerindeki inşa sürecine M.Ö. dönemlerden itibaren kurmuş olduğu güçlü devlet yapıları ile en uzun ve devamlı bir şekilde müdahil olan milletler arasında günümüz itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak resmî ifadesini bulan Türk Milleti de yer almaktadır. Mevcudiyetini devam ettirdiği topraklar üzerinde geliştirilen dış politika'nın Türk ismi ile nitelenerek değerlendirilmesi, bazı uzmanlar tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılındaki ilanı ile birlikte ele alınmasına sebep olsa da M.Ö. dönemlere kadar uzanan tarihî süreç bu nitelemenin yaklaşık 100 yıllık bir sınırlamaya mahkûm edilemeyeceğini göstermektedir. Gerek Türkiye'de gerekse de yurt dışında yapılan çalışmalarda kullanılan yerleşik tâbirin 'Türkiye Dış Politikası/Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası' ifadesinden ziyade 'Türk Dış Politikası/Turkish Foreign Policy' olması da söz konusu sürekliliğin zihinlerdeki tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi geniş bir kapsamı olan Türk Dış Politikası'nın çalışmanın başlığı çerçevesinde ele alınması ise biraz önce söz edilmiş olan sınırlamaya tâbi olmayı gerektirmektedir. Fakat bu gereklilik 1923 tarihinin kesin ve kat'î oluşundan ziyade bu tarihi ilelebet anlamlı kılan aktörlerin ve süreçlerin Osmanlı Devleti bünyesinden çıkmış olmaları gerçeği ile birlikte değerlendirilmesi zaruretini de beraberinde getirmektedir. Zîra Türkiye Cumhuriyeti Devleti ismini, cismi ile doldurarak mevcut devlet yapısı üzerinde tâbir câizse reform yapan neredeyse tüm fiiller ve failer Osmanlı Devleti'nden neşet etmiştir. Söz konusu reformu gerçekleştirerek ülkeyi yönetenler her ne kadar Türkiye'nin Osmanlı Devleti ve tarihiyle hiçbir ilgisi olmayan 'yeni' bir ülke olduğunu iddia etmiş olsalar da Türkiye Cumhuriyeti kültürel, stratejik, tarihsel ve dinsel anlamda bütün olumlu ve olumsuz yönleriyle Osmanlı Devleti'nin vârisi olmuştur.¹¹⁰ Diğer taraftan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı siyasî sistemini/rejimini

¹¹⁰ Karpat, K. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 161.

ise tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu gerçeklik Türk Dış Politikası'nın siyasî tarihini ele alırken üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. 19. yy. Dönemi

Sergilemiş olduğu yönetim tarzı ile yüzyıllar boyunca birbirinden oldukça farklı coğrafya ve insan unsurunu bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin özellikle 1800'li yıllardan itibaren yaşamaya başladığı siyasî, idarî, iktisadî, askerî ve toplumsal sıkıntılar hem söz konusu coğrafyaların hem de bu coğrafyalar üzerindeki insanların Osmanlı yönetimine karşı aidiyet yapılarının değişime uğramasına sebep olmuştur. 19. yy. başlarından itibaren 1789 Fransız İhtilâli'nin de gölgesinde vuku bulan bazı ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin sadece askerî açıdan değil farklı konu başlıkları altında adımlar atmasını da gerekli kılmıştır. Osmanlı yönetiminin bu minvaldeki en kapsamlı girişimlerinin ilki 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun olmuştur. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan Sırp İsyanı ve bağımsızlıkla sonuçlanan Yunan İsyanı gibi gelişmeler Bâb-ı Âlî için telafisi olmayan sorunların adeta emareleri olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayun diğer adıyla Tanzimat Fermanı acilen bir düzenlemenin yapılması gerekliliğine inanan Osmanlı yöneticileri tarafından şekillendirilen bir ferman niteliği taşımaktadır.¹¹¹ Söz konusu ferman sadece milliyetçiliğe kavramsal açıdan karşı bir hamle olarak değil sürecin getirdiği diğer sorunlara karşı da bir çözüm olması umuduyla şekillendirilerek ilan edilmiştir. Bu niteliği ile birlikte ele alınınca Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilanı yüzyıllardır devam etmekte olan sosyal ve iktisadî yapının çökmekte olan temellerini yeni prensiplerle yeniden kurma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.¹¹² Zîra Ferman ile sadece milliyetçilik akımının önüne geçmek gayesi güdülmemiş söz konusu milliyetçi akımların failleri konumunda olan Osmanlı tebaası gayrimüslim toplumların ekonomik ve sosyal konumları ile ilgili memnuniyetsizlikleri de dikkate alınarak bir çözüm sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir süreç içerisindeki mevcudiyetini sorunsuz bir şekilde devam ettirebilmesini temînen gerçekleştirilen geniş kapsamlı ikinci girişim 1856 tarihli Islahat Fermanı olmuştur. 1839 yılındaki fermana 'tanzimat' yani düzenlemeler denilmişken 17 yıl sonra 1856 yılında ilan edilen fermana 'ıslahat' yani iyileştirmeler,

¹¹¹ Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (27. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 32-33.

¹¹² İncalcık, H. (2006). "Tanzimat Nedir?". H. İncalcık, M. Seyitdanlıoğlu (Derleyenler). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınları, 14.

yenilikler denilmiş olması Bâb-ı Âlî yönetimi adına eylem bazında kötüye gidişin devam ettiğinin söylem bazında tezahürü niteliği taşımaktadır. Nitekim ‘tanzim etmek’ bir yenilik ve iyileştirme mânâsını ihtiva etmeyip sadece mevcut hâli düzenleme anlamı taşıyorken ‘ıslah etmek’ aksaklık ve eksiklikleri gidermek için yapılan iyileştirmeleri, yenilikleri ifade etmektedir. Her iki girişimi ortaya çıktıkları dönemler itibariyle yaşanan gelişmeler üzerinden bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda ise Islahat Fermanı Osmanlı Devleti’nin bir Avrupa devleti olarak kabul edildiği Paris Kongresi öncesinde Avrupalı/Batılı devletlerin Osmanlı azınlıkları üzerindeki garantörlük isteklerini savmak ve gerekli reformların bizzat Osmanlı yönetimince yapılacağını göstermek için kaçınılmaz bir dış baskının neticesinde ilan edilmiş olması ile¹¹³ Tanzimat Fermanı karşısında farklı bir görüntü sergilemektedir. Her iki fermanın da henüz 16 yaşında padişahlık tahtına oturan, dönem itibariyle devletin içinde bulunduğu meseleler karşısındaki tecrübesizliğinin idraki ile devlet büyüklerinin nasihatlerine uyacağına dair taahhütte bulunan ve yabancı devlet elçilerine babası II. Mahmud’un başlatmış olduğu ıslahatlara devam edeceğini bildiren, Fransızca bilen, Avrupalı bir prens gibi yetiştirilen I. Abdülmecid tarafından ilan edilmiş olması¹¹⁴ günümüzde de yoğun akademik çalışmalar yapılan bir konu başlığına dönüşen fiil ile failin arasındaki ilişkinin boyutuna dair de fikir vermektedir.

Tanzimat ve Islahat Fermanları gerek kendi dönemlerinde yaşanan gelişmeler dolayısıyla gerekse de günümüze kadar uzanan bazı gelişmeler dolayısıyla Türk Dış Politikası açısından yadsınamaz bir öneme sahiptirler. Her iki ferman da aslında iç politikaya yönelik girişimler olmalarına rağmen dış politikanın hem girdilerini hem de çıktılarını etkilemişlerdir. Günümüz uluslararası ilişkiler alanında oldukça geniş bir yer işgal eden iç-dış politika ayırımına/ayrılmazlığına dair teorik yaklaşımlar/tartışmalar için her iki ferman da iyi birer örnek teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti’ni oluşturan farklı etnik ve dinî oluşumlar için bu fermanların sağladığı idarî, ticarî, hukukî ve toplumsal bakımdan ortaya çıkan rahat ortam iç politika açısından, diğer devletlerin de sürece müdahil olarak milliyetçilik akımlarının gölgesinde Devletin dağılma sürecinin bu rahat ortam üzerinden çeşitli sâikler ile ivmelendirilmiş olması da dış politika açısından önem taşımaktadır. 1855 yılı öncesinde ihracatı ithalatından daha fazla olan ve dış borcu bulunmayan Osmanlı Devleti’nin bir tebaası olarak dünyaya gelen ve söz konusu rahat ortam içerisinde elde ettikleri kazanımlar ile zengin bir orta sınıf olma seyri izleyen

¹¹³ Ortaylı, İ., 2008, 129-131.

¹¹⁴ Küçük, C. (1988). ‘‘Abdülmecid’’. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 259.

özellikle Rum ve Ermenilerin Avrupa elçiliklerinden kendilerine koruma aramaya başlamaları süreci alevlendirmiştir.¹¹⁵ Zira tek başına mağlup edilemeyeceği düşünülen Osmanlı Devleti karşısında önce ‘Kutsal İttifaklar’ oluşturularak Osmanlı’nın direncinin kırılması, akabinde ise tek tek devletlerin saldırıları şeklinde devam edilerek ve ortaya çıkan bu yeni durum ile artık kendi saldırılarının yerine bazı istisnalar hâricinde Osmanlı tebaası etnik ve dinî azınlıkların kışkırtılma ve isyana teşvik edilmesi ile Osmanlı Devleti zor durumda bırakılmıştır.¹¹⁶ Böylece sahip olduğu siyasî, ekonomik ve askerî güç dolayısıyla özgün bir dış politika ile ilerleyen, Avrupa’yı kendisinin tabî bir genişleme alanı olarak gören, Avrupa’yı ve Avrupalı imajını zihin dünyası itibarıyla küçümseyen, başta Balkanlar olmak üzere Avrupa’daki komşu ve çevre devletler tarafından cazibe merkezi kabul edildiği için söz konusu devletlerin İstanbul merkezli bir siyaset takip etmelerine sebep olan Osmanlı Devleti¹¹⁷ bu iki ferman ile birlikte başlayan süreç içerisinde dış politika alanında ‘takip edilen’ konumundan yavaş yavaş ‘takip eden’ konumuna doğru evrilmeye başlamıştır. Her iki ferman da sınırları ve üyeleri tam olarak belirtilmeyerek muallakta bırakılan bir kavram olan ‘Avrupalı/Batılı Devletler’in kendi aralarındaki ilişkilerinin Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilerek konum belirlenmesine doğru giden bir dış politika yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Rusların mağlup olduğu 1853-56 Kırım Savaşı ve akabindeki Paris Kongresi’nin imzacıları konumunda olan Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti ederek bu garantinin tamamen uygulanmasına da ortaklaşa kefil olmalarını ilan etmeleri ve kâğıt üzerinde Osmanlı’nın Avrupalı Devletler sisteminin bir üyesi olarak Avrupa devletler hukukundan ve haklarından istifade etmesinin sağlanması¹¹⁸ yukarıda sözü edilen hâriciye yaklaşımının neticelerinden birini teşkil etmektedir. Paris Kongresi’nin savaşan taraflar olan Osmanlı veya Rus toprakları üzerinde değil de Fransa’da toplanması da verilen savaş sonrası varılacak mutabakatın nerede ve kimler tarafından şekillendirildiği bilgisi üzerinden değerlendirilince söz konusu sıkıntılı sürecin Osmanlı Devleti üzerindeki tezahürünü karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca Kırım Savaşı dış politika geleneğimiz içerisinde dış tehditlere karşı Avrupalı devletler arasındaki mevcut dengeleri gözeterek daha yakın olan tehdidin daha uzak/potansiyel olan tehdit/düşman ile

¹¹⁵ Karpat, K., 2012, 109-110.

¹¹⁶ Alkan, N. (2010). ‘Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası-Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e (1839-1908)’. M. Bıyıklı. (Editör). *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi-2*. (2. Baskı). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 143.

¹¹⁷ Alkan, N., 2010, 181.

¹¹⁸ Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 161-163., Beydilli, K. (2007). ‘Paris Antlaşması’. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 34. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 171.

bertaraf edilme politikasının ilk misalini de teşkil etmiştir.¹¹⁹ Böylelikle Osmanlı Devleti 19. yy.'da görece daha güçlü olan diğer devletlerin rekabetleri üzerinden şekillenen siyasî bir mücadelenin figürü olmaya sürüklenmiş ve ne yazık ki dış politikasını da buna göre tayin etmek zorunda kalmıştır/bırakılmıştır. Avrupalı Devletlerin Şark Meselesi şeklindeki tanımlamalar eşliğinde Osmanlı Devleti'nden toprak elde etmeye yönelik girişimlerde bulunmaları, söz konusu devletlerin kendi aralarındaki uzlaşmazlıklarını onlara karşı kullanarak ve bazen de bu devletlerden birinin desteğini arkasına alarak devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak maksatlı bir denge siyasetinin dış politikaya sirayet etmesine neden olmuştur. Hatta bu durumun uzunca bir müddet Türk Dış Politikası'nı etkileyen bir zihin dünyasına, bir ruh haline ve bir geleneğe dönüştüğü de ifade edilebilir. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçten itibaren 19. yy. boyunca 4 padişah ve 10 farklı Hâriciye Nazırı görev yapmış olmasına rağmen dış politikanın ana gövdesi haline gelen 'denge' siyasetinde çok büyük bir değişiklik yaşanmamış¹²⁰ sadece kurumsal anlamda Hâriciye Nazırlığı çerçevesinde önceki dönemlere nazaran daha farklı temeller üzerine inşa edilmiş bir diplomasi anlayışının gelişmesi yönünde bir değişim yaşanmıştır.¹²¹

Dış politikaya etki eden iç politik bir gelişme olarak devletin ilk anayasası olan Kanûn-ı Esâsî'nin 23 Aralık 1876'da yürürlüğe girmesi ve bu anayasaya göre meşrutî bir yönetim tarzına 1877 yılı Mart ayında başlanmış olmasına rağmen, yeni yönetim yapısının iki temel biriminden birini oluşturan ve Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın Osmanlı tebaasından oluşan Meclis-i Meb'ûsan'ın iç ve dış sorunlar ile ilgili hükümete yönelik oldukça sert tutumu karşısında dönemin padişahı II. Abdülhamid, Anayasa'nın 113. maddesinin kendisine tanımış olduğu yetkiye dayanarak açılmasından sadece 11 ay sonra meclisi süresiz tatil ederek meşrutî yönetim tarzını sona erdirmiştir.¹²² Günümüz dış politika analizleri çerçevesinde değerlendirildiği vakit dış politikanın çok çeşitli iç siyasî mekanizmalar tarafından şekillendirilmesi ile ortaya çıkan oluşum süreci dikkate alındığında Hâriciye Nazırı'nın da içinde bulunduğu hükümetin meşrutî yönetim ile tahsis

¹¹⁹ Davutoğlu, A., 2004, 67.

¹²⁰ Söz konusu dönemde görev alan Hâriciye Nazırlarını farklı başlıklar altında inceleyen bir çalışma için bakınız: Akpınar, M. (2015). "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 35, 173-205.

¹²¹ Akyılmaz, Gül. (2000). *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*. Konya, 170-174.

¹²² Akyıldız, A. (2003). "Meclis-i Meb'ûsan". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 28. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 245-246. Hatta iç politikadan daha çok dış politikaya yönelik sert eleştirilerin Meclis'in tatil edilmesindeki temel sebep olduğu ifade edilebilir. Kürkcüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1), 317.

edilen meclise karşı değil yine padişaha karşı sorumlu olması aslında dönem itibariyle dış politikada olası bir değişikliğe gidilmesinin kurumsal ve yapısal olarak da önüne geçen bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden bu çok kısa ‘meşrutî’ yönetim tarzının dış politikada yerleşik bir gelenek haline gelen ‘denge’ yaklaşımına gerek süresi gerekse de muhteviyatı itibariyle etkiye mazhar olamaması iç ve dış politikadaki kötü gidişatın seyrini değiştirememiştir. Aynı dönemlerde Osmanlı toprağı olan Balkan ve Kafkas coğrafyalarında iki cephede cereyan eden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın kendisi ve sonuçları da Osmanlı’nın iç ve dış politikada yaşadığı sıkıntılı sürecin devamı niteliğini taşımaktadır. Rumî takvime göre 1293 yılına denk gelmesinden dolayı 93 Harbi olarak da isimlendirilen söz konusu savaş sonrasında İstanbul’a kadar gelen Ruslar ile Ayastefanos Antlaşması imzalanmışsa da özellikle İngiltere’nin araya girmesi¹²³ ile Ayastefanos Antlaşması’nın yerine 13 Temmuz 1878’de 64 maddeden müteşekkil Berlin Anlaşması imzalanarak Osmanlı Devleti’nin dağılmasının önüne geçmek adına Avrupalı devletler belki de son kez sürece müdahil olmuşlardır. 1815 Viyana Kongresi ve 1856 Paris Kongresi’nden sonra Avrupa’da yapılan en büyük devletlerarası toplantı olması sıfatı ile birlikte, bozulan Avrupa güçler dengesi yerine yeni bir güç dengesi tesis eden Berlin Anlaşması’nın neticeleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler gerek Osmanlı Devleti gerekse de diğer devletler açısından farklı değerlendirmeler üzerinden söz konusu her devletin dış politikasında önemli bir yer işgal etmiştir.¹²⁴ Hatta bu gelişmelerin sebep olduğu hoşnutsuzluk ve dengesizliğin I. Dünya Savaşı’na kadar uzanan gelişmelerin de kaynağını teşkil ettiği ifade edilebilir.¹²⁵ Berlin Anlaşması sonrası Osmanlı Devleti oldukça geniş bir toprak kaybına uğrarken İngiltere ile Fransa artık Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruma politikalarını terk etmeye başlamış, Ruslar Osmanlı Devleti’nden doğuda bazı toprak parçalarını elde etmişse de Balkan coğrafyasında kendi diledikleri şekilde bir Slav etkisi yaratamamış, Avusturya’nın bazı kazanımları ise Sırp milliyetçiliğini tetiklemiş ve Osmanlı Devleti’nin dış politikasında artık yavaş yavaş Almanya ön plana çıkmaya başlamıştır.¹²⁶

¹²³ Dönem itibariyle Rusya’nın Osmanlı Devleti odaklı elde ettiği nüfuzundan ve konumundan rahatsızlık duyan İngiltere kendisi için belirlemiş olduğu bazı çekinceler doğrultusunda Ayastefanos üzerinde değişiklik yapılmasından ziyade yeni bir antlaşma metni oluşturulmasını dönemin şartları çerçevesinde sağlamıştır. Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 524-527.

¹²⁴ Uçarol, R., 1985, 290-293.

¹²⁵ Öztürk, M. (2010). “Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19. Yüzyıl)”. M. Bıyıklı. (Editör). *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi-2*. (2. Baskı). İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 379., Armaoğlu, F., 1997, 529.

¹²⁶ Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. (17. Baskı). İmge Kitabevi, 315.

Savaşı kazanmış olmasına rağmen Rusya ve Panslavistler için tatmin edilememiş hırsların bir dengesizlik belgesi olarak ortaya çıkan Berlin Anlaşması 1914'e kadar sürecek olan patlamaların fünyesini teşkil etmiş ve bu fünyenin sebep olduğu patlamalar bundan sonra en yoğun şekilde Osmanlı Devleti üzerinde gerçekleşmiştir.¹²⁷ Bu yüzden Berlin Anlaşması sonrası süreç, Osmanlı Devleti'nin artık buhranlar ile dolu yıllar geçirmesine sebep olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı dış politikasında oldukça önemli bir yer işgal eden ve denge siyasetinin uzunca bir müddet başrolünde yer alan İngiltere, Rusya'nın güneye inme tehlikesine istinaden takip ettiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma politikasından vazgeçmiş ve bunun en belirgin yansımasını da 1878 yılında Kıbrıs'a yerleşerek göstermiştir. Böylelikle İngiltere, Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma mücadelesinden ziyade elde ettiği toprak parçasına yerleşerek bizzat kendisi Rusya'ya karşı tedbir almıştır. Başta Rusya olmak üzere diğer bazı devletler de Osmanlı tebaası konumunda olan farklı etnik ve dinî toplumları kışkırtarak bir huzursuzluk yaratma gayretine girişmişlerdir.¹²⁸ Nitekim bu yöndeki gayretlerin ilk yansımaları Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıklarını kazanmaları, Bosna-Hersek'in Osmanlı'ya bağlı kalmasına rağmen Avusturya tarafından işgal edilmesi, Bulgaristan'a özerklik verilmesi, Yunanistan'a toprak verilmesi ve Ermenilere yönelik ıslahat yapılması gibi son derece ağır bir şekilde yalnızca Berlin Anlaşması'nın imzalanması ile vuku bulmuştur.¹²⁹ Akabinde yine Balkanlarda Arnavutluk ayaklanması, Fransa'nın Tunus'u İngiltere'nin ise Mısır'ı işgal etmesi, Doğu Rumeli Krizi, Ermeni Meselesi, Girit Meselesi ve buna bağlı Yunan Savaşı gibi gelişmeler karşısında Osmanlı yönetimi kötü gidişatın önüne geçebilmek adına durumu kontrol altında tutabilmek için yoğun bir çaba sarf etmek zorunda kalmıştır.

Çağdaşı hiçbir devletin kendisi kadar işgale uğramadığı, hiçbir devletin bu kadar iç isyanlara maruz kalmadığı ve dışarıdan yapılan saldırılara karşı savaşmak zorunda kalmadığı sancılı bir yüzyıl yaşayan Osmanlı Devleti'nin¹³⁰ tüm bu gelişmeler karşısında geliştirdiği çözüm odaklı faaliyetlerinin olumlu bir seyir izlememesi iç siyasette bazı farklı gelişmelerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Süreçten ve yönetimden memnun olmayan muhalif bazı devlet adamları ve aydınların temsil ettiği 'Yeni Osmanlılar' adıyla anılan gizli bazı oluşumlar 19. yy.'dan 20. yy.'a uzanan zaman diliminde yaşanan

¹²⁷ Armaoğlu, F., 1997, 532-533.

¹²⁸ Sander, O., 2008, 295.

¹²⁹ Uçarol, R., 1985, 289-290.

¹³⁰ Öztürk, M., 2010, 356.

öncelikle iç ve dolayısıyla dış gelişmelerin şekillenmesinde etkili olmaya başlamıştır.¹³¹ Söz konusu oluşumların gelişim süreci 19. yy. siyasî olaylarının bir yansıması niteliği de taşımaktadır. Avrupa coğrafyası özelinden hareketle bu yüzyılda ‘birlik olma/birleşme’ hali; İtalya ve Almanya’nın kendilerine millî bir birlik tesis etmeleri, Belçika’nın Hollanda’dan ayrılmasını sağlayan partinin isminin Birlik olması, Alman millî birliğinin mimarı olan başbakan Bismarck’ın partisinin isminde birlik kelimesinin olması ve bu birlik kavramı üzerinden daha sonra kademeli bir şekilde aynı ırk, dil ve dinden olan ulusların daha da büyük bir birlik altında birleşmeleri mânâsına gelen ‘pan’ ön eki ile vücut bulan ‘izm’ler şeklindeki serencamı Osmanlı iç siyasetine de yansyarak yukarıda söz edilen oluşumların İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında ortaya çıkmasına vesile olmuştur.¹³² 19. yy. itibariyle fikrî düzeyde geniş bir yayılma alanına sahip olan birlik olma fikri, söz konusu fikri geliştiren her özne için farklı anlamlar ihtiva etmiştir. Her ne kadar Belçika ile Hollanda 1815 Viyana Kongresi neticesinde birleştirilerek bir birleşme hüviyetine sahip olmuşlarsa da Belçika’nın Hollanda’dan ayrılarak kendine ait bir yönetim tesis etmesi de yine başka bir birlik fikri etrafında cereyan etmiştir. Osmanlı yönetiminin özellikle gelişen milliyetçi akımlar karşısında tüm Osmanlı toplumlarını bir arada tutma gayreti çerçevesinde uygulamaya koyduğu ‘Osmanlıcılık’ politikası 19. yy. yöneticileri için Osmanlılık ve Osmanlı vatanı bilinci çerçevesinde tek tutarlı ve kurtarıcı yol iken¹³³ Osmanlı yönetimi altındaki Girit’te yaşamakta olan Rumların bağımsız Yunanistan’a dâhil olmak istemeleri de yine başka bir birlik olma hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ‘bir olma/birleşme/birlik’ fikri etrafında toplananların bu kavrama kendilerince yüklemiş oldukları mânâ boşlukta vücut bulmamakta, kavramı telaffuz eden öznelerin mevcut bir birliği bozarak kendilerinin inşa ettiği/etmeye çalıştığı başka bir birliği ortaya çıkarma gayreti şeklinde vuku bulmaktadır. Bu durum da fikrî, siyasî ve ilerleyen kademelerde ise silahlı çatışmaları beraberinde getirmektedir. Genelde monarşi karşıtlığı kastedilmemekle birlikte söz konusu Osmanlı muhalefetine tanınlanmasının ayrılmaz bir sıfatı haline gelen ve 19. yy. boyunca Avrupa’da monarşi yönetimlerine karşı çıkanlar için kullanılmış yerleşik bir tâbir olan yeni/jön (jeuns) nitelemesi üzerinden geliştirilen ‘Yeni Osmanlılar’ mefhumu¹³⁴ ile başlayan ve nihayetinde yapısal bir bağı olmasa da fikrî bir

¹³¹ ‘Yeni/Genç Osmanlılar’ olarak adlandırılan oluşumun tarihî, siyasî ve fikrî gelişimi ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Mardin, Ş. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (2. Baskı). (Çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1962’ye yayımlandı)

¹³² Öztürk, M., 2010, 354.

¹³³ Ortaylı, İ. (2005). *Osmanlı Barışı*. (7. Baskı). İstanbul: Ufuk Kitap, 25.

¹³⁴ Beydilli, K. (2013). ‘‘Yeni Osmanlılar Cemiyeti’’’. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 43. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 431.

devamlılık arz ederek 1889 yılında ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’ adı altında bir çatıya kavuşan oluşum da benzeri bir süreç yaşamıştır. Osmanlı yönetiminin sadece Berlin Anlaşması ile bile çok büyük toprak ve nüfuz kaybına uğradığına şahit olan asker-sivil muhaliflerin, Meclis-i Meb’ûsan’ın 1878 yılında süresiz tatil edilmesi karşısında Kanûn-ı Esâsî’nin ilgili maddelerinin yürürlüğe konulması suretiyle tekrar ortaya çıkmasını arzu ettikleri parlamenter bir siyasal rejim talepleri, dönemin padişahı II. Abdülhamid yönetiminin baskıları karşısındaki özgürlük isteklerinden daha çok, devletin farklı milliyetçilik akımları neticesinde parçalanmasını önlemek amacıyla ortaya çıkmıştır.¹³⁵ Bu amaç etrafında Osmanlı toplumunun çok farklı kesimlerinden asker, sivil, bürokrat, aydın, sanatçı bir araya gelerek Devletin kötü gidişine siyasî rejim değişikliği ile bir son vermek istemişlerdir. Bu istekleri ise mevcut yönetimi rahatsız etmiş ve II. Abdülhamid yönetiminin söz konusu oluşum üzerinde baskıcı ve yıldırmaya yönelik girişimleri olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin yönetim şeklinin değiştirilmesi neticesinde sorunların çözüme kavuşacağı inancı ile hareket eden İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin fiiliyata geçmesi ise iç siyasî gelişmelerden ziyade dış politikada yaşanan gelişmeler üzerine olmuştur. Berlin Anlaşması sonrası şiddeti artan Ermeni sorunu, Fransa’nın Tunus’u, İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesi ve özellikle Doğu Rumeli’de yaşanan karışıklıklar sadece devleti yönetmekten mesul olanları değil devletin farklı bir şekilde yönetilmesi ile bu sorunların çözüme kavuşacağına ve devletin bekâsını temin edeceğine inananların da ana gündem maddesini oluşturmaktaydı. Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan ve 1876 Kanûn-ı Esâsî’nin 8. Maddesindeki “*Devlet-i Osmaniyye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepte olursa olsun bila istisna Osmanlı tâbir olunur*” ifadesi ile resmiyet kazanan farklı etnik ve dinî toplumları Osmanlı kimliği altında birleştirmeyi amaçlayan Osmanlıcılık siyasetinin, Avrupalı devletlerin müdahalelerinden cesaret alarak kendi millî emellerini takip eden gayrimüslim toplumlar tarafından benimsenmemesi ve akabinde Osmanlı yönetimi altındaki toplumun demografik yapısında Müslüman nüfusun yoğunlaşması, devletin bekâsını Müslüman unsura ve İslam dayanışmasına dayandıran bir siyaset olarak İslamcılığın gelişmesine vesile olmuştur.¹³⁶ II. Abdülhamid döneminde yoğunluk kazanan İslamcılık politikası; artık nüfusun yaklaşık %80’ini oluşturan

¹³⁵ Çiftçi, K. (2010). *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 80.

¹³⁶ Özcan, A. (2007). “Osmanlıcılık”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 33. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 486.

Müslüman uyrukları arasında birlik ve dayanışmayı sağlayarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak, İslam'ı sadece bir din olarak değil aynı zamanda bütün Müslümanlar tarafından paylaşılan bir inançlar sistemi, bir yaşam tarzı, bir siyasal birlik ideolojisi olarak telakkî etmek, hilafeti merkezîleşmiş ve evrenselleşmiş bir İslamî kurum haline getirmek, Müslümanlar arasında etnik milliyetçiliğin doğuşunu engellemek, İslam dünyasında bir isyan başlatmaktan ziyade cihat tehdidini kullanarak Avrupa ülkeleri üzerinde bir baskı kurmaya ve böylelikle daha fazla Osmanlı toprağına göz dikmelerini veya devletin içişlerine karışmayı engellemek maksadıyla ve büyük ölçüde Fransa'nın Tunus'u, İngiltere'nin de Mısır'ı işgali sonrasında bir tepki olarak gelişmiştir.¹³⁷ Devlet yönetiminin 1876'da olduğu gibi yine meşrutî bir yönetim tarzına dönmesi gerektiği inancından hareket eden ve bunun gerçekleşmesi için II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiği düşüncesine ağırlık veren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri arasında sadece Müslüman-Türk unsurlar değil Türk olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimler de vardı. Bu yüzden devletin parçalanmadan bir birlik halinde devamı için geliştirilen Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarına belirli dönemler üzerinden yapılan değerlendirmeler çerçevesinde Cemiyet'in çok sert bir muhalefet sergilemediği görülmektedir. Zira odak alınan tek şey devletin devamlılığı ve bunun da sadece Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe konulması ile birlikte oluşacak parlamenter bir siyasal rejim ile sağlanabileceği inancıydı.¹³⁸ O yüzden Kanûn-ı Esâsî'ye hâlel getirmeyen bu iki yaklaşım İttihat ve Terakki'nin içinde derinlikli bir tartışmaya veya ayrışmaya sebep olmamıştır. Başlangıçta sadece II. Abdülhamid yönetiminin sona erdirilerek meşrutî bir yönetim tarzının getirilmesi noktasında fikir birliğine varan Cemiyet üyeleri Devlete verilecek siyasal yapının niteliği ve özellikle devletin karşılaştığı sorunlar karşısında dış politikaya bakış açılarının farklılığı üzerinden ise şiddetli bir şekilde fikir ve görüş ayrılıkları yaşamaya başlamışlardır.¹³⁹ II. Abdülhamid karşıtlığı ile aynı çatı altında hareket ettiklerini zannettikleri gerek Müslüman gerekse de gayrimüslim toplum temsilcilerinin dış müdahalelerin de etkisi ile artık kendi hedeflerine yönelmeleri Abdülhamid yönetimine karşı birlikte mücadele ettikleri milliyetçi gruplar ile olan beraberliğin yavaş yavaş sona ermesine neden olmuştur.¹⁴⁰ Söz konusu grupların özellikle Balkan coğrafyasında bir hareketliliğe sebep olmaları bir taraftan İstanbul yönetimi için iç karışıklık anlamı taşıyorken diğer taraftan da II. Abdülhamid yönetiminin baskısından kaçan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bölgede hareket ve gelişim serbestisi

¹³⁷ Karpat, K., 2012, 50-53.

¹³⁸ Çiftçi, K., 2010, 82.

¹³⁹ Armaoğlu, F., 1997, 597.

¹⁴⁰ Çiftçi, K., 2010, 82.

sağlamıştır. Özellikle Makedonya’da yaşanan ayaklanmalar İstanbul yönetimini zorda bırakmış, sorunun çözümü için bölgede diğer devletlerin temsilcilerinin de bulunmasının sağlanması ile tâbir câizse uluslararası bir denetim mekanizması oluşturulmuştur.¹⁴¹

Devleti kurtarmak ve devamlılığını tesis etmek gayesi ile yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri yukarıda da ifade edildiği üzere iç politikadan ziyade bir dış politika gelişmesi üzerine harekete geçmişlerdir. 1907 yılında vardıkları anlaşmanın ardından 1908 yılı Haziran ayında İngiliz Kralı ve Rus Çarı’nın Reval’de gerçekleştirdikleri görüşmelere istinaden Boğazlar, İstanbul ve özellikle Makedonya’da yaşanan problemler karşısında yapılacak ıslahatlar konusunda tam mutabakata vardıklarına dair söylentiler Makedonya’da bulunan İttihat ve Terakki üyelerini son derece rahatsız etmiş ve Avrupalı devletlerin artık Osmanlı Devleti’ni parçalamaya karar verdikleri yönünde bir korkuya sebep olmuştur.¹⁴² Söz konusu mutabakat gerçekten de gerek İngiltere gerekse de Rusya’nın Hindistan ve Uzakdoğu odaklı çatışmalarda bir uzlaşya vararak her ikisi için de farklı açılardan bir tehlike olarak belirmeye başlayan Almanya’ya karşı Avrupa ve özellikle Balkan coğrafyası üzerinde harekete geçmelerine ivme kazandırmıştır. Bu durumu tedirgin bir şekilde takip eden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri parçalanma tehlikesi karşısında seçim yoluyla iktidara gelecek güçlü bir hükümetin varlığı ile parlamenter sistem içerisinde özellikle Balkanlar’dan gelecek temsilcilerin kendilerini mecliste daha iyi ifade edebilecekleri ve yapılacak reformlar sayesinde güçlü bir hükümetin Avrupa devletlerinin baskıları karşısında daha sağlam durabileceği inancı ile Balkanlarda askerî bir hareketlilik başlatarak Padişah II. Abdülhamid’in 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyeti ilan etmesini sağlamışlardır.¹⁴³ 1876 yılında ilan edilmesinin ardından tatil edilen meşrutî yönetim yine aynı hükümdar tarafından bu defa başka gerekçeler ile 32 yıl sonra tekrar hayata geçirilmiştir. Yeni yönetim tarzının iç siyasette sebep olduğu, 33 yıldır padişah olan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi dâhil değişiklikler kendi mecrasında yaşanmaya başlarken bu değişim hareketinin başlangıç fitilini ateşleyen dış politika alanındaki gelişmeler ise sadece Osmanlı Devleti’nin geleceğini değil dönemin diğer güçlerinin de başta ‘Şark Meselesi/Doğu Sorunu’ başlığı üzerinden olmak üzere sürece kendi emelleri doğrultusunda dâhil olmaları ile şekillenmeye

¹⁴¹ Söz konusu mekanizma sadece siyasî değil akabinde malî konularda da Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale anlamı taşıyan uygulamalara da sebep olurken soruna kalıcı bir çözüm üretememiş ve Balkan Savaşları’na kadar uzanan bir süreci beraberinde getirmiştir. Uçarol, R., 1985, 319-322.

¹⁴² Sander, O., 2008, 326-327., Armaoğlu, F., 1997, 600-601.

¹⁴³ Sander, O., 2008, 327.

başlamıştır. 19. yy.'ın sonlarından itibaren kendi aralarında yaptıkları açık/gizli anlaşmalar/ittifaklar vb. oluşumlar ile tâbir câizse I. Dünya Savaşı'nın ön hazırlıklarını yapan Avrupalı devletlerin mücadelelerinin¹⁴⁴ meşrutî yönetim ile yönetilmeye başlayan Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri yeni dönemin en zorlu dış politika gündemlerini oluşturmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından çok kısa bir süre sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ve hemen hemen aynı zaman diliminde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi günümüz uluslararası ilişkiler teorilerinin önemli bir maddesi olan iç-dış politika etkileşimi için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zîra iç siyasette yaşanan çalkantılı bir sürecin ardından yeni bir sisteme geçilmesi ve devlet erkinin fiilî mânâda el değiştirmiş olması dış politika alanında yaşanan gelişmelere anlık, kararlı ve güçlü bir tepki verilebilmesi noktasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur.

Sistem ve yönetici değişikliğine giderek yeni bir sürece başlayan ve böylelikle sorunların çözüme kavuşacağını umut eden yeni Osmanlı yönetimi gerek iç politika alanında gerekse de dış politika alanında karşılaştığı gelişmeler karşısında zorlanmıştır. İç politikada yaşananlar siyasî veya askerî yöntemler ile bertaraf edilebilmişken dış politikadaki gelişmelerin telafisi mümkün olamamıştır. 19. yy. sonlarında millî birliğini tesis ettikten sonra sömürge arayışlarına girmesine rağmen çok da başarılı olamayan ve bu yüzden 'Büyük Devletlerin en küçüğü' olduğu şeklinde ifadelere maruz kalan İtalya¹⁴⁵ 1911-1912 yıllarındaki mücadelesi neticesinde Trablusgarp'ı işgal ederek 16. yy.'dan itibaren Afrika topraklarında hüküm süren Osmanlı Devleti'nin bu kıta üzerindeki son toprak parçasını da kaybetmesine sebep olmuştur. İtalya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Uşi Anlaşması ile hemen hemen aynı zaman dilimlerinde Balkan topraklarında hareketlilik başlamış ve bağımsızlıklarını elde ettikleri Osmanlı Devleti'ne karşı Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ birleşerek I. Balkan Savaşı'nı başlatmışlardır. İtalyanların Trablusgarp'ta gerçekleştirdiği fırsatçı saldırının bir taklidi olan I. Balkan Savaşı, 'Doğu Sorunu' üzerinden Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan fiilen dışarı çıkarılmasına ve sonrasında ise ittifak halindeki Balkan devletlerinin tâbir câizse ganimet noktasında birbirlerine düşmeleri ile II. Balkan Savaşı'nın patlak vermesine sebep olmuştur.¹⁴⁶ Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi Afrika, I. Balkan Savaşı'nın neticeleri ise Avrupa kıtasındaki yüzyıllara uzanan Osmanlı Devleti varlığının

¹⁴⁴ Kennedy, P., 2002, 304-313.

¹⁴⁵ Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. (Çev. T. U. Belge). Siyasal Kitabevi, 13.

¹⁴⁶ Kennedy, P., 2002, 309.

sona ermesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma noktasında ihtilafa düşerek II. Balkan Savaşı çerçevesinde birbirlerine karşı savaşan devletlerin varlığı karşısında İstanbul yönetiminin tek başarılı hamlesi ise Edirne'yi geri alabilmesi olmuştur. Tüm bu gelişmeler Balkan coğrafyasında yaşayan özellikle Hristiyan toplumların, Osmanlı tebaası şeklindeki bir kimlik ile yaşamak yerine kendilerine ait bir devlet kurma yolundaki baskı ve silahlı mücadeleleri karşısında Osmanlı Devleti'nin de artık Türk odaklı daha milliyetçi bir politika takip etmesini beraberinde getirmiştir.¹⁴⁷ II. Abdülhamid'in dış politika alanında oldukça ustalıkla bir uygulama sergilediği denge politikasını¹⁴⁸ miras alan ve bir süre devam ettiren yeni yönetim, karşılaştığı bu tablo karşısında Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma gayretlerinin tezahürü olan Osmanlıcılık ve İslamcılık uygulamalarından sonra yavaş yavaş Türkçülük adı altında fikrî bir yapıyı fiiliyata geçirmeye başlamıştır. Zîra yaşanan kayıplar sonrasında etnik olarak Türkler devletin temelini oluşturan ve ayakta kalmasını sağlayacak olan çekirdek grup olarak görülmeye başlanmış ve devlet bir Türk üniter devletine dönüştürülerek ayakta tutulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁹ İki yıl gibi kısa bir süre zarfında hem Afrika hem de Avrupa kıtasındaki yüzyıllara dayanan varlığı diğer devletlerce işgal veya tebaası olan milletlerin kurduğu ulus devletler vasıtasıyla sona eren Osmanlı yönetiminin diğer taraftan da 'Millet-i Sâdıka' sıfatı ile anılan Ermenilerin yine dış müdahaleler ile kendi ulus devletlerini inşa etme politikaları çerçevesindeki faaliyetleri ile de meşgul olmak zorunda kalması Türkçülük politikasının dayandığı temelleri inşa etmeye yardımcı etkenler olmuştur.

20. yy.'ın henüz başlarında hem yönetici hem de yönetim şekli değişikliğine giderek içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmaya çalışan Osmanlı Devleti arka arkaya felaketlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Siyasî, ekonomik ve askerî bakımdan dönem itibarıyla daha güçlü konumda bulunan diğer devletlerin kendi aralarında oluşan ayrışma ve bloklar, yaşam mücadelesi veren İstanbul yönetimini de bir tercihte bulunmaya sevk etmiştir. 19. yy. ortalarından itibaren takip edilen büyük güçler arasındaki denge politikası bu dengenin varlığını tesis eden devletlerin politikalarındaki köklü değişiklikler neticesinde Osmanlı dış politikasında da değişikliğe sebep olmuş ve yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya bu süreçte Osmanlı Devleti'nin başta askerî konular olmak üzere siyasî ve ekonomik alanlarda da müttefiki haline gelmiştir. 1871 yılından sonra millî

¹⁴⁷ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev. P. Demir). İstanbul: Mozaik Yayınları, 22.

¹⁴⁸ Kürkçüoğlu, Ö., 1980, 317.

¹⁴⁹ Karpat, K., 2012, 124.

birliğini tesis ederek askerî, siyasî, ekonomik vb. alanlarda oldukça hızlı bir şekilde Avrupa'nın yeni büyük güçlerinden biri haline gelen Almanya'nın yaşadığı gelişim seyri¹⁵⁰ Osmanlı yönetiminin tercihinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Fakat söz konusu müttefiklik sadece bu gerekçe üzerinden değil toprak bütünlüğünü muhafaza edebilmek gayreti ile diplomatik girişimlerde bulunulan özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile işbirliğine sıcak bakmaması üzerine de şekillenmiştir.¹⁵¹ Nihayetinde Balkan coğrafyası üzerinde patlak verip oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan I. Dünya Savaşı'na, Almanya'nın yanında dâhil olan Osmanlı Devleti için artık dış politika gündemi diplomasiden ziyade tek başına 'savaş' başlığı altında toplanmıştır.

I. Dünya Savaşı, 19. yy.'dan itibaren bazı devletlerin kendi aralarındaki menfaat çatışmaları temelinden hareketle sebep oldukları ayrışmaların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Devletlerin sömürgecilik faaliyetleri üzerinden yaşadıkları çatışmalar, Almanya'nın yeni ve güçlü bir aktör olarak sürece dâhil olması, daha önceleri farklı dayanaklar ile tesis edilebilen 'uyum' adı altındaki güç dengesinin yavaş yavaş bozulmaya başlaması, ulus-devlet temeli üzerine inşa edilmeye başlanan uluslararası yapı çerçevesinde uluslararası bir örgütlenmenin olmaması ve Osmanlı Devleti gibi büyük bir toprak parçasının paylaşılması noktasında yaşanan nüfuz mücadelesi gibi etkenler tek başlarına olmasa da I. Dünya Savaşı'nın başlamasındaki önem arz eden sebepler olarak belirmektedir.¹⁵² Görüldüğü üzere söz konusu çatışma sebepleri içerisinde Osmanlı Devleti faal bir aktör olarak bulunmamakta, sadece diğer devletler tarafından dağılmasına kesin gözüyle bakıldığı için topraklarının paylaşılması gerektiği bir devlet konumunda yer almaktadır. Osmanlı yönetiminin bu süreç içerisindeki temel amacı ise devletlerin büyük bir çoğunluğunun iki bloğa ayrıldığı bir ortamda kuracağı bir ittifak ile yalnızlıktan kurtulabilmek, bütünlüğüne yönelik Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan saldırıları bertaraf edebilmek ve kaybettiği özellikle Batı Trakya ve Ege Adalarını geri alabilmek olmuştur.¹⁵³ Osmanlı Devleti savaş süresince bu amacı çerçevesinde bir hareket tarzı tayin etmiş ve buna en yakın duruş sergileyerek destek olan Almanya ile müttefik olmuştur. Her ne kadar Almanya'nın Osmanlı Devleti ile müttefikliği kabul etmesi; Halifeliğin nüfuzunu İngiltere'ye karşı kullanmak istemesi, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı toprakları üzerindeki

¹⁵⁰ Kennedy, P., 2002, 260-266.

¹⁵¹ Okur, M. (2010). "Türkiye'nin Avrupa Devletlerine Yönelik Dış Politikasına ve İlişkilerine Genel Bir Bakış (I. Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Süresince)". M. Bıyıklı. (Editör). *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi-2*. (2. Baskı). İstanbul: Gökkuş Yayınları, 387-398.

¹⁵² Sander, O., 2008, 346-350.

¹⁵³ Çiftçi, K., 2010, 110.

ekonomik ayrıcalıklarını tasfiye ederek söz konusu alana tek başına egemen olmak istemesi, Osmanlı ordularının savaş meydanlarındaki varlığının İtilaf Devletleri'nin kuvvet dağıtmak zorunda kalmalarına sebep olması gibi etkenler çerçevesinde şekillenmişse de Osmanlı Devleti de kendi amaçlarını hayata geçirebilmek için Almanya'dan askerî teçhizat temini ve dönem itibarıyla 5 milyar Mark'a ulaşan borç ve kredi miktarı ile malî destek sağlamıştır.¹⁵⁴

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için Trablusgarp ve özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra çok büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Her ne kadar 1917'nin ilk yarısında Rusya'nın çöktüğü, Fransa'nın gücünü kaybettiği ve İngiltere'nin de Alman denizaltılarının karşı ablukası altına girdiği bir esnada Almanya zaferin eşiğine gelmiş olsa da¹⁵⁵ akabinde yaşanan gelişmeler ile savaş İttifak Devletleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devletleri'nin mağlubiyeti ile son bulmuştur. Osmanlı Devleti Çanakkale ve kısmen de Kafkas Cepheleğinde elde ettiği başarılı sonuçlar ile savaşın gidişatında değişikliğe neden olabilmişse de neticesini değiştirmeye muvaffak olamamış ve nihayetinde 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaşın kaybedenleri tarafındaki konumuna resmiyet kazandırmıştır. Savaş süresince bile Osmanlı Devleti'nin hâlâ uzlaş yolları arayarak diplomatik girişimlerde bulunduğu¹⁵⁶ İtilaf Devletleri'nin yine aynı dönemlerde kendi aralarında mutabık kaldıkları Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmasını içeren gizli anlaşmaların¹⁵⁷ bir neticesi olarak değerlendirilebilecek Sevr Barış Anlaşması ise dış politikanın ana gündem maddesinin savaş olarak devam etmesine sebep olmuştur. Zîra bu defa Osmanlı Devleti'nin genişleme dönemlerinde elde ettiği toprakların kaybı değil bizzat devletin kurulduğu sosyolojik, siyasî, ekonomik temellerin ana gövdesini barındıran toprakların kaybedilmesi ihtimali belirlemiştir. Savaşın galipleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi aralarında paylaşmalarının yanı sıra Osmanlı tebaası olan Ermeniler ve Araplar gibi etnik ve dinî bazı oluşumları da bu sürecin bir unsuru haline getirerek sadece dışarıdan değil içeriden de bir huzursuzluk ortamı oluşturmaya gayret göstermişlerdir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu neticeler itibarıyla Ermeni meselesi ve Arap coğrafyası ile ilişkiler günümüzde dahi

¹⁵⁴ Okur, M., 2010, 406-408.

¹⁵⁵ Kennedy, P., 2002, 327.

¹⁵⁶ Okur, M., 2010, 415-424.

¹⁵⁷ Uçarol, R., 1985, 396-400.

Türk Dış Politikası'nı etkilemeye devam eden konu başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁸

Savaşın galip devletlerinin yenilen devletlere kabul ettirdikleri barış antlaşmalarının mağlup devletlerin topraklarını küçültmek, bazılarını işgal etmek veya o topraklarda yeni devletler kurmak, askerî kısıtlamalar ve yasaklar getirmek, ağır savaş tazminatı ödetmek, aynı zamanda da ekonomik yükümlülükler getirmek gibi hemen hemen aynı ortak esaslar etrafında son derece ağır koşullar ile şekillenmiş olması savaş sonrası dönemde yeni gelişmelerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir.¹⁵⁹ İsminde barış kelimesi bulunmasına rağmen barış ortamını tesis edemeyen 433 maddelik Sevr Barış Anlaşması Osmanlı Devleti yönetim kademesi olmasa da devleti vücuda getiren insan unsuru tarafından kabul edilmemiş ve kurulmak istenen bu düzene karşı silahlı mücadele ile karşılık verilmiştir. Bu yüzden savaş Anadolu toprakları üzerinde neredeyse I. Dünya Savaşı süresi kadar daha devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti üzerinde kurulmaya çalışılan bu yeni düzeni ilan eden Sevr Anlaşması, anlaşmanın diğer tarafındaki üyelerin 'Doğu Sorunu' çerçevesinde Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarının çatışmasından dolayı neredeyse savaştan 2 yıl sonra imzalanabilmiş¹⁶⁰ hatta bu fikir ve çıkar ayrılıklarının yanı sıra yine aynı devletlerin süreç içerisinde hem kendi aralarında hem iç hem de dış politikalarında yaşadıkları olumsuz bazı gelişmeler Anadolu toprakları üzerinde verilen mücadelenin başarıya ulaşmasına da etkide bulunmuştur.¹⁶¹

İstanbul'da bulunan hükümetin sadece dış politikada değil devlete vücut veren tüm yapının maruz kaldığı menfî gelişmelere bir karşılık verememesi üzerine Osmanlı Ordusu'nun bir mensubu olan Mustafa Kemal önderliğinde başlayan mücadele evvela söz konusu mücadeleye bir hedef belirlemesi adına Misak-ı Millî adı altında bir kararın İstanbul'daki Meclis-i Meb'ûsan'da kabul ve ilan edilmesini sağlamıştır. Bu ilan aslında 1919 yılı Ocak ayında başlayıp mağlup devletler ile imzalanan barış antlaşmalarının koşullarının İngiltere ve Fransa'nın hâkim olduğu bir ortam olan Paris Barış Konferansı'nda belirlenerek sıranın Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan anlaşmaya

¹⁵⁸ Hale, W., 2003, 26-27., Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık, 36.

¹⁵⁹ Uçarol, R., 1985, 418-420.

¹⁶⁰ Oran, B. (2004a). "Sevres Barış Antlaşması". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 124.

¹⁶¹ Hale, W., 2003, 40-41., Oran, B. (2004c). "Dönemin Bilançosu". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 98-101.

geldiği bir esnada, tüm dünyaya duyurulan barış koşullarını ve özünde bir karşı duruşu simgeliyordu. Mustafa Kemal önderliğinde verilen mücadele çerçevesinde devletin yasama organı hüviyetine sahip olmasına rağmen karar almak ve bu kararları fiiliyata geçirebilmek noktasında zâfiyet yaşayan, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş olan İstanbul'daki Meclis-i Meb'ûsan'ın yerine Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve özellikle Sevr Anlaşması'nın imzalanmasının ardından da tüm askerî ve bunun yanı sıra siyasî gelişmeler de buradan yönetilmiştir. İşgal edilen toprakların kurtarılması adına verilen mücadele, kademeli bir şekilde önce doğuda Ermenilere karşı, daha sonra güneyde İtalya ile Fransa ve nihayetinde batıda Yunanlılara karşı üstün gelinmesi ile başarıya ulaşmış ve böylelikle 1918 yılında yenilen devletler arasında olmasına rağmen birkaç yıl içerisinde hakkında verilen kararları değiştirebilme kudreti gösteren ve artık İtilaf Devletleri ile eşit statüde yeni bir barış anlaşması imzalama aşamasına gelen yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁶² Bu başarı tek başına savaş ile değil diplomasi ile de kazanılmıştır. Zîra I. Dünya Savaşı esnasında bir sistem değişikliğine uğrayan Rusya ile Moskova Anlaşması imzalanması siyasî ve askerî destek sağlanmasının yanı sıra doğu sınırının güvence altına alınmasına, yine aynı dönemde yapılan uzun müzakereler neticesinde Fransa ile Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması hem İtilaf Devletleri arasında fikir ve mücadele noktasında ayrılıkların çıkmasına hem de diplomatik bir başarı elde edilmesine ve nihayetinde Yunanlıların askerî olarak mağlup olmaları İngiltere liderliğindeki İtilaf Devletleri grubunun artık bir mütareke ve akabinde anlaşma talebinde bulunmalarına sebep olmuştur.¹⁶³

Trablusgarp Savaşı'nın başladığı 1911 yılı Eylül ayından Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı 1922 yılı Ekim ayına kadar geçen 11 yıllık süre zarfında Osmanlı Devleti, çağdaşı hiçbir devletin yaşamadığı kadar toprak kaybına uğramasına, ekonomisinin alt üst olmasına, askerî gücünün tahrip olmasına, devlete hayat veren insan unsurunun önemli bir kısmını kaybetmesine ve nihayetinde başkenti dahi işgal edilmesine rağmen sahip olduğu iç dinamikleri ile hayatta kalabilme mücadelesini başarıyla tamamlayarak yoluna devam edebilmiştir. Tüm bu mücadelelerin yanı sıra masa başında sert diplomatik müzakerelerin cereyan ettiği Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde, Büyük Millet Meclisi'ni temsilen

¹⁶² Sander, O., 2008, 410-414.

¹⁶³ Her ne kadar diplomasi kullanılarak bir başarı elde edilebilmişse de varılan uzlaşılardan neticesinde özellikle Misak-ı Milli'den taviz verilmiş olması iç politikada çok büyük tepkilere sebep olmuştur. Konu hakkında detaylı bir çalışma için bakınız: Budak, M. (2003). *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*. Küre Yayınları, 238-281.

giden İsmet Paşa verilen mücadelenin kazanımını ifade eden Mudanya Mütarekesi'ni, İngiltere'nin temsilcisi Lord Curzon ise I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetini ifade eden Mondros Mütarekesi'ni vurgulayan bir duruş sergilemişlerdir.¹⁶⁴ Böylesi bir ortamda yapılan çetin müzakereler neticesinde varılan mutabakat ile 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması bütün sorunların çözüme kavuşması anlamını taşımasa da Sevr sonrası için bir eşitlik belgesi, kapitülasyonların kaldırılması çerçevesinde bir iktisadî bağımsızlık belgesi ve 4 ay sonra ilan edilecek olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için bir siyasî bağımsızlık belgesi niteliği taşımıştır.¹⁶⁵

3.2. 1923-1939 Dönemi

Lozan Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı Devleti'nin vârisi olarak yoluna devam eden yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikasında selefine nazaran daha az karmaşık bir yapı söz konusu olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nin uzunca bir müddettir sahip olamadığı güvenli ortama kavuşmuş ve uluslararası arenada tanınan bir devlet olmuştur.¹⁶⁶ Lozan Barış Antlaşması sonrası tam anlamı ile çözüme kavuşturulamayan Musul, Osmanlı borçları ve nüfus mübadelesi meseleleri yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikasındaki en ağır konu başlıklarının başında gelmiştir. Görüldüğü üzere her üç konu başlığı da Türkiye'nin son 12 yılda olduğu gibi doğrudan toprak bütünlüğünü, sınırları dâhilinde güvenliğini ve dolaylı yoldan egemenliğini tehdit eden veya ona hâlel getiren meseleler olmamasına rağmen çözüme kavuşmaları oldukça uzun yıllara yayılmıştır.

Geçmiş yüzyıllık süreç çerçevesinde zayıf düşen Osmanlı'nın önce toprak bütünlüğünü koruyan sonrasında ise toprak bütünlüğünü bizzat bozan, Çanakkale Savaşları'ndan mağlubiyet ile ayrılan, Ortadoğu coğrafyasında ise tesis ettiği işbirlikleri ile Osmanlı'ya karşı üstün gelen, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u işgal eden ve nihayetinde yeni Türk Devleti ile barış anlaşmaları imzalamak zorunda kalan dönemin büyük gücü İngiltere, Musul Meselesi'nin çözümü noktasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne nazaran sahip olduğu görece üstün konumunu diplomatik hamleler ile harmanlayarak meselenin Milletler Cemiyeti aracılığıyla kendi lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Söz konusu

¹⁶⁴ Çiftçi, K., 2010, 153-154.

¹⁶⁵ Oran, B. (2004b). "Lausanne Barış Antlaşması". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 222.

¹⁶⁶ Hale, W., 2003, 48.

sorunun müzakereleri esnasında Türkiye'nin doğu bölgesinde Şeyh Sait liderliğinde bir isyanın patlak vermesi ise Türk yöneticiler nezdinde Musul'a yönelik İngiltere lehine bir karar kabul edilmedikçe benzeri tahriklerin kesilmeyeceği ve yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toprak bütünlüğünün devamlı tehlikelerle karşılaşabileceği şeklinde bir algıya sebep olmuştur.¹⁶⁷ Bu yönde bir algının, yönetimi elinde bulunduran Mustafa Kemal nezdindeki tezahürü daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan önce müzakereler devam ediyorken Büyük Millet Meclisi'nde Misak-ı Millî odaklı cereyan eden hararetli tartışmalar esnasında dile getirdiği şu ifadelerde de kendini göstermektedir: *'Efendiler, arazi meselesi ve hudud meselesi Misâk-ı Millî'nin, malûm-ı âliniz, birinci maddesinin daire-i şumûlündedir. Misâk-ı Millî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudud çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin menfaati ve Heyet-i Celilenin isabet-i hazarıdır. Yoksa, bu haritası mevcut bir hudud yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna tearruz edilmemiştir. Bilâkis riayet edilmiştir.'*¹⁶⁸ Mustafa Kemal liderliğindeki yeni Türkiye yönetiminin karşılaştığı Musul Meselesi'ne bakışı bu minvalde şekilleniyorken dış politikada karşılaşılan diğer sorunlar karşısında da benzeri bir tutum sergilenmiştir. Zîra I. Dünya Savaşı'nın mağlup tarafında yer alarak yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir ulus-devlet inşa etme gayreti gösteren Mustafa Kemal, Türkiye toplum hayatında gerçekleştirdiği/gerçekleştirmek istediği köklü değişikliklerin başarı ile sonuçlanabilmesi için iç politikada olduğu kadar dış politik alanda da çatışmadan uzak bir barış ortamı tesis etme gayreti göstermiş ve bu durum dış politikanın seyrine de yön vermiştir.¹⁶⁹ Musul Meselesi özelinde bir taraftan İngiltere ile bir savaş durumunun önüne geçilerek dış politikada bir ferahlama yaratılmış diğer taraftan da içeride istikrar temin edilerek yeni kurulan devletin devamı sağlanmıştır.¹⁷⁰ Netice itibarıyla Mustafa Kemal, savaşta ısrar ederek belli bir toprağı elde etmektense barış şartlarında kalarak kurtarılan Anadolu ülkesi üzerinde daha sağlam temeller üzerine oturmuş ekonomik, sosyal ve siyasî bakımdan güçlü bir devlet yapısı inşa etme mücadelesini tercih ederek barış şartlarında bir devlet kurma çabası içine girmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Ülman, A. H. (1968). "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23 (3), 247-248.

¹⁶⁸ Budak, M., 2003, 389-390.

¹⁶⁹ Gönlübol, M., 2000, 60.

¹⁷⁰ Erhan, Ç., Embel, E. (2015). "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler". *Bilgi*, 72, 153.

¹⁷¹ Gözen, R., 2009, 70.

Sadece İngiltere ile Musul Meselesi'nde değil özellikle Lozan Barış Antlaşması ile tam bir çözüme kavuşmamış olan Fransa ile Osmanlı Devleti borçları meselesi, Yunanistan ile nüfus mübadelesi meselesi, Rusya dâhil diğer Batılı devletler ile Boğazlar Meselesi, yine Fransa üzerinden Suriye ile sınır sorunları gibi konu başlıklarının varlığı bağımsızlık ve toprak bütünlüğü noktasında en çok Batı'dan korku duyulmasına ve Batılı devletler ile ilişkilerin dönem itibariyle çok gergin seyretmesine sebep olmuştur.¹⁷² Bu durum Türkiye'nin içerde tesis etmeye çalıştığı rahat ortam ile tezatlık, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilerlemesi yönündeki olası gelişmeler için ise engel teşkil etmekteydi. Tüm bu vâkıaları dikkate alan Ankara yönetiminin barış odaklı yaklaşımı, takip ettiği dış politikanın gerçekçi, faydacı, gücünü ve sınırlarını bilen niteliği çerçevesinde 'kendi içinde güçlü olamayan bir toplum dış ilişkilerinde de güçlü ve güvenli olamaz' ilkesiyle bütünleşerek kendisine hızlı modernleşme amacını gerçekleştirme yolunda zaman ve olanak sağlamıştır.¹⁷³ İç siyasî bütünlüğün ve sınırların muhafazasının, yükselen hâkim Batı eksenini rahatsız eden siyasî kimlik ve kurumları tasfiyeden geçtiğini düşünerek girişilen geniş çaplı reformlar ile birlikte Türkiye, uluslararası konum itibariyle ciddi ve radikal bir karar alarak kendine özgü bir medeniyet havzasının zayıf bir merkezi olmaktansa hâkim Batı medeniyet havzasının güvenlik şemsiyesi altına giren bir bölgesel güç olmayı tercih etmiştir.¹⁷⁴ Bu durum I. Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer almasına rağmen diğer devletlerin aksine dış politikasında Türkiye'nin muhafazakâr ve anti-revizyonist bir duruş sergilemesinin de temelini oluşturmuştur.¹⁷⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere özellikle Misâk-ı Millî üzerinden gerçekleşen çok sert tartışmalara rağmen Mustafa Kemal önderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası alandaki mevcut yapının aleyhinde bir girişim içinde bulunmamış, yeni bir düzen tesis etme ve bunu zor kullanarak elde etme gayretine girişmemiştir. Osmanlı'nın yıkılması ve Batılı devletlerin Anadolu topraklarını işgal etmesi vakalarının henüz etkisini kaybetmediği 1920'li yıllar çerçevesinde ortaya çıkan politik iklimin bütün yabancı devletlerin Anadolu'yu bölmek istedikleri şeklindeki bir fikriyata zemin teşkil etmesine rağmen¹⁷⁶ bağımsızlığını elde eden askerî rejimlerin takip ettiği tarzda bir dış politikadan ziyade devletler arasındaki ideolojik farklılıkları ön plana çıkarmayan ve geçmiş düşmanlıkları

¹⁷² Ülman, A. H., 1968, 244-245.

¹⁷³ Keyman, F. (2008). "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 161-162.

¹⁷⁴ Davutoğlu, A., 2004, 70.

¹⁷⁵ Hale, W., 2003, 49-50.

¹⁷⁶ Çiftçi, K., 2010, 232-233.

canlı tutmaktan uzak duran bir tutum benimsenmiştir.¹⁷⁷ Dış politikada bu şekilde bir tutumun belirlenmesinin ana kaynağı ise lider odaklı bir dış politika yapım sürecinin varlığı dolayısıyla devletin kurucusu olan Mustafa Kemal olmuştur.¹⁷⁸ Mustafa Kemal'in ‘‘Savaş kaçınılmaz ve yaşamsal olmalıdır. Bir ulusun hayatı söz konusu olmadıkça savaş bir suçtur’’ şeklindeki dış politika yaklaşımı sayesinde yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde çok ender rastlanan bir olgu olarak Türkiye, dönemin barış ve güvenlikle ilgili hemen hemen bütün faaliyetlerine katılmış, ‘Megali İdea’nın artık Anadolu topraklarına gömüldüğü varsayımından hareketle Yunanistan ile ilişkilerini sürekli dostluk temeli üzerine kurmaya özel bir önem vermiş, Balkan Devletleri ile zaten var olan iyi ilişkilerini daha da geliştirmiş, kendisini batıdan tehdit eden İtalya’yla bile olumlu ilişkiler kurmuş, Sovyetler Birliği ile dostluğunu güçlendirmiş, İngiltere ve Fransa ile bozuk olan ilişkilerini kısa sürede normalleştirmiş, bu arada Milletler Cemiyeti’ne girmiş ve uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı’nı ilk imzalayan devletlerden biri olmuştur.¹⁷⁹ Bu noktada söz konusu dış politik yaklaşımın bir tarafta barışı destekleyen bir aktifliği diğer tarafta ise etrafında gelişen siyasî mücadelelere taraf olmayan bir aktif tarafsızlığı içerdiği belirtilebilir.¹⁸⁰

19. yy. sonlarından itibaren uluslararası arenayı daha çok etkileyeceği tahminlerinde bulunulan Almanya, Rusya ve ABD’nin söz konusu etkiyi yaratamamaları, Avusturya-Macaristan’ın artık olmayışı, Mussolini yönetimi altındaki Ulusal Faşist Parti’nin egemenliğini güçlendirdiği İtalya’nın oldukça hareketsiz oluşu ve Uzakdoğu’da yeni bir güç olarak beliren Japonya’nın da nispeten sakin bir görüntü çizmesi karşısında dönem itibarıyla I. Dünya Savaşı’ndan çok büyük zarar görerek ayrılan Fransa ve İngiltere’nin tahakkümü altında bir görüntü çizen Milletler Cemiyeti’nin kararları üzerine kurulan denge ile şekillenen bir uluslararası yapı ortaya çıkmıştır.¹⁸¹ Böylesi bir yapı karşısında Osmanlı Devleti sonrası Türkiye’nin kendisine çatışmadan uzak bir uluslararası konum tayin etme yönündeki gayretlerinin dış politikadaki tezahürü hiç şüphesiz 19. yy.’dan itibaren Türk Dış Politikası’nın en belirgin özelliği haline gelen denge politikası olmuştur. Osmanlı Devleti’nin son yüzyıllarına damga vuran tarihî mirasın ortaya çıkardığı

¹⁷⁷ Sander, O. (1982). ‘‘Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri’’. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 37 (3), 110.

¹⁷⁸ Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları, 31-32., Kürkcüoğlu, Ö., 1980, 322.

¹⁷⁹ Sander, O. (2000). *Türkiye’nin Dış Politikası*. (2. Baskı). İmge Kitabevi, 146.

¹⁸⁰ Keyman, F., 2008, 157.

¹⁸¹ Kennedy, P., 2002, 337.

refleksler ile mevcut uluslararası durumun gerektirdiği zorunlulukların kesişim alanı üzerine geliştirilen bu dönemin dış politik yaklaşımı, barış eksenli idealist bir uluslararası ilişkiler çizgisi takip etmesinin yanı sıra sömürgeciliğin zirveye ulaştığı uluslararası konjonktürü göz önüne alan ve bu çerçevede sömürgeci sistemik güçlerle çatışmaktan kaçınan realist bir dış politika tavrını öne çıkarmıştır.¹⁸² Bu tutum dış politikada 1920’li yıllardan 1930’lu yıllara kadar uzanan bir süreç içerisinde Türkiye’nin uluslararası konumu noktasında radikal bir değişim yaşanmasının önüne geçmiştir. 1930’lu yıllardan itibaren ise biraz evvel tasvir edilen uluslararası ortamın yavaş yavaş değişime uğramaya başlaması Türk Dış Politikası’nda da karşılığını bulmuş ve Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye, barış odaklı genel dış politika stratejisinden vazgeçmeden söz konusu stratejinin taktik adımları olarak kabul edebileceğimiz bazı girişimlerde bulunmuştur.

1930’lu yıllardan itibaren özellikle bölgesinde ortaya çıkan istikrarsızlıkları ve bunların Türkiye üzerine yaratacağı olumsuz etkileri dikkate alan Ankara yönetimi, İtalya ve Almanya’nın yayılmacı bir tutum ile sebep olduğu tehdit algısı karşısında Balkanlardan gelebilecek bir saldırıyı bertaraf ederek batısını güvenlik altına alma gayreti çerçevesinde kendisi gibi statüko taraftarı olan Balkan Devletleri Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile birlikte 1934 yılında Balkan Antantı’nı kurmuştur.¹⁸³ Türkiye’nin böyle bir sâik çerçevesinde kurulması ve yaşatılmasında başat aktör konumunda olduğu Antant’ın resmî içeriğinin Balkanlardaki sınırların korunması için bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir tedbir niteliği taşımasına rağmen bu sınırları diğer devletlere karşı koruyabilecek kuvvetli bir teşkilat yapısına sahip olmaması ise söz konusu Antant’ın özellikle 1936 yılından itibaren süratle gelişmeye başlayan büyük devletlerin iktisadî ve siyasî yayılma ve nüfuz politikaları karşısında çözülmesini önleyememiştir.¹⁸⁴ Balkan Antantı’nın dönem itibariyle bölgesel statükonun muhâfaza edilmesine sağladığı desteğin yanında sahip olduğu Ege Adaları üzerinden yayılma politikası takip ederek Türkiye’nin tehdit algılaması sıralamasındaki yerini pekiştiren Mussolini liderliğindeki İtalya’nın 1935 yılında Habeşistan’a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti’nin aldığı zorlayıcı ekonomik önlemlere Antant üyesi devletlerin birlikte iştirak etmeleri ve 1936 Montreux Konferansı’nda Boğazların statüsünün Türkiye lehine değiştirilmesinde de Antant

¹⁸² Davutoğlu, A., 2004, 69.

¹⁸³ Gözen, R., 2009, 64- 65.

¹⁸⁴ Gönlübol, M., 2000, 103-105.

üyelerinin aynı dayanışmayı sergilemesi bu kısa ömürlü oluşumun orta ve uzun vadeli bazı başarılı sonuçlar elde etmesini sağlamıştır.¹⁸⁵

Uluslararası camianın hızlı bir değişim içinde bulunduğu bir evrede Türkiye'nin dış politika alanındaki önemli konu başlıklarından biri de Boğazlar Meselesi olmuştur. Türk Boğazları olarak nitelendirilen, jeolojik özelliklerinin politikaya yansımaları neticesinde jeo-politik değerlendirmeler çerçevesinde oldukça önemli bir yer işgal eden Boğazların bir 'mesele' olarak nitelendirilmesi oldukça uzun bir siyasî tarih geçmişine de sahiptir. 1923 Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'dan geçiş noktasında oldukça detaylı hususlar belirlenmesinin yanında Türkiye'nin sınırları dâhilindeki toprak parçaları olmalarına rağmen Boğazların askerden arındırılması, Boğazların güvenliğinin Milletler Cemiyeti güvencesi altına konulması ve kurulan bu düzenin yürütülmesinin uluslararası bir komisyon tarafından icra edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶ 13 yıl boyunca kendi egemenliği altındaki topraklar üzerinde egemenliğinin alâmeti olarak kabul görülebilecek güvenlik birimlerini bulunduramayan Türkiye bu durumu kendi lehine değiştirebilmeyi silahlı bir çözüm marifetiyle değil uluslararası arenada cereyan eden gelişmeleri bir fırsat olarak değerlendirerek başarmıştır. Zira Ankara yönetimi Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni tek taraflı olarak feshetmemiş, Boğazları kendi başına yeniden silahlandırmamış aksine Mussolini liderliğindeki İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettiği, Hitler liderliğindeki Almanya'nın da yeniden silahlanmaya başladığı ve askerden arındırılmış olan Ren bölgesini işgal ettiği, bu ve benzeri gelişmeler karşısında Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlar sisteminin işlemez hale geldiği bir ortamda, Boğazların statüsünün yeniden ele alınması talebini her şeyden önce devletin güvenliğini sağlamak endişesine dayandırarak Türkiye'nin varlığını müdafaa etmesinin yanı sıra uluslararası barışı tahkim etmeye yönelik bütün çabalara da samimiyetle katılmasının kendisini eşitsiz bir muameleye maruz bırakmaması gerektiği tezini ileri sürmüştür.¹⁸⁷ Türkiye'nin bu noktada üzerinde ehemmiyetle durduğu husus I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası camiada itibar gören, sorunların silahla çözümüne karşı geliştirilmeye çalışılan ortak tutuma yönelik üzerine düşeni yeterince yaptığı fakat dönem itibarıyla İtalya ve Almanya'nın politikaları ve her iki ülkenin Milletler Cemiyeti yaptırımları ile dizginlenemediği bir ortamda Türkiye'nin de kendi güvenliğini tesis edebilmesi için

¹⁸⁵ Uçarol, R., 1985, 468.

¹⁸⁶ Ülman, A. H., 1968, 263.

¹⁸⁷ Çiftçi, K., 2010, 235-236.

egemen bir ulus-devlet olarak kendi sınırları içerisinde bulunan toprak parçaları üzerinde tam egemen sıfatına/yetkisine sahip bir şekilde hareket etmek istemesi olmuştur. Eğer uluslararası alandaki mevcut toprak düzeninde yeniden yapılması muhtemel değişikliklerin önü alınacak ya da en azından bu değişiklikler denetim altında tutulacaksa bunun ancak statükocu güçlerin revizyonist devletler karşısındaki kararlı hareketleri neticesinde mümkün olabileceği şeklinde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan bir algı¹⁸⁸ ve Türkiye'nin meselenin çözümüne dair silahtan uzak barış odaklı yaklaşımının söz konusu statükocu güçler tarafında karşılık bulması, 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sonucunu beraberinde getirmiştir. İmzalanan sözleşme özellikle Boğazlar'dan geçiş hakkında yeni ve detaylı bir düzenleme gerçekleştirmiş ise de Türk Dış Politikası açısından kendi sınırları içerisinde bulunan toprak parçaları üzerinde tam egemen yetkisini uzunca bir aradan sonra kazandırması dolayısıyla büyük bir öneme sahiptir. Boğazlarla ilgili 1923 yılında imzalanan sözleşmenin mimarı konumundaki İngiltere'nin, 13 yıl sonra Boğazların Türkler tarafından silahlandırılmasının zarardan ziyade fayda sağlayacağını düşünerek Türkiye lehine tavır takınmış olması¹⁸⁹, Sovyetler Birliği'nin 1923 yılından itibaren zaten mevcut düzenlemeye muhalif olması, Fransa'nın genel olarak Almanya'yı köşeye sıkıştıran Versay Antlaşması ile kurulan düzenin değiştirilmesine karşı olmasına rağmen dönem itibariyle gelişen Fransız-Sovyet yakınlaşması çerçevesinde olumlu tavrı dönemin revizyonist devleti İtalya'nın Türkiye karşıtı tutumuna rağmen sürecin Türkiye lehine sonuçlanmasına katkı sunmuştur.¹⁹⁰ Yukarıda ifade edildiği üzere uluslararası sorunlar çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin âtil bir konuma düşmesi neticesinde devletlerin Cemiyet üzerinden değil bir önceki yüzyıl içerisinde olduğu gibi bizzat takip ettikleri kendi dış politikaları ile sürece şekil verdikleri bir dönem ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira Türkiye'nin aynı dönem içerisinde imzaladığı Sadâbad Paktı da bu durumla paralellik göstermektedir. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'ın katılımıyla 1937 yılında kurulan Pakt, imzacı devletlerin kendi aralarında oluşturdukları işbirliği ortamı ile başta kendi aralarında ve bölgelerinde olmak üzere uluslararası alanda barış ve huzur ortamının desteklenmesi yönünde atılmış bir adım niteliği taşımaktadır. Söz konusu Pakt ile taraflar aralarındaki dostluk münasebetlerini

¹⁸⁸ Milletler Cemiyeti'nin Mussolini'nin saldırganlığını durdurmadaki başarısızlığı, İspanya İç Savaşı ve Japonya'nın Çin'e karşı başlattığı saldırılar karşısındaki etkisizliği gibi durumlar söz konusu algının pekişmesine vesile olan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kennedy, P., 2002, 405. Benzeri bir durum 2011 yılından bu yana Suriye'de yaşanan çatışma ortamı karşısında bir netice elde edemeyerek etkisiz kalan Birleşmiş Milletler'den ziyade Rusya, İran ve Türkiye'nin oluşturduğu Astana Süreci ve diğer benzeri yapıların inisiyatif olarak Suriye'de çözüme yönelik girişimlerde bulunmalarında da karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸⁹ Hale, W., 2003, 56.

¹⁹⁰ Gönlübol, M., 2000, 122.

devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırma amacını güden hiçbir siyasal oluşuma katılmamayı taahhüt etmişlerdir.¹⁹¹ Bu temeller üzerine inşa edilen Paktın imzacı devletler arasındaki var olan bazı sorunları gidermeye ve bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteğine matuf bir girişim olması¹⁹² dönem itibarıyla İtalya'nın Habeşistan işgali ile birlikte bölge üzerinde sebep olabileceği tehdit karşısında bir ittifak kurma gerekçesinden¹⁹³ daha ağır basmış görünmekle birlikte bir taraftan da Avrupalı revizyonist güçler karşısında Habeşistan'da yaşananlar gibi bir durumun kendi bölgelerinde vuku bulmasına karşı sembolik bir duruşu da temsil etmiştir.¹⁹⁴ Görüldüğü üzere Türkiye dış politika alanında çatışmalardan uzak bir konum belirleme ve bu konumun kendi lehine sonuçlar getirmesi yönündeki gayretinde başarılı bir seyir yakalamış ve bunu aynı minvalde hareket eden diğer devletler ile destekleyen politikalar geliştirmiştir.

Uluslararası ortamın da sağladığı elverişli zemin çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasında yakaladığı ivme kendisini Osmanlı dönemindeki adı ile İskenderun Sancağı daha sonraları sadece Sancak ve 1936 yılından itibaren de Hatay adını alan sorunun hallinde de göstermiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'daki Meclis hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnâmesi İtilaf Devletleri'nden biriyle resmî bir anlaşma imzalanması bakımından diplomatik bir başarı olarak kabul ediliyorken Türkiye-Suriye sınırı konusunda bu anlaşmadan yaklaşık 20 ay kadar evvel kabul edilen Misâk-ı Millî hedeflerine ulaşamaması yönünden ise olumsuz bir nitelik taşımaktadır.¹⁹⁵ Bu olumsuz niteliğin en öne çıkan unsurlarından biri hiç şüphesiz İskenderun Sancağı/Sancak/Hatay olmuştur. 1920'li yıllarda I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılarak yeni kurulan devletini ayakta tutmaya, çağdaştırmaya ve iç huzurunu tesis etmeye gayret gösteren Türkiye Fransa ile vardığı Suriye sınırı mutabakatına halel getirecek herhangi bir tavır içinde bulunmamış ama Ankara İtilafnâmesi ile Sancak'ın sahip olduğu özel yönetim başta olmak

¹⁹¹ Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. (24. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap, 264.

¹⁹² Söz konusu sorunların başında aralarındaki sınır sorunları geliyorken Sadâbad Paktı, Türkiye hariç, sömürge veya yarı sömürge döneminden kısa süre önce kurtulabilen diğer imzacı devletlerin (Afganistan-1919, İran-1923, Irak-1932) kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüt niteliği taşımaktaydı. Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2004). "Ortadoğuyla İlişkiler". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 365-366.

¹⁹³ Gözen, R., 2009, 65.

¹⁹⁴ Hale, W., 2003, 55.

¹⁹⁵ Budak, M., 2003, 250.

üzere ilerleyen yıllarda gerek ikili (Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi, 1926) gerekse de Milletler Cemiyeti vasıtasıyla yapılan düzenlemeler (Sandler Raporu, 1937) çerçevesinde ortaya çıkan anayasa, seçim, bayrak gibi unsurların Sancak'ın Suriye içinde ayrı bir varlık olduğunu tescil etmesi ile birlikte süreç, 1939 yılında Hatay ismi ile söz konusu toprakların Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisine dâhil olması ile neticelenmiştir.¹⁹⁶ Nüfusunun büyük çoğunluğu Türk/Türkçe konuşan/Sünni Müslüman olan İskenderun Sancağı'nın¹⁹⁷ Türkiye'ye dâhil olması uluslararası arenada dönem itibarıyla cereyan eden gelişmelerin seyrine ve bu seyre göre kendi konumunu yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutan Türkiye'nin tutumuna göre nihayetlenmiştir. Zira Avrupa içi ilişkilerin gerginleşmesi, Almanya'nın komşularına karşı mütecâviz bir tutum benimsemeye, İtalya'nın ise Arnavutluk topraklarını işgale başlayarak özellikle Balkanlar ve Akdeniz üzerinden yayılma ve genişleme emellerine hız vermesi statükocu devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmış,¹⁹⁸ Avrupa'da belirmekte olan tehlike karşısında siyasetini tarafsızlık politikası üzerine inşa eden Türkiye ise İtalya karşısındaki durumunu güçlendirecek önlemlerin alınması yönünde bir tutum takınmış¹⁹⁹ ve tüm bu veriler İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin aralarında bir Karşılıklı Yardım Deklarasyonu imzalamalarını da beraberinde getirmiştir.²⁰⁰ Bu durum bir taraftan Fransa'nın Sancak konusunda Türkiye lehine gelişen süreci kabul etmesini diğer taraftan ise Atatürk liderliğinde oluşturulan pragmatik yaklaşımın yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı süresince Türk Dış Politikası'na kılavuzluk ederek Türkiye'nin statükodan memnun olan İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alma politikasına da temel teşkil etmiştir.²⁰¹ Zira Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesi Türk Dış Politikası üzerinde isim değişikliklerine sebep olmuşsa da dış politikanın üzerine inşa edildiği temeller noktasında herhangi bir değişimi beraberinde getirmemiştir. Birer Osmanlı askeri olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına beraber tanıklık edip onun yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni birlikte kurdukları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinin kesintisiz en uzun süre ile görev yapan başbakanı (1925-1937) olan İsmet İnönü Atatürk'ün yerine Cumhurbaşkanı, aynı şekilde

¹⁹⁶ Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2004a). "Sancak (Hatay) Sorunu". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 279-292.

¹⁹⁷ Sancağın söz konusu demografik yapısına dair çalışmalar için bakınız: Satloff, R. B. (1986). "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936". *Middle Eastern Studies*, 22 (2), 147-180., Sanjian, A. K. (1956). "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)". *Middle East Journal*, 10 (4), 379-394

¹⁹⁸ Gönlübol, M., 2000, 131.

¹⁹⁹ Çiftçi, K., 2010, 238.

²⁰⁰ Uçarol, R., 1985, 477-478.

²⁰¹ Gözen, R., 2009, 64.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin aralıksız en uzun süre ile görev yapan Dışişleri Bakanı sıfatına sahip (1925-1938) bir doktor olan Tefik Rüştü Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanı olmuştur. Bir devletin yönetim mekanizması içerisinde oldukça uzun bir süre aynı isimlerin bulunmasının kendiliğinden sebep olabileceği statükonun/geleneğin söz konusu isimlerin yerine gelenler ile birlikte bir değişime uğraması ihtimali bulunmasına rağmen değişimin rekabete dayalı seçim gibi demokratik bir yöntemden ziyade devletin kurucusunun ani ölümü üzerine gerçekleşmiş olması Türk Dış Politikası'nda radikal değişimlerin yaşanmasına engel teşkil eden unsurların başında gelmektedir. Dış politikanın belirlenmesi aşamasında temel aktörün Atatürk ve yakın arkadaşları olması diğerlerinin ise politikaların uygulanması sürecinde bürokratik işleyişin aktörleri işlevi görmesi 1920'lerden itibaren ortaya çıkan yönetim mekanizmasının yapısal olarak bir değişimden ziyade sadece isim odaklı bir değişim yaşamasından dolayı, dış politika alanında kaçınılmaz bir sürekliliği de beraberinde getirmiştir.²⁰² Bu durum II. Abdülhamid döneminde yaşanan yaklaşık 20 sadrazam ve 11 hâriciye nazırı değişimine rağmen bir gelenek haline dönüşen denge politikasında yaşanmayan değişim ile de benzerlik göstermektedir.

3.3. II. Dünya Savaşı Dönemi

Türkiye'nin dış politik yaklaşım açısından bir değişim yaşamamasına rağmen mevcut konumlarından memnun olmayan bazı devletlerin uluslararası alanda sebep oldukları değişimler sürecin herkesi etkilemesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın çözümlemeyen bıraktığı veya getirdiği yeni sorunlar ile bunların neden olduğu gelişmelerin bir buhrana doğru evrilmesi statükocu devletler ile statükonun değişmesini isteyen devletlerin arasında siyasî, ekonomik ve askerî çekişmelere sebep olmuştur.²⁰³ Bu minvalde Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlayan II. Dünya Savaşı'na Türkiye bir tarafta İtalya ve olası Alman tehdidi karşısında kendisine bir güvence olarak gördüğü Fransa ve İngiltere ile yapmış olduğu ittifak diğer tarafta da 1920'lerden itibaren zaman zaman sıcak temas içerisinde olup işbirliği yaptığı Sovyetler Birliği'nin²⁰⁴ tepkisini çekmek istemeyen bir politik duruş eşliğinde dâhil olmuştur. Söz konusu müdahillik, fiilî

²⁰² Balcı, A., 2013, 30-32.

²⁰³ Uçarol, R., 1985, 479.

²⁰⁴ Zaman içerisinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "iki tarafın da birbirlerinin çıkarlarını ilgilendiren konularda adım atmadan önce karşı tarafa mutlaka danıştığı uygulamalı bir ittifak" ortaya çıkmıştı. Karpaz, K., 2012, 259-260.

mânâda cephe üzerinde hiçbir zaman hayata geçmemiş sadece Türkiye'nin konumunu tayin noktasında sürece bir şekilde katılması zaruretinden kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile Anadolu topraklarının işgal edilmesine bir asker olarak şahitlik etmiş, Mudanya ve Lozan görüşmelerini bizzat yürüterek diplomasinin en ince ayrıntılarına vâkıf olmuş, sonrasında ise Atatürk ile yeni bir devletin kuruluşunu bakan ve başbakan sıfatları ile sağlayıp devam ettirmiş olan Cumhurbaşkanı İnönü hem Mihver hem de Müttefik devletlerin Türkiye'nin de savaşa dâhil olması yönündeki ısrarları karşısında diplomasiyi kullanarak ülkesini savaştan uzak tutabilmeyi başarmıştır. Gerek savaşın fiilî olarak cereyan eden aşamalarında gerekse de bu fiilî durumlar neticesinde diplomatik açıdan vuku bulan görüşmeler/konferanslar çerçevesinde Türkiye'nin bütün gayesi savaş dışında kalabilmek olmuştur. Nitekim 1941 yılı Nisan ayında Irak'ta gerçekleştirilen Alman yanlısı Raşid Ali Geylani darbesine²⁰⁵ Almanya'nın Türkiye üzerinden yardım ulaştırabilmek için Batı Trakya ve Ege Adaları'ndan toprak teklif etmiş olması bile²⁰⁶ Türkiye nezdinde savaşa müdâhil olmanın sebep olabileceği öngörülemez durumlarla birlikte değerlendirilmesi neticesinde kabul görmemiştir. İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu belgeler çerçevesinde safını belli etmeye çalışan, savaş içerisinde gelişen olaylar karşısında Almanya'nın benzer teklifler/baskılar ile de karşılaşan Türkiye, savaşa katılmakla elde edebileceği hiçbir şeyin olmayacağını ama kaybedebileceği çok şeyin olacağı inancı ile kendisini savaşan devletlerden herhangi birinin saldırısına maruz bırakmadan savaşın çeşitli safhalarında mevcut koşullara ve değişikliklere uyum sağlayan bir diplomasi takip etmiştir.²⁰⁷ Bu diplomasinin mimarı olan Cumhurbaşkanı İnönü, Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren savaş dizisini deneyimlemiş kadronun bir üyesi olarak Türkiye'nin savaşa girmesinin mutlak surette işgale uğraması ve sonu karanlık bir sürece girmesi anlamına gireceğini düşünerek salt savaş dışı kalma amacıyla meşrulaştırılan bir dış politika takip etmiştir.²⁰⁸ Bu noktada yönetimini elinde bulundurdukları devletin birliğini, bütünlüğünü ve devamlılığını esas alan İnönü ile II. Abdülhamid'in diğer büyük devletler arasındaki dengeleri gözetken dış politika yaklaşımlarının zaman ve mekân bakımından farklılık arz etse de içerik açısından büyük ölçüde benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.²⁰⁹ Netice

²⁰⁵ Darbe İngiltere tarafından bastırılmış ve Irak II. Dünya Savaşı süresince İngiliz işgali altında kalmıştır. Holden, S. E. (2012). *A Documentary History of Modern Iraq*. University Press of Florida, 125.

²⁰⁶ Aydın, M. (2004). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 441.442.

²⁰⁷ Hale, W., 2003, 74-75.

²⁰⁸ Erhan, Ç., Embel, E., 2015, 153.

²⁰⁹ Yurdusev, A. N. (Şubat 2010). "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine". O. B. Dinçer, H. Özdal, H. Necefoğlu. (Editörler). *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası* Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri. USAK Yayınları, 53-54.

itibariyle Türkiye, tarihin gördüğü en büyük ve en kanlı savaş olan II. Dünya Savaşı'nın içinde olmaktan daha zor olanı yani savaşın dışında kalabilmeyi başarmıştır.²¹⁰ Özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olan devletlerin yöneticileri karşısında İsmet İnönü'nün bu şekilde bir dış politika yaklaşımı benimsemesinde diğerlerine nazaran sahip olduğu tecrübe birikiminin etkili olduğu söylenebilir. Zira savaşın tetikleyicileri konumundaki Almanya'nın başında bulunan Adolf Hitler'in ve İtalya'nın başında bulunan Benito Mussolini'nin dünyanın yaşadığı ilk en büyük savaş olan I. Dünya Savaşı esnasında düşük rütbeli askerler olarak ülkelerinin kaderlerine etki edecek hiçbir askerî veya siyasi karar alma sürecinin içinde yer almamış olmaları yeni bir savaşın nelere sebep olabileceği noktasında ferâsetsiz bir siyasi ve askerî tutum takınmalarının dayanaklarından biri olarak addedilebilir.

Savaşın başlamasından 1 ay kadar sonra İngiltere ve Fransa ile yardım anlaşması, savaş devam ediyorken 1941 yılı Haziran ayında Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalayan, savaş esnasında başta ikili temas (Churchill-İnönü, Eden-Menemencioğlu, İngiliz-Türk askerî heyetleri) şeklinde yapılan görüşmeler olmak üzere savaşın serencamına ve akıbetine dair genellikle İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen Casablanca, Washington, Quebec, Moskova, Kahire, Tahran Konferansları ile savaşa katılması yönünde baskı ile karşılaşan Türk yöneticileri, sergiledikleri 'denge' odaklı dış politik yaklaşım ile II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başaramamışlardır.²¹¹ Her ne kadar Türkiye, sınırlarından oldukça uzak coğrafyalarda cereyan eden savaşın sıcaklığından kendisini muaf tutma başarısı göstermişse de sınır komşuları olan batısında Yunanistan ve Bulgaristan'ın, doğusunda İran ve Irak'ın, kuzeyinde Sovyetlerin savaşa fiilî olarak müdâhil olmaları sebebiyle çatışma tehdidini son derece yakından müşâhede etmiştir. Bu durumun sebep olduğu psikolojik ortam Türk yöneticiler nezdinde savaş sonrası ortaya çıkması muhtemel senaryolar konusunda yeniden bir konum belirlemesini de beraberinde getirmiştir. Bu minvalde Türkiye, savaşın Müttefik devletler lehine nihayetlenmesine çok az bir süre kala kendisine özellikle İngiltere tarafından yapılmış olan telkinler çerçevesinde Almanya ve Japonya'ya kâğıt üzerinde savaş ilan ederek savaş

²¹⁰ Koçer, G. (2008). "İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınevi, 256.

²¹¹ Armaoğlu, F., 2018, 296-316.

sonrası kurulacak yeni düzeni tayin etmek için yapılacak görüşmelere/konferanslara dâhil olmuş ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer almıştır.²¹²

Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası ortam ve güç dengesi savaş öncesi dönemden tümüyle farklı bir görüntü çizmiştir. Eski büyük güçler olarak kabul edilen Fransa ve İtalya artık güçlerini kaybetmiş, Almanya'nın Avrupa egemenliği için yaptığı girişim çöküntüye uğramış, Japonya'nın Uzakdoğu ve Pasifik'teki girişimleri başarısız olmuş, İngiltere Churchill liderliğine rağmen güç kaybına uğramış, dünyanın geri kalanı ya savaşta tükenmiş ya da hâlâ sömürge 'az gelişmişlik'i aşamasında kalmış, sadece SSCB ve büyük güçler arasında savaş yüzünden yoksullaşmak yerine zenginleşen tek ülke olan ABD'nin ön planda olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır.²¹³ Ne savaşın büyük güçleri arasında ne de az gelişmişlik sıfatı ile bir sömürge olan Türkiye, savaş boyunca yürüttüğü diplomasi ile savaşın dışında kalmayı başarmış olmasına rağmen savaş sonrası ortaya çıkan bu tablo karşısında özellikle kuzey komşusu SSCB'nin değişen yaklaşımı karşısında konumunu yeniden tayin etmek zorunda kalmıştır. Zîra savaş boyunca İngiltere ve Fransa ile ittifakı dolayısıyla sürekli Müttefik yanlısı bir politika izlediyse de Sovyetlerin özellikle Boğazlar konusunda yavaş yavaş değişim emareleri gösteren tutumları karşısında Sovyet karşıtı görünmeden kendi güvenliğini sağlayacak Müttefik garantileri temin etmeye çalışan Türkiye, savaş sonrası dönemin dış politikasının en önemli belirleyicilerinden biri olacak olan söz konusu Sovyet yaklaşımının tamamen bir tehdide dönüşmesi karşısında Batılı güçlerin, özellikle ABD'nin desteğini elde etmeye çalışmıştır.²¹⁴ 1920'li yıllardan itibaren gelişen Türk-Sovyet yakın teması çerçevesinde savaşın başladığı esnada 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak anlaşmasından hemen önce yapılan Türk-Sovyet görüşmeleri savaş sonrası ortamda tarafların konumlarını belirlemelerine temel teşkil edecek konu başlıklarından oluşmuştur. SSCB, hem 1939'daki görüşmelerde hem savaş esnasında hem de sonrasında Müttefik devletler ile yapmış olduğu konferanslar/görüşmeler çerçevesinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi lehine yeniden düzenlenmesini sürekli talep etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan milyonlarca vatandaşını kaybederek ve ekonomisi büyük hasar alarak çıkan SSCB için savaş sonrası dönem farklı temeller üzerine iç ve dış politika inşa etme gayreti ile başlamıştır. Nitekim Alman askerlerini geri püskürterek Doğu Avrupa üzerindeki hegemonyasını tahkim etme

²¹² Gönlübol, M., 2000, 184.

²¹³ Kennedy, P., 2002, 426-427.

²¹⁴ Aydın, M., 2004, 475.

başarısı gösteren SSCB'nin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı uzatmayacağını bildirmesi, yapılan diplomatik görüşmelerde Boğazların ortak savunulması için üs talebi ile Türkiye'nin doğu sınırlarında kendisi lehine yeniden bir düzenleme talebinde bulunması ve akabinde 1946 yılında söz konusu taleplerini resmî bir nota ile Türkiye'ye iletmış olması SSCB'nin Yunanistan'ı zayıflatarak Akdeniz'deki güç dengesini lehine değiştirmesi ihtimali karşısında gerek savaşın diğer galipleri olan İngiltere ve ABD gerekse de Türkiye tarafından karşılıklı bir yakınlaşma sonucunu beraberinde getirmiştir.²¹⁵ Söz konusu yakınlaşma, sahip olduğu dinamikleri dolayısıyla anlık bir durum değerlendirmesinden ziyade günümüze kadar uzanan bir etkiye mazhar olmuştur. 1920'li yıllardan itibaren yakın temas halinde bulunan SSCB'nin tüm kayıplarına rağmen II. Dünya Savaşı'nda elde ettiği başarı dış politikasında yansımaları bulmuş ve sadece Türkiye değil bölgedeki diğer devletler de benzer bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. İngiltere'nin nüfuzu altındaki Yunanistan'da komünistler aracılığıyla yönetimi ele geçirmeye çalışarak Balkanları da Doğu Avrupa gibi kendi nüfuz bölgesi haline getirmek isteyen SSCB, doğuda ise savaş esnasında İngiltere ile vardığı mutabakat çerçevesinde işgal ettiği İran'ın kuzeyinden taahhüt edilen sürede çekilmemiş üstelik söz konusu bölgede Muhtar Azerbaycan ve Mahabad Kürt Cumhuriyetlerinin kurulmasını sağlayarak etki alanını genişletmek istemiştir.²¹⁶ Savaşın galip tarafında yer alan SSCB bu ve benzeri girişimleri ile bu defa savaşın diğer galipleri karşısında kazanım elde etmeye çalışmıştır. SSCB'nin bu yaklaşımı kurulacak olan yeni düzenin ancak kendisi ile ABD tarafından varılacak bir mutabakat çerçevesinde şekilleneceği algısı üzerinden Almanya'nın mağlup edilmesindeki askerî açıdan üstün konumunu siyasî düzenlemelerde de tersine çevirmek istememesinden kaynaklanmaktaydı.²¹⁷ Keza Doğu Avrupa'da işgal ettiği ülkelerde komünist rejimlerin sistematik bir şekilde kurulmasını sağlayan SSCB için Yunanistan'da da benzeri bir yapının kurulması, Türkiye'den bazı toprak parçaları elde edilmesi ve özellikle Boğazlar üzerinde yetki paylaşımına sahip olması, İran'da sistem değişikliğini sağlayamasa da kendi nüfuzu altında idarî birimler tesis etmesi gibi faaliyetler Balkanlardan Hazar Denizi'ne kadar uzanan coğrafyada yeni bir etki alanı kazanmasına ve İran üzerinden de Basra Körfezi'ne ve oradan da Hint Okyanusu'na kadar uzanan bir jeo-politik hat oluşturmaya temel teşkil eden büyük bir dış politika stratejisinin taktik adımları olarak görünmektedir. SSCB'nin bu hamlelerinin kendileri için sebep olduğu tehlikenin farkına varan ABD ve

²¹⁵ Karpat, K., 2012, 261-262.

²¹⁶ Armaoğlu, F., 2018, 322-328.

²¹⁷ Sander, O., 2000, 110-111.

diğer Batılı devletler sürecin akıbetine dair müdahalelerde bulunarak SSCB nüfuzunun genişlemesini engellemeye çalışmışlardır. Söz konusu engelleme girişimleri ve karşısındaki genişleme arzusu ile dolu siyasî yapının mücadelesi neredeyse tüm dünya ülkelerinin bu mücadelenin iki büyük gücü konumuna gelen ABD ile SSCB arasında taraf seçmek gibi zorunlu bir tercihe sürüklenmelerine sebep olmuştur.

3.4. Soğuk Savaş Dönemi

20. yy.'ın başlarında ve ortasında gerçekleşen iki büyük savaşın sebep olduğu büyük yıkımlar sonrasında dünyanın sıcak bir savaş ortamına girmekten imtina etmesi karşısında ABD ve SSCB önderliğinde ikiye ayrılan dünya siyasî yaşamının 1945 sonrası dönemi için kullanılan 'Soğuk Savaş' nitelemesi, aslında içinde savaşın var olduğunu ve devam ettiğini inkâr etmeyen bir yaklaşım sergilemektedir. Günümüze kadar yeni bir dünya savaşı yaşanmamış olmakla birlikte söz konusu tarafların fail olduğu sıcak çatışmalar yine bu zaman dilimi içerisinde cereyan etmiştir. ABD ve SSCB gibi iki büyük gücün temsil ettiği kutuplardan ABD tarafında yer alan Türkiye ise bu sıcak çatışmalardan uzak kalmayı başarmıştır. SSCB'nin yukarıda söz edildiği üzere II. Dünya Savaşı sonrasındaki talepleri karşısında zor bir süreç geçiren Türkiye, SSCB'nin dış politika hamleleri karşısında ABD'nin bazı girişimlerde bulunmasından da istifade ederek savaş yıllarında olduğu gibi topraklarını ve askerlerini çatışmalardan uzak tutabilmiştir. Türkiye'nin Batı'nın girişimlerinden istifade ettiği ilk gelişme 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini olmuştur. Savaştan zaferle ayrılan İngiltere'nin bu zafer için kendisini son derece zorlamış olması, altın ve dolar rezervlerini tüketmesi, kaynaklarını ve nüfusunu olağanüstü bir şekilde seferber ederek ABD'den gelen mühimmata, gemilere, yiyecek maddelerine giderek daha bağımlı hale gelmesi, ihracatın oldukça gerilemesi karşısında 1945 Temmuz'unda iktidara gelen Clement Atlee hükümetinin kısa sürede sanayi verimliliğini arttırması, ticaret açığını daraltması ve toplumsal reformları gerçekleştirmesi yanında özellikle Hindistan'dan çekilmek, Filistin'deki kargaşadan uzak durmak ve Yunanistan ile Türkiye'ye verilen güvencelerden vazgeçmek gibi kendisi için daha büyük baskı oluşturan denizaşırı yüklerin bir bölümünden kurtulmak istemesini de beraberinde getirmiştir.²¹⁸ Zîra Londra yönetimi 1947 yılı Şubat ayında ABD'ye verdiği muhtıralar ile Yunanistan ile Türkiye'ye yapmakta olduğu askerî ve iktisadî yardımları Mart ayından itibaren sona erdireceğini, hatta Yunanistan'dan askerî kuvvetlerini de geri çekeceğini ama

²¹⁸ Kennedy, P., 2002, 437-438.

Batı savunması açısından Türkiye'nin bağımsızlığının önemine binaen Türkiye'ye mutlaka söz konusu yardımların yapılması gerektiğini ve bu görevin de artık ABD'ye düşmekte olduğunu belirtmiştir.²¹⁹ Bu durum söz konusu bölgeler üzerinde tahakküm kurma çabalarının mevcut dünya siyasetinin büyük güçlerinden ve İngiltere'nin de müttefiki olan ABD tarafından hız kazandırılmasına sebep olmuştur. Nitekim İngiltere'nin muhtıralarından 1 ay kadar sonra ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947'de sonraları Truman Doktrini olarak anılacak mesajını okumuş ve yardımlar için resmî onay işlemleri Mayıs ayında tamamlanmıştır. 400 milyon dolarlık yardımın 300 milyonu ekonomik ve siyasî açıdan dönem itibariyle Türkiye'den çok daha kötü durumda olan Yunanistan'a verilmişken Türkiye'ye yönelik ABD yaklaşımı ise Sovyet baskısı altında kalan bir Türkiye'nin varlığının Boğazlar'dan Çin'e kadar olan bütün Ortadoğu ve Asya'yı tehlikeye sokacağı tezi üzerine inşa edilmiştir.²²⁰ ABD'nin bu yaklaşımı Türk Dış Politikası üzerinde etkisini göstermiş ve Türkiye özellikle yakından hissettiği SSCB tehdidi karşısında ABD'nin liderliğinde ortaya çıkmaya başlayan oluşum içerisinde kendine hem yer bulmaya hem de zamanla bu yerini sağlamlaştırmaya yönelik gayret sarf etmiştir.

SSCB'nin Doğu Avrupa'da başat güç durumuna yükselmesi karşısında Batı Avrupa devletlerinin bir bölümünün Batı Avrupa Birliği'ni kurmaları fakat bu oluşumun güçlü bir askerî önlem tesis edememesi dolayısıyla ABD ve Kanada gibi Avrupa dışından devletler ile birlikte NATO'nun kurulması ve karşısında SSCB'nin önderliğinde Varşova Paktı'nın kurulmuş olması neredeyse II. Dünya Savaşı'na kadar temelde Avrupa devletlerince kurulan uluslararası güç dengesinin artık Avrupa dışında oluşmaya başladığının göstergeleri olmuştur.²²¹ II. Dünya Savaşı'na fiilî olarak dâhil olmamasına rağmen savaş sonrasında SSCB'nin tehditkâr dış politik yaklaşımlarına maruz kalan Türkiye uluslararası yapının sergilemiş olduğu bu değişim karşısında kendisine yeniden bir uluslararası konum tayin etmek zorunda kalmış ve tercihinin salt kendi dış politika yönetim felsefesi üzerinden değil özellikle tehdit algıladığı SSCB'nin karşısında bulunan ABD liderliğindeki oluşumdan yana yapmıştır. Türkiye'nin bu tercihinde SSCB tehdidinin yanı sıra ekonomik, siyasal ve askerî gelişimin iç kaynaklar ile sağlanamayacağına yönelik inanç dolayısıyla komünizm karşıtlığı üzerinden söz konusu kaynakların ABD'den temin edilebileceği düşüncesi de etkili olmuştur.²²² Bu dönemde Türkiye, Sovyetler karşısındaki yalnızlığını

²¹⁹ Gönlübol, M., 2000, 212-213.

²²⁰ Armaoğlu, F., 2018, 337.

²²¹ Sander, O., 2000, 34-36.

²²² Çiftçi, K., 2010, 260.

gidermek ve yeni kurulacak dünya düzeninde yerini alabilmek için ABD özelinde Batı'ya yaklaşmak ve onun siyasal sistemine dâhil olabilmek için siyasal sistemini demokratikleştirerek 1946 yılında serbest seçimlere dayanan bir parlamenter demokrasiyi ve büyük ölçüde serbest teşebbüse dayanan bir ekonomik kalkınmayı da benimsemiştir.²²³ Görüldüğü üzere Türkiye kendisi için 1920'lerden 1930'lara kadar ana korku ve tehdit kaynağı konumunda olan Batılı ülkeler ile artık sıkı bir işbirliği sergileme gayreti içine girmiş ve bunu dış politikasında olduğu gibi iç politikasında da uygulamıştır. Zîra ABD'deki tartışmalarda Yunanistan ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı vurgusu Truman Doktrini'ne muhalefet eden ABD'li bazı yetkililerin ve kamuoyunun bir kısmının en önemli savları haline gelmiştir.²²⁴ Truman Doktrini'nden faydalanan Türkiye'nin, savaş sonrası bir çöküntü içerisinde olan Avrupa ekonomisinin ABD yardımları ile kurtarılması için geliştirilen Marshall Planı'ndan da 1948 yılı itibariyle faydalanan ülkeler arasında yer alması, bir taraftan Batıyla bütünleşme ve Sovyet tehdidi karşısında yalnızlıktan kurtulma yönünde ilerleme kaydetmesini sağlarken diğer taraftan da kendi kaynakları ile harekete geçmekten ziyade ekonomik zorluğu dışarıdan gelecek yardımlarla aşma hedefi dolayısıyla dış ve iç politikada Amerikan etkisinin artmasına ve neticede Türk kalkınma sürecinin ABD'nin etkisi altına girmeye başlamasını da beraberinde getirmiştir.²²⁵ II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinde hemen hemen hiç değişmeyen bir geleneğe dönüşen ve sürekliliği sağlayan en temel öğenin Türkiye'nin ekonomik ve askerî yardım gereksinimi olması²²⁶ Türkiye'nin sahip olduğu ulusal güç unsurlarının ve kullanımının dönemin koşulları çerçevesinde yetersizliğini göstermektedir. Zîra II. Dünya Savaşı'na fiilî olarak dâhil olmamış bir Türkiye ile savaşa fiilî olarak dâhil olan ülkelerin ekonomilerinin gelişim seyri dikkate alındığında Türkiye'nin bu süreçte başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Tarihî bir perspektif içerisinde, yaşanan diğer gelişmeler veri kabul edilerek, rakamlar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında gerek I. gerekse de II. Dünya Savaşlarında yer alan İtalya'nın GSMH'sinin (Gayrı Safi Milli Hasıla) 1914 yılında 4 milyar dolardan 1950 yılında 29 milyar dolara, Fransa'nın 6 milyar dolardan 50 milyar dolara, Japonya'nın 2 milyar dolardan 32 milyar dolara, Rusya'nın 7 milyar dolardan 126 milyar dolara, İngiltere'nin 11 milyar dolardan 71 milyar dolara, Almanya'nın (Batı Almanya) 12 milyar dolardan 48 milyar dolara ve ABD'nin 37 milyar dolardan 381 milyar dolara ulaştığı

²²³ Karpat, K., 2012, 262., Balcı, A., 2013, 71.

²²⁴ Ülman, A. H., Sander, O. (1972). "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27 (1), 4.

²²⁵ Göktepe, C., Seydi, S. (2015). "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası". *Bilig*, 72, 205.

²²⁶ Sander, O., 2000, 122.

görülyörken²²⁷ Türkiye'nin GSMH'si 1923 yılında 570 milyon dolar iken 1935 yılında 1 milyar dolar, 1945 yılında 4.2 milyar dolar ve 1950'de ise 3.4 milyar dolar olabilmıştır.²²⁸ Ekonomik ve askerî bakımdan dışarıdan gelecek yardımlara ihtiyaç duyan Türkiye'nin dış ticaret (ihracat-ithalat) dengesi de 1930 yılından sonra ilk defa 1947'de açık vermiş, bu açık her yıl muntazaman artış göstermiş ve ABD bu veriler içerisinde yeni bir aktör olarak en büyük paya sahip ülke konumuna yükselmiştir.²²⁹ İlerleyen yıllarda gittikçe derinleşecek olan bu durum bir ülkenin dış politikasının belirlenmesine etkide bulunan ulusal güç unsurlarından ekonominin dış politikanın üretilmesi ve yürütülmesi noktasındaki önemini gözler önüne sermektedir.

Tüm dünyanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde kendisi için iyi bir konum kazanma gayreti içinde bulunduğ u bir dönemde Türkiye de tercihini Batılı ölkelerden yana kullanarak dış politikasını buna göre düzenlemiştir. Batılı ölkeler söyleminin içerisinde de zamanla Türkiye'nin tek dayanağı, savaştan sonra savunmaya çekilmeyip ş u ya da bu yolla genişlemek isteyen ve daha önemlisi bu isteğini gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip tek devlet konumunda olan, savaş sırasında yıkıntıya uğramamış, atom bombası tekeli elinde bulunduran ve savaş ekonomisini sürdürmek isteyen büyük sermaye gruplarının etkisi altındaki ABD²³⁰ olmaya başlamıştır. ABD'nin geliştirdiğ i yardım programlarına dâhil olması ile kendisine bir destek temin eden Türkiye, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Ekonomik İşbirliğı Örgütü gibi kurulmakta olan yeni uluslararası düzenin özellikle ekonomi ağırlıklı yeni kurumlarına ve Avrupa Konseyi gibi siyasî mekanizmalarına üye olarak ABD öncülüğündeki oluşumda yerini pekiştirme gayreti göstermiştir. Dünya genelinde yukarıda bahsedilen kuruluşlar aracılığıyla ABD liderliğinde tesis edilmeye çalışılan bu yeni düzen girişimleri, karşılığını Sovyetler liderliğindeki benzeri örgütler ile bulmuştur. Nüfuz elde edilebilen bölgeler ve konular üzerinden geliştirilen bu yeni süreç içerisinde yaşanan bazı olumsuzluklar ise askerî oluşumların da ortaya çıkmasını ve Türkiye'nin de bu oluşumların Batı merkezli olanları yanında sürece dâhil olmasını beraberinde getirmiştir. Savaştan aslında ağır ekonomik hasar ve büyük bir nüfus kaybı ile çıkmış olan Sovyetlerin, Batı ile olan kavgasını coğrafi olarak sadece Avrupa kıtası ile sınırlı tutmayıp İran ve Yunanistan

²²⁷ Kennedy, P., 2002, 298. ve 439.

²²⁸ Oran, B. (2004d). "Dönemin Bilançosu". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 243 ve 487.

²²⁹ Oran, B., 2004, 487-495.

²³⁰ Ataöv, T. (1969). "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24 (1), 101.

örneklerinde olduğu gibi çok daha büyük bir stratejinin kademeli uygulamaları olarak Ortadoğu, Asya ve Uzakdoğu gibi dünyanın değişik coğrafyalarında ekonomik, siyasî, askerî nüfuz elde etmeye yönelik geliştirmiş olması, ABD'nin Avrupalı devletler ile birlikte Truman Doktrini, Marshall Yardımı gibi öncelikle ekonomik sonrasında ise askerî hamleler geliştirmelerinin tetikleyici unsurları olmuştur.²³¹ Nitekim 1947 yılı içinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünist partilerin iktidarı ele geçirmeleri, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta zaten komünist iktidarların varlığı, Ekim ayında bütün dünyayı kapsayacak olan bir Sovyetler Cumhuriyeti kurulması hedefi ile COMINFORM'un (Communist Information Bureau-Komünist Enformasyon Bürosu) kurulması, 1948 yılı Şubat ayında Çekoslovakya'da Sovyetlerin doğrudan müdahalesi ile iktidarın komünistlerin eline geçmesi, bir ay sonra tüm bu yaşananlardan çekinen İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un Sovyet baskısı ve yayılcılığı karşısındaki ilk askerî anlaşma mahiyetine sahip Batı Avrupa Birliği'ni kurmaları, hemen akabinde Sovyetlerin bir karşı hamlesi olarak Batılı güçleri Berlin'den çıkarmak maksadıyla Batı Berlin'i abluka altına alması gibi gelişmeler savaş sırasında Batılı devletler ile Sovyet Rusya arasındaki işbirliği ve ortaklığın tamamen ortadan kalktığı, dünyanın ikiye bölündüğü ve Sovyet yayılması karşısında buna mukabil tedbirlerin alınması gerektiği şeklinde bir algının ABD öncülüğündeki yapı içerisinde hızla doğmasına sebep olmuştur.²³² Batı dünyasının ortak savunma yolunda attığı ilk adım niteliğindeki Batı Avrupa Birliği'nin olası bir Sovyet saldırısı karşısında bu saldırıyı bertaraf edebilecek güçten yoksun olması o sırada Batı'nın en büyük askerî kuvveti konumundaki ABD'nin de bu oluşumun yanında yer alarak güç dengesini tesis etmesini zorunlu kılmıştır.²³³ Böylelikle stratejik amacı Rus saldırısı halinde Kuzey Amerika'dan Avrupa'ya yardım sağlanması, ABD ve İngiliz hükümetlerinin gözünde ise başlıca görevi ABD ve Kanada'yı Batı Avrupa Birliği'ni oluşturan devletler ile birleştirmek ve karşılıklı destek vaadini Norveç ve İtalya gibi kendilerini güvensiz hisseden ülkeleri de kapsayacak biçimde genişletmek olan, ABD'nin Avrupa dengesini korumayı kendine görev edinen başlıca Batılı 'kanat' güç rolünü İngiltere'den devralmasını sağlayan ve ABD'nin diplomatik geleneklerinde meydana gelen tarihî değişikliğin simgesi haline gelen NATO (North Atlantic Treaty Organisation-Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)²³⁴ 4 Nisan 1949 tarihinde 12 kurucu üye devletin (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, ABD, Kanada,

²³¹ Kennedy, P., 2002, 430-435.

²³² Armaoğlu, F., 2018, 330-341.

²³³ Gönlübol, M., 2000, 224.

²³⁴ Kennedy, P., 2002, 450.

Danimarka, İzlanda, Norveç, İtalya ve Portekiz) imzası ile kurulmuştur. Sovyet tarafındaki karşılığı 1955 yılında kurulacak Varşova Paktı olan NATO, dünyanın siyasî, ideolojik, kültürel ve ekonomik mânâda olduğu kadar askerî anlamda da bölünmüşlüğüne tescil eden bir yapı arz ederek günümüze kadar sürecekle varlığını başlatmıştır.

Savaş sonrası yeniden kurulmaya çalışılan dünya düzeninin siyasî ve özellikle ekonomik oluşumları içinde yer alarak kendini batı ile bütünleştirme gayreti gösteren Türkiye için beraber hareket etmeye çalıştığı Batılı devletlerden müteşekkil NATO gibi bir yapının içinde yer almak hem uluslararası konumunu pekiştirmek hem de Sovyet tehditleri karşısında kendisine bir dayanak bulabilmesi noktasında önemli bir fırsat sunmuştur. 1946 yılında çok partili hayatın başlamasına, 1950 seçimlerinde uzun yıllardır iktidarı tek başına elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerine Demokrat Parti'nin iktidar olmasına rağmen Türk Dış Politikası'nın gerek ana hatları üzerinde bir değişim gerekse de böyle bir ittifakın içinde yer alıp almama noktasında herhangi bir ihtilaf yaşanmamış aksine Batılı devletler nezdinde Türkiye'nin ittifaka dâhil olması noktasındaki tereddütlerini gidermek gibi zor bir durum ortaya çıkmıştır.²³⁵ NATO üyesi devletlerin Türkiye'nin ittifak dışında bırakılması yönündeki tutumları karşısında dış politikasının temel odağını devletin Batı odaklı yeniden inşası sürecinin yanında özellikle Sovyet tehditleri sonrasında kendisinin güvenliğini Batılı devletler ile birlikte garanti altına almak şeklinde güncellemek zorunda kalan Türkiye²³⁶, bu yönelimini destekler mahiyette Temmuz 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye olmuş,²³⁷ Kasım ayında da Batı Avrupa Birliği'ne dâhil olmak için girişimde bulunmuştur.²³⁸ 3 ay sonra 1949 yılı Ocak ayında Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'de Endonezya sorununu görüşmek üzere yapılan ilk Asya Siyasal Konferansı'na katılmayı 'Avrupalı bir ülke olarak bir Asya Konferansı'na katılmaya hak kazanmadığını ileri sürerek' reddeden Türkiye,²³⁹ Arap-İsrail Savaşı sonrası 29 Mart 1949'da İsrail Devleti'ni tanıyan ilk Müslüman devlet olarak Ortadoğu ve Arap coğrafyasının tepkisini çekerken²⁴⁰ Ağustos 1949'da davet üzerine Avrupa Konseyi'nin üyesi olmuştur.²⁴¹ 1950

²³⁵ Hale, W., 2003, 120-122.

²³⁶ Balcı, A., 2013, 57.

²³⁷ Söz konusu örgüt Marshall Yardımları çerçevesinde Avrupalı Devletlerin kendi aralarında bir işbirliği sergileyerek sağlıklı bir Avrupa ekonomisine ulaşmalarını hedeflemekteydi. Uçarol, R., 1985, 505.

²³⁸ Hale, W., 2003, 116.

²³⁹ Ülman, A. H., Sander, O., 1972, 5.

²⁴⁰ Türkiye 1947 yılı Kasım ayında BM'de Filistin'in taksiminde dair oylamada ABD ve SSCB'nin karşısında Arap devletleri ile birlikte 'hayır' oyu vermişken, Arap-İsrail Savaşı sonrası 1948 yılı Aralık ayında yine BM çatısı altında kurulan Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun ABD ve Fransa ile birlikte 3 üyesinden biri olarak Arap devletlerinin çok büyük tepkisini çekmiş ve bu durum bir anlamda Türkiye'nin Batı'yla yakınlaşmasının emareleri mahiyeti taşımıştır. Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2004b). "Arap Devletleriyle

yılı Haziran ayında patlak veren ve SSCB ile ABD öncülüğünde iki cephe şeklinde cereyan eden Kore Savaşı'na 'hür dünyanın diğer unsurları ile birlikte asker gönderilmesini' NATO üyeliği için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendiren Türkiye 25 Temmuz 1950 tarihinde Kore'ye asker gönderme kararını ilan etmiş,²⁴² asker gönderme kararından evvel Mayıs ayında ve asker gönderme kararı sonrası Ağustos ayında NATO'ya üyelik için müracaatta bulunmuş²⁴³ ve tüm bu Batı odaklı girişimlerinin sonunda NATO'ya 1952 yılında üye olabilmıştır. Yukarıda söz edildiği üzere başlangıçta Türkiye'nin üyeliğine çeşitli gerekçeler ile karşı çıkılmış olmasına rağmen uluslararası konjonktürün geçirmiş olduğu değişim başta ABD olmak üzere üye ülkelerin Türkiye'nin üyeliğini artık olumlu karşılamalarına sebep olmuştur. Zîra Sovyetlerin 1949 yılı itibariyle ABD'nin sahip olduğu kapasite kadar olmasa da kendisine ait atom bombası yapmayı başarması,²⁴⁴ Kore Savaşı örneğinde görüldüğü üzere Soğuk Savaş'ın Uzak Doğu başta olmak üzere Avrupa'dan dünyanın başka bölgelerine ve dolaylı olarak Sovyetlerin daha önceki hamlelerinde olduğu gibi güneye doğru yayılma gayretinde olduğunun anlaşılması,²⁴⁵ Balkan coğrafyası özelinde Yugoslavya'nın maruz kaldığı COMINFORM baskısı üzerinden olası bir Sovyet saldırısı halinde NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesinin ve yine olası bir Sovyet saldırısı halinde yakın coğrafi konumu dolayısıyla Türkiye'den temin edilecek hava üslerinin kullanımının Sovyetlere zayıf verdirebileceğinin yetkili isimlerce ifade edilmesi²⁴⁶ ve Türkiye'nin uluslararası alanda komünizm karşıtı faaliyetler noktasında askerî olarak mücadeleden çekinmeyeceğini Kore Savaşı ile göstermiş olmasının ABD'li yetkililer ve ABD kamuoyu nezdinde itibar görmesi²⁴⁷ başta ABD olmak üzere NATO üyesi ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine yönelik bakış açılarında olumlu bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye, Cumhuriyet tarihinde bir ilki gerçekleştirip sınırları dışına ilk defa asker göndererek Soğuk Savaş dönemi itibariyle kendini konumlandığı Batı dünyası içerisindeki yerini sağlamlaştırmak istemiş ve yaşanan uluslararası gelişmelerin de etkisi ile bunda başarılı da olmuştur.

İlişkiler''. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 617.

²⁴¹ Gönlübol, M., 2000, 226.

²⁴² Erhan, Ç. (2004a). 'ABD ve NATO'yla İlişkiler''. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 545., Balcı, A., 2013, 85.

²⁴³ Erhan, Ç., 2004a, 545.

²⁴⁴ Kennedy, P., 2002, 457.

²⁴⁵ Gözen, R., 2009, 164.

²⁴⁶ Gönlübol, M., 2000, 230.

²⁴⁷ Erhan, Ç., 2004a, 549.

Kurulduğu günden itibaren ihtiyatlı bir tarafsızlık ilkesi çerçevesinde hareket etme gayreti gösteren Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasında zaman zaman farklı arayışlara yönelmiş olsa da bu tutumundan tamamen vazgeçerek Batı dünyası ve özelinde NATO üyeliğini dış politikanın yürütülmesi aşamasında her zaman öncelikli bir tercih konumuna yükseltmiştir.²⁴⁸ Sovyetlerin 1946 yılında verdiği tehditkâr notadan vazgeçtiklerini Stalin'in 1953 yılındaki ölümünün ardından ilan etmiş olmaları dahi Türkiye'nin pozisyonunda bir değişikliğe sebep olmamış ve Ankara yönetimi iç politikası ile birlikte dış politikasında da Batı ve onun lideri ABD ile tam bir işbirliği sergilemiştir. Söz konusu işbirliği dış politika üretimine esas teşkil edecek konumda olan ulusal unsurların tam anlamı ile kullanımından ziyade Batılı devletler, özellikle Sovyet yayılmacılığı karşısında Türkiye'ye önem atfeden ABD'den alınan ekonomik ve askerî yardımlar ile politika üretimini ve bu durum da iç ve dış politikanın ABD ile tam uyumlaştırıldığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Zîra Türkiye'nin 1948 yılından 1965 yılına kadar toplam 1.5 milyar dolarlık hibe, borç ve diğer yöntemler ile elde ettiği ABD yardımlarını kendi ihtiyaç alanlarından ziyade ABD'nin istediği alanlarda kullanmış olması²⁴⁹ ulusal unsurlara dayanan bir politika üretimini zorlaştırmıştır. Türkiye yeni kurulan dünya düzeni içerisinde kendisini konumlandığı Batı Bloku/NATO'nun stratejilerine uygun politikalar geliştirerek karşılaştığı sorunları aşma gayreti göstermiştir. Bu minvalde Türkiye Sovyetleri çevreleme politikası çerçevesinde Ortadoğu ülkelerinin NATO sistemine yakınlaşmalarına aracılık, Balkan Paketi (1954) ve Bağdat Paketi (1955) gibi oluşumlara da öncülük etmek gibi dış politik hamleler gerçekleştirmiştir.²⁵⁰ Gerek Balkan gerekse de Bağdat Paketi aslında olası Sovyet yayılmacılığı karşısında hayata geçirilmeye çalışılan ama muvaffak olunamayan girişimler olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Türkiye her ne kadar bu ve benzeri girişimler ile Batı Bloku'na olan bağlılığını ispat etmeye çalışarak kendisine yönelen tehditler ve karşısına çıkan sorunlardan bu oluşumun üyesi olarak uzak duracağını tahmin etmişse de hem dünyanın yeni bir düzene kavuşmasının sancıları hem etkilenilmesi kaçınılmaz olan bölge ülkelerindeki gelişmeler hem de Türk Dış Politikası'nın gündem maddeleri haline gelmeye başlayan bazı hususlar dolayısıyla zorlu mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme hedefleri doğrultusunda politikalar yürütmeleri ve bunu şiddet olayları ile desteklemeleri çerçevesinde gelişen Kıbrıs Sorunu'nda başta statüko taraftarı olarak

²⁴⁸ Balcı, A., 2013, 87.

²⁴⁹ Erhan, Ç., 2004a, 555.

²⁵⁰ Gözen, R., 2009, 166.

İngiltere yanlısı bir tutum izleyip daha sonraları adanın Rumlar ve Türkler arasında taksim edilmesi tezini savunan ve nihayetinde 1959 Zürich ve Londra Anlaşmaları ile ada üzerinde kurulacak devletin Yunanistan ve İngiltere ile birlikte garant rlerinden biri haline gelen Türkiye'nin kademeli şekildeki bu tutumu Batı Bloku içinde yer almasına rağmen yine aynı safta yer alan ülkelerle bile sorunlar yaşayabileceğini ve bu sorunlara kendi dış politikası özelinde     mler bulması gerekliliğini gözler önüne sermiştir.²⁵¹ İngiltere ile hem NATO hem Bağdat Paktı  yelikleri, Yunanistan ile de yine hem NATO hem de Balkan Paktı  yelikleri bulunan Türkiye, Kıbrıs Sorunu çerçevesinde silahtan ve çatışmadan uzak bir     m n parçası olarak Batı Bloku'nun SSCB karşısındaki daha büyük stratejileri ile çatışan bir profilden uzak kalabilmeyi de başarmıştır. Diğer taraftan varılan mutabakat ve imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Kore Savaşı'na asker gönderme kararından sonra ikinci kez bir dönüm noktası yaşanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde ilk defa sınırları dışında sürekli bir askerî birlik bulundurmaya başlamıştır.²⁵² Türkiye'nin sorunun     m ne giden süreç içerisinde değil de sorun     me kavuştuktan sonra resmî ve hukukî işlemler neticesinde bir teminat teşkil etmesi adına askerî kuvvetlerini sürece dâhil etmesi 1920'li yıllardan itibaren takip ettiği politikanın hiç şüphesiz devamı niteliği taşımaktadır. Çatışmadan uzak bir dış politika takip etmeye  alışan Türkiye, kuzeyindeki SSCB varlığının ülkenin diğer yakın çevresinde de bir tahakküm kurmasını engelleyebilmek adına gerçekleştirdiği girişimlerde de benzerî bir tutum sergileyerek süreci, içinde bulunduğu Batı Bloku'nun politikaları ile bağdaştırmaya ve kendi çıkarları ile Batı'nın çıkarlarını özdeş olarak kabul edip politikalar geliştirmeye gayret etmiştir.²⁵³ Türkiye'nin bu s rekli ik arz eden çatışmadan uzak dış politik yaklaşımı 1957 yılında gelişen Suriye Krizi esnasında Suriye sınırında askerî hareketlilik yaratması ve ABD ile birlikte bazı askerî manevralar sergilemesi dolayısıyla farklı bir hüviyet kazanmış fakat BM  er evesindeki girişimler neticesinde tâbir câizse tekrar rayına oturmuştur. Türkiye'nin diğer bölgelerin yanında özellikle Ortadoğu coğrafyasında 1950'li yıllarda cereyan eden hızlı gelişmeler (1951 İran Petrollerinin Millileştirilmesi Krizi, 1952'de Mısır'da Monarşi'nin yıkılması, 1955 Bağdat Paktı, 1956 Süveyş Savaşı, 1957 Suriye ve 1958 Lübnan Krizleri, 1958 Irak'ta Monarşi'nin yıkılması)  er evesinde Sovyetlerin bölge üzerinde nüfuz elde etme ihtimali karşısındaki tutumu her zaman Batı Bloku ile daha yakın temas kurma ve birlikte bir Ortadoğu politikası geliştirme neticesini

²⁵¹ Uçarol, R., 1985, 560-567.

²⁵² Bağcı, H. (2008). "Kıbrıs Sorunu". H.  akmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınevi, 530.

²⁵³  ift i, K., 2010, 264-265.

de beraberinde getirmiştir. Fakat Türkiye ile birlikte Batılı ortaklarının Asya ve Afrika’da meydana gelen büyük toplumsal ve siyasal dönüşümün gerçek doğasını kavrayamamaları Ortadoğu’da milliyetçilik ve sosyalizm ile radikal rejimlerin yükselişinin hızlanmasına yardımcı olmuş ve hatta SSCB’nin bölgeye daha kolay girmesine sebep olmuştur.²⁵⁴ Bu durum Türkiye’nin Soğuk Savaş süresince karşısına çıkan bir açmaz olarak belirmiştir. Yakın bölgesindeki ülkeler ile ilişkileri kendine özgü dış politik beklentilerden/hedeflerden ziyade Sovyetlerin sebep olduğu tehdit karşısında Batı Bloku’nun inşa ettiği küresel politikalar ile uyumlu bir şekilde geliştirmek zorunda kalan Türkiye bu açmazdan tam anlamı ile kurtulamamıştır. Ortaya çıkan gelişmeler karşısında Türkiye politik bir inisiyatif oluşturmak ve kullanmaktan ziyade ABD öncülüğündeki yapının içinde olmayı çıkarları açısından yeterli sayarak ne ittifakın çerçevesi içinde ne de dışında politika oluşturucu bir işlev üstlenmemiştir.²⁵⁵ Türkiye’nin başta Sovyet tehdidini bertaraf etmek, ülkenin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirme aşamasında dış yardım temin etmek ve dolayısıyla ‘Batılılaşma’ gayretine ulaşabilmek için Batı özelinde ABD odaklı tek-yönlü bir dış politika takip etmesi uluslararası sistemde ortaya çıkan değişimlerin dikkate alınmamasıyla birlikte Türkiye için önemli ve olumsuz sonuçların doğmasına da sebep olmuştur.²⁵⁶

Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 darbesi ile demokratik siyasî yaşamında sıkıntılı bir dönem yaşayan Türkiye’nin dış politika gündemi tek yönlü yapısı dolayısıyla ilk büyük sıkıntıyı da yine dış politikasının odağı haline gelen ABD tarafından sergilenen tutum dolayısıyla yaşamıştır. 1960’ların başlarından itibaren özellikle birbirini tetikleyen bir silsile şeklindeki Jüpiter Füze’leri, U-2 Casus Uçak ve Küba Krizleri sürecinde ABD’nin gerektiğinde Türkiye’nin güvenlik endişelerini dikkate almayan bir tutum sergileyebileceğini göstererek SSCB ile açık veya gizli diplomatik bir süreç inşa etmesi Türkiye’nin tek yönlü dış politika takip etmesinin zararlarını yavaş yavaş hissettirmiş ve ABD dışındaki aktörler ve bölgeler ile de ilişkilerin tesis edilmesi gerektiği yönünde düşünceler taraftar bulmaya başlamıştır.²⁵⁷ Nitekim Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelerin Türkler aleyhine hızla kötüleşmesi karşısında askerî bir hamle yapmak gayretine resmîlik kazandırarak bunu diplomatik yollarla beyan eden Ankara yönetiminin ABD’nin sert ve uyarı tonunda bir tutumu ile karşılaşması da bu düşüncenin gerek resmî

²⁵⁴ Karpat, K., 2012, 210.

²⁵⁵ Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. (1. Baskı). İmge Kitabevi, 336.

²⁵⁶ Sander, O., 2000, 156-157.

²⁵⁷ Erhan, Ç. (2004b). “ABD ve NATO’yla İlişkiler”. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 684.

yetkililer gerekse de kamuoyu nezdinde daha yoğun bir şekilde karşılık bulmasına sebep olmuştur. Dönemin ABD başkanı Lyndon B. Johnson'un 5 Haziran 1964'te Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği sert ve tehdit dolu mektup, bir taraftan Kıbrıs Sorunu ile ilgili dengelerde değişikliğe sebep olup sürecin ABD'nin inisiyatifine devredilmesini beraberinde getirmişken diğer taraftan da Türkiye'yi askerî müdahale seçeneğinden mahrum bırakmıştır.²⁵⁸ Adada yaşayan Türklerin maruz kaldıkları şiddeti gidermenin tek yolu olarak görülen askerî üstünlüğü ispat etmeyi engelleyen ABD'nin bu müdahalesinin Yunanlıları desteklemek anlamına geldiği şeklindeki algı Türk-Amerikan ilişkilerindeki sürtüşmelerin tek kaynağı olmamakla birlikte en önemlilerinden biri haline gelmiştir.²⁵⁹ Söz konusu mektup içerisinde ABD'nin, müttefiki olan Türkiye'yi SSCB'nin olası bir saldırısı halinde yalnız bırakabileceğini dahi ifade etmiş olması Türk Dış Politikası'nda bir kırılmanın yaşanmasına ve Türkiye'nin gerek Batı Bloku özelinde ABD ile olan ilişkilerinde bir değişim yaşamasına gerekse de SSCB ile temas kurmaya başlamasına vesile olmuştur.²⁶⁰ NATO'ya katılmak ve ABD'nin çizgisinde yer almak için Kore'ye asker gönderen, SSCB'nin Stalin sonrası dostluk yaklaşımlarına sırtını dönen, ittifak içinde pürüz çıkmaması adına Kıbrıs konusunda 1950'ler boyunca itidalli bir politika izleyen, Batı'ya olan yakınlığı dolayısıyla yeni ortaya çıkan Bağlantısız Devletler tarafından benimsenmeyen Türkiye, haklı olduğuna inandığı bir sorunda ABD tarafından yüzüstü bırakılması dolayısıyla kendi çıkarları doğrultusundaki bir davranışı karşısında NATO'nun sağladığı güvenliğe itimat etmemesi gerektiği idrakiyle, Başbakan İnönü'nün ABD Başkanı Johnson'un mektubundan çok daha önce ifade ettiği şekli ile *"Yeni bir dünya kurulur. Türkiye de onun içinde yerini alır."* prensibi çerçevesinde Soğuk Savaş'ı, diplomasisinin tek belirleyici unsuru olmaktan çıkartarak yakın ulusal çıkarlar ve bölgesel sorunlara önem verip ABD ve NATO üyeleri dışındaki ülkelerle de ilişkilerini geliştirme sürecine girmiştir.²⁶¹ Nitekim 1963 yılı içerisinde parlamentodan bir heyetin 1932 yılından beri ilk defa SSCB'ye ziyaret gerçekleştirmiş olması bundan sonraki süreçte SSCB'nin Türkiye'nin mevcut durumundan memnun olduğu anlamına gelmese de ilişkilerin geliştirilmesi noktasında mesafe alınmasını sağlarken Türkiye'nin de ABD-SSCB sarmalında daha esnek politikalar benimsemesini beraberinde getirmiştir.²⁶² 1960'lardan itibaren Türkiye'nin ABD tarafından maruz bırakıldığı muamele karşısında tam olmasa da

²⁵⁸ Balcı, A., 2013, 114.

²⁵⁹ Hale, W., 2003, 155.

²⁶⁰ Gönübol, M., 2000, 330-332.

²⁶¹ Bostanoğlu, B., 1999, 445-446.

²⁶² Hale, 2003, 138-139.

kısmî bir politika değişikliğini sağlayabilmiş olmasında uluslararası arenada yaşanan değişim de etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın özellikle Küba Krizi sonrasında bir yumuşama dönemine girmesi ile birlikte karşı blok içerisindeki ülkeler yakın ilişki geliştirme noktasında sistemik bir engel ile karşılaşmamaya başlamışlardır.²⁶³ Bu kısmî rahatlık her iki blok içerisinde yer alan devletleri üyesi oldukları ittifakın küresel politikalarına tam cephe almadan yerel ve bölgesel zeminde farklı politikalar izlemelerine fırsat vermiştir. Söz konusu fırsatlar bu fırsatları değerlendiren ülkeler için bazı kazanımlar sağlamışsa da Soğuk Savaş'ın liderleri için sıkıntılara sebep olmuştur. Zîra hem SSCB hem de ABD, evrenselci mesajlarının diğer toplumlar ve kültürler tarafından kendiliğinden kabul görmediği/görmeyeceği ve yardım verdikleri için kendi ittifaklarına yaklaşan ülkelerin haksız bağımlılığa da şiddetle karşı çıkmakta tereddüt etmedikleri/etmeyecekleri bir tablo ile karşı karşıya kalmışlardır.²⁶⁴

Gerek uluslararası alanda gerekse de kendi iç dinamikleri çerçevesinde yaşanan gelişmeler ile birlikte Türkiye, dış politikasında Batı ile olan bağlılığına hanel getirmeden kendi dış politika gündemini oluşturmaya ve karşılaştığı sorunlara yine aynı çerçevede çözümler üretmeye çalışmıştır. Daha büyük çaplı küresel politikalar noktasında herhangi bir fikir ayrılığı olmamasına rağmen yerel ve bölgesel zeminde farklı politikalar geliştirilmesinin sebep olduğu bazı anlaşmazlıklar her iki tarafın da birbirlerine atfettikleri önem dolayısıyla çözüme kavuşturularak süreç Soğuk Savaş'ın kendi dinamikleri çerçevesinde akamete uğratılmadan devam ettirilmiştir. Bu durum Batı Bloku ve NATO'nun lideri konumundaki ABD için çok büyük problemlere yol açmamış ise de Türkiye için bazı değişimlerin zarureti gözler önüne sermiştir. Özellikle Kıbrıs Sorunu çerçevesinde Türkiye'nin tek yönlü dış politika pozisyonunun kırılganlığının ortaya çıkması ve her zeminde yalnız kalması başta SSCB olmak üzere Doğu Bloku ülkeleri ile ilişkilerin ekonomi ağırlıklı olmak üzere tekrar gözden geçirilmesi, sömürge devrimleri ile ortaya çıkan yeni aktörlerin dikkate alınması, çift kutuplu yapının doğrudan etki alanı dışında kalan bölge ve ülkelere açılma gerekliliği, jeo-kültürel zeminine yabancılaştığı, jeo-ekonomik yapısı üzerinde de yeterince etkili olamadığı Ortadoğu bölgesiyle yeniden temasa geçmesi gibi sonuçları doğurmuştur.²⁶⁵ Bu çerçevede Türkiye ile SSCB arasında karşılıklı üst düzey çok sayıda resmî ziyaretlerin yapılmasının yanında hem ABD'den hem

²⁶³ Balci, A., 2013, 125.

²⁶⁴ Kennedy, P., 2002, 468-469.

²⁶⁵ Davutoğlu, A., 2004, 72-73.

de SSCB'den yardım alan ender devletlerden biri haline gelen Türkiye ile SSCB arasındaki dış ticaret hacmi 1964 yılında 17 milyon dolar iken sadece iki yıl sonra 1966'da yaklaşık 45 milyon dolara yükselmiştir.²⁶⁶ Türkiye, Arap ve İslam dünyası ile de 1950'lerin aksine bölge ülkelerinin endişelerini dikkate alan, onlarla ilişkileri geliştirmeye çalışan, kendi aralarındaki çatışmalarda tarafsız kalan bir politika izleyip sıkı diplomatik ilişkiler kurmaya başlayarak, Batılı devletlerin bölge devletleri ile olan sorunlarında dışarıda kalmayı tercih ederek, Filistin Sorunu'na duyulan sempati nedeniyle İsrail ile ilişkilerini düşük bir seviyede tutarak, özellikle 'millî bir dava' hüviyeti kazanan Kıbrıs Sorunu'nda uluslararası kamuoyundan destek bulmak ve ABD ile diğer Batılı devletler karşısında yaşadığı benzer olumsuzlukları dengelemek istemiştir.²⁶⁷ Türkiye, ABD hâricindeki diğer bölge ve ülkeler ile ilişkilerin güçlendirilmesi şeklindeki dış politik tutumunu 1959 yılındaki üyelik başvurusunun ardından AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile gerçekleştirdiği yoğun diplomatik girişimler neticesinde 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması ile de devam ettirmiştir.²⁶⁸ Bu ve benzerî girişimler ile dış politikasında ABD ve NATO'ya olan bağımlılığının derecesini düşürmeye çalışan Türkiye tam olarak başarı sağlayamamıştır. Zira Kıbrıs'ta yaşanan vahim gelişmeler ve nihayetinde Yunanistan ile birleşme maksatlı cunta yönetiminin idareyi ele alması karşısında CHP Genel Başkanlığı'nı İsmet İnönü'den devralan Bülent Ecevit ve Milli Selamet Partisi'nin genel başkanı Necmettin Erbakan'ın birlikte kurduğu 7 aylık bir koalisyon hükümeti ile adaya 1974 yılında askerî müdahalede bulunan Türkiye, ABD'nin 1964 yılında sergilediği mektup gibi soyut bir tepkiden ziyade bu defa somut bir hamle olarak silah ambargosu ile karşılaşmıştır. ABD'nin ambargosuna karşılık Türkiye de Amerikan askeri ve tesislerinin Türkiye'deki varlığına temel teşkil eden çeşitli şekillerde yapılmış 91 tane ikili anlaşmanın yerini alan 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması'nı yürürlükten kaldırarak ülkedeki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koymuştur.²⁶⁹ Ortaya çıkan bu gelişmeler NATO üyesi iki müttefik arasında cereyan ediyor olması dolayısıyla Soğuk Savaş döneminin genel ortamı içerisinde şaşırtıcı gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Bu noktada küresel ölçekte çıkarlar peşinde koşan ve dış politikasını buna göre belirleyen bir devlet ile bölgesel çıkarları ağır basan bir bölge devleti; genel stratejik amaçların zayıflaması, bu konudaki ortak görüşün yavaş yavaş ortadan kalkması, küresel politikalar güden devletin diğer

²⁶⁶ Tellal, E. (2004). "SSCB'yle İlişkiler". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 773-783.

²⁶⁷ Gözen, R., 2009, 183-184.

²⁶⁸ Baykal, S. (2004). "AET'yle İlişkiler". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 831.

²⁶⁹ Armaoğlu, F., 2018, 621.

devletin bölgesel çıkarlarını kendi küresel çıkarları içinde eritmek istemesi gibi sebepler dolayısıyla aralarındaki eski işbirliğinden uzaklaşmış ve devletlerin bölgesel çıkarlarını ikinci plana itmeye zorlayan Soğuk Savaş geriliminin bir yumuşama ve gevşeme evresine girmesi de bölgesel çıkarları başat duruma yükselterek bu süreci desteklemiştir.²⁷⁰

Ortaya çıkan uluslararası gelişmeler Soğuk Savaş'ın katı sistemik yapısında bir yumuşama yaşanmasını beraberinde getirmiş ve Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere Blok üyesi ülkeler farklı politikalar geliştirme fırsatı yakalamışlardır. Fakat Türkiye her ne kadar 1974 Kıbrıs Harekâtı ile NATO müttefiki olmasına rağmen NATO kararları dışında askerî bir operasyon gerçekleştirerek dış politikasında bir dönüm noktasına sebep olmuşsa da tüm bunları Batı Bloku ve NATO'dan ayrılmadan gerçekleştirmiştir. Kendi dış politika gündemini uluslararası gelişmelerin Soğuk Savaş üzerinde sebep olduğu rahatlık veya karşısına çıkan sorunlara gösterdiği tepkiler üzerinden şekillendirmek zorunda kalan Türkiye bu süreci gerek Avrupa ve Batı, gerek SSCB, gerekse de diğer dünya devletleri ile münasebetlerinde de takip etmek zorunda kalmıştır. Zîra dış politikada temel dürtüsü Batı ittifak ve güvenlik sistemleri içerisinde statükoyu sürdürmek olan, etkin bir uluslararası varlık göstermeden sorunlarının çözümlerini Batılı müttefiklerinin referans çerçeveleri içinde aramaya dikkat eden, ulusal çıkar kavramını somut olarak tanımlamayan ve ittifak üyeliğini başlı başına bir çıkar olarak kabul eden reaktif politikasının sonucu Batı ittifakı üyeliğinin dışında uluslararası ilişkilerinde öne çıkan bir kimliği bulunmayan Türkiye, uluslararası gelişmelere karşı tanımlanmış çıkarlar ve planlanmış politikalar çerçevesinden değil çıkan soruna çıktığı yer ve anda adapte olmaya dönük edilgen ve tepkisel bir yaklaşım izlemiştir.²⁷¹ Kıbrıs Sorunu'na yaklaşımı da bu minvalde şekillenen Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren adada yaşanan toplumsal ve siyasî tüm olaylara derinlikli bir şekilde müdâhil olarak sürece yön vermekten ziyade Batı Bloku'nun önemli güçlerinden biri olarak adaya egemen olan İngiltere'nin politikalarını önceleyen, destekleyen ve ona göre hamlelerini belirleyen bir politika takip etmiş hatta bu politikası Yunanistan tarafından Türkiye'nin sömürgecilik taraftarı olduğu şeklinde aleyhinde de kullanılmıştır.²⁷² Yukarıda da belirtildiği üzere uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerin yarattığı kısmî rahatlığın iç politikadaki değişiklikler ile eş zamanlı olması da Türkiye'nin politikalarındaki değişimin kaynaklarını teşkil etmiştir. Atatürk'ün ölümünün ardından 34

²⁷⁰ Sander, O., 2000, 114-116.

²⁷¹ Bostanoğlu, B., 1999, 472.

²⁷² Gönlübol, M., 2000, 340.

yıldır Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanlığı görevini yürüten İsmet İnönü'nün istifası sonrasında genel başkanlık koltuğuna 1972 yılı Mayıs ayında oturan ve 1974 yılının hemen başında Milli Selamet Partisi (MSP) lideri Necmettin Erbakan ile bir koalisyon hükümeti kurmasından 7 ay sonra Kıbrıs'a müdahale kararını alan Başbakan Bülent Ecevit'in Türk siyasetindeki yeni mevcudiyeti özellikle dış politika alanında farklılıklara yol açmıştır. Zîra Bülent Ecevit ordunun 12 Mart 1971'de verdiği muhtıra sonrası kurulan hükümetlerin aksine ABD ile ikili ilişkilerdeki sorun kaynaklarından biri haline gelen haşhaş ekimini tekrar serbest bırakmış, Batı ile ilişkilerde bir kopmayı beraberinde getirecek bir adım atmadan ve Doğu'ya da bağlanmadan çok yönlü bir dış politikaya yönelmiş, tüm bu faaliyetlerini ise temel bir ideolojik kayma çerçevesinde değil bağlantısızlar ve bölge ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yürütmüştür.²⁷³ Bülent Ecevit'in haşhaş ekimi yasağının kaldırılmasının ardından Kıbrıs Sorunu'nda da devam eden farklı dış politika söylemi, liderliğini yaptığı CHP'nin 1977 seçimlerinde %41'lik bir oy oranı yakalayarak söz konusu dış politik yaklaşımın iç siyasetteki tezahürünü ve neticesinde toplumsal desteğini ortaya çıkarmıştır.²⁷⁴ 1978 yılında 3. kez tekrar başbakanlık koltuğuna bir koalisyon hükümeti ile oturan Bülent Ecevit'in Londra'da Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü'nde 15 Mayıs 1978 yılında yapmış olduğu bir konuşmada ulusal güvenliğin öncelikli olarak tüm komşularla ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler ve karşılıklı güvene dayandırılması gerektiğini, komşu ülkelerle böyle bir güven ortamının tesis edilmesinin Türkiye için silahlanmadan daha güvenli bir ortam sağlayacağını, tarihî ve coğrafi açıdan öncelikle bir Balkan, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye'nin temel ilgi alanının da bu bölgelerden oluştuğunu ve tüm bu yeni bakış açısının ise NATO üyeliği ile uyumlu olması gerektiğini vurgulamış olması²⁷⁵ dönem itibarıyla Türk Dış Politikası'nda ulusal unsurların daha fazla dikkate alındığı bir sürece işaret etmektedir.²⁷⁶ Türk Dış Politikası'ndaki bu ve benzerî yaklaşımlar uluslararası arenada yaşanan krizler noktasında Türkiye'nin daha rahat bir konum edinmesine de yardımcı olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren Arap coğrafyası ile ilişkilerini geliştirme gayreti göstermiş olan Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında petrol üreten Arap devletlerinin hem petrol üretimini azaltması hem de İsrail'e yardım eden özellikle Batılı

²⁷³ Erol, M. S. (2008). "Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 587-590.

²⁷⁴ Erhan, Ç., Embel, E., 2015, 159.

²⁷⁵ Ecevit, B. (1978). "Turkey's Security Policies". *Survival*, 20 (5), 203-208.

²⁷⁶ Başbakan Bülent Ecevit'in bu söylemler eşliğindeki iktidar dönemi 5 Ocak 1978'den 12 Kasım 1979'a kadar yaklaşık 2 yıl sürmüş ve bir daha başbakanlık koltuğuna oturabilmesi ancak 20 yıl sonra 1999 yılında yine bir koalisyon hükümeti ile gerçekleşmiştir.

devletlere karşı petrol ambargosu uygulaması ile tüm dünyada petrol talebinin arttığı bir dönemde petrol fiyatlarının büyük bir artış göstermesiyle ortaya çıkan kriz karşısında hem Irak ile Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın yapımına ilişkin bir antlaşma imzalayarak hem de OPEC (Organization of Petroelum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ülkelerinin yaptığı bir açıklama çerçevesinde petrol ihracı kısıtlamalarından muaf tutularak sürecin olumsuzluklarından korunmaya çalışırken diğer taraftan 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ne Batılı ülkelerin gösterdiği kadar sert tepki vermeyip petrol ihtiyacının büyük bir kısmını temin ettiği İran ile de özellikle ticarî alandaki ikili ilişkilerini genişletme politikası yürütmüştür.²⁷⁷ Böylelikle Türkiye özellikle bölgesinde cereyan eden gelişmeler karşısında Batılı müttefiklerinden farklı bir duruş sergilemeye çalışarak söz konusu gelişmelerin hem Türkiye'nin Batı ile olan ilişkisini hem de kendi dış politik çıkarlarını zayıflatacak bir görüntü arz etmesinin önüne geçmek istemiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde gerek uluslararası arenada gerekse de Türk iç siyasetinde yaşanan gelişmeler Türk Dış Politikası'nda 70'li yıllara nazaran bir değişimi de beraberinde getirmiştir. İç ve dış politikada daha önce yaşanmış olan zorlukların aşılması için bir taraftan ekonomiye öncelik verilmeye başlanmış, diğer taraftan da başta bölge ülkelerinde yaşanan sıcak çatışma ortamları ve özellikle 80'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan PKK terör örgütü odaklı güvenlik sorunlarının varlığı ile dış politikada güvenlik kaygıları ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁷⁸ Siyaseten kısa ömürlü koalisyon hükümetleri ile idare edilen, ekonominin krizden kurtulamadığı ve sağ-sol çatışmalarının yoğun bir şekilde yaşanmasıyla iç huzurun bozulduğu Türkiye'de ordunun 12 Eylül 1980'de bir kez daha darbe gerçekleştirerek yönetime el koyması, 1983 yılında sivil yönetime geçilmiş olmasına rağmen dış politikadaki güvenlik kaygısının merkezine askerî bakış açısının ve dolayısıyla ordunun yerleşmesine imkân vermiştir. Darbeyi gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren 1989 yılına kadar sahip olduğu Cumhurbaşkanı sıfatı ile askerî konuları ilgilendiren dış politika kararlarının belirlenmesi noktasında daha aktif bir konuma sahip olmuştur.²⁷⁹ Güvenlik kaygılarının artmaya başlamış olması söz konusu kaygıların giderilmesi noktasında küresel politikaları çerçevesinde benzer kaygıları taşıyan ABD ile yeniden daha yakın teması da beraberinde

²⁷⁷ Yılmaz, T. (2008). "Orta Doğu ile İlişkiler". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 640-642.

²⁷⁸ Balcı, A., 2013, 157-158.

²⁷⁹ Gözen, R., 2009, 76.

getirmiştir. İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleştirilmesi, ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin basılması, CENTO'nun (Central Treaty Organization-Merkezî Antlaşma Teşkilatı) dağılması, SSCB'nin aynı yıl içerisinde Afganistan'ı işgal etmesi, Yunanistan'da Amerikan karşıtı söylemleri ile ön plana çıkan PASOK'un (Panhelenik Sosyalist Hareket) seçimleri kazanması gibi SSCB'nin etki alanını genişletmeye yönelik bölgesel gelişmeler demokrasi karşıtı bir eylem olan darbe ile yönetilmesine rağmen Türkiye'nin ABD için istikrarlı bir müttefik görünümü arz etmesini sağlamıştır.²⁸⁰ Bu çerçevede 1979 yılından itibaren müzakereleri devam eden ve 1980 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA) iki ülke arasında yapılmış en kapsamlı anlaşma olma niteliğinin yanı sıra Türkiye-ABD ilişkileri tarihinde ilk kez askerî ve ekonomik işbirliği konularını aynı anlaşmanın çerçevesi içerisinde ele almış olması, Türk Savunma Sanayisi'nin geliştirilmesi sürecinde ABD'nin yardım ve teşvikleri olacağının belirtilmesi, Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin NATO amaçları çerçevesinde kullanılabileceğinin kayıt altına alınması gibi konu başlıklarına sahip olması²⁸¹ söz konusu süreci destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan darbeden bir gün sonra 13 Eylül 1980 tarihinde ABD'nin NATO Büyükelçisi Robert Strausz-Hupe'nin ABD Başkanı Jimmy Carter'ın özel temsilcisi olarak Ankara'ya gelip 10 gün süreyle temaslarda bulunması²⁸² da yeni dönem itibarıyla ikili ilişkilerin seyrine dair ipuçları vermiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin hızla geliştiğine dair örnek olaylardan biri de darbeden 1 ay sonra 17 Ekim'de Türkiye'ye gelen NATO Kuvvetler Komutanı Bernard Rogers'ın ziyareti sonrasında Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşüne Türkiye'nin de onay vermesi olmuştur. SSCB'nin 1979 Afganistan müdahalesi, İran İslam Devrimi ve Yunanistan'da sosyalist söylem ile güç kazanan PASOK'un 1981'de düzenlenecek olan seçimleri kazanmasının muhtemel olması karşısında ABD'nin NATO'nun güneydoğu kanadında bir krize yol açmadan Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönüşünü temin etmek için verdiği mücadele, darbe öncesi sivil iktidarlar üzerinde bir başarı elde edememişse de gerek siyasal meşruiyet gerekse de ekonomik açıdan dış desteğe bağımlı olduğu için dış politika tercihlerinde farklı yollar takip ederek darbe ile ülke yönetimini elinde bulunduran Kenan Evren yönetimi üzerinde etkili olmuş ve Türkiye söz konusu onayı vererek herhangi bir kazanım elde etmediği bir sürece girmiştir.²⁸³ Böylelikle 1970'li yıllardan itibaren Kıbrıs Sorunu'nun yanında Ege Denizi üzerinde de yaşanmaya başlayan

²⁸⁰ Bostanoğlu, B., 1999, 356.

²⁸¹ Erhan, Ç., 2004b, 712-714.

²⁸² Bostanoğlu, B., 1999, 352.

²⁸³ Erhan, Ç., Embel, E., 2015, 162-163.

kıta sahanlığı, kara suları, hava sahası, adalar gibi sorunların varlığına rağmen Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşüne onay verilmesi, Türkiye'nin komşusu ile var olan sorunlu ilişki ağının kendi lehine çözümlenebilmesi noktasında büyük bir kozu kaybetmesine neden olmuştur.

1970'li yıllardan itibaren ABD ile ikili ilişkilerde yaşanan gerilim 1980'lerin başlarında yerini yavaş yavaş tekrar eski yapısına bırakmaya başlamıştır. Bu noktada ABD'nin yukarıda da ifade edildiği üzere uluslararası alanda ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında küresel ve bölgesel politikalarındaki tutumunun Ankara'daki askerî yönetim nezdinde de karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Dış politikadaki ağırlığını ABD'den yana kullanan askerî yönetimin bu tutumunun, yaklaşık 15 yılda tohumları atılan 'diplomaside odak çeşitlendirme' siyasetinin de kesintiye uğramasına sebep olduğu söylenebilir.²⁸⁴ Söz konusu odak çeşitlendirme siyasetinin bir ayağı olarak kabul edilebilecek AET/AT (Avrupa Topluluğu) ile ilişkiler de sekteye uğramıştır. 1974 yılında askerî cunta yönetiminden kurtularak demokratik seçimle işbaşına gelen bir hükümete kavuşan Yunanistan 12 Haziran 1975'te Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunup AT ile ilişkilerini süratle geliştirirken Türkiye alınan karşılıklı bazı kararlar çerçevesinde Topluluktan giderek uzaklaşmış ve 12 Eylül darbesi sonrasında da Topluluk ortaklık ilişkilerini askıya alırken, aynı dönemde üye olan Yunanistan ise karar organlarında yer aldığı bir yapının sorunlar yaşadığı komşusu Türkiye ile ilişkilerini derinden etkileme ve hatta bazı konularda bu ilişkileri engelleme fırsatını yakalamıştır.²⁸⁵ Başta Kıbrıs ve Ege Denizi gibi konu başlıkları üzerinden sorunlar yaşadığı sınır komşusunun, NATO'nun askerî kanadına dönmelerini hiçbir kazanım elde etmeksizin ABD'nin küresel politikalarına uyum sağlamak adına onaylayan Türkiye, Yunanistan'ın AT üyeliği hamlesi ile de kısa ve uzun vadede dış politikasının ana gündem maddelerini oluşturan konu başlıkları çerçevesinde edilgen bir pozisyona mahkûm olmuştur.

1983 yılında gerçekleştirilen seçimle başbakanlık koltuğuna oturan Turgut Özal döneminde yürütülen dış politika alanındaki faaliyetler yukarıda ifade edilen edilgen tablonun süreç içerisinde değişmesine yönelik ABD ve diğer Batılı devletler ile herhangi bir çatışmaya mahal vermeyecek bir tarzda geliştirilmeye çalışılan girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları altında gerçekleştirilen 1915

²⁸⁴ Bostanoğlu, B., 1999, 352-353.

²⁸⁵ Özen, Ç. (2008). "Avrupa Toplulukları ile İlişkiler". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 657-658.

Tehcir eyleminin ‘soykırım’ olarak tanınmasına yönelik Ermeni lobilerinin girişimlerinin ABD’nin bazı yönetim kademelerinde kabul görmesi ve ABD ile 1980 yılında imzalanan SEİA çerçevesinde yapılacak maddî yardımların yıllar içerisinde kademeli bir şekilde azaltılması gibi gelişmeler darbe yönetiminin inşa ettiği ABD merkezli ilişki ağının yavaş yavaş zarar görmesine sebep olmuştur. Geçmiş dönemlerden itibaren tek taraflı yardımlar şeklindeki ikili ekonomik ilişkilerin yapısında artık ‘yardım değil ticaret’ odaklı bir mekanizmanın kurulmasını talep eden Özal yönetimi, Türk ekonomisinin dış pazarlara taşıyabilecek yapısal yeterliliğe kavuşması için dış politikayı ekonomik amaçların gerçekleşmesine yönelik bir araç olarak kullanmaya çalışmış ve böylelikle ABD ile ekonomik ilişkilerin ve ticaretin salt yardım boyutunun dışına taşmaya başlaması, sermaye hareketleri ve ikili ticaret hacminin artması, ihracat ve ithalatta eskiye oranla bir artışın yaşanması, ABD merkezli çok-uluslu şirketlerin Türkiye’deki faaliyetlerinin çoğalması gibi gelişmeler çerçevesinde Türkiye-ABD ekonomik ilişkileri eskisine göre daha geniş boyutlar kazanmıştır.²⁸⁶

Daha önceki dönemlerde Türkiye’nin uluslararası arenadaki yalnızlığını gidermek ve dış ticaret açığını azaltmak gibi farklı gayeler ile karşılaşılan zorlukları aşmak için ekonomiye verilen öncelik artık devletin politik gayesi konumuna yükselmiş ve çok yönlü dış politikanın devam ettirilmesi noktasında devletin bu yeni ekonomik bakış açısı süreci şekillendirmiştir.²⁸⁷ Bu durum 1960’larda siyasî ilişkilerin ‘sonucu’ konumundaki ekonominin artık siyasî yakınlaşma için bir ‘neden’ olmaya başlamasını, almış olduğu ekonomik ağırlıklı kararlar çerçevesinde ‘dışa açılma’ ve ‘dünyayı siyasî yönden daha yakından tanıma’ yaklaşımı ile Türkiye’nin diğer dünya devletlerinin oluşturduğu sisteme eklemlenmesini, onu tamamlamasını ve perçinlemesini de beraberinde getirmiştir.²⁸⁸ Özal yönetimi liberal anlayış gereği ekonominin liberal bir yapıya kavuşması için yapılacak değişikliklerin pek çok alanda ülkenin geleceğini belirleyecek olan değişikliklere sebep olacağını ve nihayetinde ekonomik liberalleşmenin yakında siyasî liberalleşmeyi de getireceğini umut ederek dış politikasında tek yönlü olan bağımlı bir ilişki ağından ziyade karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan, Batı ile bağlarını koparmadan dünyanın diğer bölgeleri ile de sıkı ilişkiler başlatan politik bir anlayış benimsemiştir.²⁸⁹ Bu minvalde Türkiye’nin siyasî bakımdan fazla yakın olmadığı hatta siyasî-ideolojik

²⁸⁶ Bostanoğlu, B., 1999, 367-368.

²⁸⁷ Balcı, A., 2013, 157-158.

²⁸⁸ Gönlübol, M., 2000, 608.

²⁸⁹ Ataman, M. (2003). ‘Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış’. *Bilgi*, 7 (2), 52-53.

problemleri olması nedeniyle soğuk bakılan İran, Irak, Yunanistan, SSCB gibi komşularıyla ekonomik ilişkiler tesis etmekten, tepkilere sebep olmasına rağmen çekinilmemiştir.²⁹⁰

Ekonomik ilişkilerin hızla geliştiği bölgelerin arasında Ortadoğu da dikkati çekmektedir. Yoğun ekonomik bağlantılar ile ortak çıkar alanları oluşturmaya başlamasının yanında 1980 yılında başlayan İran-Irak savaşı karşısında tarafsızlık politikası takip eden, Camp David Anlaşması sonrası diğer Arap devletleri tarafından dışlanan Mısır'ın İslam Konferansı Örgütü'ne dönüşüne destek olan, İran-Irak Savaşı dolayısıyla güvenlik riski altında bulunan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile güvenlik bağlantıları kuran Türkiye böylelikle söz konusu süreç içerisinde farklı eksenlerde ve farklı araçlarla geliştirdiği ilişkiler sayesinde bölge ülkeleri üzerindeki etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.²⁹¹

Ekonomik ilişkilerinin olağanlaştığı fakat siyasî ilişkilerinin istenilen düzeye bir türlü ulaşamadığı AT ile ilişkilerde 1980'ler itibariyle farklı bir döneme girilmiştir. 1987 yılında yapılan tam üyelik başvurusuna gerek üyelerin kendi aralarındaki Türkiye algısına yönelik iç tartışmaları gerek Türkiye'nin sahip olduğu politik ve ekonomik durumu gerekse de Avrupa'nın tamamının ve Topluluğun kendisinin büyük bir değişimden geçerken yeni üye alımlarının uygun olmayacağı gibi gerekçelerle olumlu bir cevap alınamamışsa da ne Türkiye AT'den ne de AT Türkiye'den vazgeçmemiş ve bu başvuru Türkiye'nin tam üyeliğe aslında ne kadar yakın olduğunu gösterir bir şekilde ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.²⁹² Her iki tarafın ilişkileri belirli bir çerçeve içerisinde devam ettirme niyetine rağmen AT üyesi Yunanistan'ın Türkiye karşıtı yaklaşımları sürecin ilerlemesinin önündeki önemli engellerden biri haline gelmeye başlamıştır. Yunanistan ile 1950'lerden itibaren yaşanan Kıbrıs Sorunu çerçevesinde Yunanistan'ın, sorunu farklı uluslararası platformlar aracılığıyla kendi lehine çözme girişimleri karşısında 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilan edilmesi, Ege Denizi üzerinde kıta sahanlığı, karasuları, hava kontrol sahası ve adaların silahlandırılması gibi başlıklar üzerinden krizler yaşanması, Batı Trakya'da yaşamakta olan Türklere karşı olumsuz bazı

²⁹⁰ Gözen, R., 2009, 77.

²⁹¹ Davutoğlu, A., 2004, 411.

²⁹² Alkan, N. (2008). "AT ile İlişkiler". H. Çakmak (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 767-769.

girişimlerde bulunulması vb. faaliyetler 1980'ler boyunca sadece Türk-Yunan ilişkilerine değil dolaylı yoldan her iki ülkenin AT politikalarına da tesir etmiştir.²⁹³

Uluslararası alanda özellikle SSCB'nin yaşadığı ekonomik ve politik dönüşüm ile birlikte ABD'nin Soğuk Savaş çerçevesinde üstün konuma gelmeye başladığı bir zaman diliminde, sahip olduğu uluslararası konumunu yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutan Türkiye bir taraftan yukarıda sözü edilen girişimlerle bu süreci desteklemeye çalışırken diğer taraftan ise sınırları dâhilinde olmasına rağmen çeşitli gerekçelerle dış politikasına etki eden bazı yeni sorunlar ile karşı karşıya kalmaya da başlamıştır. 1984 yılından itibaren fiilen başlayan PKK terör örgütünün faaliyetleri örgütün insan ve lojistik desteğini bölge ülkeleri üzerinden temin etmesi dolayısıyla Türkiye'nin Irak, Suriye ve zaman zaman da İran ile olan ilişkilerinde sorunlara sebep olurken Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımına dair Türkiye'nin geliştirdiği Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) de bölgesel ilişkilerde pürüzlere yol açmaya başlamıştır. Gerek Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının kullanımı gerekse de PKK terör örgütünün faaliyetleri tarafların arasındaki ilişkileri şekillendiren ana gündem maddeleri olarak uzun bir süre Türkiye'nin yanı sıra diğer bölge ülkelerinin de dış politikalarında önemli bir yer işgal etmiştir.²⁹⁴ Diğer taraftan 1970'li yıllardan itibaren adından söz ettiren ASALA terör örgütü her ne kadar Türkiye toprakları üzerinde faaliyet gerçekleştirmese de yurtdışındaki Türk diplomatlarına yönelik terör eylemleri ile Osmanlı döneminden kalma bir konu başlığı olan Ermeni meselesini Türk Dış Politikası'nın sıcak gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Tarihte eşine az rastlanır bir hüviyette oldukça sistematik bir şekilde gerçekleştirilen bu terör saldırıları neticesinde çok sayıda Türk diplomat ve aile üyeleri öldürülerek 20. yy. başlarında vuku bulan olaylar tekrardan Türkiye'nin hem iç hem de dış politik gündemine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Terör olaylarının son bulmasının ardından ise sürecin siyaseten devamı niteliğinde Ermeni lobilerinin ABD nezdinde 1915 yılında yaşanan tehciri bir 'soykırım' olarak kabul ettirme gayretlerinin ABD'nin yönetim kademeleri içerisinde karşılık bulması başta Türkiye-ABD ilişkilerinin olmak üzere Türk Dış Politikası'nın yeni bir sorun kaynağı niteliğine dönüşmüştür.²⁹⁵ Gerek PKK gibi ayrılıkçı iç tehditlerin gerekse de Ermeni meselesi gibi Osmanlı döneminden devralınmış olan sorunların dış tehditlerle bağlantılandırılarak Türk

²⁹³ Armaoğlu, F., 2018, 716-724.

²⁹⁴ Balcı, A., 2013, 176.

²⁹⁵ Bostanoğlu, B., 1999, 355.

Dış Politikası'nın uluslararası alandaki temel uğraşları haline gelmeye başladığı görülmektedir.²⁹⁶

3.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

1950'ler ve 1960'lar süresince uluslararası alandaki hareket yeteneklerini sınırlandıran Soğuk Savaş psikolojisinin yıkıcı sonuçlarını duyan ve bunun ortaya çıkardığı askerî çatışmalar ve anlaşmazlıklardan büyük ölçüde etkilenen devletlerin başında gelen Türkiye, 1980'lerin sonuna doğru bu psikolojinin ortadan kalkarak barış ve işbirliği olanaklarının arttığı bir uluslararası ortamda kalkınma hedeflerini gerçekleştirme gayreti de göstermiştir.²⁹⁷ SSCB lideri Gorbaçov'un göreve gelmesinin ardından geliştirdiği Glasnost (Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) girişimlerinin SSCB'nin sonunu getirmesi/çöküşünü engelleyememesi iki kutup üzerine inşa edilmiş bir görüntü arz eden dünya düzeninin artık karşılıklı sert askerî ittifak oluşumlarından ziyade ekonomik ve siyasî alanlar başta olmak üzere çok daha geniş bir yelpazede karşılıklı etkileşim ve neticesinde işbirliği oluşturma sürecine evrilmeye başlamasına sebep olmuştur. Artık devletler sadece askerî güvenlikten ziyade bunun yanında yurttaşların sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve sürekli bir büyüme gerçekleşmesini sağlamak şeklindeki hedeflerin arasında bir denge tesis ederek sahip oldukları coğrafya, politika ve kültür ile kendilerine ait bir başarı rotası tayin etme gayreti göstermişlerdir.²⁹⁸ Türkiye, bu yeni sürecin uluslararası alanda sebep olduğu değişimi Başbakanlıktan Cumhurbaşkanlığı makamına geçen Turgut Özal'ın aktif yaklaşımı ile kendi dış politikası için bir yeni konum belirleme fırsatı olarak değerlendirerek süreci inşa etmeye çalışmıştır. Nitekim SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması ile Türkiye'nin yakın çevresinde birçok yeni devletin kurulması, Körfez Savaşı'nın Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmesi ve küreselleşme ile birlikte karşılıklı etkileşimin artması gibi yapısal gelişmeler Özal'ın bu yeni dış politika yaklaşımına zemin hazırlamıştır.²⁹⁹ SSCB'nin yıkılması ile bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yanı sıra Balkanlar ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni devletler ile yakın temas kurma gayreti gösteren Türkiye böylelikle dış politikasında çeşitlilik sağlamaya çalışmıştır. Dikkatini daha çok Orta Asya, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya vermeye başlayan Özal liderliğindeki Türkiye bölgesel ülkeler ile ekonomik,

²⁹⁶ Çiftçi, K., 2010, 298.

²⁹⁷ Sander, O., 2000, 157.

²⁹⁸ Kennedy, P., 2002, 525-526.

²⁹⁹ Balcı, A., 2013, 186.

kültürel ve siyasî ilişkilerini sıkılaştırarak Türkiye'nin bağımlılık esasına dayanan ittifak anlayışını bir tarafa bırakmış ve karşılıklı bağımlı bölgesel ağlar geliştirmenin neticesi olarak çok boyutlu yeni bir ittifaklar ağı anlayışını geliştirmeye yönelik bir süreç başlatmıştır.³⁰⁰ Bu çerçevede hayat bulan başta Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) olmak üzere, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi örgütlü yapıların yanı sıra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yapılan karşılıklı anlaşmalar ile sürecin Türkiye için bir kazanıma dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bu tarz gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında görece bir hareketliliğe sebep olmuşsa da ortaya çıkan sorun niteliğindeki bazı gelişmeler ise Türk Dış Politikası için zorlu bir sürece işaret etmiştir. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında ortaya çıkan Körfez Savaşı ile Türkiye, Cumhurbaşkanı Özal'ın Dışişleri Bakanlığını bile dışlayarak takip etmeye çalıştığı aktif dış politika çerçevesinde ABD liderliğindeki koalisyonun yanında yer almış, Irak'ın parçalanması ihtimali karşısında askerî hareketlilik oluşturarak Musul ve Kerkük vilayetlerini alma planları geliştirmiş, savaşın mağdurları konumundaki Iraklı Kürtleri hem Türkiye topraklarına kabul etmiş hem de onlar için Irak'ın kuzeyinde oluşturulan güvenli bölge için destek sunmuştur. Özal liderliğindeki Türkiye'nin tüm bu girişimleri önceden planlanmış bir stratejinin parçası olarak değil beklenmedik bir olay karşısında ortaya çıkan bir çözüm olarak nitelendirilebilse de³⁰¹ diğer tarafta SSCB'nin yıkılması ile birlikte Türkiye'nin Batı ittifakı açısından önemli bir rolü ve öneminin kalmadığı algısının yayıldığı bir dönemde Özal'ın Körfez Savaşı'nı ülkesinin askerî, siyasî ve ekonomik alanda hâlâ çok önemli bir aktör olduğunu gösterecek bir fırsat olarak değerlendirip politika geliştirdiği görülmektedir.³⁰² Bu durum SSCB sonrası Türkiye'nin halihazırda sorunlara ve konulara yaklaşımını bütünlük içinde ortaya koyduğu bir dış politika felsefesi, sorunsalı, projesi ya da planı bulunmadan meselelere daha çok ortaya çıktıktan sonra pratik ve ampirik çözümler getirmesi karşısında yeni dünya düzeni başlarken işgal ettiği diplomatik konumu dolayısıyla artık Soğuk Savaş döneminden kalma realist politik algılamalar ve çözümlemeler dışında yeni yaklaşımlar oluşturmak ve uygulamak mecburiyetini olası bir edilgen tutum halinde geçmişe nazaran çok daha fazla şey kaybedecek olması ile gözler önüne sermektedir.³⁰³

³⁰⁰ Ataman, M., 2003, 60-61.

³⁰¹ Hale, W., 2003, 238.

³⁰² Gözen, R., 2009, 90-92.

³⁰³ Bostanoğlu, B., 1999, 341-342.

Türkiye'nin gerek Körfez Savaşı gerekse de diğer bölgesel gelişmeler karşısında takındığı aktif tutuma rağmen dış politikasında istediği oranda bir başarı elde edememesi hatta yeni sorunlara gark olması 1990'lı yıllara sirayet eden bir süreç başlatmıştır. Zîra başta Körfez Savaşı eksenli yaşanan gelişmeler neticesinde yükselen PKK terörü, Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımına dair anlaşmazlıklar, Yugoslavya'nın parçalanması ile ortaya çıkan yeni çatışma alanları, AT/AB'nin Türkiye'ye yönelik net olmayan tutumu, Yunanistan ile var olan sorunlar üzerinde zaman zaman gerginliğin artması, Rusya'nın gerek Kafkaslar üzerinde gerekse de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri nezdindeki nüfuz kurma mücadelesi ve buna paralel yer altı kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması noktasındaki anlaşmazlıklar, İran ile tam istenilen düzeye ulaşamayan iyi komşuluk ilişkileri gibi konu başlıkları Türk Dış Politikası'nın 1990'lı yıllar boyunca değişmeyen gündem maddeleri olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Türk Dış Politikası'nın Soğuk Savaş parametrelerinden kurtulamayan bir görüntü arz etmesi ve olaylar vuku bulmadan hazırlanmış bir stratejiye uygun taktik adımlar atmaktan ziyade gelişmeleri takip eden bir tutumda ısrar etmesi, süreci zorlaştıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunların 1989 yılından 1999 yılına kadar uzanan 10 yıllık bir süre zarfında toplam 11 hükümet ve 13 dışişleri bakanı değişikliği ile birlikte yürütülmesi de süreci zora sokan etkenlerin başında gelmiştir. Zîra tarih boyunca siyasî irade yetersizliği dolayısıyla dış politikasını konjonktürel dalgalanmaların akışına bırakan ve zamanlama kabiliyetini kaybeden ülkelerin, başkaları tarafından belirlenmiş gündemlere gösterilen anlık tepkilerin oluşturduğu karmaşık ve çelişik bir tablonun esiri olmaktan kurtulamadığı ve bunun yanı sıra taktik nitelikli adımların stratejik bir yöneliş içinde bir araya getirilememiş olmasının zamanla stratejik yönelişin anlamını ve çapını önemli ölçüde değişikliğe uğrattığı gözlemlenmiştir.³⁰⁴ Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca böyle bir görüntü arz etmesi Soğuk Savaş sonrası oluşan 'yeni' dünya düzeni/düzensizliği içerisinde kendisini konumlandırma noktasında zâfiyet yaşamasına sebep olmuştur. Osmanlı'dan bu yana sürdürülen denge politikasının gerek siyasî gerekse ekonomik olarak artık Batı küreselleşmesinin egemen olduğu tek kutuplu bir dünyada sürdürülmesinin mümkün olmadığı gerçeğine³⁰⁵ rağmen dış politika alanında Turgut Özal'ın söylem bazında geliştirdiği fırsatçılık eksenli yaklaşımlar fiilî olarak hayat bulamamıştır. Bunun yanı sıra sadece dış politika alanında değil iç politikada yaşanan toplumsal kutuplaşmalar ile şekillenen siyasî gerilimler,

³⁰⁴ Davutoğlu, A., 2004, 31-33.

³⁰⁵ Oran, B. (2018). "Dönemin Bilançosu". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 238-239.

güvenlik ve ekonomi merkezli sorunlar çalışmanın ilk bölümünde üzerinde durulan ulusal unsurlar üzerinden bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda Türkiye'nin dış politika alanında yaşadığı zorlukları gözler önüne sermektedir.

Soğuk Savaş sonrası 'yeni' dünya düzeninin/düzensizliğinin sunmuş olduğu fırsatlar ve sebep olduğu tehditler karşısında uluslararası konumunu yeniden değerlendirme yönünde sarf ettiği gayretleri tam bir başarı ile neticelendiremeyen Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca bu başarısızlığının sebep olduğu süreci, geniş bir perspektif ile ele almaktan uzak anlık tepkiler ve kararlar ile dış politikasına şekil vermiştir. 1995 yılındaki Gümrük Birliği üyeliği Türkiye tarafında AB yolunda aşılması gereken zorlu bir aşama olarak telakkî edilmesine rağmen AB tarafında Türkiye'nin ne tam üye olarak alınmadan ne de dışlanmadan kendisine bağlanması şeklinde algılanmıştır.³⁰⁶ Bunu destekler mahiyette Kopenhag Kriterleri çerçevesinde Türkiye-AB ikili ilişkilerinde ciddi sorunların varlığı ile AB ısrarının zayıflamaya başlaması karşısında insan hakları ve demokrasi gibi konularda Avrupa kadar talepkâr olmayan ABD gibi ülkeler ile ilişkilerin, ordunun da iç politikadaki artan etkisi ile birlikte geliştirilmesi³⁰⁷ dış politikanın belirli bir stratejiden ziyade güncel gelişmeler ile şekillendiğini gösteren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği gibi hamleler Türkiye'nin uzunca bir müddettir takip ettiği Avrupa odaklı dış politik yaklaşımının bir tezahürü niteliği taşısa da bu odak üzerinden yaşanan sorunlar karşısında sorunu çözüme kavuşturmaktan ziyade bu odak yerine kendisine başka yeni bir odak tayin etmesi siyasî irade yetersizliğinin bir ülkenin geleceğine nasıl etki edebileceğini göstermektedir. Özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren uluslararası sistemde ortaya çıkmaya başlayan köklü değişiklikler nedeniyle dış politikalarını ve bölgesel konumlarını yeniden gözden geçirmek ihtiyacı hisseden diğer devletler gibi güç dengelerinin çok kısa sürede değişebildiği bir coğrafyada bulunan Türkiye'nin de yeni değerlendirmelerde bulunarak Avrupa eğimli dış politika çerçevesinden vazgeçmeden Soğuk Savaş koşullarını bir kenara bırakarak 1990'lı yılların başından itibaren ortaya çıkan küresel ve bölgesel değişikliklere uyum sağlaması zarureti belirlemiştir.³⁰⁸ Zîra AET/AT/AB'nin Türkiye'ye karşı uygulamaya devam ettiği politik yaklaşımın, tarihî kökenleri ile birlikte bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda arz eden sürekliliği karşısında Türkiye'nin dönemlere hapsolan bir tutarsızlıkla şekillenen politik kararsızlığı 1990'lı yıllar boyunca da dış

³⁰⁶ Tezcan, E. (2008). "Dönemin Dış Politika Sorunları". H. Çakmak (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 736.

³⁰⁷ Erhan, Ç., Embel, E., 2015, 163-164.

³⁰⁸ Gönlübol, M., 2000, 726-728.

politikanın zaafırları olmaya devam etmiştir. Bu durum siyasî istikrarsızlığa rağmen 1997 yılından 2002 yılına kadar iki farklı hükümetin Dışışleri Bakanı olarak görev yapan İsmail Cem'in, askerî kuvvetlerin ülkelerin uluslararası konumunun en temel belirleyici unsuru olmaktan çıktığı bir dünyada yeni paradigmanın yeni bir güç anlayışını öne çıkardığını vurgulayarak ekonomik faktörlerle birlikte tarihî, kültürel, politik değerler ve varlıkların ülkelerin gelecek bin yıldaki rolünü tayin edeceği tezi ile şekillenmeye başlayan dış politik yaklaşımı ile birlikte değişime uğramaya başlamıştır.³⁰⁹ Nitekim yüzyılın sonuna gelindiğinde küresel güç tahakkümü iddiasında bulunan devletler Soğuk Savaş sonrası süreci kendi söylem ve eylemleri ile inşa etmeye devam ederlerken söz konusu sürecin kendilerine sunduğu fırsatları değerlendirmeye çalışan Türkiye gibi ülkelerin hâlâ Soğuk Savaş zihin yapısı ile olayları yorumlayarak kendisine bir rota belirleme gayreti içerisinde olmaları yaşanan yeni gelişmeler karşısında edilgen bir konum belirlemelerine sebep olmuştur. Türkiye bu edilgen konumunu yukarıda da söz edildiği üzere İsmail Cem'in Dışışleri Bakanlığı döneminde nispeten aşmaya çalışmış, kalıplaşmış ifadelerden ve tek boyutlu bir dış politik anlayıştan uzak bir şekilde Yunanistan ile iyi komşuluk ilişkileri gibi bazı konu başlıklarında başarı elde edilmişse de bu durum İsmail Cem'in de bizzat ifade ettiği 'geleneksel Türk dış politika yaklaşımının' ne yazık ki ikamesi olabilecek bir süreklilik arz edememiştir.

20. yy.'ın son yıllarında PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, AB ile önce 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde aday statüsü verilmemesi dolayısıyla ilişkilerin askıya alınması, 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise aday statüsü tanınması ile ilişkilerin farklı bir mecraya doğru ilerlemesi, Rusya ile Kafkasya ve Orta Asya coğrafyaları üzerinden Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı gibi konu başlıkları kapsamında tam rayına oturmayan bir ilişkiler ağının ortaya çıkması, Balkan coğrafyasında Müslüman ve Türk toplumlara karşı gerçekleştirilen saldırılar karşısında yeni bir konum belirlemek zaruretinin doğması, Ortadoğu ülkeleri ile başta PKK meselesi olmak üzere Irak topraklarında bir Kürt devletinin kurulmasına karşı tavizsiz bir politika takip edilmesi gibi sıkıntılı konuların devam ettiği bir ortamın vuku bulması Türk Dış Politikası'nın yeni bir yüzyıla geçiş aşamasındaki ana gündem maddelerini teşkil etmiştir. İç politikada ise siyasî yelpazenin üç farklı kesiminin temsili olan Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi'nden (ANAP)

³⁰⁹ İsmail Cem'in söz konusu yaklaşımına dair daha geniş bilgi için bakınız: Cem, İ. (2009). *Türkiye, Avrupa, Avrasya*. 1. Cilt. (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

müteşekkil koalisyon hükümetinin 1994 ve 1998 ekonomik krizleri neticesinde oldukça kırılgan bir zemin üzerinde bulunan ülke ekonomisine ivme kazandırmak için verdiği mücadele tam bir başarıya ulaşamamış ve 2001 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısı esnasında yaşanan siyasî tartışma üzerinden ülke bir kez daha kendisini büyük bir ekonomik kriz içerisinde bulmuştur. Büyük bir çöküş yaşayan Türk ekonomisinin dış politikaya etkisi de hiç şüphesiz aktif ve özerk bir dış politika takibinin yapılamamasının ana etkenlerinden olmuştur. Zîra 1990'lı yıllar boyunca yaşadığı ekonomik krizler çerçevesinde artan bir şekilde AB fonlarını kronikleşen sorunlarına bir çözüm olarak görmeye başlayan Türkiye, bu çerçevede dış politikasını AB ile daha yakın bir temas çerçevesinde tayin etmişken, 2001 krizi ile birlikte IMF'ye (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) olan dış borç bağımlılığı dış politika alanında Türkiye'nin manevra alanını önemli ölçüde sınırlandırmış, bu durum IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarda etkin olan ABD ile asimetrik bağımlılık ilişkisinin daha da sağlamlaşmasına sebep olmuştur.³¹⁰ Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in öncülüğünde komşularla iyi ilişkiler odaklı dış politikanın uygulanması aşamasında ekonomik kaygıların kazandığı önemin daha da güçlenmesi karşısında ise ekonomi ile yakından ilgilenen iş çevreleri, sivil toplum kuruluşları ve kamuoyu geleneksel Türk Dış Politikası'nın uzun yıllardır ana sorun kaynaklarını teşkil eden Kıbrıs ve benzeri siyasî konuların bir an evvel çözüme kavuşması için baskı yapmaya başlamışlar ve tüm bunlar Türk Dış Politikası açısından 21. yy. başlangıcında önemli sonuçlara sebep olmuştur.³¹¹ Dış politika konularının bir tabu kabul edilerek sadece belirli kurum ve kuruluşlar tarafından tayin edilip uygulandığı bir Soğuk Savaş Türkiyesinden iş çevreleri, STK ve kamuoyu gibi devlet-dışı aktörlerin de dış politikanın yönlendirilmesinde etkin olduğu bir Türkiye'ye dönüşüm³¹², zamanın mekân üzerindeki tesirini gözler önüne sermektedir. Bu dönüşüm sürecine sıkıntılı bir şekilde şahit olan Türk dış politikası açısından sürecin akıbeti yine içeride kendine has ulusal özellikler çerçevesinde şekillenmemiş daha önceki dönemlerde olduğu gibi dışarıda vuku bulan gelişmeler ve gelişmelerin öznelerine göre konum belirlenmesi şeklinde cereyan etmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler bir taraftan iç politikada yıllardır varlıklarını devam ettiren siyasî oluşumların kamuoyu nezdinde itibarlarını hızla kaybetmelerine sebep

³¹⁰ Balcı, A., 2013, 252-253.

³¹¹ Balcı, A., 2013, 254.

³¹² Fotiou, E., Triantaphyllou, D. (2010). 'Assessing Turkey's "Soft Power" Role: Rhetoric versus Practice'. *The International Spectator*, 45 (1), 101.

olurken diğerk taraftan da etkisi günümüze kadar devam eden bir siyasî değışim sürecini tetiklemiştir.

4. TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA AHMET DAVUTOĞLU VE STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI

1999 yılından itibaren ülke yönetimini elinde bulunduran DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin yerine 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde AKP gelerek uzunca bir müddettir ilk defa tek başına iktidar olan siyasî parti hüviyetine sahip olmuştur.³¹³ 3 Kasım 2002 seçimleri siyasî görüntü itibariyle bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Türk siyasî yaşamı oldukça uzun bir müddet çok sayıda partinin TBMM'de temsili ile varlığını devam ettirmişken 2002 seçimlerinde bir önceki iktidar sahibi DSP eşine az rastlanır bir şekilde %1.2 civarında oy alabilmiş, iktidarın en büyük ortağı olan MHP ve diğer tüm partiler baraj altında kalmışlar ve sadece Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %19'luk oy oranı ile %10'luk seçim barajını aşarak AKP ile birlikte TBMM'de temsil yetkisine sahip iki partiden biri olmuştur.³¹⁴ Bir önceki iktidar partilerinin baraj altında kalmaları şeklinde beliren sürecin ana etkeni dış politikadan ziyade ekonomi odaklı gelişmeler olmuştur. O yüzden DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti zamanındaki dış politika gündem maddeleri AKP hükümetinin ilk dönemlerinde de aynı şekilde varlıklarını muhafaza etmiş fakat uluslararası alanda yaşanan bazı gelişmeler dış politikadaki yelpazenin genişlemesine sebep olmuştur.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin New York kentinde Dünya Ticaret Merkezi ve ABD Savunma Bakanlığı binalarına uçaklarla düzenlenen terör saldırıları karşısında ilk defa kendi toprakları üzerinde böylesine büyük çapta bir saldırıya maruz kalan ABD tarafından saldırıların sorumlusu olarak ilan edilen Usame bin Ladin liderliğindeki el Kaide terör örgütüne yönelik Afganistan'a yapılan askerî müdahale sadece ABD ve Afganistan'ı değil günümüze kadar uzanan sonuçları itibariyle tüm dünyayı etkilemiştir. Zira uluslararası sistemdeki güç dengeleri bakımından geçmişte homojen bir nitelik taşıdığı ön kabulü ile değerlendirilmeye tâbi tutulan 'devlet' artık kendi içindeki sosyo-ekonomik yapı ve ilişkilerle, toplumsal katmanlarıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla, muhalefet ve iktidarlara, barındırdığı etnik-dinsel unsurlarıyla ve sermaye gruplarıyla olan karmaşık ilişkilerin bir bütünü olarak ele alınmaya başlanmış ve bu durum

³¹³ 1983 yılında başlayıp 1991 yılı Kasım ayında son bulan Anavatan Partisi'nin tek başına iktidarından sonra 2002 yılı Kasım ayına kadar geçen 11 yılda sadece 5 farklı siyasî ismin başbakanlığında toplam 9 kez hükümet kurulmuş ve bunların hepsi kısa ömürlü koalisyon hükümetleri olmuştur.

³¹⁴ "Gümrük Oyları Dahil Türkiye Geneli Seçim Sonuçları", *Yüksek Seçim Kurulu Resmî İnternet Sitesi*, Web: <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf> adresinden 05.11.2019 tarihinde alınmıştır.

küreselleşme başlığı altında iletişim ve ulaşım olanaklarının yaygınlaşarak üretim faktörleri ve değerler sisteminin giderek küresel dolaşımının artması, uluslararası aktörlerin çeşitlenmesi ve karşılıklı ilişkilerin karmaşıklaşması ile birlikte 21. yy.'ın küresel yeni tehdit unsuru olarak terör olgusunun da benzer biçimde karmaşık, küresel ve takip edilemez düzeye tırmanmasıyla paralellik göstermiştir.³¹⁵ Terör örgütü el-Kaide'nin söz konusu saldırısı bu durumun en bariz örneğini teşkil etmiş ve bundan sonraki süreç küreselleşme olgusunun tüm dünya genelinde sebep olduğu veya olması için uğraşılan olumlu atmosferin aksine daha karmaşık bir şekil kazanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren dillendirilen 'yeni dünya düzeni' söylemleri farklı bir hüviyet ile bir taraftan 'eski' olan dünya'ya 'yeni' herhangi bir şey ilave etmez iken diğer taraftan da 'eski' dünyanın düzeni noktasında ise karmaşık ve bir o kadar da bunalım odaklı bir 'yeni' yapının zuhur etmesine vesile olmuştur. Uluslararası sistemin bu dönüşümü aslında bir noktada savaş olarak adlandırılrsa da başında 'soğuk' sıfatı dolayısıyla farklı bir tanıma sahip olan Soğuk Savaş döneminin ve 11 Eylül saldırılarının ardından her modern dönemde her büyük savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin yeni düzenlemelerle tanımlanması şeklinde ortaya çıkan döngünün (Otuz Yıl Savaşları-Westphalia Antlaşması-Ulus devlet yapılanması, Napolyon Savaşları-Fransız Devrimi-Viyana Kongresi, I. Dünya Savaşı-Cemiyet-i Akvam) aksine bu defa benzer bir inşâ sürecinin ortaya çıkmaması ile var olan düzensizliğin biriktirdiği rahatsızlığın yansıması olmuş ve bu rahatsızlığın sorumlusu olarak da ABD gösterilmiştir.³¹⁶ Sahip olduğu coğrafi konumu dolayısıyla kendisine yönelik konvansiyonel bir tehdit ihtimali çok az olan ABD de, güvenliğinin nükleer tehdit ve terör gibi iki unsur üzerinden zaafa uğratılabileceği sâikiyle nükleer silah ve terör tehdidini bertaraf edecek politikalar geliştirmiş³¹⁷ ve güvenlik odaklı bu politikalar gün geçtikçe artan etkisi ve etkileşimiyle birlikte uluslararası ortamın daha da karmaşık bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur.

Türkiye de bu gelişmeler karşısında kendi uluslararası konumunu çok kısa süre öncesinde iktidar yetkisini alan AKP yönetimi altında tekrar değerlendirmeye tâbi tutmuş fakat bu süreç son derece sancılı geçmiştir. Türkiye adına bu sancılı sürecin kavramsal çerçevesi ise dünyada yaşanan gelişmeler karşısında başta komşuları olmak üzere diğer ülkeler ve birimler ile olan ilişkilerinde klasik güç dengesi sistemindeki gibi bir yapı ve

³¹⁵ Dedeoğlu, B. (2008). ‘‘ Uluslararası Durum’’ . H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 895-897.

³¹⁶ Davutoğlu, A. (2012a). *Küresel Bunalım*. (34. Baskı). Küre Yayınları, 186-187.

³¹⁷ Davutoğlu, A., 2012a, 75-76.

davranış mantığının, kimlik aidiyetlerine dayalı bazı tutum ve saflaşmalarla birlikte aynı anda ve zeminde var olarak dış politika oluşumunda uluslararası sistemin yapısal ve davranışsal kurallarını göz ardı etmeksizin kendi iç politikasının tanımladığı çıkarlar doğrultusunda dış politika amaçlarının peşinde koşmak şeklinde tezahür etmiştir.³¹⁸ Netice itibariyle mevcut uluslararası sistemin bir öncesine göre sağladığı nispî özerklik imkânını 2002’den bu yana kesintisiz ve tek başına sahip olduğu güçlü iktidar yapısı ile birleştirerek kendisini destekleyen/kendisinin yönlendirdiği ülke kamuoyu ile de etkileşim içerisinde, önceleri yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde sonraları ise giderek belirginleşen bir biçimde kullanan AKP yönetimi dış politikaya damgasını vurmuştur.³¹⁹ Bu süreç içerisinde yeni iktidar sahibi sıfatına sahip olan ‘yapı’, eski bir düzene ve sisteme sahip olan ‘yapıyı’ bir dönüşüm içerisine sokmaya başlamıştır. Söz konusu dönüşüm sürecinin sadece dış politika üzerinden bir gelişim seyri izlemediği iç politikayı da etkilediği ve yönlendirdiği şeklinde hükümler ve yorumların yapılması da³²⁰ aslında dış politika-iç politika sarmalının dönem itibariyle bir yansıması niteliğini taşımaktadır.

Hükümetin kurulduğu andan itibaren takip ettiği dış politika yaklaşımları içerisinde en önemli ve önceki dönemlerden farklı uygulamaları olarak; AB üyeliği için çok yoğun bir çaba sarf edilerek gerçekleştirilen hukukî ve ekonomik reformlar sonucunda 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerinin başlatılması, Kıbrıs sorununun çözümü için Türk Dış Politikası’nın yıllardır devam ettirdiği çizginin dışında adımlar atılarak sürecin farklı bir boyut kazanması, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bünyesinde aktif bir tutum sergilenerek Genel Sekreterin Türkiye’den seçilmesinin sağlanması, küreselleşme yönündeki gelişmelere destek verilmesi, Medeniyetler Çatışması tezine karşılık BM çatısı altında oluşturulan Medeniyetler İttifakı sürecine İspanya ile birlikte eş başkanlık yapılması gibi uygulamalar Türk Dış Politikası’nın klasik realist vizyondan farklı bir yapıya doğru evrilmeye başladığının emareleri olmuştur.³²¹ Türk Dış Politikası’ndaki bu değişim geçmiş yıllardaki Soğuk Savaş ortamının sirayet ettiği askerî bakış açısı ve tam karşılıklı cepheleşme algısından ziyade çok boyutlu bir perspektif kazanmaya başlamıştır. Türkiye artık dış politikasını Soğuk Savaş dönemindeki gibi siyasal nitelikli ideolojik tercihler çerçevesinde değil zaman zaman uluslararası sistem ve içinde bulunulan bölge

³¹⁸ Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*. İstanbul: Der Yayınları, s.459-463.

³¹⁹ Sönmezoğlu, F., 2016, 463-464.

³²⁰ Uzgel, İ. (2013). “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”. İ. Uzgel, B. Duru. (Derleyenler). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. (3. Baskı). Phoenix Yayınevi, 359.

³²¹ Gözen, R., 2009, 112.

düzeyindeki güç dengesine göre zaman zaman da jeo-ekonomik ve jeo-kültürel kriterlere göre değerlendirmeye tâbi tutmaya başlamıştır.³²² Kıbrıs Meselesi, Ermenistan ile var olan sorunlar ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt oluşumlarına yönelik yaklaşımların artık sadece 'güvenlik' kavramsallaştırması çerçevesinde değil yapıcı dış politika hamleleri ile ele alınmaları söz konusu değişime örnek teşkil etmiştir.³²³ Soğuk Savaş'ın SSCB karşısındaki sınır ülkesi konumundan dünya üzerindeki farklı coğrafyalarda yer alan ülkeler ile ikili veya çok taraflı ilişki ağının geliştirilmesine uzanan süreç önceki dönemlere nazaran ticaret, kültürel işbirlikleri, uluslararası organizasyonlara aktif katılım gibi yumuşak güç çerçevesindeki kavramların Türk Dış Politikası'nda etkisinin artmasına sebep olmuştur.³²⁴ Dış politika alanındaki söz konusu değişimin salt bir iktidar değişiminden neşet etmediği aynı zamanda uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde olumlu-olumsuz/sorunlu-sorunsuz seyir izlediği de sürecin değerlendirilmesi aşamasında üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zîra ABD'nin 11 Eylül sonrası saldırgan bir tutum takip eden politikası dolayısıyla uluslararası alanda itibar kaybına uğramış olması, küreselleşmenin bayraktarlığını yapan büyük güçlerin ekonomik krizler ile mücadele etmesine rağmen Türkiye ve Türkiye ölçeğindeki ülkelerin istikrarlı bir ekonomi politikası ile bu süreçlerden âzâde olması gibi etkenler sürecin Türkiye lehine emareler içermesine katkı sunmuştur.³²⁵

Tüm bu değişim ve gelişmeleri kendi lehine döndürme gayreti içerisinde olan Türkiye'nin dış politika alanındaki hamlelerinin en öne çıkan ismi şüphesiz Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu olmuştur. 2002 yılından itibaren kurulmuş olan AKP hükümetlerinin çeşitli kademelerinde bulunarak Türk Dış Politikası'nın yön bulmasında dolaylı ve doğrudan etkide bulunan Davutoğlu'nun bu konumu; geliştirdiği kavramların, uyguladığı yöntemlerin ve kendisinin sürekli takip edilmesine ve olumlu veya olumsuz yorumlar ile karşılaşmasına sebep olmuştur. Türk Dış Politikası tarihi incelendiği vakit Dışişleri Bakanlığı koltuğunu fiilen doldurmamasına rağmen geliştirmiş olduğu fikirlerin/kavramların/yöntemlerin dış politika nezdinde oldukça uzun bir müddet

³²² Sönmezoğlu, F., 2016, 460.

³²³ Kirişçi, K., Kaptanoğlu, N. (2011). "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 47 (5), 716.

³²⁴ Aydın Çakır, A., Arıkan Akdağ, G. (2017). "An empirical analysis of the change in Turkish foreign policy under the AKP government". *Turkish Studies*, 18 (2), 336-338.

³²⁵ Oran, B. (2013). "Dönemin Dış Politikası". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 131-132. Benzeri bir durum küresel çapta yaşanan 2008-2009 ekonomik krizinde de söz konusu olmuş ve Türkiye bu süreci de kendi adına olumlu bir seyir izleyerek atlatabilmiştir. Aydın Çakır, A., Arıkan Akdağ, G., 2017, 343.

uygulanabilirliği/etkililiği noktasında Ahmet Davutoğlu'nun ismi öne çıkmaktadır. Zîra 2002 yılındaki Başbakan başkanışmanlığı sıfatından 2009 yılındaki Dışışleri Bakanı sıfatına kadar geçen süre zarfında (bizzat icra makamında olmasa da) Türk Dış Politikası'nın Ahmet Davutoğlu'nun fikirleri paralelinde bir seyir takip ettiğı ve 2009 yılından itibaren Dışışleri Bakanlığı ve 2014-2016 yılları arasındaki Başbakanlığı döneminde de bu fikirlerin etki düzeyinin artarak devam ettiğı anlaşılmaktadır. Tarih aralıkları dikkate alındığında 14 yıl gibi oldukça uzun bir süre dış politikanın tayini noktasında etkili olması Davutoğlu'nun, Cumhuriyet tarihi Türk Dış Politikası incelemeleri noktasında önemli bir yer işgal etmesine vesile olmuştur. Davutoğlu'nun siyasî bir aktörden ziyade akademik bir sıfat ile teorik düzeyde dış politikanın belirlenmesi noktasında yönlendirici olması onu bir müddet yerine getirdiğı vazifenin siyasî sorumluluğundan âzâde etmişse de 2009 yılından sonra bizzat icra makamında olması fikirlerinin vücut bulması noktasında sorumluluklarının artmasına ve dolayısıyla takdir ve tenkitlerin şahsen kendisine yöneltilmesine de sebep olmuştur. Hatta kendisi teori ile pratik arasındaki ilişkinin kadim bir problem olduğunu, taşıdığı sorumluluğun iç tutarlılık ve ahlakî sorumluluk gibi kavramlar üzerinden hayatının en kapsamlı meydan okuması olduğunu, yazmış olduğu kitabın bizâtihi kendisi için bir sınav referansı ve yanlışlama/doğrulama cetveli niteliğine dönüştüğünü, ortaya koyduğu kavramsal yaklaşımın pür bir tefekkür ürünü olmasına rağmen oldukça kısa bir süre zarfında pratiğin sınamasına tâbi olduğunu fakat üretilen teorilerin bir olgudan teori üretmek ya da bir teoriden olguya doğru gitmek anlamında bir olgusal geçerliliğe ne kadar sahip olur ise o kadar değer kazanacağı ve uygulama alanı bulacağına olan inancı çerçevesinde hareket ederek geliştirdiğı kavramsal çerçevenin Türkiye'nin pratik ihtiyaçları ile uyumlu olduğunu belirtmektedir.³²⁶

Davutoğlu'nun sahip olduğu zihnî serüvenin tezahürü niteliğindeki dış politika ile ilgili teorik yaklaşımlarını kaleme aldığı Nisan 2001 tarihli *Stratejik Derinlik* isimli çalışması, kitabın önsözünde yazmış olduğu üzere Soğuk Savaş sonrası dinamik dönüşümlerin yaşandığı bunalımlı geçiş dönemlerinde tarihî etki bakımından kalıcı olacak olan stratejik anlamlandırmalar ile ülkenin geleceğine alternatif bakış açıları getirecek stratejik analiz çerçevelerine olan ihtiyaç doğrultusunda mütevazı bir katkı olma iddiası

³²⁶ Davutoğlu, A., (2013a). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. (3. Baskı). Küre Yayınları, 10. ve 133.

taşımaktadır.³²⁷ Her ne kadar mütevazılık iddiasında bulunsada Stratejik Derinlik başlığında Türk Dış Politikası'na oldukça derin ve uzun süreli bir etkide bulunan Davutoğlu'nun kavramsal yaklaşımlarının ana başlığı Stratejik Derinlik olmasına rağmen bu başlığın altında geliştirdiği diğer bazı teorik kavramlar da belirlemiş olduğu stratejinin içeriğini dolduran/destekleyen unsurlar ve uygulama alanındaki taktiksel adımlar olma niteliğini taşımıştır. Bu minvalde Stratejik Derinlik, dış politika alanında nihai bir ürün olmaktan ziyade tartışma yaratan ve içinde çok sayıda unsur barındıran bir kurucu metin özelliği taşımaktadır denilebilir.³²⁸ Davutoğlu'nun oluşturmuş olduğu bu teorik düzlemdeki kavramlar çerçevesi kendisinin yaşamış olduğu zihni serüvenin emarelerini taşımaktadır. Başlangıç noktasını Türkiye'nin konumu üzerinden değerlendirmeye tâbi tutan Davutoğlu, zaman idrakine dayalı bir tarih derinliği ve mekân idrakine dayalı bir coğrafya derinliği olmaksızın gerek tarihî gerekse fiilî etki alanı itibarıyla bulunduğu coğrafya ile sınırlandırılması güç toplumların uluslararası konumlarını tespit aşamasında yapılacak analizin, olayların ruhuna ve bu ruhun üzerinde tecessüm ettiği maddî alanın kıvrımlarına nüfuz edebilmesinin söz konusu olmayacağını ifade etmektedir.³²⁹ Dinamik bir uluslararası çevrede kendileri de dinamik bir değişim süreci içinde bulunan toplumların; ya kendi dinamizmini sınırlayan statik bir tavrı benimseyerek uluslararası yapının dinamizminin geçmesini beklemek ve bütün tanımlama ihtiyaçlarını uluslararası sistemin istikrara kavuşmasına kadar ertelemek ya kendi dinamizminin odaklandığı güç unsurlarını anlamlandırmaksızın uluslararası dinamizmin akışına kendini kaptırmak ya da kendi dinamizminin potansiyelini uluslararası dinamizmin potasında bir güç parametresi haline dönüştürebilme çabası içine girmek şeklinde üç farklı alternatif ile karşılaştıklarını belirten Davutoğlu, Soğuk Savaş sonrası dönemde tarihin önemli yol ayrımlarından birinin önünde duran Türkiye'nin de kendi tarih ve coğrafya derinliğini rasyonel bir stratejik planlama ile bütünleştirebilmesi halinde bu çift yönlü dinamizmin bir atılım potansiyeli haline dönüşebilmesine imkân tanıyacağını iddia etmektedir.³³⁰ Söz konusu iddiasını Soğuk Savaş sonrası dönem çerçevesinde gerekçelendiren Davutoğlu uluslararası ortamda cereyan eden yeni gelişmeler karşısında da yeni okumalar yaparak sıkça dile getirdiği üzere dinamik bir görüntü çizen yapının sadece Türkiye açısından değil aynı zamanda tüm dünya ülkeleri açısından yeniden anlamlandırılması gerektiğini de belirtmektedir. Bu

³²⁷ Davutoğlu, A., 2004, Önsöz.

³²⁸ Yalçın, H. B. (2014). "Stratejik Derinlik ve Karmaşık Nedensellik Ağı". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 183

³²⁹ Davutoğlu, A., 2004, 6.

³³⁰ Davutoğlu, A., 2004, 10-11.

minvalde Davutoğlu; sürekli bir değişim seyri izleyen tarihî akışın öznesi olarak bu akışın seyrinde etkin olan ülkelerin geleceği belirlediğini, tarihî akışın seyrine kapılarak savrulanların kendileri için başkaları tarafından belirlenmiş olan geleceği yakalamaya çalışacaklarını ve bu yüzden tarihin arkasında değil bazen sürükleyici olarak önünde bazen akış seyrini etkileyecek şekilde akış istikametinde olmak üzere ama mutlaka içinde koşulması gerektiğini ifade etmektedir.³³¹ Davutoğlu bu yaklaşımı ile öznenin, kendisini içinde bulup tanıdığı ama bütünüyle hâkim olamadığı bir anlam evrenini ‘nehir’ ve ‘akış’ gibi metaforlar aracılığıyla vurgulayarak Türkiye adına insicamlı bir dünya görüşünü, daha gündelik ve belki daha anlaşılır bir dille inşa etmeye çalışmaktadır.³³² Bu inşa sürecinin odak noktasına ‘aktör’ sıfatı ile Türkiye’yi yerleştiren Davutoğlu’nun söz ettiği kavramsal çerçeve içerisinde sıklıkla ve anlam yoğun bir şekilde ‘jeo-politik’ ve ‘güç’ kavramlarını kullanması dolayısıyla bazı uzmanlar tarafından Soğuk Savaş dönemi ile zirvesini yaşayan Realizm yaklaşımını benimsediği ve buna uygun bir metodoloji takip ettiği vurgulansa da³³³ aslında Davutoğlu salt bir ekol/teori/okul/paradigma benimsemeksizin Türkiye’yi de aşan bir boyutta ve kapsamda doktora tezine ismini verdiği şekli ile ‘Alternatif Paradigmalar’ kurma gayreti göstermektedir. Kurulmuş olan ve sabit gerçeklik olarak kabul edilen teorik düzlemlerin kısıcına hapsolmaksızın Davutoğlu, bahse konu tüm perspektiflerden faydalanarak diğer düşünürlerden/teorisyenlerden farklı bir yol çizmeye çalışmaktadır.³³⁴ Bu noktada Davutoğlu, inşa etmeye çalıştığı sistemleştirme çabasında radikal olmayan bir entelektüel, maceraya kapılmaksızın farklı dünya görüşlerine açık, çok farklı literatürlerden beslenirken bunlardan kendi hedefine uygun olanlarını temin etme amacı güden ve çeşitli fikir geleneklerinden faydalanırken de nihayetinde onlarla ilişkisini amaç odaklı temellendiren bir düşünür hüviyeti ile karşımıza çıkmaktadır.³³⁵ Başka bir ifade ile Davutoğlu’nun geleneksel anlamda bildiğimiz bütün ontolojik ve epistemolojik paradoksları göz ardı ettiği ve Stratejik Derinlik özelinde bakıldığında ise yaratıcı ve uyarıcı niteliğini de buradan aldığı iddia edilebilir.³³⁶

³³¹ Davutoğlu, A., 2013a, 39.

³³² Okumuş, A. (2014). “Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları Stratejik Derinlik’in Felsefi-Kavramsal Arka Planı”. T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). **Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**. (1. Basım). Küre Yayınları, 21-22.

³³³ Uzgel, İ., 2013, 362.

³³⁴ Cohen, M. S. (2016). “Ahmet Davutoğlu’s academic and Professional articles: understanding the world view of Turkey’s former prime minister”. **Turkish Studies**, 17 (4), 528-531.

³³⁵ Okumuş, A., 2014, 32.33.

³³⁶ Yalçın, H. B., 2014, 162.

Yukarıda söz edildiği üzere ‘Alternatif Paradigmalar’ isimli 1994 yılında İngilizce basımı yapılmış ve henüz 2018 yılında Türkçeye kazandırılmış olan doktora tezinde Davutoğlu; insanlığın Yunan – Roma – Hristiyanlık – Reform - Modernite çizgisinde bir düşünce evrimi ile sözde ‘kemâl’e doğru yürüdüğü ve dünyanın diğer tüm birikimlerinin bu evrime intibak edebildiği ölçüde anlamlı kılındığı aksi takdirde diğer medeniyet birikimlerinin dışlanmakla kalmayıp ötekileştirilen bir hasım olarak değerlendirildiği düşünce kapsülü çerçevesinde insanlık tarihinin bir nehir gibi Batı’ya doğru aktığı tezine dayalı egemen paradigmaya karşı çıkmaktadır.³³⁷ Başka bir ifade ile öncenin karanlık sonranın ise aydınlık, önceki insanların daha az zeki, daha az çalışkan şimdinin ve geleceğin kesin bir şekilde daha aydınlık ve olumlu olacağı ve öncenin reddedilemez tek, ortak bir geçmişe sahip olduğu şeklinde düşünülen ilerlemeci/süreklilik arz eden çizgisel bir tarih anlayışına³³⁸ karşı çıkmaktadır. Şüphesiz Davutoğlu’nun bu karşı çıkışı, eserinin başlığında da olduğu gibi alternatif bir paradigma inşasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu paradigmasını da moderniteye yönelik; akıl ve düz çizgisel tarih eleştirisi, evrensellik eleştirisi ve devlet ve toprak merkezli jeo-politik sorgulama çerçevesinde ulus-devlet eleştirisi şeklinde üç ana başlık üzerinden yapılandırmaya çalışmaktadır.³³⁹ Davutoğlu’nun çabasının son derece zorlu bir süreçte işaret ettiği genel kabul görmektedir. Zîra var olanı verili olarak kabul edip bu çerçeve içerisinde ve onu aşmadan sorun-çözüm mekanizmasını üretme kolaylığından ziyade var olduğu iddia edilerek sunulan yapıya karşı yeni bir paradigma üretmeye çalışmaktadır. Bu noktada Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasının sadece Türkiye için bir jeo-politik ve uluslararası bir paradigma çizmekle kalmayıp belli bir ölçüye kadar o döneme kadar ülkenin var olan siyasal ontolojisini uluslararası ilişkiler üzerinden bir eleştiriye ve yapı bozumuna uğratan, ülkenin kurumsal ve uluslararası ilişkiler bağlamında nasıl düşünmesi ve yine kurumsal olarak ne olması gerektiğini de anlatan bir jeo-politik ve uluslararası ilişkiler doktrini olduğu ifade edilebilir.³⁴⁰

Davutoğlu Türkiye’nin ve genel anlamda tarihin özel şartlarının değiştiği bir konjonktür içerisinde farklı dünya görüşlerinin siyaset teorisi üzerindeki etkileri için geliştirmiş olduğu ‘Alternatif Paradigmalar’ başlıklı teorik ve kavramsal çerçevenin halen

³³⁷ Davutoğlu, A. (2018a). *Alternatif Paradigmalar: İslam ve Batı Dünya Görüşlerinin Siyaset Teorisine Etkisi*. (2. Basım). (Çev. M. C. Kaya). Küre Yayınları. (Eserin orijinali 1994’te yayımlandı), 18.

³³⁸ Şimşek, A. (2013). “Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik”. *İnsan ve Toplum*, 3 (6), 197-198.

³³⁹ Dönmez, R. Ö. (2014). “Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri: Modernite Eleştirisinden Modernitenin Merkezine”. R. Ö. Dönmez. (Editör). *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo Politik*. (1. Baskı). Dora Yayıncılık, 13-14.

³⁴⁰ Dönmez, R. Ö., 2014, 7-8.

geçerliliğini idame ettirdiğine inanarak, yaşanan radikal değişikliklerin, bu teorik ve kavramsal çerçeve içerisinde ele aldığı; sosyo-politik sistem olarak devletin gerekçelendirilmesi, siyasî otoritenin ve yönetimin meşruiyeti, güç teorileri ve çoğulculuk ve nihayetinde siyasî birim adı altındaki dört siyasal mesele kapsamında dinamik bir süreç olarak devam ettiğini ve yeni tartışma unsurlarını da barındırdığını belirtmektedir.³⁴¹ Yeni bir paradigma inşa edebilme yönündeki ilmî çalışmalarının odağının böylesi kapsamlı bir felsefî/düşünsel alandan stratejik/politik alana doğru kaymasının sebebi olarak Davutoğlu, 28 Şubat süreci ile birlikte Türkiye'nin içine girdiğini iddia ettiği türbülans ve toplumda yaygınlaşan ve kesifleşen karamsarlık atmosferini dağıtıp yeni bir stratejik ufuk ortaya koyabilmek için dikkatini Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin uluslararası konumuna yöneltmesi ve nihayetinde Stratejik Derinlik isimli kitap üzerinden bir kavramsallaştırmaya ulaşması şeklinde ifade etmektedir.³⁴² Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' tezi üzerinden inşa edilen Batı merkezli modernite anlayışının zorla yayıldığı bir dünyanın, dünyaya iyilikler getirmeyeceğine aksine sömürü düzeni getireceğine inanan Davutoğlu³⁴³ ülkesini ve dünyayı medeniyetler, değerler, birlikte yaşam, hoşgörü, yumuşak güç, uluslararası hukuk vb. şeklindeki daha iyi bir gelecek için araçsallaştırılan kavramlar çerçevesinde analiz ederek böylesi bir teorik düzlem inşa etmektedir.³⁴⁴ Bu noktada Davutoğlu için en zorlu aşama hiç şüphesiz inşa etmeye çalıştığı bu karşı paradigmanın kendi ayakları üzerinde durarak varlığını idame ettirebilme kabiliyetine sahip olup olmamasıdır. Zîra bilim felsefesi penceresinden bakıldığında her paradigmanın kendine özgü bir varlık anlayışı olduğu, ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve aksiyolojik düzeyde farklılaştığı, her birinin bilim tarihini bu çerçeveden yeniden inşa ettiği, paradigma değişikliklerinin paradigmanın kendini yeniden üretemeyecek düzeyde zorlamaya başlaması ile ortaya çıkan bunalım dönemleri sonrasında farklı bakış açısı, araç, yöntem, teknik, felsefî ve teorik gerekçeler kullanılmak suretiyle inşa edilmeye çalışıldığı kabulü³⁴⁵ üzerinden Davutoğlu'nun paradigma inşasının felsefî açıdan herhangi bir eksiklik taşımadığı ancak bizzat kendisinin de yukarıda belirtildiği üzere 'pür bir tefekkür ürünü' olan çalışmasının oldukça kısa bir süre zarfında sınanmaya tâbi tutulmuş olmasının, söz konusu felsefî bütünün kendini ne kadar idame ettirebileceği üzerinde tartışmaları da beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Zîra Davutoğlu'nun Türkiye'yi odağına yerleştirerek

³⁴¹ Davutoğlu, A., 2018a, 24-25.

³⁴² Davutoğlu, A., 2018a, 23.

³⁴³ Dönmez, R. Ö., 2014, 28.

³⁴⁴ Cohen, M. S., 2016, 538-539.

³⁴⁵ Demir, Ö. (2007). *Bilim Felsefesi*. (3. Basım). Vadi Yayınları, 80-90.

inşa etmeye çalıştığı paradigmanın ontolojik olarak bir modernite eleştirisi olmasına rağmen epistemolojik olarak modernitenin parametrelerini yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu ve Türkiye'nin gayrısafî millî hâsılası, devlet kapasitesi, insan eğitimi gibi verileri üzerinden Türkiye gerçeği ile uyuşmayan iyi bir modernist ütopya olduğu şeklinde itirazlar da söz konusudur.³⁴⁶ Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası üzerinde bıraktığı etkiye dair temel tartışma konusu hiç şüphesiz bu farklı bakış açıları üzerinden olmuştur/olmaktadır.

Stratejik Derinlik kavramsallaştırması ile belirli bir merhale kaydeden fikrî serencamın bu kavramsallaştırmanın odağındaki Türkiye ile ne kadar uyum sağlayıp sağlamadığı sorunsalı dış politika üzerine yapılan tüm inceleme/analiz/yorum faaliyetlerinde oldukça önemli bir yer işgal etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Fakat bu tarz bir itirazın/eleştirinin, Davutoğlu'nun inşa etmeye çalıştığı teorik zemin üzerinden değil de daha önceden inşa edildiği verili olarak kabul edilen bir zemin ve düzlem üzerinden geliştirilmesi olayların farklı yorumlanmasına sebep olmaktadır. Bu noktada altı çizilmesi gereken husus ise farklı düşünce yapılarının aynı olayları/durumları aynı zemin üzerinde değil de farklı zeminler üzerinden hareketle analiz etmeye çalışmaları ve bundan dolayı da ortak bir noktaya varamamalarıdır. Bu yüzden kavramsal derinliğe sahip olmayan zihinlerin düşünce üretmediği ve ortak kavramsal zeminin geliştirilemediği bir düşünce ortamında ise zihinlerin iletişime geçmesinin ve dolaylı olarak da ortak toplumsal kültür ikliminin inşa edilmesinin mümkün olmadığı bir durum karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁷ Davutoğlu'nun düşünce ve tefekkür üzerinden inşa etme gayreti gösterdiği kavramsal düzeyin karşısında bu düşüncenin kaynağını irdelemekten ziyade söylemden eyleme dönüşen fiillerin sadece 'soğuk' mevcudiyetlerine dair salt 'bilgi'leri üzerinden değerlendirmelerde bulunmak bahse konu ortak noktaya erişememenin yol haritasını ortaya çıkarmaktadır.³⁴⁸ Zira belli bir durumu tanımlamakta kullanılan ifadeler ve kaleme alınan metinlerin o duruma ilişkin sosyal anlayışın ve dolayısıyla kimliklerin temel belirleyeni olarak ortaya çıktığı ve metinlerin sadece bir metin olarak kalmayıp gerçekliğin inşa edilmesinde yani bu gerçekliğin bir parçası konumundaki dış politikanın

³⁴⁶ Dönmez, R. Ö. 2014, 29-31.

³⁴⁷ Davutoğlu, A. (2018b). *Medeniyetlerin Ben-idraki: Medeniyet Teorisine Mukaddime*. (2. Baskı). Küre Yayınları, 13.

³⁴⁸ Bu noktada anlamdan ziyade anlama yolculuğunun başlangıcı niteliğindeki 'sözcük'ler yardımı ile giderek sadece ezberlerin çoğaltılmasından ibaret bir hüviyet kazanan 'bilgi'nin, ilerleyerek çoğalmasına rağmen bilmek eyleminin etimolojik, epistemolojik ve nihayetinde ontolojik kökenine/kapsamına vâkıf, yaşananları bilmenin yanında anlamaya çalışan 'bilge' sıfatını haiz kişi sayısının geçmişe nazaran oldukça az olduğu vurgulanabilir. Dönmez, Ö. F. (2020). *Paradigma Sonsuzluk*. İstanbul: İz Yayıncılık, 122.

şekillenmesindeki en önemli role sahip olduğu gerçeği³⁴⁹ göz ardı edilerek oldukça basit ve yüzeysel bir değerlendirme kültürü oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dil-siyaset ilişkisini anlamaya çalışan oldukça kapsamlı bir literatür, sözün bir eylem olarak çözümlenmesiyle ilgileniyorken bu tarz detaylara dikkat edilmemesiyle birlikte sosyal bilimlerde basite indirgenen yaklaşım tarzlarının varlığı, özü itibariyle tartışmalı olup polemiğe elverişli bir doğaya sahip olmasının yanında gerilim alanları hatta boşlukları da bulunan ama tam da bu nedenle ‘gerçek’ bir fikir ve eylem sürecinin ince nüanslarının dikkatlerden kaçmasına ve daha yüzeysel eleştirilerin devreye girmesine sebep olabilmektedir.³⁵⁰

Davutoğlu’nun, Stratejik Derinlik isimli eseri öncesinde ve sonrasında kaleme almış olduğu neredeyse tüm çalışmalarında çizmiş olduğu fikrî serüvenin kendi içindeki tutarlılığı karşısında bizzat icra makamında bulunduğu dönem içerisinde yaşanan olayları Davutoğlu’nun fikriyatı ve bundan mütevellit icraatı üzerinden değil de salt çevrenin/diğerinin/üstün görülenin/düzen kuranın/güç sahibinin ne şekilde/ne büyüklükte/ne durumda/nasıl olduğu üzerinden yorumlanıyor olması olayların anlamlı bir şekilde izahı noktasında zaafa sebep olmaktadır. Diğer bir ifade ile özne ile nesnenin konumlandırılmasının farklı olması hasebiyle söz konusu konumlandırmanın neticeleri de çok farklı bir şekilde ortaya çıkabilmektedir.³⁵¹ Fakat gerek öznenin gerekse de nesnenin hem mevcut hali hem de gelecekteki olası halleri karşısındaki konumunun tüm sabit/değişken parametreler dikkate alınarak yorumlanması fiili, üzerinde mutlak bir uzlaşma olmasa da aynı hedefe yönelmenin vereceği ortak bir uzlaşma arayışının yapı taşları olacaktır. Davutoğlu’nun yaklaşımı içerisinde meselelere yapısal ve mekanik yaklaşarak insanoğlunu çevreleyen maddî koşullara öncelik veren bir anlayıştan ziyade önceliği zihniyete ve varlık idrakine veren bir telakkî söz konusudur ve bu da saf, sabit ve değişmeyen bir özün aralıksız akışından ziyade dinamik bir oluş, kurulum ya da birikim sürecine vurguyu ön plana çıkarmaktadır.³⁵² Söz konusu dinamik sürecin ana aktörü dış/maddî unsurlardan ziyade akıl ve irade sahibi insan olarak kabul edilmekte ve tüm fikrî yapı bunun üzerine inşa edilmektedir. Bu minvalde Davutoğlu gerek Stratejik Derinlik

³⁴⁹ Balcı, A., 2007, 74-77.

³⁵⁰ Okumuş, A., 2014, 38-39.

³⁵¹ Mesela; Türkiye’nin önceki dönemlere göre farklılık arz ettiği genel kabul gören Ortadoğu politikasında bu politikayı geliştiren özne olarak Türkiye yerine ABD’yi, nesne konumuna da Türkiye’yi koyan ve tüm bunları çalışmanın başlığındaki özne Türkiye olmasına rağmen ‘ABD’nin Ortadoğu politikasındaki dönüşüm’ üzerinden değerlendiren bir çalışma için bakınız: Yeşilyurt, N., Akdevelioğlu, A. (2013). ‘‘AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası’’. İ. Uzgel, B. Duru. (Derleyenler). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. (3. Baskı). Phoenix Yayınevi, 381-409.

³⁵² Okumuş, A., 2014, 39-40.

gerekse de daha önceki ve sonrasındaki çalışmalarda bir tutarlılık üzere; farklı tarihsel bağlamlarda meydana gelen zihniyet dönüşümleri ile siyasî-iktisadî dönüşümler arasındaki etkileşimleri açıklama gayreti göstermektedir.³⁵³

Davutoğlu'nun önce varlık tasavvuru ve sonra buna dayalı bir bilgi tasavvuru şeklindeki tanımlaması kapsamında önce ontoloji, sonra bilgi, değer, hukuk, siyaset ve ekonomi şeklindeki sıralı kademelendirmesiyle ortaya çıktığını belirttiği mekanizmalar yani öncesindeki tüm kademeler tarafından belirlenen 'şey'ler, kendisine yönelik eleştiri gerçekleştirenler açısından sabit/verili gerçeklikler olarak kabul edilmekte ve ona göre konum belirlenmesi istenmekte iken Davutoğlu, modernitenin de bunu destekleyen yapısı çerçevesinde ekonominin siyaseti, siyasetin hukuku, hukukun değerleri belirlemeye başladığını ifade ederek buna itiraz etmektedir.³⁵⁴ Bu noktada 'Düşünüyorum o halde varım' diyerek varlığı bilgiye indirgeyen düşüncenin tersine 'ancak gerçek mânâda var olabilen insan, hakikatin bilgisine ulaşabilir' ilkesinden hareket ederek var olma biçiminin, bilme melekelerini ve süreçlerini belirlediğini vurgulayan kadîm geleneklerin anlayışını³⁵⁵ benimsediği görülen Davutoğlu insan aklını, bir bilgi kaynağı ve analiz aracı olarak kullanan bir formülasyon olarak üretmektedir.³⁵⁶ Kadîm insanlık birikiminde erdem ile özdeşleşen bilgi anlayışı ve bilginin hakikati yansıtırma ya da hakikate ulaşma sâikinden gelen meşruiyetinin yerini, hızla yayılma kapasitesi kazanarak güç elde etme/etki gücü ile özdeşleşen bilgi anlayışının aldığını vurgulayan Davutoğlu bir anlamda insana bağımlı bilgiden, bilgiye bağımlı insana başka bir ifade ile 'insanî bilgi'den 'bilgi insanı'na bir geçiş olduğunu iddia etmektedir.³⁵⁷ Evvela bir var oluş idrakine dayanan ve bunun üzerinden elde edilen bilgi ile çevresine anlam veren/katan bir 'akleden insan' Davutoğlu'nun sadece Stratejik Derinlik değil öncesindeki ve sonrasındaki tüm çalışmalarında en önemli çıkış noktası olarak belirlemektedir. Meseleye daha yapısal yaklaşarak insanı çevreleyen maddî koşullara öncelik veren bir anlayıştan ziyade önceliği zihniyet ve varlık idrakine veren bir telakkî ile hareket eden Davutoğlu³⁵⁸ bu minvalde Stratejik Derinlik özelinde aslında Türkiye'nin dış politika imkânlarını tabiatı gereği bir sınırlama eylemi olarak tanımlamaktan ziyade maddî/materyal şartlar ne olursa olsun bu

³⁵³ Ardıç, N. (2014). "Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu'nun Medeniyet Söylemi". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 47-48.

³⁵⁴ Davutoğlu, A., 2012a, 102-103.

³⁵⁵ Kalın, İ. (2014). *Akil ve Erdem*. (2. Baskı). Küre Yayınları, 6. ve 46-147.

³⁵⁶ Dönmez, R. Ö., 2014, 23.

³⁵⁷ Davutoğlu, A., 2018b, 194-195.

³⁵⁸ Okumuş, A., 2014, 40.

şartların üstesinden yukarıda ifade edilen çerçeve temel alınarak gelinebileceğini göstermeye çalışmakta ve bu fiilin failinin çevre şartlarını dönüştürücü, yeniden kurgulayıcı rolüne atıfla esnek davranmak suretiyle objektif şartlar ne olursa olsun dış politikadaki durumları kendi lehine çevirebileceğini belirtmektedir.³⁵⁹ Davutoğlu bu perspektif üzerinden ekonomi, iç/dış politika, siyaset gibi insan aklı ile vuku bulan kavramların ve diğer bir ifade ile mekanizmaların insanın var oluş dayanakları olmadığını, sadece insan aklı tarafından üretilen/şekillendirilen mekanizmalar olduğunu ve tam da bu yüzden her insanın ve dolayısıyla insanlardan müteşekkil toplumların kendi dünya görüşüne, var oluş biçimine/anlamlandırmasına göre bu kavramlara anlam yüklediğini vurgulamaktadır. İnsanın kendi özünde sahip olduğu değer yargıları ile kendi eliyle üretmiş olduğu mekanizmalar arasında bir bağ, bir irtibat kurulamadığı takdirde mekanizmanın bizâtihi sorunları çözme kabiliyetine sahip olamayacağını ifade eden Davutoğlu³⁶⁰ meselenin odağına insanı, daha doğrusu akleden insanı ve zihniyeti yerleştirmektedir. 1990'lı yıllarda Alternatif Paradigmalar başlıklı doktora tez çalışması esnasında karşılaştığı, bütünüyle sadece bir teraziye anlatan el-Hazînî'nin Kitâbu Mîzânü'l Hakk adlı risalesinde bir son kademe niteliği taşıyan mekanizma konumundaki teraziden evvel bir varlık tasavvuru, buna dayalı bir bilgi tasavvuru ve buna da bağlı bir adalet felsefesi olmadan bir insanın icra etmek üzere olduğu ölçme/tartma eyleminde adaletli davranmak için teraziye elinde tutmasının fazla bir anlam ihtiva etmeyeceği misali³⁶¹ Davutoğlu'nun bu minvaldeki bakış açısının/yaklaşımının süreklilik ve tutarlılığına da işaret etmektedir.

İnsan zihninin üretmiş olduğu 'şey'ler üzerinden bir okuma yapmaktan ziyade tarihsel ve siyasî kurumlar ve süreçlerin büyük oranda felsefî-zihinsel kavramlar tarafından şekillendirildiğine inanarak yol alan Davutoğlu, bunu daha da ileri taşıyarak Batı dünyası özelinde M.Ö. 400'lü yıllarda geçerli olan zihnî-entelektüel yaklaşımların 19. yüzyıl Avrupası için de önemli ölçüde geçerliliğini koruduğunu; aynı şekilde İslam dünyasında Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazzâlî gibi düşünürler tarafından 10-12. yüzyıllarda sistemleştirilmiş ve çok-boyutluluğa dayandırılmış epistemolojik paradigmanın bugün de geçerliliğini muhafaza ettiğini belirtmektedir.³⁶² Bu vurgusunu günümüz popüler kültürün/akademik literatürün faillerinin derûnî bir bilgi ve fikir 'deryası' yerine oldukça sığ bir düş(ünce)

³⁵⁹ Yalçın, H. B., 2014, 174. ve 167-168.

³⁶⁰ Davutoğlu, A., 2012a, 8-9.

³⁶¹ Davutoğlu, A., 2012a, 102-103.

³⁶² Ardıç, N., 2014, 73-78.

‘dere’si içinde sadece İslam-Batı dikotomosi üzerinden yapmaya çalıştıkları gibi değil aksine tarihî ve felsefî boyutları ile derin tahliller eşliğinde örneklendirerek temellendirmektedir. Zîra Davutoğlu’nun söyleminin Upanişadlardan Yunan felsefesine, Tao klasiklerinden İslam ve modern Batı düşünce tarihine, hatta şehir tarihinden Mezopotamya ve Osmanlı siyasî tarihine kadar geniş bir alanda referanslarla bezenmiş bir tarihsel derinliğe sahip olduğu görülmektedir.³⁶³

Dünya görüşü ve var oluş/varlık idraki kavramları üzerinden merkeze yerleştirilen insan aklının sadece bireysel mânâda kendi var oluşunu anlamlı kılması değil bunun, içinde yaşadığı topluma da sirayet ettirilerek daha geniş bir kapsamda değerlendirmeye tâbi tutulması da konunun insan aklı ile üretilen yukarıda örnekleri verilmiş olan kavramlara tek tek temerküz etmesine sebep olmaktadır. Sosyal bir varlık olarak tanımlanan insanın, içinde yaşadığı sosyal-siyasî düzenine şekil veren ve içerik kazandıran şey günlük yaşamında çoğu zaman farkında olmadan ona göre hareket ettiği, hem varlığı açıklayan hem de bu varlığa karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiğini ortaya koyan dünya görüşü ve varlık tasavvurundan kaynaklanmakta, varlığı nasıl anladığı sosyal, ekonomik ve siyasî boyutlarıyla insanın pratik hayatında karşılığını bulan tutum ve davranışlarını da belirlemekte ve tüm bu tutum ve davranışlar insanın varlık karşısında geliştirilen idrak biçiminin maddî hayatındaki yansımalarını teşkil etmektedir.³⁶⁴ Zîra farklı dinî ve felsefî arayışlar farklı varlık-bilgi-değer sistemlerini üretmekte, farklı coğrafi, sosyal ve tarihî bağlamlar da bu varlık-bilgi-değer sistemlerinin farklı hukukî-ekonomik-siyasî düzenlerde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.³⁶⁵ Bu çerçevede insan eli ile ortaya çıkartılarak şekil verilen bu kavramlardan biri olan ‘devlet’ de özünde insanların bir arada yaşayarak oluşturdukları bir yapı olarak Davutoğlu’nun çalışmalarında yerini bulmaktadır. Devlet kavramını insanların toplu halde yaşamaları üzerinden bir düzen tesis edilmesi şeklindeki tüm insanlığın ortak gerekçelendirilmesi ile İslam ve Batı dünya görüşleri üzerinden M.Ö. devirlerden günümüz modern yaşamına kadar gerek semantik gerek etimolojik gerekse de algı ve olgu düzleminde Alternatif Paradigmalar isimli çalışmasında oldukça derin tahliller eşliğinde ele alan Davutoğlu, kavramın süreç içerisindeki serencamını izah etmeye çalışmaktadır. Bu îzâhatında Davutoğlu felsefî anlamda ulus-devleti ve Batı’ya ait bir olgu olarak telakkî ettiği ulus-devlet merkezli uluslararası

³⁶³ Ardic, N., 2014, 84-85.

³⁶⁴ Kalın, İ., 2014, 144-145.

³⁶⁵ Davutoğlu, A., 2018b, 192.

ilişkileri sorunsallaştırmaktadır.³⁶⁶ ‘Ulus-devlet’ kavramının tamamen Batılı bir felsefi-sosyal kökenden zuhur ettiğini yine M.Ö. devirlerden itibaren delillendirerek iddia eden Davutoğlu, bu kavramla birlikte Batılı kurumların dünyanın diğer toplumları üzerindeki etkisi ve meydan okuması karşısında diğer toplumların da sahip oldukları kendi felsefi-sosyal kökenlerinden neşet eden sosyo-politik bir birlik anlamı taşıyan kendi kavramlarının Batı dünyası karşısındaki etkisi ve konumu noktasında aynilikten ziyade tezatlıkların ve dolayısıyla problemlerin ortaya çıktığını belirtmektedir.³⁶⁷ Davutoğlu, sadece doğal haklar düşüncesine dayanan liberalizmin, kendini korumaya yönelik psikolojik itici gücün sevk ettiği bireyciliğin, insanların aslında hayatta haz ve mutluluk peşinde olduğu yönündeki faydacı psikolojik varsayımın, mutluluk temelli ahlak anlayışının ve bir düşüncenin ancak bazı ardıl faydaları var ise doğru olabileceğini öne süren pragmatizmin sadece bireyin bu dünyadaki mutluluğu üzerinden sosyo-politik sistemin gerekçelendirilmesinde önemli bir zemin teşkil etmesine ve tüm bu amaçları gerçekleştirmenin devletin temel görevlerinden birisi haline getirilmesine itiraz etmektedir.³⁶⁸ Vermiş olduğu bu örnekleri Batı siyaset teorisinin felsefi kökenlerinden itibaren detaylandıran Davutoğlu bunun Batılı bir paradigmaya işaret ettiğini ancak dünya görüşü ve var oluş/varlık kavramları üzerinden içinde doğulan/yaşanılan toplumlar itibarıyla çok temel ayrımların var olduğunu belirterek bunu da medeniyet kavramı üzerinden izaha çalışmaktadır. Davutoğlu’nun böylesi felsefi bir arka plandan Türk Dış Politikası gibi daha dar kapsamlı ve özel bir konuyu odak alması da genelden özele şeklinde tam da kendisinin sürekli vurguladığı şekli ile var oluş biçimi ve var oluş dayanakları ile irtibatlıdır. Bu irtibatın ana kaynağı olarak da Davutoğlu ‘medeniyet’ kavramını odak almıştır.

4.1. Medeniyet ve Ben-İdraki

Henüz gençlik yıllarında iken kendi ifadesiyle ‘Doğu’nun değerlerini canlı olarak yaşayan bir aileden gelip Batı’nın formel eğitim paradigması içinde Almanca eğitim yapan bir lisede okuyan’ Davutoğlu, medeniyet kavramı ve teorisi etrafında çalışmaya daha o dönemlerde başlamış fakat sistematik açıdan daha sağlam temellere ulaşan çalışmalara İmam-ı Rabbânî’den Thomas Hobbes yorumlarına kadar uzanan bir zihnî istişare ortamı yakaladığı Prof. Dr. Şerif Mardin’in tez danışmanlığını yaptığı doktora aşamasında ivme kazandırmıştır. Davutoğlu’nun bu kademeye ulaşmasında hiç şüphesiz 1973 yılında yatılı

³⁶⁶ Dönmez, R. Ö., 2014, 18.

³⁶⁷ Davutoğlu, A., 2018a, 269-291.

³⁶⁸ Davutoğlu, A., 2018a, 168-169.

olarak kaydolduğu İstanbul Erkek Lisesi'nin Batı Klasiklerini okutan Alman hocalarının yanı sıra henüz 5. sınıfa giderken yerel 'Bizim Anadolu' isimli gazetede yazılar yazabiliyor olması, 12 yaşındayken öğretmeninin "*Büyüyünce ne olmak istiyorsunuz?*" sorusu ile alakalı istediği kompozisyona "*Hangi mesleği seçeceğiniz önemli değil. Önemli olan vatana, millete, ülkenin tarihine, kültürüne, değerlerine bağlı fertler olarak yetişmektir*" ana fikri üzerinden bir metin ile cevap vermiş olması gibi hem içinde doğup büyüdüğü kültüre ve onun düşünce sistemine hem de başta Batı toplum ve düşünce sistemi olmak üzere diğer toplum ve düşünce sistemlerine şahitlik etmiş olması da etkili olmuştur.³⁶⁹

Özellikle son dönemlerde çok revaçta olan medeniyet kavramına Davutoğlu'nun yüklemiş olduğu anlam, neredeyse çocukluğundan itibaren gerek içinde yaşadığı toplumun gerekse de dünya üzerinde var olmuş/olan toplumların varlıkları, deneyimleri ve birikimleri üzerinden geliştirdiği gözlemler, okuma, analiz ve çözümlemeler eşliğinde vücut bulmuştur. Bu noktada Davutoğlu'nun üzerinde hassasiyetle durduğu kavram ise medeniyetlerin özünü teşkil ettiğini düşündüğü 'ben-idraki' kavramsallaştırması olmuştur. Yukarıda sözü edilen sistematik çalışmaları ile daha berrak bir biçimde ortaya çıkmaya başlayan kavramların, ayakları yere basan bir nitelik taşıması adına ben-idraki (self-perception) kavramını 'kişinin insanî varoluşuna anlam katan ontolojik bilinç' şeklinde tanımlayan Davutoğlu, dinamik bir süreç takip eden ilmî çalışmaları bağlamında 1994 yılında İngilizce olarak yayınlanan (Türkçesi 24 yıl sonra Medeniyet Dönüşümü: Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası ismiyle 2018 yılında yayınlanan) 'Civilizational Transformation and the Muslim World' isimli çalışmasının zihni hazırlık sürecinden itibaren ise ben-idraki kavramını medeniyet kavramına teşmil ederek 'medeniyetlerin tarih sahnesine çıkışını sağlayan kolektif bilinç' anlamında kullanmaya başlamıştır.³⁷⁰ Bu kavramsallaştırmasını 1997 yılında Divan dergisinde yayınlanan 53 sayfalık oldukça kapsamlı bir muhtevaya sahip 'Medeniyetlerin Ben-İdraki' isimli makalesi³⁷¹ ile detaylandıran Davutoğlu söz konusu çalışmasını en son ve en geniş içerik ile yine aynı isim altında 2018 yılında da kitaplaştırmıştır. Davutoğlu gerek ben-idraki gerekse de medeniyet kavramsallaştırmaları üzerinden medeniyetleri tarih sahnesine çıkaran ve birbirinden farklılaştıran en başat etkenin insanoğlunun varoluşuna yeni bir anlam çerçevesi kazandıran bir düşünce, inanç ya da iddiayı ortaya koyabilmesi olduğunu,

³⁶⁹ Zengin, G. (2010). *Hoca:Türk Dış Politikasında 'Davutoğlu Etkisi'*. İnkılâp Kitabevi, 35-38.

³⁷⁰ Davutoğlu, A. 2018b, 13.

³⁷¹ Davutoğlu, A. (1997). "Medeniyetlerin Ben-idraki". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2 (3), 1-53.

söz konusu çerçeveyi çizen akımların önce varlık, bilgi ve değer sistemlerini etkileyen zihniyet süreçlerini belirlediğini sonra da süreklilik kazanarak sosyal hayatı düzenlemeye başladığını ve bu anlamda birer zihniyet unsurları olan varlık-bilgi-değer sistemleri ile sosyal hayat unsurları olan hukuk-ekonomi-siyaset yapıları arasındaki görünmez bağın bu süreklilik unsurları ile şekillenerek dinamik bir tarihî süreç çerçevesinde kendini tarihî varoluş alanına yansıttığını ifade etmektedir.³⁷² Söz konusu kavramsallaştırma içerisinde Davutoğlu farklı tarihî oluşumların bir medeniyet oluşturabilmesi için ilk üçü varlık-bilgi-değer paradigmasının felsefî ve ahlakî temellerini oluşturan sonraki üçü ise ekonomik, sosyal ve siyasî yapılar içerisindeki belirli varlık-bilgi-değer paradigmalarının tarihsel tezahürlerini ortaya koyan şu 6 ana unsur sıralamaktadır:³⁷³ (1)Ontolojik Boyut: İnsan Tekinin Ben-İdrakinin Yeniden Tanımlanması, (2)Epistemolojik Boyut: Bilgi Paradigmasının Yeniden İnşası, (3)Aksiyolojik Boyut: İnsan Davranışının Ahlakî Temellerinin Standart Hale Getirilmesi ve Değer Sisteminin Yeniden İnşası, (4)Zaman Boyutu: Tarihî Şuurun Yeniden Tahayyülü, (5)Mekânsal Boyut: Varlık-Bilgi-Değer Paradigmasına Dayanarak Mekânın Yeniden İnşası, (6)Konvansiyonel ve Kurumsal Boyut: Şehir, Devlet ve ‘Dünya Düzeni’. Davutoğlu’nun sıralamış olduğu bu unsurlar aslında bir taraftan da hiyerarşik bir sıralamaya işaret etmektedir. Daha evvel ifade edilmiş olduğu üzere Davutoğlu burada da ilk sıraya zihniyeti koymakta ve sonra gelen unsurlar ile bu zihniyetin sebep olacağı dönüşüm ile birlikte soyut zihniyet kavramı karşısındaki daha somut unsurların inşa edileceğini belirtmektedir. Son noktada ulaşılan ‘şehir, devlet ve dünya düzeni’ kavramlarının nüvesinin ‘insan tekinin ben-idrakinin yeniden tanımlanması’ ile başlatılıyor olması ulaşılmak istenen hedefe de işaret etmektedir.

Dünyayı farklı ve hukuken eşit statüde olması gereken medeniyetlerden müteşekkil bir küre, dünya tarihini de doğup, büyüüp, gelişen ve zayıflayan (kim zaman da ortadan kalkan) bir medeniyetler tarihi olarak okuyan Davutoğlu, Stratejik Derinlik isimli çalışması ile aslında medeniyetsel bir ben-idrakinin zihnini inşa ettiği belli bir ‘özne’nin siyasî-stratejik boyutta izlemesi gereken devlet politikalarına dair bir ana çerçeve önermekte,³⁷⁴ ve bu önerisinin ‘öznesi’ olarak da Türkiye’yi işaret etmektedir. Zîra Davutoğlu Türkiye’ye yönelik tanımlamaların onunla ilgili yapılacak olan yönlendirme ve yorumlamalar için çıkış noktası niteliğinde olacağını belirterek Türkiye’yi; 20. yüzyılda

³⁷² Davutoğlu, A., 2018a, 20-21.

³⁷³ Davutoğlu, A., 2018b, 93-127.

³⁷⁴ Ardıç, N., 2014, 47-55.

tarih sahnesine çıkmış modern bir ulus-devlet, 20. yy. başında Avrasya üzerinde egemen olan 8 çok-uluslu imparatorluk yapısından birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerinde kurulmuş modern bir ulus-devlet, dünya ana kıtası üzerindeki ana jeo-politik kuşakların etkileşim alanında bulunan modern bir ulus-devlet, ilk anti-sömürgeci mücadelenin neticesinde kurulmuş bir ulus-devlet veya kıtalar ve bölgeler arası geçiş alanlarında bulunan bir ulus-devlet gibi çeşitli hüviyetlerde tasvir etmenin, farklı noktalarda duran sürecin faillerinin anlama ve anlamlandırma düzlemlerinin radikal bir şekilde farklılaşmalarına sebep olduğunu belirtmektedir.³⁷⁵ İşte bu noktada Davutoğlu, yukarıda medeniyet bahsinde de kademelendirilerek ifade edildiği üzere insanın dünya üzerindeki kendi varlığına yükleyeceği anlam minvalinde kuracağı düzenin, bu anlamlandırma çerçevesinde kurulan düzen ile sıkı bir tutarlılık göstermesi gerektiğini aksi takdirde kendi ben-idrakini oluşturmamışların başkalarının var oluş gerekçeleri ile hareket etme yönünde ortaya çıkması muhtemel isteklerinin ise gerilimlere sebep olacağını ifade etmektedir. Sahip olunan ben-idraki ile tasavvur edilen medeniyet yaklaşımı penceresinden geliştirilen siyasî-stratejik kapsamlı devlet politikaları önerilerinin odak noktası olarak Türkiye'yi belirlemiş olmasında da Davutoğlu'nun Türkiye'ye atfen gerçekleştirmiş olduğu anlamlandırmalar sürecin nasıl ele alınması gerektiğini tayin eden yapı taşlarını oluşturmaktadır. Davutoğlu'nun Türkiye'nin anlamlandırılmasına yönelik yaklaşımı, en genel mânâsı ile kendi varlığını oldukça geniş bir tahakküm alanına sahip 'modernleşme' odaklı evrenselci bir tutumdan hareketle inşa eden mevcut tahayyüllerin ulus-devlet merkezli jeo-politik modellemeleri karşısında sınırları daha geçişken bir ulus-devlet modeli sunmak suretiyle bir kopuşu temsil etmektedir.³⁷⁶ Aslında bu kopuş bir taraftan ulus-devlet temelli 'tek gerçeklik olarak kabul gören' Westphalia düzeninin dışında geliştirilen her fikre ve eyleme karşı 'hayal ürünü, akıl dışı, tehlikeli' gibi yaftaların yapıştırıldığı bir iç ve dış siyasal ortamda³⁷⁷ oldukça riskli adımlar olarak telakkî edilebilir. Fakat Davutoğlu tüm söylemlerinde ve gerçekleştirdiği eylemlerinde öne çıkardığı zihniyet/zihniyet değişimi kavramları üzerinden bu tarz riskleri dönemin koşullarını rasyonel bir şekilde dikkate alarak fırsata dönüştürme gayreti göstermektedir. Aslında Stratejik Derinlik kavramsallaştırması ile ideolojik ve kültürel olmaktan ziyade teorik ve analitik olarak dönem itibariyle küreselleşmenin ve onun mevcut düzen üzerinde sebep olduğu meydan

³⁷⁵ Davutoğlu, A., 2004, 6-9.

³⁷⁶ Yeşiltaş, M. (2014). "Türkiye'yi Stratejileştirmek: Stratejik Derinlik'te Jeopolitik Muhayyile". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 94

³⁷⁷ Aslan, A. (2013). "Problematizing Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9 (33), 29.

okumalarının karşısında Türk Dış Politikası özelinde ortaya çıkan bu tarz rasyonel yaklaşımların³⁷⁸ Türk Dış Politikası'nın çok boyutlu bir çizgiye geçmediği, stratejik bir derinlik kazanmadığı sadece küresel sisteme bağımlılığın yeniden tanımlanması çerçevesinde küreselleşme sürecine daha derin bir şekilde entegre olduğu şeklinde ve yaşanan değişimin sıfatlarını sonlarına getirilen '-cı/-ci/-cu/-cü' ekleri ile bezeyen itirazların³⁷⁹ gölgesinde sergilendiğini ifade edebiliriz. Bu noktada Davutoğlu'nun yaklaşımının, tek ve vazgeçilmez olarak kabul gören Batı medeniyetinin Westphalia ile inşa ettiği ulus-devlet temelli yapısının bir parçası olmaktansa Westphalia düzenini aşan bir boyutta sürece diğer medeniyetlerin de dâhil olduğu Batı-dışı ve çoğulcu bir dünya düzeni hedefine yönelik olduğunu³⁸⁰ ve bu düzenin aslî unsurlarından birinin de Türkiye olması gerektiğine vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Bu vurgusunu Türkiye'nin sahip olduğu tarihî ve coğrafi derinliği üzerinden Stratejik Derinlik başlığı ile kavramsallaştıran Davutoğlu aslında bu kavramsallaştırmasında da yine akla verdiği önemi göstermektedir. Zîra tarih ve coğrafya her ne kadar değiştirilemez bir özelliğe sahip olsa da 'strateji' kelimesi, onu üreten ve kullanan insan unsuru tarafından şekillendirilmekte ve bu şekil verme süreci yine o insanın akılcılığı ile vücut bularak belli bir hedefe yönelik kullanılmaktadır. Bu hedef, insanı merkez alan bir yaşamdan tabiatı odak alan çevreci bir yaklaşıma ve hatta hayvanları önceleyen bir inanişâ kadar uzanan çeşitlilikte bir düzen kurma tahayyülü barındırmaktadır içinde. Her ne kadar farklı odaklar belirlense de insanın fail olduğu bir zaman-mekân kesitinde düzen tesis etmek nihai amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu noktada Davutoğlu da bir düzen kurma girişimi çerçevesinde içinde bulunduğu zaman-mekân düzlemindeki dinamikliği de dikkatlerden kaçırmadan mevcut, tek ve vazgeçilmez olduğu iddia edilen kurulu düzeni tenkit etmekte ve 'her tenkidin bir teklifi olmalı' düsturundan hareketle kendi teklifini de zihnî temeller üzerinden ortaya koymaktadır. Önceki bölümlerdeki terazi-adalet örneği ile ifade edildiği üzere Davutoğlu rasyonalitenin, rasyonel mekanizmaların başarı getirebileceğini fakat başarının tek başına bütün unsurları ile bir düzen inşa edemeyeceğini ve bir değer üretemeyeceğini, değerlerin

³⁷⁸ Keyman, F. (2012). "Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus". K. Öktem, A. Kadioğlu, M. Karlı. (Eds). *Another Empire: A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party*. İstanbul Bilgi University Press, 20.

³⁷⁹ Uzgel, İ., 2013, 379.

³⁸⁰ Aslan, A., 2013, 41.

rasyonel mekanizmaları yönlendirmesi halinde sağlıklı bir düzenin kurulabileceğini belirtmektedir.³⁸¹

4.2. Stratejik Derinlik Çerçevesi

Teorik düzlemde pratik hayata belki de hızlı denilebilecek bir sürede geçiş yapan Davutoğlu'nun yukarıda ifade edilen fikir ve beyanları üzerinden Türk Dış Politikası'nda sebep olduğu değişimler, eylemin ne olması gerektiğine dair söylem geliştirenler tarafından olumlu veya olumsuz mânâda konu edilerek söylem-eylem yapısının dinamizmine katkı sunulmuştur. Bu noktada Türk Dış Politikası'nda hedef, yaklaşım ve kullanılan söylemler açısından önceki dönemlere göre bazı yeni ve önemli değişikliklerin varlığının tartışılabilirliğin önünde engel teşkil etmediğini belirten yorumların³⁸² karşısında bu tarz yaklaşımların daha önce denenmiş olmasına rağmen dış politika araçlarının tutarlı ve bütünlüklü bir biçimde bir dış politika paradigması haline getirildiğini ve bu yaklaşımın Türkiye'ye Westphalia düzeni ile çizilen ve hızla yıpranan ulus-devlet düzenini aşabilen bütünlüklü bir stratejik zihniyet önererek Türkiye'nin Westphalia sonrası ortamda siyasî muhayyilesini hangi parametreler üzerinden yeniden şekillendirebileceğine dair iddialı bir ufuk çizdiğini belirten yorumlar³⁸³ da olmuştur. Her iki yorum çeşidi dikkate alındığında; ilk yorum ve benzerleri, varlığı inkâr edilemez olan bir değişimin farkında olduklarını fakat bu değişimin öncelikle 'yeni' olmadığını vurgulamakta sonrasında ise bu değişimin neşet ettiği fikrî arka plana dair derinlikli bir araştırmadan ziyade bu değişimin dış politika üzerinde sebep olduğu son merhale olan somut gelişmeler üzerinden bir durum analizine girişmektedirler.³⁸⁴ Hatta analizlerini Davutoğlu'nun tenkit ettiği kurulu düzenin değişmez addedilen parametreleri ile yaptıkları ve bu durumun da hiç şüphesiz yapılacak yorumlarda her zaman bir eksikliği beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Türk Dış Politikası'nda yaşanan paradigma değişimine karşı bu şekilde bir analiz geliştirme gayreti gösterenler bu yeni paradigmaya karşı alternatif bütüncül bir ilkeler zemini teklif edemedikleri ve sadece

³⁸¹ Davutoğlu, A., 2012a, 88.

³⁸² Çağatay, B., Tekin, R. B. (2014). "AKP Döneminde Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası: Neo-Liberal Dönüşüm Bağlamında Bir Değerlendirme". Rasim Özgür Dönmez. (Editör). *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası*. (1. Baskı). Dora Yayıncılık, 36.

³⁸³ Köse, T. (2014). "Stratejik Derinlik ve Düzen Kurucu Dış Politika". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 219.

³⁸⁴ Kitap içerisindeki bölüm başlığının 'Stratejik Derinlik Kitabının Teorik Eleştirisi' olmasına rağmen fikrî düzeyden ziyade bu fikriyatın vesile olduğu somut sonuçları bütünlüklü ve kapsamlı bir çerçeveden uzak ele alarak inceleyen bir çalışma için bakınız: Erdem, Ö. (2014). *Stratejik İflas: Davutoğlu Dış Politikası'nın Bilançosu*. İleri Yayınları, 87-110.

bu değişimin temel ilkelerine karşı oluşturulmaya çalışılan tartışma zeminini tek tek konjonktürel karşı çıkışlarla yürüttükleri şeklinde bir eleştiriye de bizzat Davutoğlu tarafından maruz bırakılmaktadırlar.³⁸⁵ İkinci tür yorumlarda ise yaşanan değişimin kaynaklarına ulaşma gayreti ile mesafe alınmakta ve bu kaynak üzerinden somut gelişmeler değerlendirmeye tâbi tutulmaya çalışılmaktadır. Kısacası ilk yorum türlerinde ‘ne’ sorusunun cevabı kendisine oldukça geniş ve mümbit bir mekân bulabiliyorken ‘neden’ sorusu tam ve tutarlı bir yanıtı ulaşamamaktadır. Bu geniş ve mümbit alanı yine aynı sıfatlar ile doldurmaktan ziyade söz konusu değişimi özellikle ‘Batı’ literatüründe sıkça yapıldığı üzere ‘İslamist/İslamcı’ ön ekleri ile donatarak anlamlandırma yönündeki akademik çalışmalar ve siyasî söylemler en yoğun karşılaşılan eleştiri çerçevesi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁶ İkinci yorumu geliştirenler ise ilk önce ‘neden’ sorusuna iç tutarlılığı olan bir yanıt bulabilmenin gayretini göstermekte, sonrasında bu sebeplerin müspet veya menfi sonuçlarını da ‘ne’ sorusunun cevabında kayıt altına almaktadırlar.

Davutoğlu’nun kitap şeklindeki çalışmalarının neredeyse hepsinin önsözünde buna benzer yani ele alınan meselenin ‘neden’ine dair bir yaklaşım gözlenmektedir. Kitabı eline alan bir okuyucu önsözün ilk birkaç sayfası içerisinde kitabın başlığı ile yakından irtibat kuramayacağı öze müteallik bir zihnî yapı ile karşılaşmaktadır. İşte bu noktada Davutoğlu kitabın içeriğine dair bilgileri oldukça geniş bir zihinsel faaliyet eşliğinde kitabın ‘neden’ ortaya çıktığını vurgulayarak anlatmaktadır. ‘Ne’ sorusunun cevabı ise bu fikrî serencamın ardından tutarlı bir çerçeve içerisinde kitap içerisinde işlenmektedir. Sözcükler üzerinden üretilen kavramların içeriğinin ‘neden’ üretildiğı ve lâfzîliği aşarak ‘nasıl’ vücut buldukları aslında tüm çalışmaların nüvesini teşkil etmesi gerekirken bu kavramların müellifi konumundaki kişilerin bazen sağlam fikrî temelleri olmayan bazen de sağlam ideolojik temellere dayanan tutumları, meselenin bu yönünün göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Davutoğlu’nun kelimelerin ve bunlardan mülhem kavramların çeşitliliği içerisinde Türk Dış Politikası özelinde soyut bir şekilde kâğıt üzerine döküğü Stratejik Derinlik isimli eseri de bu özellikleri haiz bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁸⁵ Davutoğlu, 2013a, 17.

³⁸⁶ Örneğin; Davutoğlu’nu akılcı ve faydacı nitelikte bir ‘İslamcı’ dış politika geliştiren ‘ilk’ entelektüel olarak nitelendiren Behlül Özkan bu yorumu ile başta Türk Dış Politikası’nın yine yukarıda da ifade edildiğı üzere özellikle ‘Batı’ literatüründe sıkça başvurulan bir yöntem olan ‘İslamist/İslamcı’ ön eki ile nitelendirilmesi sürecine katkı sunmakta ve çalışmasının son sayfasında da Türk Dış Politikası için kullanıma sürülen bu ön ekin anti-teziymişcesine bir mantık halesi çerçevesinde Türkiye’nin insan hakları ve bireysel özgürlüklere saygılı, demokratik ve laik bir ülke olarak yoluna devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bakınız: Özkan, B. (2014). “Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism”, *Survival*, 56 (4), 120. ve 137.

Nitekim çalışmanın 3 sayfalık önsözü içerisinde 12 kez strateji/stratejik kelimesinin, 6 kez de zihnî/zihniyet kelimesinin telaffuz edilmiş olması strateji kelimesini genelde kitabın ismini anarken, zihnî/zihniyet kelimesini ise neredeyse hiç kullanmadan kendisine eleştiri yöneltenlerin karşısında sadece önsöz itibarıyla dahi Türk Dış Politikası'na farklı bir pencereden bakmaya çalıştığının göstergesi niteliği taşımaktadır. Zîra Türk Dış Politikası alanında, eylemin 'ne' ve 'nasıl' olması gerektiğine dair yazıları ile söylem üzerinden katkı sunma gayreti gösterenlerin ilk başvurdukları tanımlayıcı kelimeler olan 'savaş, barış, Soğuk Savaş, Realizm ve türevleri, Batı, güç, ABD, AB' gibi başka öznel/nesnel ile tarif edilen kelimelerden ve kavramlardan ziyade bu çalışma içerisinde de birkaç kez tekrar edildiği üzere başlangıç noktası zihniyet ve öznesi Türkiye olan bir süreç inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasının Türk Dış Politikası'na dair mevcut yaklaşımların hiçbirisi ile tam olarak uyumsuz onların unsurlarını belirli ölçülerde bünyesinde barındıran bir görüntü verdiği ayrıca teorik ve sistematik yaklaşımıyla uluslararası ilişkiler teorileri içerisindeki mevcut paradigmalara tam olarak uyuşan pratik bir çerçeve sunmamayı da özellikle tercih ettiği görülmektedir.³⁸⁷ Bu yaklaşımın ise gerek dış politika yapıcılarının gerekse de toplum nezdinde oldukça etkili kavramsal bir yapı/çatı inşa ettiği söylenebilir.³⁸⁸ Stratejik Derinlik isimli kitabın giriş bölümü bahse konu bu inşa sürecinin metodolojik çerçevesinin ne olması gerektiğini izah etmektedir. Uluslararası İlişkiler alanını da bünyesinde barındıran sosyal nitelikli çalışmaların temelde tasvir (betimleme), açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme şeklinde 5 temel boyutlu olması gerektiğini belirten Davutoğlu; tasvir boyutunun incelenen nesneyi görüldüğü şekliyle resmetmeye dayandığını, açıklama boyutunun yaşanan bir sürecin ya da gözlenen bir olgunun görünen dinamiklerini sağlam ve tutarlı bir kavramsallaştırma eşliğinde sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde ortaya koymak olduğunu, anlama boyutunun bir süreç mantığı içerisinde tutarlı ve sistematik bir soyutlama işleminin yanında zihinsel imgelerimiz yardımıyla incelenen olgunun gerçekliğine onun derinliğini kavrayan bir perspektif ile nüfuz edebilme çabası olduğunu, anlamlandırma boyutunun özünde bir duruş sahibi olarak sadece olgulara nüfuz edebilmek değil aynı zamanda hissedebilmek, gelişmeleri sezebilmek ve yerli yerine oturtabilmek anlamında özgün bir teorik çerçeve gerektirdiğini, yönlendirme boyutunun ise önceki dört boyutun üzerinde yer aldığı zihinsel zeminden ziyade artık zihinsel süreçlerle pratik

³⁸⁷ Köse, T., 2014, 191-194.

³⁸⁸ Fisher Onar, N. (2012). "Democratic Depth: The Missing Ingredient in Turkey's Domestic/Foreign Policy Nexus?". K. Öktem, A. Kadioğlu, M. Karlı. (Eds). *Another Empire: A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party*. İstanbul Bilgi University Press, 63.

arasında bir köprü niteliği ile anlamlandırma çerçevesinden sonuç çıkarabilmek ve bu sonuçlara dayalı olarak olguları ve süreçleri etkileyebilmek olduğunu vurgulamaktadır.³⁸⁹

Temel uğraşı alanının sosyal nitelikli bilimler ve bu bilim alanının da ortak kurallar çerçevesinde toplanarak bir arada yaşayan insan varlıkları üzerinden ortaya çıkan ‘toplum’ kelimesinin Latince kökenden Fransızca ve akabinde İngilizce karşılığı olarak dilimize kazandırılmış ‘sosyal’ sıfatı dolayısıyla bir araya toplanan insanlar ile ilgili olması, bu toplanmış insanların bir arada yaşama koşullarının/kurallarının/mekanizmalarının içeriğinin belirlenmesini de önemli kılmaktadır. İşte tam da bu yüzden özellikle bu süreci iyi gözlemleyerek sürecin nasıl şekilleneceğini tayin noktasında bu bilim dalı ile yakından ilgilenenler, bu bir arada yaşayan insan topluluklarını bilgilendirmeyi ve karşılıklı rıza ve meşruiyet çerçevesinde de yönlendirebilmeyi bir amaç olmasa bile kendi ‘sosyal’ sorumlulukları olarak addetmektedirler. Davutoğlu’nun bu minval üzere değerlendirilebilecek yaklaşımı, dünyanın yeni bir yüzyıla girdiği aşamada kendisine misyon biçerek öne sürdüğü Stratejik Derinlik kavramsallaştırması içindeki fikirlerini açıkça beyan etmese de uygulama kararlılığında olmak ve küresel çaptaki gelişmeler eşliğinde başkaları tarafından üretilmiş/şekillendirilmiş bir ‘proje’ mahsulü olmakla itham edilen değerlendirmelere de maruz kalmaktadır.³⁹⁰ Fakat Davutoğlu’nun bu yaklaşımı hiç tereddütsüz öncülleri/ardılları konumundaki bilim adamlarının çabaları ile paralellik arz etmektedir. İçinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak ülkesinin ve dünyanın içinden geçtiği süreci gözlemleyip analiz ederek geçmişe, şimdiki zamana ve geleceğe dair bir çerçeve sunmaktadır. Bu noktada kendisini öncüllerinden/ardıllarından ayırtıran ise fikirlerinin icrası noktasında diğerlerine nazaran çok farklı bir konum elde edebilmiş olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dışişleri Bakanları içerisinde resmî bir sıfatı olmaksızın hem bilim adamı olarak hem de Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturduktan sonra Türk Dış Politikası’nın şekillenmesinde gerek fikirleri ile gerekse de icraatları ile bu kadar etkiye mazhar olabilmesi Davutoğlu’nu diğer öncüllerinden ayırmaktadır.³⁹¹ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da Davutoğlu’nun bu fikriyatının vücut bulmasına imkân veren bir siyasî iradenin varlığıdır. Siyasî iradenin dış politikanın belirlenmesi ve icrası

³⁸⁹ Davutoğlu, A., 2004, 1-2.

³⁹⁰ Erdem, Ö., 2014, 26-30.

³⁹¹ Dışişleri Bakanları içerisinde; 13 yıllık görev süresi ile en uzun süre görev yapan, Tıp alanında eğitim almış ve aynı zamanda İstiklâl Madalyası sahibi Tefik Rüştü Aras öne çıkmaktadır. Dışişleri Bakanları listesi ve özgeçmişleri için bakınız: ‘Dışişleri Bakanları Listesi’, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sitesi**, Web: http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa adresinden 02.02.2021 tarihinde alınmıştır.

noktasındaki önemine vurgu yapan Davutoğlu dış politika süreçlerinin nihai belirleyicisi ve sahibinin siyasî irade olduğunu belirterek düşünceleri, fikirleri ve teorileri tarih sahnesinde görünür kılanın siyasî iradenin gücü olduğunu, Stratejik Derinlik kavramsallaştırması içerisinde de siyasî iradenin etki gücüne olan inancı çerçevesinde stratejinin çarpan faktörü olarak siyasî iradeyi değerlendirdiğini ve nihayetinde Türk Dış Politikası'nda yaşanan paradigma değişiminin temel belirleyicisinin siyasî irade olduğunu vurgulamaktadır.³⁹²

Davutoğlu'nun sosyal bilimlerden Uluslararası İlişkiler için de geçerli kılmak üzere inşa ettiği bakış açısı kendilerine bakılarak söylem ve eylem gerçekleştirilen olayların/gelişmelerin sadece tasvir ve açıklamalarından ibaret kalmamaktadır. Yaşananlar karşısında olayı ele almak isteyenler için bu iki kademe hiç şüphesiz en yalın ve objektif kalınabilecek kademelerdir. Zira bir geminin karaya oturması son derece basit bir şekilde tasvir edilip, açıklanabilir. Bundan sonra olayın nasıl cereyan ettiğini anlama, olayın gerçekleşmesini hangi teknik gerekçelere dayandırarak anlamlandırma ve nihayetinde gerek bu olayın ortaya çıkmasındaki etkenler ve failer için gerekse de bu tarz olayların bir daha yaşanmaması için ihtiyaç duyulan bilgi temelli yönlendirmeleri yapabilmek ise bu kademeleri inşa eden öznenin zihniyet parametrelerine göre şekil almaktadır. Bu durum söz konusu öznenin sahip olduğu eğitime, kişilik özelliklerine, olay yerini nereden inceleyebildiğine, hangi teknik verilere sahip olduğuna vb. gibi özelliklere göre değişiklik arz edebilmektedir. Sadece gemicilik eğitimi almış olmasına rağmen geminin hangi malzemeden üretildiğine dair bilgi sahibi olmaması, geminin taşıdığı yük hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen meteorolojik verilere hâkim olmaması, gemi kaptan ve mürettebatının kimlik/deneyim bilgilerine sahip olmasına rağmen deniz yüzeyi ve deniz altına dair topografik bilgilere sahip olmaması, geminin hangi ülke bandıralı olduğunu bilmesine rağmen karaya oturduğu ülke ile ilişkilerinin boyutuna dair bilgi sahibi olmaması gibi etkenler, bu etkenleri dikkate alan her bir özne tarafından olayın farklı ele alınmasını da beraberinde getirecektir. İşte bu noktada geminin karaya oturduğu bölgeden çıkartılması eylemi için mücadele edecek olanlar tüm bu mikro düzeydeki bilgilere sahip olabilmeli ama aynı zamanda bu bilgilerden sadece birini baz alarak eylemini gerçekleştirmeyip hepsini makro düzlemdeki geminin kurtarılması amacına uygun, sistemli bir şekilde hayata geçirmelidir. İşte Davutoğlu da gittikçe artan bir dozda belli bir alan ile sınırlandırılmayacak niteliklere bürünen Uluslararası İlişkiler alanında olguların görünen

³⁹² Davutoğlu, A., 2013a, 15.

siyasî/diplomatik yüzünün aslında buzdağının su üstünde kalan parçası gibi olduğunu, uluslararası ilişkiler alanındaki olguların görünen yönleriyle kalıcı sonuçlara ulaşmanın çok zor olduğunu, analiz edilen parçaların sistematik bir bütün halinde yorumlanabilmesi ve bu bütünden tekrar anlamlı parçalara dönülebilmesi gerektiğini, bunun yanında analiz sürecinde mikro düzeylere inildikçe sistematik bütünden kopan ya da tersine sistematik bütüne doğru yöneldikçe reel mikro alanları ihmal etmeye başlayan yaklaşımların da teori-olgu ilişkisini kurmakta oldukça zorlanacağını ifade etmektedir.³⁹³

Böylesine bir bakış açısı ile Türkiye'nin uluslararası konumunu irdeleyen ve neticeler elde etmeye çalışan ve bunlar üzerinden de yönlendirme aşamasına geçme gayreti gösteren Davutoğlu, stratejik teorileri kalıcı kılacak temel unsurlar olarak tasvir, açıklama ve anlama düzlemlerindeki nesnellik ile anlamlandırma ve yönlendirme düzlemlerindeki öznellik arasında sağlıklı bir irtibat kurabilmeyi ve inceleme nesnesi olarak merkeze alınan ülkenin/toplumun sabit verileri olan tarihini ve coğrafyasını çift yönlü bir derinlik ile incelemeyi ön plana çıkarmaktadır.³⁹⁴ Sadece Türkiye'yi odak alan çalışmalarında değil neredeyse tüm çalışmalarında başat aktör konumundaki tarih ve coğrafya vurgusu Davutoğlu'nun fikrî serüveninin mihenk taşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ele alınan yapı veya fail her ne kadar devlet/ülke/toplum olsa da geliştirilmeye çalışılacak analiz insan faktörü üzerinden bir betimlemeyle de izaha çalışılabilir. Zîra bir danışanının mevcut ve danışma safhasından sonraki haline dair çıkarımlarda bulunmak isteyen bir psikiyatr, danışanın tarihini, en klasik tâbiri ile çocukluğunu irdelemeksizin adım atmamakta, gerek çocukluk dönemini bir zaman kesiti olarak (tarih) gerekse de çocukluğun geçtiği sosyal çevreyi mekân kesiti olarak (coğrafya) ele alıp inceledikten sonra şimdiye ve geleceğe dair tespit ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Odak noktası ve çalışma alanı bizâtihi insan ve aslında o insanın özü niteliğindeki ruhî yapısı olan psikiyatr, Davutoğlu'nun sosyal bilimler için kademelendirmiş olduğu temel boyutlar üzerinden bir netice elde etmeye çalışmakta ve bunu da yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi danışanının ruh halini belirleme noktasında tasvir, anlama ve açıklama boyutları ile nesnel, anlamlandırma ve yönlendirme boyutları ile de öznel düzlemler arasında sağlıklı bir irtibat kurarak yapmaya çalışmaktadır. Böylesi bir yöntem izlemeyen psikiyatrin, danışanının ruhuna/özüne ve bu ruhun/özün şekil verdiği yaşamına dair herhangi bir çıkarımda bulunması imkânsız değilse bile danışanın kendisine yaptığı müracaatı anlamsız kılacak nitelikte anlık ve şeklî çözümler

³⁹³ Davutoğlu, A., 2004, 5.

³⁹⁴ Davutoğlu, A., 2004, 551.

sunacak bir tutum sergilemesi de kaçınılmaz olacaktır. Psikiyatrin sadece bir danışana/insana yönelik sergilediği tutum ile bilim ve fikir insanların insanlardan müteşekkil devlet/ülke/toplum yapılarına yönelik sergilenecek tutumu arasında usûl ve esas yönünden çok büyük farklılıklar olmamakla birlikte öz itibariyle benzerlikler ağır basmaktadır. Çalışma içerisinde sıkça zikredildiği üzere Davutoğlu'nun insan ve zihniyeti odak alan yaklaşımı, insanın şimdiki zamanda elinde sabit olarak bulunan tarih ve coğrafya unsurlarını statik bir görüntüden uzak, akıl ve irade ile dinamik bir süreç içerisinde nesnellik penceresinden ele alarak öznel bir değerlendirmeye tâbi tutmasını salık vermektedir.

4.3. Stratejik Derinlik ve Güç Unsurları

Türk Dış Politikası'nı ve dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası konumunu tayin etme gayreti içerisinde bulunan Davutoğlu bu politikanın ham maddeleri ve ülkenin uluslararası konumunun sacayakları olarak sahip olunan verileri belirli bir sınıflandırma çerçevesinde ele alıp analizini bu temeller üzerine inşa etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde detayları ile birlikte ifade edildiği üzere bir ülkenin dış politikasının belirlenmesi aşamasında sahip olduğu güç ve bu gücü meydana getiren unsurlar önemli bir yer işgal etmektedir. Davutoğlu da bu güç unsurlarını Antik dönemden Soğuk Savaş sonrası döneme kadar uzanan bir çerçeve içerisinde yaşanan gelişmeleri de dikkate alarak sabit ve potansiyel veriler şeklindeki bir tasnifle açıklamaktadır. Yukarıda ifade edilen tarih ve coğrafya unsurları ile birlikte nüfus ve kültürün sabit verileri, ekonomik kapasite, teknolojik kapasite ve askerî kapasitenin de potansiyel verileri oluşturduğunu ifade eden Davutoğlu güç formülasyonunu sadece bunların toplamından ibaret kılmayıp bu unsurların toplamına çarpan etkisi ile tesir eden stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî iradeyi de ekleyerek güç formülünü bu şekilde tanımlamaktadır.³⁹⁵ Aslında bu formülasyon Davutoğlu'nun zihnindeki insanı/insan aklını önceleyerek olayları şekillendiren, anlamlandıran ve nihayetinde yönlendiren şematik yapının tezahürü niteliğini taşımaktadır. Zîra bir tarafta sabit olarak duran, değiştirilmesi zor olan veriler diğer tarafta değiştirilmesi imkânı bulunan veriler sıralanmakta ve bunlar sadece toplanmakta iken bu verilerin insanlar/olaylar/durumlar/şeyler üzerinde sebep olabileceği etki düzeyini tayin etme aşamasında tamamen insan odaklı/insana bağımlı bir şekilde değişiklik arz edebilecek niteliği haiz zihniyet, planlama ve irade kelimelerini barındıran bir çarpan etkisi

³⁹⁵ Davutoğlu, A., 2004, 17.

kavramsallaştırması ortaya çıkmaktadır. Tüm ülkeler için geçerli olabilecek bu formülasyonu Davutoğlu, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan değişim karşısında Türkiye'nin uluslararası konumunu belirleme noktasındaki hareket kapasitesinin metodolojik zemini olarak inşa etmektedir. Bu tarz güç tanımlamalarını/formülasyonlarını özellikle Realizm akımı taraftarlarının ele alıp incelemiş olması sadece 'güç' kavramı ile değil genel bir bakış açısı üzerinden Davutoğlu'nun kendisinin de Realizm saflarında yer tuttuğuna dair yorumlara sebep olmuştur.³⁹⁶ Fakat gerek Stratejik Derinlik isimli kitabında bu formülü açıklamasından önceki ve sonraki sayfalarda gerekse de diğer çalışmalarında Realizm akımında kendisine çok da yer bulamayan 'değer' kavramı ve bu kavram ile devletlerin elde etmeye çalıştığı 'güç' arasında sağlam bir bağ kurma gayretini kadim kültürlerden itibaren belirli bir çerçeve içerisinde analiz etmesi bu tarz yorumların Davutoğlu nezdinde tam bir karşılık bulmasına engel olmaktadır. Değer ile güç kavramları arasında var olan bağ ile ilgili kadim kültürlerden yola çıkan Davutoğlu, Batılı siyaset filozoflarının inşa ettiği ve günümüzdeki teorilerin de kökenini oluşturan Batılı paradigmanın siyasî olarak bazı esaslı ideallerin gerçekleştirilmesine yönelmekten ziyade hâlihazırdaki durumun doğal mekanizmasını anlamaya meylettiğini ifade ederek mevcut sosyo-politik sistemlerin de bu durumun uygulama alanlarından ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁹⁷ Rasyonel davranışlar üzerinden başarı odaklı rasyonel mekanizmaların ortaya çıkarılmış olmasının var olan değerlerin üretilmesini sağlamadığını ifade eden Davutoğlu, rasyonel mekanizmaların değerler tarafından yönlendirilmesi halinde sağlıklı bir düzen kurulabileceğini ve insanoğlunun sahip olduğu normatif değerlerle sosyal mekanizmaların irtibatlandırılmaması halinde ise bizâtihi mekanizmanın sorun için bir çare olmadığını vurgulamaktadır.³⁹⁸ Hiç şüphesiz ki Davutoğlu da Realizm akımının ele aldığı konuların esasına dair bir tutum belirlemekte fakat esasa mukaddem olan usûl noktasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş yıllarında iki bloktan birinin içinde kendisine yer bularak pasif bir duruş sergileyen herhangi bir ülkenin reel/gerçek gelişmeler karşısında Realizm akımını benimsemiş herhangi bir dışişleri bakanı Uluslararası İlişkiler literatüründe sıkça karşımıza çıkmaz iken ortaya çıkan reel/gerçek gelişmeleri kendi çıkarları için Realizm teorisi ile sebep-sonuç sarmalı çerçevesinde değer yargılarından

³⁹⁶ Baskın Oran, Stratejik Derinlik kitabını 'tipik bir uluslararası ilişkiler Realist Teori kitabı' olarak nitelendirirken Faruk Yalvaç da benzeri şekilde kitabın 'Realist, devlet-merkezci bir jeo-politik uluslararası kavramsallaştırmasına dayandığını' iddia etmektedir. Oran, B., 2013, s.134-139., Yalvaç, F. (2014). "Stratejik Derinlik mi Hegemonik Derinlik mi? Türkiye'nin Dünya Sistemindeki Konumunun Eleştirel Gerçekçi Bir Analizi". (Çev. A. Aslan). T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). **Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**. (1. Basım). Küre Yayınları, 132.

³⁹⁷ Davutoğlu, A., 2018a, 164-165.

³⁹⁸ Davutoğlu, A., 2012a, 8-9. ve 88.

uzak bir şekilde yöneten ABD'nin, sadece 4 yıl Dışışleri Bakanlığı (1973-1977), 6 yıl da (1969-1975) Ulusal Güvenlik Danışmanlığı görevini yapmış olmasına rağmen adından sık sık söz edilen bir bürokratı olan Dışışleri Bakanı Henry Kissinger ile Davutoğlu benzetmesi yapılması aslında Davutoğlu'nun Realist bir kimliğe sahip olduğunu iddia edenler için aktör analizi penceresinden bir dayanak noktası oluşturmuştur. Söz konusu değerlendirmenin ilk faillerinden birinin yine Kissinger ile aynı ülke vatandaşı ve aynı ülke bürokratı olmasının yanı sıra aynı söylem ve eylem dünyasından olması bu tarz bir yaklaşım sergilemesinin maddî dayanaklarına esas teşkil edebilir.³⁹⁹ Maddî gerekçeleri bu ifadeler olmasına rağmen fikrî gerekçeler noktasında bir ayırım yaşandığı bizzat iddiaların muhâtabı olan Davutoğlu tarafından da 'Kissinger'ın sadece reel politikaya inanan kendisinin ise uluslararası ilişkilerde reel politikalar kadar ilkeler ve ideallere de inandığı' şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰⁰ Bir uluslararası ilişkiler çalışması olarak kaleme alınan Stratejik Derinlik kitabında Davutoğlu, çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere kendisini herhangi bir uluslararası ilişkiler kuramına bağlı/bağımlı hissetmemekte, inşa etmeye çalıştığı fikrî ve akabindeki iradî yapıyı bu tarz kuramlarla komşuluk ilişkisi içerisinde âzâde kılmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkilerin temel yapılarını/dinamiklerini tek başına tespit edemeyen, açıklayamayan veya anlayamayan teorilerle bezelen uluslararası ilişkiler disiplininin; Batı ve Batı-dışı bakış açılarını bir araya getiren küresel bir disiplin olmaktan çok Batı-güdümlü bir disiplin olması dolayısıyla eleştirildiği uluslararası bir ortamda söz konusu teorilerin sadece açıklamak ve tahmin yürütmekle kalmayıp insanoğlunun en uygun siyasî davranış tarzının ne olacağı ile ilgili 'eyleme ve siyasî sürece müdahil olma' haline dair etik ve pratik ufuk çerçevesinde çıkarımlarda bulunması gerektiği ve nihayetinde uluslararası ilişkilerin herhangi bir boyutuna yönelik iyi bir açıklama sunduğuna inanan birisinin yapması gereken ilk eylemin farklı teorilerle temasa geçmek olduğundan hareketle⁴⁰¹ Davutoğlu'nun Realizm ve sadece uluslararası ilişkiler alanı ile ilgili olmayanlar da dâhil olmak üzere diğer teorilerle teması bu kapsamda değerlendirilebilir.

³⁹⁹ Söz konusu ifadeyi 2008 yılı Ekim ayında Brookings Enstitüsü'nde "Turkey, the Region and U.S.-Turkey Relations: Assessing the Challenges and Prospects" başlığı ile gerçekleştirilen bir programda Mark Parris söylemiştir. Kanat, K. B. (2010). "Ak Party's Foreign Policy: Is Turkey Turning Away from the West?". *Insight Turkey*, 12 (1), 218. Parris, 1997-2000 yılları arasında ABD'nin Ankara büyükelçiliği görevini yürütmesinin yanı sıra 1982-85 yılları arasında Moskova'da, 1989-92 yılları arasında da Tel Aviv'de görev yapmış ve bölge dillerine hâkim deneyimli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁰⁰ Zengin, G., 2010, 57.

⁴⁰¹ Burchill, S., Linklater, A. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (3. Baskı). (Çev. M. Ağcan, A. Aslan). Küre Yayınları, 44-46.

İnsanoğlunun varlığından itibaren içinde yaşadığı en küçük toplum biriminden en kapsamlı topluluğa kadar kurmaya çalıştığı düzenlerin/mekanizmaların bir ahenk içerisinde bizzat insan ile irtibatlı olmasından ve insanî değerlere içkin olmasından hareketle sosyo-politik oluşumlara dair reel-politik unsurların ‘değer’ boyutundan bağımsız olmaması gerektiğini vurgulayan Davutoğlu, kurduğu güç formülasyonu içerisinde sabit ve potansiyel verilerin yanına bizzat insan tarafından hayata geçirilen stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî irade kavramlarını çok daha büyük etkiye mazhar bir şekilde çarpan etkisi ile konumlandırmaktadır. Davutoğlu böylesi bir tanımlama ile sabit ve potansiyel verileri değersizleştirmekten ziyade sağlıklı bir zemin üzerinde insan unsuru ile birlikte stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî irade oluşumunun sabit ve potansiyel verileri zayıf olan bir ülkeye kendi potansiyelinin üzerinde bir güç imkânı verebileceğini, tutarsız bir stratejik planlama ve zayıf bir siyasî iradenin ise sabit ve potansiyel verileri güçlü olan bir ülkenin kendi ölçeğinden daha düşük seviyelerde bir güç denkleminde sahip olmasına yol açabileceğini belirtmektedir.⁴⁰² Bu değerlendirmelerini sadece Osmanlı/Türkiye siyasî tarihinden değil dünya siyasî tarihinden bazı kısa örnekler ile detaylandıran Davutoğlu’nun bu teorik yaklaşımının pratiğe yansımış hali için Paul Kennedy’nin herhangi bir tasnif içermeyen ve teorik düzlemde hareket etmek yerine var olanı ele alarak olayları analiz ettiği ‘Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri’ isimli, muadillerinden oldukça kapsamlı ve farklı çalışması emsal teşkil edebilir. Gerek Kennedy’nin gerekse Davutoğlu’nun vurguladığı hususlar farklı adlandırmalar altında da olsa ortak bir neticeye ulaşmakta ve bir devletin diğerleri karşısındaki uluslararası konumunu tayin noktasındaki en önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Davutoğlu bu konum tayin etme fiili için farklı insanların farklı fikirleri ile tecessüm eden devlet gibi soyut bir yapıyı fail olarak ele almaktan ziyade bu yapıyı ortaya çıkaran insan unsurunu odak noktası olarak tespit etmekte ve buradan hareketle devlet gibi gücün temerküz ettiği insan eli ile oluşturulan mekanizmaları insanî değerlerden bağıni koparmaksızın yine insanların kullanımına sunma gayreti göstermektedir. Bu güç temerküzünün sadece sayısal veriler ile elde edilecek bir çokluktan ibaret olmaması gerektiği Paul Kennedy’nin yukarıda söz edilen eserindeki onlarca örnek üzerinden ibret alınması gereken birer tarihî vesika olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette güç kavramı fiziksel mânâda onu oluşturan ‘şey’lerin toplamından oluşmakta fakat insanı odak alan sosyal bilimlerin doğa/fen/mühendislik gibi bilimlerden farklı olarak bu oluşumun içeriğine dair farklı

⁴⁰² Davutoğlu, A., 2004, 34-35.

yaklaşımlar geliştirme zarureti olduğu da insanlığın geçirmiş olduğu tarihî serüven içerisindeki örnekleri ile bizi yönlendirmektedir.⁴⁰³ Temelde bazı farklılıkların varlığı, ortaya çıkan sonuçlar ile birlikte bize farklı zeminler üzerinde aynı yapıların inşa edilemezliğine dair ipuçları vermektedir. Çalışmanın kapsamı itibariyle sosyal bilimler içerisindeki uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde gücün, siyasî öznelerin davranışlarını yönlendiren boyutunun yanında onu uygulayan ve ona maruz kalan diğer öznelerin birlikte oluşturduğu bir ilişki ağı içerisinde ele alınabileceği, elde etmeye çalıştığı sonuçların gerçekleşmesi için yapısı itibariyle baskıcı olmaktan ve özgürlüğün önündeki bir engel olmaktan ziyade bizâtihi onun gerçekleşmesi için bir araç olarak kabul görebileceği belirtilebilir.⁴⁰⁴ İşte Davutoğlu'nun güç unsurları olarak sıraladığı unsurlar güç elde etmek isteyenlerin hangi temel üzerinden hangi parametreleri dikkate alarak hareket etmeleri gerektiğine dair bir yol haritası çizmektedir.

4.3.1. Coğrafya

Ülkelerin mevcut parametreler içinde kısa ve orta vadede kendi iradeleriyle değiştirmelerinin mümkün olmadığı unsurlar olarak adlandırdığı sabit veriler olarak coğrafya, tarih, nüfus ve kültürü sıralayan Davutoğlu, bu unsurların ülkelerin güç denklemindeki ağırlıklarının değişmez olduğu anlamına gelmediğini aksine değişen uluslararası konjonktürün bu sabit unsurların ülkelerin güç dengeleri içindeki özgül ağırlıklarının değişime uğramasına yol açtığını belirtmektedir.⁴⁰⁵ Coğrafyanın tek başına sahip olduğu 'en zor değiştirilebilir' sıfatı sadece Davutoğlu nezdinde değil uluslararası ilişkiler alanında fikir yürütenler nezdinde de coğrafyayı değerlendirmelerin içindeki ağırlığı ile ön plana çıkarmaktadır. Nitekim jeo-politik/jeo-politika kavramsallaştırması ve bu kavramsallaştırma üzerine yazılmış külliyat tek başına coğrafyanın sahip olduğu ağırlığı gözler önüne sermektedir. İşte Davutoğlu'nun vurgulamak istediği nokta da değiştirilemez özelliği karşısında sahip olduğu önem dolayısıyla coğrafyanın bir ülkenin uluslararası konumunu tayin etme noktasındaki kıymetlendirilme derecesine göre değişiklik arz eden göreceliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim coğrafyanın sağlamış olduğu bir kazanım olarak değerlendirilebilecek yer altı ve yer üstü kaynaklarının o coğrafya

⁴⁰³ Bilimler arasında neyin/kimin 'bilimsel' olduğuna ve böylelikle hangisinin/kimin otorite olduğuna dair oluşturulan birbirinden oldukça farklı ölçütler ile geliştirilen tartışma ortamı ezel-ebed bir mukayese alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu hakkında ilgili bir bölüm için bakınız: Demir, Ö., 2007, 9-24.

⁴⁰⁴ Tanrısever, O. (2012). "Güç". A. Eralp. (Derleyen). *Devlet ve Ötesi*. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 70-71.

⁴⁰⁵ Davutoğlu, A., 2004, 17.

üzerindeki yönetim yetkisini elinde bulunduranlar tarafından nasıl değerlendirilebildiğine göre bu kazanımların derecesi farklılık arz edebilmektedir. Diğer taraftan yine coğrafyanın sebep olduğu olumsuz durumlara karşı yöneticilerin geliştirdiği tutum/davranış/politika bu olumsuzlukların zamanla olumluya dönüşmesine veya en azından belli bir oranda iyileştirilmesine de imkân verebilmektedir. İlk duruma örnek olarak dünyanın kanıtlanmış en büyük petrol rezervine sahip ülkesi Venezuela'nın içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullara rağmen rezerv sıralamasında daha aşağılarda bulunan diğer bazı ülkelerin coğrafyanın kendilerine sunmuş olduğu bu imkân aracılığıyla daha iyi bir yönetim sergileyerek avantajlı bir konum edindiklerini söyleyebiliriz. İkinci duruma örnek olarak ise Afrika kıtasında içilebilir temiz su/tatlı su kaynakları olmayan ülkelerin su temininde yaşadıkları zorlukları aşma noktasında başarıyı elde edememelerine rağmen aynı dertten muzdarip bir ülke olan İsrail'in hem su temîni hem de bu temînin sürekliliği noktasında bilimsel, teknolojik ve siyasî imkânlarını ileri safhada kullanan bir politika takip etmesi gösterilebilir. Sadece yer altı ve yer üstü kaynakları ile sınırlandırılmayacak bir niteliğe sahip olan coğrafya, varlığına zemin sağladığı toplumun coğrafyayı ele alış biçimine göre söz konusu toplumun idarî yapısını oluşturan mekanizmanın uluslararası konumunun tayini noktasında bir değerlendirme farklılığını da beraberinde getirmektedir. Yerküre üzerinde bulunduğu konumunun kendisine sunduğu olumlu durumlar kadar söz konusu konumun sebep olduğu olumsuz şartların da varlığı ülkelerin şimdiki ve gelecekteki hallerinin belirlenmesi için üretilecek politikalara doğrudan tesir edebilmektedir. Avrupa kıtasında İngiltere-Almanya, Asya kıtasında Japonya-Çin, Afrika kıtasında Mısır-Madagaskar ve Amerika kıtasında ABD-Dominik Cumhuriyeti şeklinde verilebilecek örnekler söz konusu ülkelerin siyasî tarihlerine coğrafyanın tesirini ortaya koymaktadır. Bu ülkelerden birbirleri ile sınır komşusu olmaları dolayısıyla yoğun ekonomik, kültürel, tarihî, sosyal, insanî ilişkileri bulunanlar bulunmayanlara nazaran daha karmaşık ve bu yüzden daha dikkatli bir süreç yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum ise hiç şüphesiz coğrafyanın sebep olduğu bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Davutoğlu'nun yaklaşımına göre de coğrafyanın birer egemenlik nesnesine dönüştürülerek devletler arasında bölüşülmesi ve bölüşümün bir uluslararası hukuk normu halini alan sınır kavramı ile resmiyet kazanmasına rağmen bir siyasî topluluğun sahip olduğu kültürel ve tarihî birikimi ile desteklenmiş olan jeo-politik hat/ön-hat kavramı onların merkezî alanlarından hukukî sınırlarını aşarak stratejik bir kademelendirme ile güç merkezi oluşturmaya çalışmaları

neticesinde bir jeo-politik çatışmayı beraberinde getirebilmektedir.⁴⁰⁶ Yukarıda örnekleri verilen ülkeler gibi merkezî alanları ile jeo-politik hatları/ön-hatları ve hukukî sınırları arasında tabîî bir uyum ve dış dünya ile bir ayırım çizgisi bulunanlar ile bulunmayanlar arasında bu çatışmanın yoğunluğu da farklılık gösterebilmektedir.⁴⁰⁷ Bu yaklaşım aslında çalışmanın çeşitli yerlerinde de vurgulandığı üzere Davutoğlu'nun Westphalia düzeni sonrası oluşturulan ulus-devlet temelli uluslararası ilişkiler yapısına karşı yıkıcı değil ama eleştirel bakışının farklı bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlu yeryüzünde yaşayan diğer canlı varlıklardan farklı olarak kendisi için çizilmiş sınırları bilinçli bir şekilde aşarak yeni alanlara ulaşabilmeyi her daim tahayyül edebilmektedir. Bu tahayyülün; insanın biyolojik varlığı, bu biyolojik varlığın bulunduğu fizikî mekân ve içinde yaşadığı zaman dilimi şeklinde 3 ana sınırlamaya maruz kaldığını belirten Davutoğlu, insanoğlunun bu sınırlamalar karşısındaki fizikî kapasitesi(zliği)yle bunları aşabilme gayretinin başarı oranını konjonktürü anlayabilme, bu konjonktüre hitap edebilme ve nihayetinde konjonktüre nüfuz edebilme kabiliyetinin belirleyeceğini ifade etmektedir.⁴⁰⁸ İnsanoğlunu fizikî mekânın sınırları olarak gördüğü okyanusları, çölleri aşmaya sevk eden temel âmilin de gözle görünen fizikî mekân varlığının ötesini tahayyül etmek olduğunu ifade eden Davutoğlu bu noktada insanın bir toprak parçası üzerindeki zâhirî siyasî hâkimiyetinin sadece mekân üzerindeki kontrol gücüne bağlı olmadığını, gerçekleşen/gerçekleştirilecek yeni bir zihniyet inşasının düşünce, edebiyat, sanat ve mimarî gibi çeşitli alanlarda tutarlılık ve süreklilik asgarî şartları üzerinden tecessüm eden eserler ile vuku bulan ortak bir zihniyet, kültür ve hayat iklimine de bağlı olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁹ İşte bu durum insanların toplamından ibaret olan toplumların coğrafya/mekân üzerindeki hâkimiyetlerinin içerik ve kapsamı noktasında önemli kapılar aralamaktadır. Zîra sadece günümüz değil geçmişten itibaren toplumlar arasındaki çatışmaları, büyük çoğunluğu sahip olduğu coğrafya temelli hâkimiyet alanını sadece gücü temel alan bir yaklaşım ile genişletmek isteyenler ile hâkimiyet alanları dışındaki farklı coğrafyaların sunduğu farklı kazanımları sadece kendi lehlerine kullanmak isteyenlerin ve coğrafya üzerindeki siyasî hâkimiyeti elinde bulunduranlara karşı onlar ile aynı gerekçeyi (devlet/ulus-devlet) kullanarak kendilerine yeni bir coğrafi hâkimiyet alanı yaratmanın derdine düşenlerin sebep olduğu çatışmalar şeklinde ifade etmek çok da yanlış

⁴⁰⁶ Davutoğlu, A., 2004, 18-20.

⁴⁰⁷ Davutoğlu, A., 2004, 20-21.

⁴⁰⁸ Davutoğlu, A., 2018b, 130-132.

⁴⁰⁹ Davutoğlu, A., 2018b, 131-135.

olmayacaktır. Coğrafyanın sahip olduğu ‘en zor değiştirilebilir’ sıfatı dolayısıyla yakın irtibat halinde olan toplumların sahip oldukları ilişkinin boyutu, kapsamı ve bunların yoğunluk derecesi birbirlerine karşı geliştirdikleri tutum/davranış/politika üzerinden kendi egemenlik alanlarına yapmaları muhtemel karşılıklı müdahaleler nezdinde çatışma ihtimalini de içinde barındırmaktadır. Bu çatışmanın bir ‘ihtimal’ olması Realist bir bakış açısı üzerinden insanın ve dolaylı yoldan insan eli ile icat edilmiş olan siyasî mekanizmaların sahip olduğu iddia edilen olumsuz içgüdüsel niteliklerle birlikte değerlendirilmeye tâbi tutulduğu vakit ‘ihtimal’den ziyade bir ‘mecburiyet’ haline dönüşmekte fakat başka bir bakış açısı ile mekanik yapıdan uzak bir şekilde insanî değerler üzerinden değerlendirildiği vakit ise bir ‘iş birliği’ne dönüşebilmektedir. Birinci sırada ifade edilen ‘mecburiyet’ halinin her iki tarafa/araflara zarar verme ihtimali bir ihtimalden ziyade ayrı bir mecburiyet oluşturuyor iken ikinci sırada ifade edilen ‘iş birliği’ halinin ise her iki tarafa/araflara fayda sunma ihtimali ise bir ihtimalden ziyade yeni, başka ve olumlu bir ‘mecburiyet’ haline dönüşmektedir. Bu ikilem şüphesiz insanoğlunun coğrafyaya bakış açısı ve dokunuşu ile farklılık arz etmektedir. Hüküm sürdükleri coğrafyayı çatışmanın gerekçesi olmaktan uzaklaştıran, onu iş birliğinin temeli olarak kabul eden toplumlar tarih boyunca uzun soluklu barış ve refah ortamını tesis edebilmişlerdir. Aksi şekilde davranış sergileyenler ise sürekli bir çatışma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. İnsanoğlunun kendi varlığını coğrafyadan ayırıştırıp ona hâkim olma güdüsünden hareketle karşılıklı ilişkisini bir özne-nesne düzlemine indirgemiş olması tarihî vakıalarda da görülmektedir. Bunun en güzel örnkelerinden biri yenilgiye uğramasının ardından topraklarını kendilerine satmalarını isteyen Amerikalı yetkililere 1854 yılında yazdığı mektuptaki ifadelerine istinaden Kızılderili Şefi Seattle nezdinde yukarıda ifade edilen coğrafyaya bakış açısı ve dokunuşu noktasındaki farklılığın tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Washington’daki Büyük Şef bizim topraklarımızı satın almak istediğini bildirmektedir. (...) Gökyüzünü ve toprağın sıcaklığını nasıl satabilir veya satın alabilirsiniz? Havanın serinliğine, suyun parıltısına biz sahip değilsek, siz onları nasıl satın alabilirsiniz? Yeryüzünün her parçası bizim için kutsaldır. Biz yeryüzünün bir parçasıyız; o da bizim bir parçamız. Güzel kokulu çiçekler bizim kız kardeşimizdir, geyik, at ve kartal bizim erkek kardeşlerimizdir. (...) bütün bunlar aynı ailenin üyeleridir. Dolayısıyla Washington’daki Büyük Şef topraklarımızı satın almak isterken, bizim gücümüzün ötesinde bir şey talep etmektedir. Biz beyaz adamın bizim yollarımızı anlamadığının farkındayız. Onun için her toprak parçası bir diğerinin aynısıdır. (...)

Toprak onun kardeşi değil, düşmanıdır. O, annesi olan toprağı, kardeşi olan gökyüzünü alınıp satılacak, yağmalanacak bir nesne gibi görmektedir. Onun iştahı toprağı yiyip bitirecek ve geride sadece bir çöl kalacaktır. Beyaz adamın şehrinde bahardaki yaprağın ve böceklerin kanat hışırtılarını dinleyebilecek sakin bir yer yoktur. Toprak insana ait değildir, insan toprağa aittir. Her şey bir aileyi bağlayan kanlar gibi birbirine bağlanmıştır.''⁴¹⁰

İşte bu noktada Davutoğlu da insanların coğrafya üzerinden sahip oldukları konumlarını birbirleri ile çatışmak için değil o coğrafyaların faydalarından hep birlikte istifade edebilmek için bir varoluş ilişkisi içinde ele almaktadır. Burada Davutoğlu'nun coğrafyaya karşı yaklaşımının, insanoğlunun ona tamamen egemen olması sâikinden değil birlikte bir yaşam inşa etme temelinden hareketle eşit bir varoluş düzleminde şekillendiği anlaşılmaktadır. Coğrafya ile olan bağı/ilişkiyi yukarıda verilen Kızılderili şefinin 'beyaz adama' yazdığı mektup, sarı çiçek ile konuşan Yunus Emre'nin bakış açısı ve Aşık Veysel'in kara toprağı 'sâdik yârî' olarak telakkî eden yaklaşımı içerisinde mezceden Davutoğlu'nun, kadîm kültüre işaret eden bu bakış açıları üzerinden coğrafyayı hükmedilmesi gereken bir nesne olarak değil insanoğlu ile birlikte var edilen ve kendisinden dostça istifade edilmesi gereken bir unsur olarak kabul ettiği ve bu yaklaşımın insanların kendilerini yönetmek için yine kendileri tarafından üretmiş oldukları siyasî, ekonomik, sosyal vb. yapılara da sirayet etmesi gerektiğine inandığı anlaşılmaktadır.⁴¹¹ Bu inancının karşısına tarihî süreç içerisinde gelişen Newton'un mekanik fizik yaklaşımını, Darwin'in biyolojik yaklaşımını ve buradan kaynağını alan Sosyal Darwinizm ve nihayetinde Lebensraum (hayat alanı) kavramını konumlandıran Davutoğlu tüm bu yaklaşımların insanoğlunun kendi var oluşunu güvenlik altına almak ve özgürlüğünü muhâfaza etmek gibi ulvî amaçlardan ziyade yeryüzündeki bir grup insanın bu minvaldeki arayışlarının diğerlerinin arayışları ile rekabet halinde olduğu güç eksenli bir bakış açısını doğurduğunu vurgulamaktadır.⁴¹² Yine bu bir grup insanın coğrafya üzerindeki kullanım hakkının diğerlerinden daha fazla olduğu şeklinde ortaya çıkan yanlış kanaat sebebiyle sömürgeci siyasî yayılmanın zihnî temellerinin ortaya çıktığını belirten Davutoğlu, daha ileri düzeyde coğrafya üzerinde kullanım sınırı tanımayan mutlak bir mülkiyet zihniyetinin bir temel hak olarak yaygınlaşması sonucunda ise coğrafyanın ciddi

⁴¹⁰ Davutoğlu, A., 2018b, 60-61.

⁴¹¹ Davutoğlu, A., 2018b, 61-62.

⁴¹² Davutoğlu, A. (2000). 'Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti ve Hristiyanlık'. **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 5 (9), s.14.

şekilde tahrip edilmesi sürecinin zihnî temelinin de inşa edildiğini belirtmektedir.⁴¹³ Böylesi bir yaklaşımın zihinlerde tutunmasının ardından süreklilik arz eden bir eyleme dönüşmesi, coğrafyanın insanlar nezdindeki algısal boyutuna dair farklılıkları da tarih boyunca beraberinde getirmiştir. Nitekim yukarıda örneği verilen Kızılderili şefinin coğrafyaya bağımlı yaklaşımı karşısında coğrafyayı, ele geçirilmesi ve ondan tüm kazançların sadece insanın ve daha özelinde sadece belli bir insan grubunun kendi gereksinimlerini elde etmesi gereken bir nesne konumuna dönüştüren ‘beyaz adam’ın torunları, benzerî bir yaklaşımı o mektuptan yıllar sonra da sergileyerek yakın siyasî tarihimizin şekillenmesinde başat aktör konumuna yükselmişler ve sahip oldukları güç üzerinden yeryüzündeki ‘diğerlerinin’ de buna benzer bir tavır takınmaları gerektiğine dair bir ön kabul geliştirmişlerdir. Sahip oldukları zihnî yapı üzerinden teorik düzlem ile benimsedikleri dünya görüşüne uygun bir zeminin de inşa edilmiş olması özellikle coğrafyanın hukukî normlar çerçevesinde ayrı ayrı birer yönetim mekanizmalarına dönüştürülmüş olması ile birlikte bu bakış açılarının coğrafya üzerinden karşılıklı çatışmaya hapsolmalarını da beraberinde getirmektedir. Davutoğlu bu çatışmaların geçmişten itibaren sürdürülen fikriyat üzerine fiiliyata dönüştüğünün idraki ile varlığını da inkâr etmeksizin kendisinin sahip olduğu dünya görüşüne paralel bir şekilde insanların coğrafya ile olan/olması gereken ilişkisine dair inancına paralel alternatif kavramsallaştırmalar ortaya koymaktadır. Bu inancını da yukarıda bahsedilen jeo-politik hatlar/ön hatlar ile hukukî sınırların arasındaki farklılaşmanın yoğunlaştığı bölgelerdeki çok yönlü çatışma potansiyeline rağmen ifade etmektedir. İşte bu çatışma potansiyeli coğrafyanın o topluma sunduğu imkânlar ve imkânsızlıklara göre değişiklik arz edebilmektedir. Mesela Avrupa kıtasının ortasında yer alan ve dünya siyasî tarihinin önemli aktörleri ile doğrudan temas halinde bulunan Almanya’nın kendisini konumlandığı pozisyon neticesinde sahip olduğu siyasî, askerî, ekonomik tahayyülü dolayısıyla diğer aktörler ile çatışma potansiyeli ne kadar yüksek ise yüzyıllardır sınır komşusu olmalarına rağmen Türkiye ile İran arasındaki ilişkinin kapsamı da aradaki hukukî sınırdan âzâde bir şekilde, sahip oldukları jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik tutarlılık ve süreklilik çerçevesinde çatışmadan uzak bir profil çizmektedir.⁴¹⁴ Bu noktada ülkelerin coğrafyaları üzerinden her daim çatışma gerekçesine sahip olacakları gibi bir durumun genel kabul gören bir yaklaşım olamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim aynı iki ülkenin başka bir ülke ile coğrafyayı temel alarak çatışma yaşaması sadece coğrafya

⁴¹³ Davutoğlu, A., 2018b, 83.

⁴¹⁴ Davutoğlu, A., 2004, 21.

üzerinden gerekçelendirilebilecek boyutu aşan bir hüviyete sahiptir. Türkiye-Irak ve İran-Irak arasında yakın tarihimizde vuku bulan/bulmaya devam eden bazı sorunlar, coğrafyanın bu ülkeler için sebep olduğu olumsuz durumlar olarak nitelendirilse de asıl mesele coğrafya üzerindeki egemenlik hakkının sınırlarını belirleyen hukukî sınırların o coğrafya üzerinde yaşayanların ekonomik, sosyal, kültürel, etnik, dinî vb. bütünlüklerini dikkate almadan hayata geçirilmiş olması gibi sunî gerekçelere de dayanmaktadır. Bu sunî gerekçeler hiç şüphesiz o coğrafya üzerinde yaşayan nüfus unsurunun sahip olduğu tarihî ve kültürel niteliklerin yardımıyla da şekillenmektedir. Zîra coğrafya üzerinde egemen olan her bir unsur coğrafyadan elde edeceği güç temerküzünü iş birliği potasında eriterek, çatışmadan ziyade ortak bir güç unsuruna dönüştürebilir. Nitekim daha evvel de ifade edildiği üzere dünya siyasî tarihi içerisinde bu şekilde bir tutum ile çok geniş coğrafyalar üzerinde egemenlik kuran siyasî yapılar isimlerinin önüne aldıkları ‘pax’ ön eki ile birlikte bizlere örnekler sunmaktadırlar. İşte bu noktada Davutoğlu’nun güç formülasyonu içerisinde sabit veriler olarak ifade ettiği tarih, nüfus ve kültür de toplumun ve hatta daha özelinde o toplumun yöneticilerinin ‘en zor değiştirilebilir’ sıfatına sahip olan coğrafyaya bakışını ve dokunuşunu etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmakta ve yine o toplumun siyasî mekanizmasının güç denklemi içerisinde önemli yer işgal etmektedirler.

4.3.2. Tarih, Kültür ve Nüfus

Davutoğlu kurmuş olduğu güç formülasyonu içerisinde sabit ve potansiyel veriler olarak ifade ettiği unsurlar arasında herhangi bir kademelendirme yapmamakta sadece hepsinin birbirinden kopuk olmayan aksine birbiri ile iç içe geçen unsurlar olduğunu ifade etmektedir. En zor değiştirilebilirlik dolayısıyla coğrafyanın sahip olduğu konum diğer sabit veriler olarak telaffuz edilen tarih, nüfus ve kültür ile doğrudan ilgili bir pozisyonda bulunmaktadır. Coğrafya üzerindeki sürekli hâkimiyet, zaman mefhumu üzerinden o coğrafyanın kendi tarihini oluşturmakta, bu hâkimiyetin failleri olarak çeşitli dayanak noktaları ile kendilerine birlikte bir yaşam inşa eden topluluklar da coğrafyayı etkileyen/kullanan nüfusu meydana getirmekte ve o coğrafya üzerinde belli bir insan grubunun sahip olduğu maddî-manevî değerlerin tutarlılığı ve sürekliliği de kültürün bazen bilinçli bazen de farkına varmadan kendiliğinden zuhur etmesini sağlamaktadır. Düz bir bakış açısı ile bakıldığında insanoğlunun var oluşundan itibaren, sıralanmış olan bu veriler insanın düz bir ilerleme çizgisi içinde olduğu varsayımı ile ‘evvelini ve âhirini’ tayin edebilecek birer güç unsuru olarak kabul edilebilir. Fakat insan eli ile çok zor

değiştirilebilir olsa da coğrafya da dâhil olmak üzere tüm bu veriler ancak insanın kendi öznelliğini odak alarak bir şekle kavuşabilmektedir. Tarihte bir boşluk içerisine değil insanlığın kendinden önce gerçekleştirdiği bilgi birikimi içerisine doğan insan, kendi zaman ve mekân kavramsallaştırması içerisinde bu sürece etkin ve özgün bir katkı sunması halinde öncekilerin türevi niteliğinden uzak bir hüviyet eşliğinde sürecin aslî unsuru haline gelebilmektedir.⁴¹⁵ Bu ‘aslîlik’ hali yukarıda ifade edilen verilerin kendiliğinden meydana gelmeleri hâricinde onların faili konumundaki insanın yapabildikleri ile doğrudan alâkalıdır. Günümüz ulus-devlet kavramsallaştırması içerisinde hukukî açıdan belli bir toprak parçası üzerinde hukukî açıdan vatandaşlık bağı ile bağlı olan insanların yine hukukî açıdan sahip oldukları siyasî yapı gibi tanımlamalar insanın günümüz itibarıyla elde ettiği kazanımları hukuken garanti altına alma ve buradan hareketle kendisine diğerleri karşısında bir güç temin etme imkânı sağlamaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bir boşluk içerisinde doğmayan insanın oluşturduğu bu yapıların tarihî niteliği göz ardı edilemeyecek şekilde önem arz etmektedir. Birlikte yaşam inşası üzerinden elde edilen biçimsel formların birlikte yaşayanların kendilerine, mekânlarına ve kültürlerine yönelik tesirinin boyutu/kapsamı/yoğunluğu hiç tereddütsüz tarih ile yoğrulacaktır. Örneğin Amerika kıtasının keşfinin ardından o coğrafya üzerinde çok daha önceden itibaren zaten yaşamakta olanların, o coğrafyayı onların elinden almak isteyenlerce değer yargılarından uzak bir şekilde yok edilmeleri yine o coğrafyalarda günümüze kadar uzanan bazı sorunların tarihî kökenleri olarak görülmektedir. Coğrafyaya ve onun üzerinde yaşayanlara bakış açısının farklılığı bu zihnî yapının eyleme dönüşmesi gibi yüzyıllara yayılan bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu noktada kendilerinden önceki Aztek medeniyetinin başkentini 1521 yılında topyekûn imha etmelerinin ardından aynı mekân üzerinde 1524 yılında Mexico City isminde yeniden bir şehir inşa eden İspanyolların elde ettikleri bu kudret/güç 8. yüzyılda Tarık bin Ziyad liderliğinde ele geçirilen İber Yarımadası’nda farklı etnik ve dinî unsurlara gösterilen müsâmaha eşliğinde tesis edilen ortak yaşam alanı pratiğine rağmen İspanyollar için dönem itibarıyla sahip oldukları gücün tarihî niteliği noktasında bir sorun kaynağı olarak görülmektedir.⁴¹⁶ İşte bu tarihî nitelik İspanyolların güç denklemlerindeki tarih unsurunun sabit bir verisi olarak 500 yıl sonra bu çalışma içerisinde ifade edildiği gibi bir 500 yıl sonra da yine dillendirilecektir. Bu durum her ne kadar insanî değerlerden uzak mekanik

⁴¹⁵ Davutoğlu, A., 2018b, 98.

⁴¹⁶ Davutoğlu, A., 2018b, 122. ve 71-72.

değerlendirmeler ve yapılanmalar için çok büyük bir anlam ihtiva etmese de sahip olmak istedikleri güç için kurulacak denklem içerisinde olumsuz bir etken olarak varlığını devam ettirecektir. Keza aynı durum tersinden bir bakış açısı ile İber Yarımadası'nda yaklaşık 700 yıl boyunca farklı etnik ve dinî topluluklar üzerinde kuşatıcı bir hâkimiyet tesis eden Endülüs yönetiminin bağlı olduğu medeniyet silsilesinin tarihinde de olumlu bir nitelik olarak tebarüz edecek ve hiç şüphesiz her ikisinin de geçmiş ve geleceğine dair değerlendirmelerinde ilânihâye dikkate alınacaktır.

İnsanın kendi öz varlığı, öz benliği ve kişiliği gibi tanımlayıcı ifadelerin yanında yine insanın kötü, beğenilmeyen, bayağı ve insanî olmayan arzularının merkezi olarak da ifade edilen 'nefs' kelimesinin çoğulu olan nüfus, bu mânâ dikotomisinde olduğu gibi güç elde etme aşamasında da bir ikilemi beraberinde getirebilmektedir. Yukarıda açıklama gayreti gösterilen coğrafya-tarih (mekân-zaman) düzlemini anlamlı veya anlamsız, değerli veya değersiz gibi sıfatlarla bezeyecek olan, işte bu nefis sahiplerinin oluşturduğu topluluk olan nüfusun nitelikleri olacaktır. Dünya siyasî tarihi ele alındığında gücün elde edilmesi aşamasında nüfusun niteliğinin yanında niceliğinin de değerlendirmelerde ön plana çıktığı örnekler olmakla birlikte niteliksiz bir nicelik sadece 'şey'lerin toplamından ibaret sayısal bir çokluk meydana getirmektedir. Bu noktada nüfusun niteliğinin yine niceliksel kıstaslar ile doldurulan bir yapı olmasından ziyade daha nitel özellikleri haiz bir hüviyet kazanması söz konusu güç denkleminin neticesinin değişiminde önemli rol oynamaktadır. Davutoğlu'nun güç formülasyonunda da insan/nüfus unsuru sahip olduğu nitelikleri itibariyle sabit veriler içerisinde toplam etkisine mazhar iken zihniyet, planlama ve irade fiillerinin faili olarak da çarpan etkisine mazhar olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında nüfus yani insan, Davutoğlu'nun diğer tüm yaklaşımlarında da olduğu gibi bu güç formülasyonunda da en ön planda bulunan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Birer sabit veri olarak ifade edilen tarih ve coğrafyanın değiştirilmesi noktasında zayıflık içinde olan insan unsuru, bu iki unsura yeni ve ufuk açıcı anlamlar kazandırarak sürece müdahil olma imkânına sahip iken potansiyel veriler olarak ifade edilen ekonomik, teknolojik ve askerî kapasite noktasında ise bu potansiyel veriler doğrudan bir sabit veri olan insana/nüfusa bağımlı bir değişken sıfatına sahip olarak bizzat insan/nüfus tarafından şekillendirilmektedir.⁴¹⁷ Bu çerçeveden hareketle yapmış olduğu tüm değerlendirmeler ve analizlerde insanı merkez alan bir tutum belirleyen Davutoğlu güç gibi soyut bir kavramın vücut bulması aşamasında birden çok unsuru etkileyen, etkilemekle de kalmayan doğrudan

⁴¹⁷ Davutoğlu, A., 2004, 35-36.

şekillendiren ana fail olarak insanı/nüfusu tayin etmekte ve onun niteliklerinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu durumu örneklendirmek adına bir taraftan insan unsurunun donanımsızlığı ile sahip oldukları ekonomik hammadde kaynaklarına rağmen bu potansiyeli bir stratejik güç haline dönüştüremeyen Ortadoğu ülkeleri karşımıza çıkmaktayken uzun süre aynı coğrafya üzerinde ve tarih içerisinde hayat bulan Almanların veya Japonların kurdukları yönetim mekanizmalarını ve dolayısıyla kendi varlıklarını farklı tarih aralıklarında kaliteli insan unsuru eşliğinde çok daha güçlü kılabilirdikleri de diğer taraftan aksi birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁸

Nüfusun niteliğini tayin noktasında sahip olunan eğitim sisteminin yapısı, kapsamı, yoğunluğu, verimliliği ve belki de en önemlisi kaynağı, o eğitimi alanlar açısından içinde bulundukları nüfusun geleceğini şekillendiren temel hususlar olarak kabul görmektedir. Günümüz dünyasında ‘güçlü’ olarak addedilen devletler bu güçlerine doğru olan yolculuklarında çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edilen ‘insanî bilgi’den ‘bilgi insanı’na doğru evrilmiş ve bilginin mahiyeti noktasında farklı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Hâlbuki hep var olanı bilme dürtüsünden ulaşılan bilgi merhalesi, bu bilme fiilinin faili olan tüm insanlık için kullanılmamış, bilgiye daha çok sahip olan insan tamamen insan üretimi olan bilgiyi, insanî vafından uzaklaştırarak kendisini bilgi ile donanmış ama insandan uzaklaşmış bir bilgi insanına dönüştürmüştür. Bu noktada insanlıktan uzaklaşmış bilgi daha çok mekanikleşmiş, daha önceki bilgileri yok hükmünde kabul etmiş, hep düz bir ilerleme çizgisi içerisinde önceliği yeniye, noksanlığı da geçmişe/eskiye hasretmiştir. İşte bu durum belirli bir coğrafya üzerinde belli bir zaman aralığında (tarih) var olan nüfusun gerek o coğrafya ve tarih için gerekse de tüm yerküre ve insanlık için ‘şimdi’ elde ettiği bilgi ile şekillenmesi gerektiğine dair zorlayıcı bir ön kabulü beraberinde getirmiştir. Bu durum o nüfusu diğerleri karşısında zâhirî açıdan öne çıkarmış, güçlü kılmış fakat o gücün devamlılığı için de gerekli görüldüğü anlarda insanî bilgiden uzaklaşıp bilgi insanına dönüşmeyi mahzurlu görmeyen bir yapı inşa etmiştir. Dünya siyasî tarihi incelendiği vakit elde ettiği bilgiyi hem elde ediş şekli hem içeriği hem de (kendi insanına/tüm insanlığa) uygulanışı bakımından insanî bir çerçevede ele alan nüfusların güç kazanımlarının daha kolay, güç paylaşımlarının daha esnek, güç devamlılıklarının da daha mütemâdî olduğu görülecektir. Bu yüzden günümüz dünyasında güçlü addedilen devletlerin bu güçlerinin bilgi temelli kaynaklarına yönelik somut veriler üzerinden yapılacak değerlendirmeler muhakkak çalışmanın farklı yerlerinde de ifade

⁴¹⁸ Davutoğlu, A., 2004, 36.

edildiği üzere ‘şey’lerin toplamından ibaret olacak fakat o şeylerin içeriğinin niteliği ise bu gücün kalıcılığını, gücün temas ettiklerinin rızalarını ve gücün yayılım alanı kazanabilmesi için esnekliğini belirleyen unsurlar olacaktır.⁴¹⁹

Görüldüğü üzere güç gibi bir kavramın her açıdan ana kaynağından başlamak üzere üzerinde tecessüm ettiği varlık, insan/nüfus olmaktadır. Davutoğlu’nun güç formülasyonu içerisinde sabit bir veri olarak telaffuz ettiği nüfus unsurunun bu bakış açısı ile bazı sıfatlar eşliğinde değerlendirmeye tâbi tutulması nüfusun somut varlığından ziyade soyut yapısını daha anlamlı kılmaktadır. Bu açıyı insan penceresinden ele alan Davutoğlu insanın sahip olduğu melekeler ile nüfusun toplamının sahip olduğu genel yapının paralelliğine dikkat çekmekte, bunu oldukça kapsamlı bir şekilde Alternatif Paradigmalar isimli doktora tez çalışmasından oluşturulan kitap içerisinde detaylandırmakta ve Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasının güç formülasyonu içerisinde neticeye toplam üzerinden etki eden sabit bir veri olarak ele almakta iken genel itibarıyla bilgi temelli sahip olduğu nitelikler üzerinden de çarpan etkisi ile bu formülasyonun içine dâhil etmektedir. Nitekim kendi nüfus yapısı ile paralellik taşımayan bir eğitim sisteminden geçen nüfusun hem kendisine ait olmayan hem de temelleri sağlam olmayan bir sanal gerçeklik inşa etmesi ve bu sanal gerçekliği kendine ait olmayan mekanizmalara/yapılara uyumlu kılma çabası ile süreklilik kazanacağı yanılgısına düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durum ise kendine ait bir eğitim paradigması ile kendi nüfusunu şekillendiren devletlerin diğerlerine kıyasla daha sağlam temellere sahip olmasını ve kendisini daha kolay geliştirmesini sağlayacaktır. Zîra içinde yaşadığı toplumun istikrarlı bir medeniyet havzası içerisinde inşa edilmiş olan eğitim sürecine giren bir insanın bu süreç içerisinde okuyacağı metinlerin belli olması, hangi süreçten geçerek nasıl bir uzman olması gerektiğini gösteren kilometre taşlarının ve öncü prototiplerinin var olması ve nihayet bu eğitim süreci tamamlandığında işleyen büyük bir mekanizma içerisinde nasıl bir rol üstleneceğinin baştan tayin edilmiş olması⁴²⁰ hem o insanın hem de onun gibi insanların toplamı olan nüfusun güç elde edebilmesini kolaylaştırıcı bir etken olacaktır. Buradan hareketle gerek sabit bir veri gerekse değişimine istinaden potansiyel bir veri olsun nüfus ve onun nitelikleri toplumların güç

⁴¹⁹ Davutoğlu bu minvalde; gücü elinde bulunduran belli bir otoritenin (devlet) sürekliliğinin, söylemsel ve sembolik meşruiyetten ziyade değerlerin uygulama alanı bulduğu ve hayata geçirildiği kamusal ve kurumsal düzenlemelerle sağlanabileceğini ve otoritenin meşruiyetinin en temel şartının da hiç şüphesiz yönetenler ile yönetilenler arasındaki rıza olduğunu vurgulamaktadır. Davutoğlu, A., 2018a, 30.

⁴²⁰ Davutoğlu, A., 2018b, 156.

mukayeselerinde geçmişten itibaren sahip olduğu ağırlığını devam ettirmekte ve geçmişten sağladığı veriler eşliğinde geleceği de şekillendirmektedir.

Nüfusun bu yapısının içerisinde eğitim başlığı ile ilintilendirilerek mevzu bahis edilebilecek bir diğer sabit veri olarak kültürü ifade eden Davutoğlu, kültürü bir ülkenin sabit güç verilerini potansiyel güç verilerine bağlayan en önemli unsur olarak kabul etmekte, sabit verilerin yaşayan süreç içinde tezahür etmesini sağlamasının yanında potansiyel verileri harekete geçiren temel etken olarak görmek ve ortak zaman-mekân idrakinden kaynaklanan güçlü bir kimlik ve aidiyet hissine sahip olan ve bu his ile psikolojik, sosyolojik, siyasî ve ekonomik unsurları harekete geçirebilen kültürel yapısı oturmuş toplumların sürekli yenilenebilen stratejik açılımlar gerçekleştirebilme imkânına sahip olduğunu fakat zayıf bir kimlik ve aidiyet hissi dolayısıyla kimlik bunalımı içinde olan ve bunu bir kültür buhranı haline dönüştüren toplumların ise psikolojik, sosyolojik, siyasî ve ekonomik dalgalanmaların kısılcacında stratejik bir açmaz içine düştüklerini ifade etmektedir.⁴²¹ Kendi toplumunun anlam dünyasından kopan, sadece diğerlerine göre daha egemen konuma yükselmiş olan farklı toplumların anlam dünyalarına dayalı bir zihin yapısı geliştiren insanlar, bu zihinsel kopuş ve sosyal yabancılaşma ile birlikte kendi kültürlerinin geçerliliğini kaybettiğine inanmaya başlayıp diğer egemen kültüre eklemlenmenin öncüsü olmaya çalışarak farklı gerekçeler üzerinden ya egemenlik alanlarının ya da aidiyet hissine sahip mensuplarının kaybedilmelerine sebep olabilmektedirler.⁴²² Gerek egemenlik alanlarının gerekse de bu egemenliğin temel taşı konumundaki unsurlardan bir tanesi olan aidiyet hissi ile bağlı olan mensuplarının azalması diğer toplumlar ile yapılması muhtemel güç mukayesesinde sebebi her ne kadar soyut/nitel olsa da neticesi itibarıyla nicel olarak geriye düşmelerine sebep olmaktadır.

Kültürü güç formülasyonu içerisinde sabit bir veri olarak sıralayan Davutoğlu buradan hareketle toplumların kültürlerinin değiştirilmesi zor özelliklerine gizli bir vurgu ile değinmekte ve bunun değişiminin toplumların yapı taşları ile oynamak anlamına geleceğine işaret etmektedir. Zîra günümüzde küreselleşme kavramının çatısı altında toplumların tek tipleştirilmeye çalışılıyor olması ile birlikte inşa edilmeye çalışılan ‘küresel kültür’ kavramı tüm etkenler dikkate alındığında bunun dayanakları olarak inşa edilen teorik düzlemler de dâhil olmak üzere başarıya ulaşamamış aksine tersi bir süreci

⁴²¹ Davutoğlu, A., 2004, 23.

⁴²² Davutoğlu, A., 2018b, 150-151.

beraberinde getirmiştir. Yan yana veya iç içe varlıklarını sürdüren toplumların günümüze kıyasla son derece basit ama çeşitlilik arz eden bir zenginlik içerisinde varoluşlarını gerileri, çağdaş-çağdışı gibi sıfatlar ile nitelendirmeksizin devam ettirdiği kadîm kültürlerden, modernleşme ve özellikle küreselleşme dönemlerindeki tek boyutlu, tek merkezli, tek yönlü bir sürece geçilirken; bu sürecin failleri kendileri hâricindekileri ötekileştirerek onların tarihten yok olacağı varsayımını geliştirmişlerdir.⁴²³ Bu tarz kavramsallaştırmaları sadece tek bir mekâna ve tek bir zamana hasreden zihin dünyası, bir taraftan aslında bütün evreni kuşatma iddiasındaki ‘evrensel’ sözcüğünün yerine yer küredeki yüzeysel bütünleşmeyi ifade eden ‘küresel’ sözcüğünü ikame ederek zihinsel düzeyde yaşanan iddiasızlaşma temayülünü hayata geçirmekte diğer taraftan da kadîm kültürlerdeki evrensel bir gerçeklik arayışının yerine hayatı kolaylaştıran pratik araç arayışlarının, felsefî muhtevâlî ideolojiler yerine pragmatik yöntem arayışlarının rağbet gördüğü, nitelik açısından ciddi bir düzey kaybına sebep olmaktadır.⁴²⁴ Geçmişten itibaren dile getirilerek teorik zemin üzerinde geliştirilmeye çalışılan bazı fikrî yapıların işaret ettiği gibi günümüz itibarıyla modernleşme sonrası küreselleşmenin temsil ettiği iddia edilen ‘son’, kurumsal aşamada tüm kademeleri fiiliyata geçirilmiş olmasına rağmen insanların bu yönde hiçbir şüpheyi yer vermeyen bir itaatlerine mazhar olamamış, aksine insanlar kendilerini ‘küre’nin dönem itibarıyla başat aktörleri tarafından inşa edilen ekonomik, siyasî, sosyal vb. mekanizmalarının dışında bir tanımlama gayreti göstermeye başlamışlardır. İşte bu gayret hiç şüphesiz insanların kendi elleri ile oluşturdukları mekanizmalardan değil kendi öz niteliklerinden neşet etmiştir. Bu öz niteliklerinin arasında önemli bir yer işgal eden kültür kavramı da Davutoğlu’nun güç formülasyonu içerisinde haklı olarak kendisine vazgeçilmez bir yer edinmektedir. Bu vazgeçilmezlik Davutoğlu açısından ‘akıl-bilim-ilerleme’ şeklindeki düz çizgisel bir insanlık tarihi şeridine ve bunun sebep olduğu mekanizmaların insanlığın doğasında olan çeşitliliği tek olmaya zorlayan yapısına yönelik eleştirileri de içinde barındırmaktadır. Tüm insanlığın bu çerçevede ekonomik, hukukî, sosyal, kültürel, siyasî ancak tek bir hayat formu içinde varlık bulabileceğine inanarak kendi eylemlerini meşrulaştırmak için sosyal yapılardan ebediyen bağımsız ezeli değerlerin olmadığını öngörenlere, kendi bilgisini ve değerini kendisinin üretebildiğine inanılan insan üretimi mekanizmaları önceleyenlere⁴²⁵ Davutoğlu hem teorik düzlemde karşı çıkmakta hem de küresel bir kültürün tek taraflı güçlenme yaşamaya çalıştığı aşamada otantik olan

⁴²³ Davutoğlu, A., 2018b, 177-178.

⁴²⁴ Davutoğlu, A., 2018b, 178-185.

⁴²⁵ Davutoğlu, A., 2018a, 320.

yapıların, kurumların, değerlerin ve dünya görüşlerinin gerek kendi coğrafyalarında gerekse de bu küresel kültürün faili konumundaki bazı şehirlerin tam ortasında yeniden canlanmasına şahit olduğumuzu belirtmektedir.⁴²⁶ Kültürün küresel bir içerik ve kapsama erişmesi hiç şüphesiz sadece bu durumun faillerinin kültürlerinin yerküre üzerinde yayılımının yanında diğer kültürlerin de bu faillerin yaşamlarına temas etmesi şeklinde karşılıklı bir etkileşimi de beraberinde getirmektedir.⁴²⁷ İşte bu noktada küresel kültür gayreti gösterenlerin başka kültürleri kendi aralarında kabul ve makbul görme noktasında zorlandıkları ve bu yüzden de kendi güç edinme süreçleri için bir engel olarak kabul ettikleri görülmektedir. Davutoğlu günümüz itibariyle küreselleşme/küresel kültür kavramlarının sahipliğini yapan toplumların tarihî veriler eşliğinde farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği ortam olarak gerçek mânâda bir küreselleşme ile ilk defa son yıllarda karşılaştıklarını fakat kadîm kültürlerle dayalı sınırlı küreselleşme örneklerinde olduğu gibi içselleştirme kabiliyeti ile bu karşılaşmalardan kendilerine bir kazanç/güç devşirmek yerine bir özgüven eksikliğinin nişânesi olarak ‘diğerleri’ şeklinde bir dışlamayla hareket ettiklerini belirtmektedir.⁴²⁸ İşte bu dışlama hareketi kendilerini merkeze alan bir hüviyette olması dolayısıyla yerküre üzerindeki ‘tek’liği inşa etme fikrinin tezahürü niteliğindedir. Sorun ise bu inşa sürecini kaçınılmaz bir son olarak gören ‘diğerleri’nin bu durumu kabullenerek kendi toplumlarının kültürel yapılarını değiştirmeye çalışmalarıdır. Bu harekete öncülük edenlerin bu davranışlarının kendilerine nazarı bir güç edindireceğinden hareketle bazı hamleler yapmaları henüz bu kültürel dönüşümü içselleştirmemiş olan toplumun büyük çoğunluğu ile aralarında bir sürtüşmeye sebep olmaktadır. Söz konusu sürtüşme yukarıda da ifade edildiği üzere toplumun kültürel bir buhrana sürüklenerek stratejik açmazlara düşmesine sebep olmakta ve bu durum içeride ve dışarıda süreklilik üzere bir güç temerküzünün önündeki engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam aksi istikamette bir seyir izleyen toplumlar ise güç denklemleri içerisinde kültür unsurunu diğer kültürlerle etkileşim halinde sürece ivme kazandırıcı bir mahiyette ele alarak ilerlemektedirler.

4.3.3. Ekonomik, Teknolojik ve Askerî Kapasite

⁴²⁶ Davutoğlu, A., 2018b, 183.

⁴²⁷ Keyman, F. (2015). “Küreselleşme”. Ş. Kardaş, A. Balcı. (Editörler). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. (4. Baskı). Küre Yayınları, 518.

⁴²⁸ Davutoğlu, A., 2012a, 111-116.

Sabit veriler ile toplam ilişkisi çerçevesinde güç formüslayonunun içerisinde potansiyel veriler isimlendirmesi ile sıralanan ekonomik kapasite, teknolojik kapasite ve askerî kapasite Davutoğlu açısından merkezinde yine insan olmak kaydıyla ülkelerin nicel güç tanımlamalarının en önemli başlıklarından kabul edilmektedir. Geçmiş dönemlerden itibaren bir arada yaşayan insan topluluklarının hayatın akışı içerisinde ihtiyaç duydukları gereksinimlerini karşılayabilmek adına giriştikleri faaliyetlerin birer neticesi mahiyetinde ortaya çıkan ekonomi ve teknoloji gibi kavramlar günümüz dünyasının vazgeçilmez unsurları olmalarının yanında kendilerini üreten öznelere düzenlemesine muhtaç olmalarıyla da karşımıza çıkmaktadırlar. Elle tutulur, gözle görülür formdaki neticelerinin kültürde olduğu gibi özellikle son yüzyılda küresel bir nitelik kazanmaya başlaması bu kavramların kendilerinin yaşadığı değişimin yanında insanların bu kavramlar ile ilgili yaklaşımlarının da hiç şüphesiz değişime uğramasına vesile olmuştur.⁴²⁹

Latince kökeninden (oeconomia) itibaren tarihî bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda ‘evi/evde yaşayanları yönetmek/idare etmek (household management)’ gibi dar anlamlara sahip olan ‘ekonomi’ kelimesinin karşılığı olarak ‘iktisat’ kelimesi karşımıza çıkmaktadır. İktisat kelimesinin köken itibarıyla ‘dengeli olmak’ mânâsından hareketle mûtedil kelimesinden, mûtedilin köken itibarıyla ‘aşırı olmamak, orta veya düzgün olmak’ mânâsından hareketle îtidal kelimesinden, îtidalin de ‘denkleştirmek, eşit muamele etmek, âdil olmak’ anlamıyla âdil kelimesinin kaynağı olan ‘adl’ kelimesinden türemiş olması günümüzde kullanılan ekonomi kelimesinin sahip olduğu/olması gereken niteliğe işaret etmektedir. İşte bu noktada Davutoğlu’nun her değerlendirmesinin merkezine yerleştirdiği insan unsuru yine ön plana çıkmaktadır. Latince kökeni üzerinden sadece ev ve evde yaşayanların yönetilmesi/idare edilmesi gibi kapsamı dar bir değerlendirme, bu değerlendirmenin gerek öznesi gerekse de nesnesi/nesneleri bakımından kısa vadeli ve dar kapsamlı bir anlam bütünü oluşturabilecektir. Nitekim söz konusu neticenin sadece kendi ev alanlarını ilgilendirdiği boyutuyla kendileri lehine olacak bir çerçeve içinde kalması onları ‘mutlu son’a ulaştıracaktır. Diğer taraftan mekânsal bir sınırlamaya tâbi olmaksızın sonsuz bir ‘adl’ sıfatı, kendisini odak alarak kendisi dışındaki canlı/cansız her şeye karşı iktisatlı/mûtedil/îtidalli/âdil davranmak mükellefiyetini hisseden bir ‘akleden kalp’ için çok büyük sorumluluk gerektirmektedir. Günümüz itibarıyla insanların ve toplumların ekonomik mânâda sarf ettikleri çabaların özünde böylesi bir farklılığın yer alması hem olayların vuku bulmasında hem de akabindeki gelişim süreçlerinde nasıl bir yol ve yöntem

⁴²⁹ Keyman, F., 2015, 509.

takip edilmesi gerektiği noktasında ihtilaflara sebep olabilmektedir. Buradan hareketle insanların ve onların hayat verdikleri sosyal/siyasî mekanizmaların ekonomi kelimesinin Latince kökeninde olduğu gibi sadece kendileri/kendilerinin evi ile ilgili kendi lehlerine bir yöntem geliştirmeleri iktisat kelimesinin kökenindeki ‘adl’den uzak kalmalarına sebep olabilmektedir. Bu noktada insanlığın ekonomi/iktisat başlığı altında geliştirdiği yöntemlerin birbirinden farklı kaynak, şekil ve içeriğe sahip olması da ekonomik bir siyasî güç mücadelesini/siyasî odaklı bir ekonomik mücadeleyi beraberinde getirmiştir.⁴³⁰ Bu güç mücadelesi ise ekonomiyi dolaylı olarak tek başına bir güç unsuru haline dönüştürmüş, onu elde edeni nicelik yönünden güçlü kılmaya başlamıştır. Özellikle son birkaç yüzyıllık süreç içerisinde yaşanan gelişmeler insanlığın kendi ürettiği bir mekanizma olan ekonominin/iktisadın gerek kurallarının gerekse de onu oluşturan unsurların yukarıda söz edilen insan odaklı soyut ‘adl’ kavramından uzaklaşarak gittikçe somut/meکانikleşen bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Çalışmanın daha evvelki bölümlerinde ifade edildiği üzere değerlerin mekanizmaları üretmesi gerekliliğinden ziyade ekonomi gibi insan üretimi bir mekanizma tüm diğer yapıların (sosyal, siyasî, hukukî vb.) şeklini, içeriğini ve kapsamını tayin etmeye ve başlı başına bir güç hüviyeti kazanmaya başlamıştır. Sonuç itibariyle insan, arzuladığı güç seviyesine ulaşmak için ürettiği bir mekanik yapıya kendini teslim etmiş ve ona göre hareket etmeye başlamıştır. Bu durum insanı nihai başarıya ve güce ulaştırma noktasında ise istenilen boyuta kavuşamamıştır. Zîra I. Dünya Savaşı sonrası imparatorluklardan ulus-devletlere geçiş aşamasında ekonomi kelimesinin Latince kökenine paralel bir mahiyette belirlenen temel kriterler eşliğinde şekillendirilen ekonomik sistem 1930’lu yıllardan itibaren kaçınılmaz bir değişikliğe, II. Dünya Savaşı ile birlikte bir düzenlemeye ve Soğuk Savaş sonrası dönemde de zorlayıcı bir dönüşüme hatta 2000’li yıllardan itibaren daha farklı bir değişim/gelişim sürecine maruz kalmıştır. Böylesi kronolojik bir tanım, içerisinde öze dair bir değişikliği beraberinde getirmemekle birlikte yaşanan bu form değişimi ekonominin/iktisadın bir güç unsuru olarak değerlendirilmesini daha sağlam temellere dayandırılmasını da olanaklı kılmıştır.

Davutoğlu Stratejik Derinlik kavramsallaştırması çerçevesinde özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle yaşanan gelişmeler paralelinde kısa ve orta vadede değiştirilmesi mümkün olan bir potansiyel veri olarak ekonomik kapasitenin (ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde teknolojik ve askerî kapasitenin) iyi bir planlama ve etkin bir tarzda yeniden yapılanma süreci eşliğinde dış politika yapımında koordineli ve verimli bir şekilde

⁴³⁰ Heywood, A. (2007). *Siyaset*. Adres Yayınları, 258-259.

devreye sokulması halinde bunu başarabilenlerin uluslararası güç denklemleri içerisindeki ağırlığının artacağını belirtmektedir.⁴³¹ Görüldüğü üzere Davutoğlu'nun yaklaşımının öznesi yine insan olmuş, insan üretimi mekanizmalara insanın kendisini mahkûm eden bir tutumdan uzak durmuştur. Bunu 1929 Ekonomik Buhranı üzerinden de temellendiren Davutoğlu söz konusu buhranın, kendi kendini dengeye kavuşturabilme kabiliyetine sahip sosyal ve ekonomik mekanizmaların varlığından hareket eden düşünce yapısı içerisinde ekonomik sistemin, insanın kendisi tarafından icat edilen mekanizmalar ve aletler üzerinde hâkimiyetini kaybettirecek şekilde gayriinsanîleşmesini ifade ettiğini belirterek; buhranın, mekanizmaların doğal bir işleyişe sahip olduğu ve dolayısıyla da kendi mantığı içinde müdahale edilmemesi gerektiği fikrine ciddi bir darbe vurduğunu ifade etmektedir.⁴³² Nitekim güç formülasyonu içerisinde çarpan etkisine sahip olan stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî irade unsurları tüm bu potansiyel verilerin insan tarafından ele alınıp değerlendiriliş şekline göre gücün mahiyetini değiştirebilmektedir. Dünya siyasî tarihinde yaşananlar ve özellikle bu çalışma içerisinde de kendisinden faydalanan Paul Kennedy'nin 'Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri' isimli eserinde oldukça geniş bir tarih aralığında anlatılan gelişmeler işte bu güç değişikliklerinin canlı birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Davutoğlu bu değişiklikleri Stratejik Derinlik kavramsallaştırması çerçevesinde belirli bir tarih-içerik kapsamında analiz ederek; II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanan devletlerin, diğer devletler gibi, ithal ikamesi politikası ile bağımsız bir ulusal ekonomik alan inşa etmeye çalıştıklarını ve 1980'li yıllardan başlayarak Soğuk Savaş sonrası dönemde ihracata dayalı kalkınma modellerinin öne çıkmaya başladığını belirtmektedir.⁴³³ Buradan hareketle küresel ölçekli bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kendiliğinden örüldüğünü vurgulayan Davutoğlu bu yeni örüntünün temel aktörlerinin sadece devlet kontrollü yapılardan oluşmadığını, ulusal ekonomik bağımsızlık kavramının temelinden sarsılmasına sebep olan çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar gibi ulus-devleti aşan yapılarla çeşitlilik kazandığını, bu çeşitliliğin artan etkisinin küresel ölçekli makro stratejiler ile yerel ölçekli mikro stratejiler arasında önemli bir uyum sorunu doğurduğunu ve böylesi çok aktörlü bir konjonktürde ülkelerin göreceli güçlerinin bu uyum problemini aşabilme kabiliyetlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁴

⁴³¹ Davutoğlu, A., 2004, 24.

⁴³² Davutoğlu, A., 2000, 15.

⁴³³ Davutoğlu, A., 2004, 24.

⁴³⁴ Davutoğlu, A., 2004, 25.

Ekonomik kapasite ile doğrudan bağlantılı olduğu şüphesiz olan teknolojik ve askerî kapasite de kısa ve orta vadede değiştirilebilir özellikleri dolayısıyla bir ülkenin güç kazanımında oldukça önemli yer işgal etmektedirler. Geçmiş tarihlerden itibaren bilim odaklı teknolojik gelişmelerin çoğunlukla askerî kapsama hapsedilerek ‘diğerleri’ karşısında askerî bir zafer elde etmeye yönlendirilmesi, teknolojinin gelişim seyrine tek taraflı bir bakış açısının egemen olmasını beraberinde getirmiştir.⁴³⁵ Nitekim askerî malzemeler ile ilgili yaşanması muhtemel bilimsel/teknolojik gelişme bu gelişmeyi gösteremeyenin egemenlik sahasının elinden alınabilmesine ve bir diğerinin otoritesi altına girmesine sebep olabiliyordu. Tarihî serencama bakıldığında ateşli silahların yapılması, top vb. patlayıcıların imal edilmesi, denizaltıların yapımı, uçakların kullanılması, füzelerin üretilmesi ve sonrasında uzun menzilli ve farklı nitelikte kullanılmaya başlanması, uzay ile ilgili yeni gelişmeler ve günümüz itibarıyla insansız bazı hava araçlarının askerî amaçlar için kullanılabilir olması, neticesi itibarıyla askerî bir niteliğe sahip olsa da özü itibarıyla bilimin ve teknolojinin sebep olduğu gelişmenin yansımalarıdır. Yaşanan bu gelişmelerin sonuçları çoğunlukla askerî olmuşsa da en önemli sebeplerinden biri şüphesiz ekonomi olmuştur. Zîra ekonomik mânâda belirli bir kapasiteye sahip olmaksızın teknolojik ve dolayısıyla askerî güç kazanımı, yaşanan tarihî tecrübelerden hareketle pek mümkün görünmemekte ve aralarındaki ilişki basit bir bağıntı olarak adlandırılmaktan ziyade belirli bir ölçüde nedenselliği de içermektedir.⁴³⁶ En geç dönemlere kadar uzandığımızda dahi o dönemin teknolojik ürünleri konumundaki ok veya kılıca daha fazla sahip olmak olası bir mücadelede üstünlüğü elde edebilmek için son derece önem arz etmekteyken günümüz itibarıyla bilimin ve teknolojinin savaş gibi sonuçlara eklemlenmiş gelişiminden ziyade çok farklı alanlarda (iletişim, ulaşım, genetik, bilişim vb.) bir gelişim seyri izlemesi ülkelerin askerî varlıkları çok güçlü olmasa da onlara bir güç imkânı sunabilmektedir. Nitekim II. Dünya Savaşı’ndan sonra Japonya’nın sahip olduğu ekonomi odaklı teknolojik gelişimi/teknoloji odaklı ekonomik gelişimi askerî vasıflardan uzak bir şekilde Japonya’yı (diğer değerlendirme kriterleri saklı kalmak kaydıyla) dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biri haline getirmiştir. Japonya’nın II. Dünya Savaşı sonrasında askerî ve diplomatik alanda yaşadığı kaybını ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında yakaladığı ivme sayesinde uluslararası konumunu tahkim etme yönünde başarıyla telafi etmiş olması, bir devletin diğerleri karşısındaki gücünü sadece askerî güce dayandıran yaklaşımların aleyhinde bir gelişme olmuştur. Gerek Japonya’nın sağladığı gelişim gerekse de dünyanın

⁴³⁵ Davutoğlu, A., 2004, 40.

⁴³⁶ Sönmezoğlu, F., 2000, 169.

son 50 yıllık serencamı dikkate alındığında diplomasinin ana unsurlarının bir çeşitlilik kazanarak güvenlik tehdidi ve askerî ittifakların yanında ekonomik çıkar alanlarını da içine alan bir kapsam genişlemesi yaşadığı söylenebilir.⁴³⁷

Japonya üzerinden verilen örnek, ölçek büyütülerek kavramsal alana teşmil edilecek olursa bu gelişimin de ana unsuru hiç şüphesiz insan olacaktır. Diğer verilerde olduğu gibi burada da Davutoğlu'nun yaklaşımı insan odaklı bir seyir takip etmekte ve insanın sahip olduğu nitelikler odaklı değerlendirmeler eşliğinde teknolojik ve askerî kapasitenin nicel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Nitekim Davutoğlu teknolojinin gelişmesinin, ekonominin ilerlemesinin ve askerî zaferlerin elde edilmesinin bu kaynakları etkin bir şekilde değerlendirebilme kabiliyetine sahip, alanında iyi yetişmiş insan unsuruna bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁸ Eskiden sıcak savaşlarda karşı karşıya gelerek üstünlük sağlamaya çalışan devletlerin artık bilim ve teknoloji alanında üstünlüğü ele geçirebilmek için mücadele ettiğini belirten Davutoğlu, söz konusu mücadele aşamasında tarafların kendi elleri ile üretmiş oldukları uluslararası hukuk gibi diğer mekanizmaları da bu mücadelenin seyrini tayin etmek için kendi lehlerine düzenlemeye çalıştıklarını, bilim, teknoloji ve ekonomi alanında elde edilenler üzerinden fiilî güç kazanımlarını nihayetinde askerî kapasiteleri ile reel güç yansımasının göstergelerinden biri haline dönüştürdüklerini vurgulamaktadır.⁴³⁹ İşte bu reel güç yansıması niteliğindeki askerî kapasite, devletlerin diğerlerine karşı konumlarını tayin noktasında başvuru olan son yöntem olarak varlığını devam ettirmesi dolayısıyla Davutoğlu'nun güç formülasyonu içerisinde de yine insan odaklı bir şekilde önemli bir yer işgal etmektedir. Zîra Davutoğlu askerî kapasitenin değişen konjonktüre uygun bir tarzda kendini yenileyebilen bir parametre olarak hem ekonomik, diplomatik ve politik kararlardan etkilendiğini hem de bu kararların yöneliş ve uygulanış biçimini belirleyebildiğini, yeni teknolojik gelişmelere ve konjonktürel değişimlere ayak uyduramayan askerî yapıların ise zamanla içe dönük politik hesapların ve kaynak israfının aracı haline dönüşme riski taşıdığını, yerinde ve zamanında alınan stratejik kararlarla kendini yenileyebilen ve toplumsal doku ile bütünleşen askerî kapasite kullanımlarının ülkelerin uluslararası güç hiyerarşisinde daha üst basamaklara çıkabilmelerinin ve politik/ekonomik etki alanı oluşturabilmelerinin önünü açtığını tarihî

⁴³⁷ Aysan, A. F., Genç, Ş. (2014). "Stratejik Derinlik'in Ekonomi-Politigi". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 237-238.

⁴³⁸ Davutoğlu, A., 2004, 25.

⁴³⁹ Davutoğlu, A., 2004, 26-28.

örnekleri ile belirtmektedir.⁴⁴⁰ Davutoğlu nihayetinde bu çok yönlü veriler arasında irtibatı sağlayarak bir ülkenin kısa dönemli parlamalardan uzak, uzun dönemli dengeli bir yol takip etmesini sağlayacak olanın da güç formülasyonu içerisindeki çarpan etkisi ile birlikte tamamen insandan müteşekkil stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasî irade olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴¹

4.3.4. Stratejik Zihniyet, Stratejik Planlama ve Siyasî İrade

Davutoğlu sabit verilerin belirlediği bir ‘muhteva’ niteliğindeki stratejik zihniyet ile potansiyel verilerin rasyonel bir kurguya oturtulması sonucunda ulaşılan muhtevanın üzerine inşa edilen ‘şekil’ konumundaki stratejik planlama aşamalarının, siyasî irade ile birlikte bir nihayete erebileceği düşüncesinden hareket etmektedir.⁴⁴² Bu minvalde Davutoğlu, sabit ve potansiyel verileri ne kadar çok avantaj sağlarsa sağlasın stratejik zihniyeti, stratejik planlaması ve siyasî iradesi yeterince güçlü ve tutarlı bir şekilde devreye girmeyen ülkelerin bir güç oluşturmalarının imkânsızlığını vurgulamakta ve hatta bazen stratejik planlama ve siyasî iradenin teşekkülü aşamasında yaşanması muhtemel olumsuzluklardan ötürü toplam etkisine mazhar olan sabit ve potansiyel verilerin toplam güç üzerindeki etkilerinin negatif olarak gerçekleşebileceğini belirtmektedir.⁴⁴³ ‘Taktik’ ve ‘strateji’ kavramları üzerinden konuyu diplomasi alanına uyarlayan Davutoğlu, bir savaş esnasında tek tek ve birbirinden kopuk bir şekilde farklı askerî birliklerin elde ettikleri taktik zaferlerin nihaî zafere yönelik stratejik yöneliş içinde bir bütün oluşturmaması halinde hiçbir anlam ifade etmeyeceğini fakat belirlenmiş hedef çerçevesinde sağlam taktik adımlar eşliğinde stratejiye uygun hareket edilmesi halinde ise zafere ulaşılabileceğini belirtmekte ve bunu Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı esnasında farklı cephelerde askerî zaferler elde etmesine rağmen kendi stratejik yönelişini tespit edememiş olmasından dolayı Alman stratejisinin destek unsuru haline gelmesi ile örneklendirmektedir.⁴⁴⁴ İstiklâl Savaşı esnasında birbirinden habersiz ve kopuk bir vaziyette mücadele veren silahlı birliklerin Mustafa Kemal önderliğinde tek bir komuta merkezi altında toplanması ve belli bir strateji kapsamında gerekli taktik planlamasının yapılarak siyasî bir irade vasıtasıyla

⁴⁴⁰ Davutoğlu, A., 2004, 28-29.

⁴⁴¹ Davutoğlu, A., 2004, 40.

⁴⁴² Davutoğlu, A., 2004, 31.

⁴⁴³ Davutoğlu, A., 2004, 34.

⁴⁴⁴ Davutoğlu, A., 2004, 31-32.

harekete geçirilmesi aşamasında da yukarıda söz edilen kavramsal çerçevenin izlerini görmek mümkündür.

Bu noktada tek başına stratejinin yeterli olmadığı, strateji kelimesinin ‘general’ anlamına gelen Latince ‘strategos’ kökeninde de karşımıza çıkmaktadır ki söz konusu kavramın hedef, yöntem ve imkânlar şeklinde 3 ana sütun üzerinde yükseldiği görülmektedir.⁴⁴⁵ Bu 3 sütun içerisinde Davutoğlu için hedef stratejik zihniyeti, yöntem stratejik planlamayı ve imkânlar da siyasî iradeyi temsil eder konumdadır denilebilir. İmkânların bir nebze de olsa verili olduğu kabul edilebilirse de değiştirilebilirliğinin daha kolay olması her üç unsur için de insanı odak kılmaktadır. Zîra Davutoğlu açısından Stratejik Derinlik kavramsallaştırması içerisinde dış politika için gerekli olan imkânlar/araçlar önemsenmekle birlikte bunları şekillendirecek olan stratejik zihniyet ve bu zihniyetin dayandığı kimlik ve ona hayat veren insan unsuru daha temel bir parametre olarak vurgulanmaktadır.⁴⁴⁶ Bu yüzden de bu 3 unsura hayat veren insanın, nitelikleri ön plana çıkmaktadır. Zihniyetin oluşumunu tarih, coğrafya ve kimlik gibi değiştirilmesi zor olan unsurlar olarak ele alan Davutoğlu, bunların oluşumu ve sonrasındaki tezahürleri noktasında özgüvenle hareket etmekte ve günümüzde oluşturulmaya çalışılan tek tipleştirici tüm teorik ve pratik düzlemlere karşı çıkmaktadır. Yapay çoğulcu sloganlara rağmen farklı kültürlerin varlıklarını devam ettirmeleri noktasında ehil olamayan/olmak istemeyen yapının bu tek tipleştirici/tek biçimci özelliğinin çağımızın en önemli sorunu olduğunu belirten Davutoğlu⁴⁴⁷ böylesi zihni parametrelere dayanan resmî ideolojiler vasıtasıyla sağlanmaya çalışılan devlet meşruiyetinin öngördüğü tekçi karakteristik yapının, geçmişten tevarüs eden sosyo-kültürel çeşitliliği/çoğulculuğu kademeli bir şekilde tasfiye ettiğini ve modern vatandaşlık tanımının umut edilen birleştirici ve eşit kılıcı etkisinin aksine kapsayıcı bir vatandaşlık kimliğinin oluşmasını da engellediğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁸ Bu yüzden her toplumun kendine ait özelliklerinin onların yine kendilerine ait zihniyet parametrelerinin oluşmasına katkı sunduğunu, buradan elde edilen kazanımlar ile planlamalar yapılabildiğini ve tüm bunların hayata geçirilmesi aşamasında da siyasî iradenin başat aktör olduğunu belirtmektedir. Bir siyasî iradenin var olmasının önemini yanında bu varlığın sahip olduğu nitelikler de şüphesiz daha ön plana çıkmaktadır ki buna istinaden devletlerin kendilerini uluslararası ilişkiler alanındaki

⁴⁴⁵ Yalçın, H. B., 2014, 153.

⁴⁴⁶ Köse, T., 2014, 195.

⁴⁴⁷ Davutoğlu, A. 2018a, 315.

⁴⁴⁸ Davutoğlu, A., 2018a, 33.

konumlandırması da bir şekle kavuşabilmektedir. Zira Davutoğlu siyasî iradenin, kendi toplumunun çıkış noktası ile ilgili birikiminin sebep olduğu özgüven ve varış noktasına dair ufkuna yönelik aldığı pozisyonunun; onun atak-savunmacı, belirleyici-tepkici, etken-edilgen olmak gibi tezatlıklar içerisinde bocalamasına, bazen kendi tarihini bir birikim olarak değil ‘fatura’ olarak telakkî etmesine, coğrafyasının potansiyelini ve zenginliğini bir kazanım olarak değil büyük oyunların oyuncularına sunulacak bir koz olarak görmesine sebep olabileceği gibi diğer taraftan da bütün güç unsurlarının dinamik bir şekilde yorumlanması, konjonktüre uyumlu hale getirilmesi, koordine edilmesi ve insan unsuru ile siyasî iradenin stratejik tercihleri arasında güvene dayalı tam bir anlamlılık ve meşruiyet ilişkisi kurulması halinde de söz konusu özgüven ve derinlikli ufkun bütün bu potansiyellerden kinetik bir enerji çıkarılması noktasında hem dayanak teşkil edeceğini hem de öncü rol pozisyonunda olacağını ifade etmektedir.⁴⁴⁹

4.4. Türk Dış Politikası ve Bir Kavramsallaştırma Olarak Stratejik Derinlik

Davutoğlu’nun yukarıdaki bölümlerde izah edilmeye çalışılan yaklaşımı üzerinden bir güç formülasyonu geliştirerek bunu Stratejik Derinlik kavramsallaştırması içerisinde detaylandığı ve bu detayın aidiyet hissettiği toplum/ülke/devlet/medeniyet için nasıl bir anlam ifade etmesi gerektiğine dair fikrî mücadelesi 2000’li yılların hemen başlarına rastlamaktadır. Tabii ki böylesi muhteviyatı kapsamlı bir kavramsallaştırma gayesi bir anda zuhur etmemiş, geçmişe dönük Davutoğlu’nun tüm çalışmalarından nemalanarak bir nihayet kazanmıştır. Davutoğlu Stratejik Derinlik isimli çalışması ile nihai bir aşamaya ulaşarak salt bir Türk Dış Politikası vizyonu çizmekten ziyade oldukça geniş bir vizyonun ancak bir parçası olarak yukarıda farklı bölümlerde de ifade edildiği üzere son birkaç yüzyıllık süre içerisinde ortaya çıkan tekçi bir dünya düzeni karşısında istikrarlı ve sürdürülebilir bir dünya düzeni için farklı medeniyetlerin canlandırılması gerektiği fikrine ve eğer böyle bir medeniyet canlanması gerçekleşecekse en uygun kaynak, merkez ve aktörün, sahip olduğu nicelikler/nitelikler üzerinden Türkiye olması gerektiğine vurgu yapmakta ve bu küresel vizyonu/dünya tasavvurunu gerçekleştirebilmek için de Türk Dış Politikası’ndan yardım almaktadır denilebilir.⁴⁵⁰ Bu noktada Davutoğlu’nun Türk Dış Politikası’nı; kendi vizyonu çerçevesinde özne konumundan ziyade nesne konumunda, misyonu çerçevesinde ise nesne konumundan uzak son derece aktif ve etkili bir özne

⁴⁴⁹ Davutoğlu, A., 2004, 32-37.

⁴⁵⁰ Yalçın, H. B., 2014, 182-183.

konumunda değerlendirdiği belirtilebilir. Yerküre üzerinde insandan ârî bir düzenin tesis edilmeye çalışıldığı tezini tüm çalışmalarında detayları ile birlikte izah eden Davutoğlu, geliştirilen ancak tam bir tahakküm kuramayan bu düzenin yerine insan odaklı bir yapının kadîm kültürlerle atıfla yeniden inşa edilmesi noktasında dünya görüşü, aidiyet, medeniyet, ben-idraki gibi kavramlar eşliğinde fikrî mücadelesine hayat verme aşamasında muâdili diğer ilim ve fikir adamlarına nazaran günümüze kadar uzanan süreç içerisinde daha geniş imkânlara sahip olmuştur. Zîra ‘ilmiye’ toplumunun içerisindeki mevcudiyetini ‘kalemiye’ toplumu içerisinde de devam ettirebilme imkanına kavuşmuş olması yukarıda söz edilen vizyon ve misyon tanımlamalarında kolaylaştırıcı etken olmuştur. Bu kolaylık teorik mânâda bir anlam ifade etse de bizzat kendisinin de belirttiği üzere ‘pür bir tefekkür ürününün’ çok kısa bir süre içerisinde sınanması kendisi adına ‘müşkül bir durumu’, onun davranışlarını değerlendirerek yorumlayanlar adına da ‘müşkülpeşend bir güruhu’ beraberinde getirmiştir. Söz edilen ‘durum’ bu çalışmanın başlığı itibariyle incelenecek ana konu iken bahse konu ‘güruh’ ise çalışmanın başlığı ve kapsamı itibariyle detaylı bir şekilde ele alınmaksızın çalışmanın alternatif bir inceleme konusu niteliğindedir.

Davutoğlu’nun Türk Dış Politikası’nı odak alarak olayları değerlendirme gayreti bu politikanın sahip olduğu niteliklerin dönemsel olarak ele alınmasını da zarûrî kılmaktadır. Nitekim Davutoğlu Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasını dönem itibariyle özellikle Soğuk Savaş sonrası parametreleri dikkate alarak bir şekle kavuşturmuştur. Bu şeklin özüne dair yaklaşımı ise Davutoğlu’nu tam olarak bir eleştiri odağı konumuna getirmektedir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası koşullara göre esnek bir davranış sergileyerek yaşanan gelişmelerin ele alınması gerektiğini belirten Davutoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren geliştirilen dış politik yaklaşımlara karşı ‘yıkıcı/yok edici’ bir mahiyette hareket ettiği eleştirisi en sık karşımıza çıkan başlık olmaktadır. Fakat Stratejik Derinlik kavramsallaştırması adıyla ortaya konulan paradigmayı sadece uluslararası ve ulusal siyaset bağlamında ele alarak yerleşik dış politika anlayışını eleştiren bir kaynak olarak değil ulus-devlet merkeziliğini yücelten, homojen bir ulus ve devlet merkeziliğini benimseyen ve aktif olmaktan ziyade daha savunmacı bir tutum belirleyerek, çalışmanın daha evvelki bölümlerinde de ifade edilen modern/modernlik projesinin içerisine eklemlenmeye çalışan zihinsel yapıya karşı radikal bir eleştiri olarak görmek durumun/olayın daha sağlıklı bir şekilde ele alınması noktasında

ortak bir zemin teşkil edebilecektir.⁴⁵¹ Bu noktada Davutoğlu'nun tutumunun yumuşak ifade ile 'radikal' ama daha sert bir ifade ile 'yıkıcı/yok edici' gibi sıfatlar ile birlikte anılmasının altında şüphesiz bu eleştiri sahiplerinin gerek kendilerinin gerekse de kendilerini ait hissettikleri ülkelerinin mevcut paradigma içerisindeki edilgen varlıklarını idame ettirme gayretinden duydukları memnuniyet yatmaktadır. Fakat bu memnuniyetlerini kendilerine ait olan öz değerleri ile değil universal/evrensel olduğunu iddia ettikleri değerler eşliğinde yaşayarak ulusal nitelikli vurgu yapmaları ise son derece garip bir tezatlık oluşturmaktadır. Davutoğlu'nun dış politikada yer edinmiş olan katı dost/düşman ayrımı üzerine şekillenen ulusal ve uluslararası güvenlik merkezli bakış açısından farklı olarak kimlik başta olmak üzere her toplumun/devletin sahip olduğu kendi öz değerleri temelinde birbirlerini düşman olarak değil rakip olarak görmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kendisinden sıkça söz edilecek olan 'komşularla sıfır sorun' gibi kavramların da ana kaynağını oluşturmaktadır.⁴⁵² Bunun yanında kendi öz değerlerini dikkate alarak oluşan 'bilinç' kelimesinin önüne stratejik sıfatını ekleyerek stratejik planlamanın öznesi haline getiren ve bir ülkenin kendi iç çelişkilerini stratejisinin esası olarak ilan etmesinin çok büyük bir zaaf göstergesi olduğunu belirten, özellikle Soğuk Savaş sonrasında tarihî ve coğrafi derinliği haiz dinamik bir Türkiye stratejisi tanımlama ve uygulama zorunluluğu ile karşılaşılan bir dönemde kurumsal, tarihî ya da psikolojik faktörlerle Türkiye'nin kendi iç çelişkilerinin yıpratıcı süreçlerine mahkûm edilmesinin toplumun bütün gücünü harekete geçirebilecek ortak bir stratejik zihniyetin geliştirilmesinin önündeki en ciddi engel olduğu idrakini taşıyan⁴⁵³ bir fikir adamı olarak Davutoğlu'nun, sürekli eleştirildiği şekliyle özellikle iç politikada yıkıcı/yok edici bir tavır benimsediğini belirtmek güç olacaktır. Bu yöndeki tavrını kendisinin hiçbir eserinde kullanmadığı tanımlamalar üzerinden betimleme gayreti gösterenler birbirinden farklı anlam yüklemeleri yapılan 'Kemalizm' kavramsallaştırması üzerinden bir karşıtlık inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu karşıtlık inşası sırasında kendileri de bizzat Stratejik Derinlik kitabının hiçbir yerinde bir kere bile 'Kemalizm' kelimesinin geçmediğini ifade etmiş olmalarına rağmen Davutoğlu'nun aslında 'Kemalizm' ile hesaplaşmak için dış politikayı araçsallaştırdığı ve böylelikle 'Kemalizm'i tarihselleştirmeyi amaçladığı gibi son derece radikal denilebilecek yorumlar

⁴⁵¹ Dönmez, R. Ö., 2014, 8.

⁴⁵² Dönmez, R. Ö., 2014, 25-26.

⁴⁵³ Davutoğlu, A., 2004, 62-63.

geliştirmişlerdir.⁴⁵⁴ Söz konusu yorumlar Davutoğlu'nun gizli bir eylem planı olduğu ve bunu fiiliyata geçirmek için mücadele ettiği şeklinde sinematografik izlenimlere sebep olabilmektedir. Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik özelinde çok farklı analiz düzlemlerinden çok farklı sayıda faktörler kullanarak benzersiz bir nedensel düzen kurduğu ve bunun oldukça karmaşık bir matris ortaya çıkardığı ve belki de bu yüzden eserin zenginliğinin yanında anlamak noktasında güçlüğü sebebiyet verdiği iddia edilebilir.⁴⁵⁵ Fakat bu anlam yoğunluğu halinin Davutoğlu'nun gizli bir eylem planına sahip olduğu algısına yol açması oldukça zorlayıcı bir yaklaşım olacaktır. Zira sadece Stratejik Derinlik kavramsallaştırması değil daha önceki ve sonraki tüm çalışmalarından hareketle Davutoğlu'nun bir süreklilik üzere fikriyatının şekillendiği ve bu fikriyatın eyleme dönüşmesi noktasında da mevcut yapıyı şekillendirme gayreti gösterdiği ifade edilebilir. İşte Türk Dış Politikası'nı ele aldığı Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasında da esas meselenin iddia edildiği üzere betimlenip birbirinden oldukça farklı anlamlar da yüklenebilen belli bir kavramı yıkmak/yok etmek değil mevcut yapıyı şekillendirmek olduğu ön plana çıkmaktadır. Aidiyet hissettiği toplumun/devletin karşısında diğer toplumları/devletleri oldukça sert bir tanımlama ile 'düşman' olarak değil 'rakip' olarak gören bir kişinin yine kendisini ait hissettiği yapıyı yok etmesi gibi devrimsel bir yöntem takip etmesi tezatlık teşkil etmektedir. Bu tezatlık çerçevesinde Mehmet Akif Ersoy'un dile getirdiği 'Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez' düsturuna fikren oldukça yakın olduğu emareleri taşıyan Davutoğlu'nun iç politikada yaşanması muhtemel ayrılıklardan ziyade bir fikir adamı olarak sahip olduğu söylem ile sürecin ona sağladığı imkânlar çerçevesinde üstlendiği görevler itibariyle gerçekleştirdiği eylem birlikteliğinin Türk Dış Politikası üzerindeki menfî veya müspet etkilerinin analiz edilmesi dış politikanın siyasî/ideolojik çerçevelerden uzak bir şekilde incelenmesi noktasında bilimsel yaklaşım adına daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Zira ideolojik yaklaşımlar fikirlerin veya eylemlerin baştan itibaren kabul veya reddine sebep olabiliyorken bilimsel bir çerçeveden olayları ele alış gerek fikrin gerekse de eylemin değerlendirmeye değer tutulmasını ve sonuçları ile yorumlanmasını/yargılanmasını bir noktada zarûrî kılmaktadır. Aslında bu çalışma kapsamında yapılmaya çalışılan da ilk yaklaşımdan uzak ikincisine yakın durma şeklinde oldukça meşakkatli bir gayretten ibarettir.

⁴⁵⁴ Balcı, A. (2014a). "Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 221-222.

⁴⁵⁵ Yalçın, H. B., 2014, 148.

Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası üzerindeki tesirinin ana başlığı olan Stratejik Derinlik kavramı kendisine ideolojik yaklaşımlardan uzak bir yaşam alanı inşa etmesinin yanı sıra tek başına bir kavramsallaştırma olmaktan ziyade etkisini gösterdiği süre boyunca bu yaşam alanı içerisinde yeni kavramsallaştırmaları da beraberinde getirmiştir. Stratejik Derinlik eserinin ortaya çıkışı esnasında hiçbir siyasî veya idarî vazifesi bulunmayan, bu eseri Türk coğrafyası ve tarihini Soğuk Savaş sonrasında yeniden yorumlamak maksadıyla yazan Davutoğlu günün birinde bu eserdeki teorik yaklaşımlarının hayata geçirilmek isteneceğinin aklına hiç gelmediğini belirtmesine⁴⁵⁶ rağmen yaşanan süreç Davutoğlu'nun, odak noktası Stratejik Derinlik kavramsallaştırması olan çok sayıda farklı kavram/yaklaşım ile Türk Dış Politikası'na etkisinin önünü açmıştır. Söz konusu kavramların bazılarının geçmiş dönemlerde dış politika alanında dile getirilen pragmatik/oportünist söylem-eylem veya ideolojik yüklemelerden uzak nitelikteki kavramlar olması, yaşananlar karşısında yapılacak hamlelerin daha geniş bir perspektif ile değerlendirilmesi noktasında kolaylık sağlamaktadır. Bu yeni kavramlardan bazılarının daha önceki dönemlerde de kullanıldığını belirtmekle birlikte hem süreklilik hem de kavramsal düzeyde önemli kopuşları beraberinde getirerek söz konusu kavramların Türk Dış Politikası'nda tarihsel dönemlerden farklılaşarak 'yeni'yi inşa ettiklerini belirten Balcı ve Yeşiltaş'ın 2011 tarihli çalışmaları, büyük çoğunluğu Ahmet Davutoğlu tarafından formüle edilen kavramların bir külliyyatını akademik karşıtlıklardan 'bağımsız' olarak tanımlamaya çalışmıştır.⁴⁵⁷ Stratejik Derinlik başlığı ile ortaya konulan soyut/teorik kavramsallaştırmanın vücut bulmuş hali olarak ifade edilebilecek bu kavramlar Türk Dış Politikası için yukarıda da söz edildiği gibi tamamen yeni keşfedilmiş kavramlar olmayıp kullanım alanı itibariyle belli bir dönemi işaret ve inşa ediyor olması dolayısıyla bir özgünlük iddiası taşımaktadır. Bu kavramlarla Davutoğlu bir noktada çizdiği vizyon ve misyon eşliğinde Türk Dış Politikası'nın hedefinden ziyade bu hedefe yönelik yöntemlerini tayin etmekte ve nihayetinde Türk Dış Politikası'nın sahip olması gerektiğini düşündüğü 'esnek' olma

⁴⁵⁶ "Mr. 'Zero problems'". (2010). *Foreign Policy*, 183, 45-46. Söz konusu röportajda herhangi bir imlâ hatası söz konusu değil ise Davutoğlu'nun soruya verdiği cevapta '...Turkey's geography and history...' ifadesinden ziyade '...Turkish geography and history...' ifadesini kullanması bilinçaltındaki carî hukukî sınırları aşan bakış açısının tezahürü niteliğindedir denilebilir. Resmî görevler üstlendiği 2002-2009 yılları arasında yapılan televizyon ve dergi-gazete mülakatlarından oluşan 'Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar' isimli kitap içerisinde kendisi de bu tarz mülakatların doğallığı dolayısıyla kişilerin karakter özelliklerinin, üsluplarının, birikimlerinin ve en önemlisi zihniyet parametrelerinin sansüresiz bir şekilde yansıtılmasını sağladığını, sadece içselleştirilmiş davranış alışkanlıklarının ve zihin kalıplarının devreye girdiği anlık bir durumun ortaya çıktığını ve sorulara verilen cevapların muhtevasının cevap veren kişinin birikimini ve bu birikimin kullanıldığı zihniyet unsurlarını ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Davutoğlu, A., 2013a, 11.

⁴⁵⁷ Yeşiltaş, M., Balcı, A. (2011). "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi*, 23, 9-34.

haline erişmesini amaçlamaktadır.⁴⁵⁸ Kavramların çokluğu ve çeşitliliği dikkate alındığında bu çeşitliliğin Stratejik Derinlik kavramından uzaklaşarak odak kaybına sebebiyet verebileceği gibi bir algının ortaya çıkma ihtimali bulunmakla birlikte tüm kavramlar hep birlikte değerlendirildiğinde bu şekilde bir kaostan ziyade tutarlı bir söylem-eylem birlikteliği göze çarpmaktadır. Söz konusu birlikteliğin Davutoğlu'nun sadece Stratejik Derinlik kavramsallaştırması üzerinden değil daha önceki ve sonraki tüm eserleri üzerinden meydana gelen bir fikriyat olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin olduğu kadar kendisi dışındakilerin zihnî parametrelerini de dikkate alarak bir söylem-eylem süreci inşa ediyor olması ortaya çıkması muhtemel faydanın olabildiğince fazla olmasına da imkân sağlamaktadır. Bu noktada üzerinde söylem ve eylem gerçekleştirdikleri karşısında, bu süreçlerin failinin etkenden ziyade kendisine nazaran edilgen bir konum tayin ettiklerine bakış açısı da Davutoğlu'nun yaklaşımını yukarıda söz edilen kavramlar/kavramsallaştırmalar eşliğinde şekillendirmektedir. Batı dünyasının sözde eriştiği merhale olarak 'West-Rest' şeklindeki toptancı, genellemeci, ben-merkezci, dışlayıcı yaklaşımının tüm alanlardaki söylem-eylem süreçlerine özgüven eksikliğinden kaynaklı bir şekilde sirayet etmesi ve buna istinaden kendilerini odak alıp 'diğerlerine' ise bütüncül bir dışlama ile yaklaşarak konum tayin etme çabaları karşısında⁴⁵⁹ Davutoğlu'nun bu durumun sebep olduğu dışlamayla şekillenen uluslararası ilişkiler isimli yapının sorunlu telakkî ettiği özelliklerine hapsolmaksızın bunun Türk Dış Politikası üzerindeki tesirlerini belli bazı kavramsallaştırmalar yardımıyla şekillendirmeye/yönlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kavramsallaştırmaların Türk Dış Politikası'ndaki konumunu belirleyebilmek adına Yeşiltaş ve Balcı'nın yapmış oldukları çalışma her ne kadar 'AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü' başlığını taşısa da büyük çoğunluğunun Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilmiş/filiyata geçirilmiş kavramlar olması bu kavramların Türk Dış Politikası üzerine çalışma yapanlar için yeni ve farklı bir durumu gösterdiğine delâlet etmektedir. Davutoğlu'nun önceki dönemlerde Türk Dış Politikası üzerinde zaman zaman egemen söylem şeklini alan çoğu zaman ideolojik veya herhangi bir 'idea'sı olmayan yaklaşımların yerine bu yaklaşımları sergileyecek failin kendi varlığı temelinden/kendi varoluş tasavvurundan hareketle inşa etmeye çalıştığı fikriyat üzerine bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Bu yaklaşımların vücut bulmuş hali olan diğer kavramlar salt Stratejik Derinlik kavramına bağımlı olmayıp onu beslemek-ondan kaynaklanmak, ona şekil vermek-ondan bir parça olmak gibi iç içe geçmiş durumdadırlar.

⁴⁵⁸ Yalçın, H. B., 2014, 149.

⁴⁵⁹ Davutoğlu, A., 2012a, 116., Davutoğlu, A., 2018b, 41.

Bu iç içe ve çok olma hali kavramların bir karmaşaya sebep olmasından ziyade bir dinamizm içerisinde büyük bir bütünün en küçük yapı taşından en büyük parçasına kadar uzanan bir yapı, süreklilik ve anlam bütünlüğü arz etmektedir. Keza teorik düzlemi temsil eden Stratejik Derinlik isimli eserde kendisine çokça yer bulamayan kavramların pratik düzlemde sürecin aslî unsurlarından biri konumuna yükselmesi bu kavramsallaştırmaları derinlemesine tahlil edenler için yeni anlam dünyaları inşa ettiği kadar kavramsallaştırmalardan uzak bir şekilde sadece yaşanan gelişmelerin soğuk mevcudiyetlerine yüzeysel bir şekilde odaklananlar için de yeni karmaşıklıklara sebep olmaktadır. O yüzden Davutoğlu'nun fail olduğu süreçleri anlamak ve anlamlandırabilmek noktasında başta onun kavramlara verdiği önem/yüklediği anlam olmak üzere kullandığı kavramların nereden kaynaklandığına dair bir fikir edinmeksizin hareket etmek yap-boz'un bir parçasının eksik kalmasına sebep olacaktır. Böylesi bir sebebin vuku bulması bu çalışmanın başlığı itibariyle Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası özelindeki kavramsallaştırmalarının kaynağının ele alınmasını da zarûrî kılmaktadır. Olayları ele alırken kavramlara son derece büyük önem veren Davutoğlu'nun Medeniyetlerin Ben-İdraki isimli kitabının önsözünde belirtmiş olduğu hususlar bu önemin zihnî tezahürü niteliğindedir:

“Kavramlar zihnimizin anlam haritalarını oluştururlar..... Kavramsallaştırma, açıklamadan anlama aşamasına geçebilecek daha sofistike zihnî süreçler gerektirir. Kavramsal çerçevenin zenginliğine bağlı olarak soyutlama kabiliyeti ne kadar derinleşirse geliştirilen anlamlandırma çerçeveleri yani teoriler de o ölçekte kalıcı, tanımlayıcı ve başka zihnî süreçleri belirleyici bir etki yapar.

Yeterli kavramsal araçlara sahip olmayan zihnî süreçler ise basit, yüzeysel ve bırakın anlama ve anlamlandırmayı, tasvir ve açıklama düzeyinde bile işlevsel olamayan bir zihnî çaba niteliği taşır. Kavramlarla izah edilmesi gereken olgu, süreç ve hisleri kelimelerle tasvir ve izah etmeye çalışmak düşünceyi sıradanlaştırır, soyutlamayı imkânsızlaştırır. Kelimeler konuşmanın, kavramlar düşüncenin anahtarıdır.....

Kavramsal çerçeve yetersizliğinden daha tehlikeli olan ise yanlış kurgulanmış bir kavram dünyasına sahip olmaktır. Zihne yanlış şekilde yerleştirilmiş ya da içi boşaltılmış kavramlarla bir düşünce oluşturma çabası içine girmek, yanlış haritayla yola çıkmak gibidir.....

...Kavramların siyasal söylemde doğru ve zamanlı kullanımı siyasal söylemin düzeyini yükseltmek açısından hem faydalı hem gereklidir. Ancak muhtevası anlaşılmadan, bağlamı doğru ortaya konmadan, söylem unsuru olmanın ötesinde sloganlaşan bir kavramın zihinlerde tekrar hak ettiği bir şekilde zemin bulması çok zordur....

*..... kavramsal arınma ve berraklaşma olmaksızın zihnî arınma ve yenilenme gerçekleştirilemez. Kavramsal derinliğe sahip olmayan bir zihin düşünce üretmez. Ortak kavramsal zemin geliştirememiş bir düşünce ortamında ise zihinlerin iletişime geçmesi mümkün olmadığı için ortak toplumsal kültür iklimini teşkil etmek de mümkün olmaz.*⁴⁶⁰

Türk Dış Politikası'nda adından sıkça söz edilmese de Davutoğlu'nun şekillendirdiği dış politik yaklaşımın altında yatan, bir nevi temel felsefesini yansıtan kavram olarak duran 'ben-idraki' kavramsallaştırmasının dünyanın değişik bölgelerine yönelik Türkiye'nin geleneksel yaklaşımlarının değişiminde çok büyük etkiye mazhar olması⁴⁶¹ Davutoğlu'nun kendi varoluş tasavvurundan hareketle dış politikanın yönlendirilmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim modern dönemin başat aktörü konumuna yükselen ulus-devlet tanımlamasını *de jure* olarak kabul eden ancak bunun *de facto* bir şekilde değişime uğrayabileceğine inandığı izlenimini veren Davutoğlu ben-idrakinin bir kimlik meselesi olmadığını, ulus-devletlerin hukuken tanıdıkları kimliklerin sosyal tanınma temelinde gerçekleşen ilişki-bağımlı bir bilinç olarak karşılıklı iki tarafı gerekli kıldığını, sosyal, iktisadî ve siyasî otorite tarafından tanımlanabilen ve verilebilen bir nitelik taşıdığını, ben-idrakinin ise bir karşı tarafa ya da sosyal bir tanınmaya ihtiyaç hissetmeyen bireysel bir şuur halini yansıttığını ve özneyi esas aldığı için de herhangi bir başka otorite tarafından tanımlanabilmesinin de tasfiye edilebilmesinin de imkansız olduğunu belirtmektedir.⁴⁶² Sürece bu açıdan bakan bir kişinin sadece dış politika alanında değil diğer tüm alanlardaki yaklaşımının değişime uğraması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Zîra Davutoğlu'nun yaklaşımına göre değişim sadece bir siyasal mesele bir dış politika meselesi değil devlet mekanizmasını elinde bulunduranların benimsediği strateji, kültür ve tercihlerin sıradan insanın dünyasında da kendine yer bulabilmesi, o insanın da kendisini bu yapının içerisinde küçük de olsa bir nefer olarak görebilmesi ile gerçekleşebilecek ve tabii bir şekilde sürdürülebilecektir.⁴⁶³ Böylesi bir değişimin tabii bir

⁴⁶⁰ Davutoğlu, A., 2018b, 11-13.

⁴⁶¹ Yeşiltaş, M., Balci, A., 2011, 11-12.

⁴⁶² Davutoğlu, A., 2018b, 32.

⁴⁶³ Davutoğlu, A., 2012a, 157-158.

sürece/niteliğe sahip olacak olmasının değiştirilenin zorla/güçle değiştirilmesinden ziyade özne konumundaki her bir birey ile irtibatlandırılması şeklinde ortaya çıkışı Davutoğlu'nun yaklaşımının da emarelerini bizlere göstermektedir. Zîra yapılmaya çalışılanlar ile kendiliğinden/tabîî bir değişim olması demek var olan bir şeyin külliye ortadan kaldırılması demek değil, yani yerine başka bir şeyin ikame edilmesi demek değil, mevcudun veya 'diğeri' olarak işaret edilenin yok sayılmadan/edilmeden varlığı kabul edilerek ona alternatifler sunulması anlamını taşımaktadır. Doktora tezinin 'Alternatif Paradigmalar' olan başlığından da anlaşılacağı üzere Davutoğlu bu tezinin alt başlığında 'İslam ve Batı Dünya Görüşlerinin Siyaset Teorisine Etkisi' ifadesini kullanırken İslam ve Batı kavramlarını birbirlerinin yerine 'ikame' edilen değil birbirlerine 'alternatif' olan kavramlar olarak ele alıp incelemiştir. Tezindeki bu ince detayı ele aldığı tüm konulara teşmil eden Davutoğlu'nun sahip olduğu dünya görüşü itibarıyla yok edici/yıkıcı bir yaklaşımın yerine var olanları idrak edebilmek için oldukça uzun ve meşakkatli bir yol takip ettiği, gerek kendi gerekse de aidiyet hissettiği toplumun idrak düzeyini ben-idraki gibi bir kavramsallaştırma üzerinden geliştirmeye çalıştığı ve Türk Dış Politikası incelemesini de bu zaviyeden gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Kendi fikir dünyasının temelinde yatan bilgiler ile Türk Dış Politikası'nın takip etmesi gerektiğini düşündüğü yol haritasını şekillendirme imkânına kavuşan Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kavramının mütemmim cüz niteliği taşıyan diğer kavramları, bir anda kendiliğinden zuhur etmemiş yaşanan gelişmeler karşısında kademeli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu kademeli ortaya çıkış ne Stratejik Derinlik kavramının bir eksikliği olarak ne de yeni kavramların Stratejik Derinlik kavramının yerine ikamesi olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın daha evvelki bölümlerinde de ifade edildiği üzere Davutoğlu, öznesi konumunda olduğu kavramlar/kavramsallaştırmalar arasında bir kaostan ziyade düzen tesis ederek Türk Dış Politikası'na yönelik farklı bir kavramsal çerçeve inşa etme gayreti göstermiş ve içinde bulunduğu zaman yolculuğu kendisine bunun teoriden pratiğe yansıtılması noktasında son derece elverişli imkânlar sunmuştur. Ortaya koyduğu kavramların tamamen kendisi menşeli olmadığı, sadece var olanı anlamak ve anlamlandırmak üzere zamanın ruhuna uygun bir fikrî yapı çerçevesinde duruş sergilediği söylem ve eylemlerinden anlaşılan Davutoğlu'nun söz konusu bu kavram çeşitliliğini bir karmaşa olarak görmek/kabul etmek meselenin özüne vâkıf olmanın önüne çekilecek, çok çeşitli sıfatlara sahip olabilen, büyük bir engel niteliğinde olacaktır. Zîra Stratejik Derinlik ve onun türevleri olan kavramlar odaklı yapılan son dönem Türk Dış Politikası hakkındaki

yorumlar düşünceden/fikirden ziyade kişi odaklı, idrakten uzak sadece lafzı dikkate alan bir seyir takip etmekte ve bu durum da söz konusu yorum sahiplerini günlük siyasetin dili ile konuşmanın yanı sıra ne yazık ki düşünmeye de sevk etmektedir. Hatta meselenin teorik perspektifler yerine ideolojik ve kişisel tavırlar tarafından belirlenen gündelik iddialar üzerinden yürütülmesine sebep olduğu ifade edilebilir.⁴⁶⁴ Bu durum ise söz konusu kavramları ve bu kavramların öznesini bilimsel bir açıdan ele almayı zorlaştırmakta ve meselenin son derece sığ ve dar bir alana hapsolmasına sebep olmaktadır. Meseleyi tüm parametreleri dikkate alır bir şekilde ele alıp inceleyebilmenin meşakkatî karşısında popüler olana yönelik son derece istekli bir meyil sadece dış politika alanında değil yaşamın her alanında kendisini göstermekte ve bu durum da bilgi temelli bir toplum yapısının oluşumuna engel teşkil etmektedir. Çalışmanın kapsamı itibarıyla Türk Dış Politikası genelinden, bu politikaya etkide bulunan Stratejik Derinlik kavramına doğru uzanan fikrî süreç de bu engeli aşmaya yönelik atılmış bir adımdan ibarettir.

Stratejik Derinlik ve türevi kavramlar aracılığıyla Davutoğlu'nun ana hedefi olan Türkiye'yi tek taraflı bir bağımlılıktan uzak uluslararası ilişkilerin önemli bir aktörü konumuna getirme gayesi⁴⁶⁵ Soğuk Savaş'ın Türk Dış Politikası'na kazandırdığı temel reflekslerden ayrı düşünme zorluğu yaşayanlar açısından kendisini Batı ittifakının bir parçası yapma arayışındaki Türkiye imajının zihinlerdeki canlılığını hâlâ koruyor oluşu nedeniyle olsa gerek bu yeni kavramsal, yapısal ve pratiğe yansıyan dönüşümün/arayışın 'şaşırtıcı' olarak kabul edilmesini de beraberinde getirmiştir.⁴⁶⁶ Ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında esnek bir davranış sergileyerek hem yeni duruma uyum sağlayabilme hem de yeni durumu şekillendirebilme gayreti sergileyen öznenin bu tutum ve yaklaşımlarına neredeyse taban tabana zıt görüş ve yorumların ortaya çıkıyor olması Türk Dış Politikası'na uzun yıllar boyunca egemen olmuş Soğuk Savaş parametrelerinin ve kavramlarının zihinlerde sebep olduğu tahakkümün varlığını devam ettirdiğini göstermektedir denilebilir. Soğuk Savaş yıllarında tüm dünya genelinde kişinin okuduğu kitaplar, öğrenmek istediği yabancı dil, izlediği bir sinema filmi, insanın hâkim olmaya çalıştığı dünyanın ve hatta evrenin sahip olduğu renkler veya insan bedeninin sahip olduğu şekli hususlar üzerinden ayrı(mcı)lık tesis etmeye çalışan zihin yapılarının, benzerî bir

⁴⁶⁴ Yalçın, H. B. (2011). "Türkiye'nin 'Yeni' Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma". *Bilgi*, 23, 35.

⁴⁶⁵ Gözaydın, İhtar. (2013). "Ahmet Davutoğlu: Role as an Islamic Scholar Shaping Turkey's Foreign Policy". N. M. Adiong. (Editör). *International Relations and Islam: Diverse Perspectives*. Cambridge Scholars Publishing, 55.

⁴⁶⁶ Yalçın, H. B., 2011, 44.

durumu devam ettirme gayretlerini çalışmanın ana konusundan uzaklaşmadan dış politika alanında da sürdürmeye çalıştıkları ifade edilebilir. Zîra Davutoğlu'na yöneltilen eleştirilerin büyük bir çoğunluğu Davutoğlu'nun 'İslamî' söylemi üzerinden geliştirilmekte, kendisinin içinde bulunduğu siyasî yapının yine Soğuk Savaş yıllarından kalma bir alışkanlık çerçevesinde 'İslamî' bir yönelişinin olması gibi Soğuk Savaş sonrasında 'Sovyetlerin/Komünistlerin' yerine hızla inşa edilen İslam/İslamcılar şeklindeki ötekileştirilmeye maruz bırakılması, Türk Dış Politikası'nın son dönemine çok büyük etkide bulunmuş bir isim ve onun kavramlarının bilimsel ve bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesinden ziyade popüler kültür malzemesi haline gelmesine sebep olmaktadır. Yapısal bir meseleyi birey düzlemine hapsetme eylemine sebep olan bu yaklaşım diğer taraftan da meselenin bu şekilde yapısal olarak ele alınması tekeli de sadece bu fiilin faillerine hasretmek gibi garip bir açmazla karşılaşmaktadır.⁴⁶⁷ Halbuki uluslararası ilişkilerin doğası gereği son derece dinamik seyreden sürecin karşısında statik bir duruş sergilemek yerine bu süreci sağlam parametreler çerçevesinde analiz ederek kendisine bir yol haritası çizmek ne sadece Türkiye'nin ne de sadece Stratejik Derinlik kavramının müellifi olarak Davutoğlu'nun tekelindedir. Zîra Johnson Mektubu ve ABD'nin silah ambargosuna rağmen Soğuk Savaş'ın statik yapısından âzâde bir şekilde gerçekleştirilebilen Kıbrıs müdahalesi ve paylaşılamayan ada vb. unsurlar üzerinden gerginliklere hapsolmuş Türk-Yunan ilişki ağının dönemin dışişleri bakanları İsmail Cem ile Yorgo Papandreu tarafından yeniden şekillendirilmesi, bu tarz girişimlerin bahse konu süreç okumasını iyi bir şekilde değerlendirebilenler tarafından oldukça yerinde adımlar olarak gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Türkiye-Yunanistan ilişkileri için atmış olduğu - popüler kültüre göre 'cesur', dış politika literatürüne göre ise 'yerinde' – adımı, Cem'in 21. yy. başlangıcında Türkiye için öngördüğü vizyon noktasında Davutoğlu'nun yaklaşımı ile paralellik taşımaktadır.⁴⁶⁸ İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı görevinden ayrıldıktan 4 yıl sonra, yani Davutoğlu'nun dış politika alanındaki bazı kesimlerce radikal denilebilecek fikirlerinin hayat bulduğu bir yılda dile getirdiği '*Eğer biz dışişlerinde bazı şeyleri iyi yapmışsak emin olun bunun çok önemli bir sebebi Türkiye'nin hem Doğulu hem de Batılı oluşunun bilincine varmış olmamızdandır. Hem Doğulu hem de Batılı olmak, çok az ülkeye nasip olan bir ayrıcalıktır. Türkiye bu Doğu ve Batı senteziyle, hem Doğulu hem Batılı olmanın*

⁴⁶⁷ Yalçın, H. B., 2011, 45-46.

⁴⁶⁸ İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımlarını mukayeseli bir şekilde ele alan bir çalışma için bakınız: Tuğtan, M. A. (2016). "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu". *Uluslararası İlişkiler*, 13 (49), 3-24.

*önceliğiyle ileri gidebiliyor. Ben bunu yaşadım ve bunu kullandığımız ölçüde biz ileriye gittik*⁴⁶⁹ fikriyatı ile Davutoğlu'nun *'Doğu'daki platformlarda Doğulu kimliğiyle gıcunmadan yüzleşerek bu kimlik etrafında tezler, çözümler üretebilen bir ülke; Batı'daki platformlarda Avrupalı bakışıyla Avrupa'nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmak*⁴⁷⁰ şeklindeki fikriyatı söz konusu paralelliği pekiştiren unsurlar olarak karşımıza çıkarmaktadır. Her iki ismin dış politikadaki yaklaşımlarının bu tarz benzerliklerine dair İsmail Cem'in Türkiye'nin tek başına bir kazanımından ziyade karşılıklı iyi ilişkiler temeline dayanan dış politik hamlesi ile Davutoğlu'nun daha geniş bir perspektif ile çizmiş olduğu kavramsal çerçevenin yapısı arasında farklılıklardan ziyade benzerliklerin ağır basmasına rağmen yukarıda söz edildiği üzere mesele söz konusu iki farklı ismin ele alıp şekillendirdiği gibi yapısal değil birey düzlemine hapsedilmektedir.

Davutoğlu Stratejik Derinlik kavramı ile uluslararası yapı karşısında Türkiye'nin kendisine nasıl bir konum tayin etmesi gerektiğini teorik düzeyde ele alarak ifade etmiş ve sonrasındaki görevleri çerçevesinde bu kavramın türevleri niteliğinde, bir diğer deyişle pratiğe yansımış halleri ile Türkiye'nin uluslararası konumunu şekillendirme gayreti göstermiştir. Bu gayretini Soğuk Savaş sonrası ve 21. yy. dönemlendirmesi ile ele alan Davutoğlu her iki dönemin koşullarını dikkate alarak esnek bir değerlendirme parametresi inşa etmektedir. Yapmış olduğu bu değerlendirme neticesinde dünyanın içinde bulunduğu dinamik süreci geliştirmiş olduğu kavramlar eşliğinde anlamak ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu dinamik sürecin 21. yy. için ifadesi haline gelen küreselleşme ile birlikte gelişen ekonomik, güvenlik, sosyal, enerji, iklim, yoksulluk, kimlik vb. başlıklar altındaki değişimi ve ortaya çıkan küresel çaptaki ciddi sorunları karşısında uluslararası, bölgesel ve ulusal bazı yeni politikalar geliştirilmesi zarureti sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele olarak değil diğer tüm devletlerin olduğu gibi 'hegemon' veya 'büyük güçler' olarak ifade edilen devletlerin de mücadele etmek zorunda kaldıkları yapısal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷¹ 21. yy. ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu yapısal değişim karşısında Davutoğlu yeni bir düzen tesisine dair arayışların arkasında yeni bir felsefî açılım olması gerektiğini, mevcut veya önceki düzenin dayandığı varsayımların sorgulanması gerektiğini, bu sorgulamanın kuşatıcı ve kapsayıcı özelliği çerçevesindeki felsefî mevcudiyetinin bir sonraki dönemin siyâsî düzeninin habercisi olabileceğini Yunan

⁴⁶⁹ Zengin, G., 2010, 208.

⁴⁷⁰ Davutoğlu, A., 2013a, 115.

⁴⁷¹ Keyman, F., 2012, 19-21.

düşünce tarihinden başlayarak verdiği tarihî örnekler eşliğinde 21. yy.'daki gelişmelere kadar genişletmektedir.⁴⁷² Davutoğlu, ortaya çıkan yeni uluslararası şartlara intibak etme noktasında Türk yönetimlerinin 1648 Westphalia düzeni kurulduktan sonra Köprülü Reformları, 1815 Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi düzeni karşısında Tanzimat Fermanı, I. Dünya Savaşı sonrasında İmparatorluklar son bulurken Cumhuriyet rejimi, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM düzeni çerçevesinde ise demokrasiye geçiş hamleleri ile başarılı olurken yine uluslararası yapısal bir değişime işaret eden Soğuk Savaş sonrasında ise siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik krizler ve terör sebebiyle doğru ve çabuk refleksler gösteremeyerek sürece intibak etme noktasında tam anlamı ile başarılı olamadığını belirtmektedir.⁴⁷³ Başarılması gereken bir hedef olarak Türk Dış Politikası'nın bu uluslararası dinamik sürece intibakını öngören Davutoğlu bu yeni dönemin şartlarına göre esnek davranabilme kabiliyetinin sahip olduğu önem ile öncelikle kavramsal düzlemde bir değişikliğin faili olmak istemiştir. Bu kavramsal açıdan fail olma durumu önüne çıkan fırsatlar eşliğinde kademe kademe pratik düzleme geçmesine de imkân vermiştir. Bu imkânın kendisine ait teorik çerçeveye hapsedilemeyecek kadar dinamik bir süreç olduğu ön kabulü ile hareket eden Davutoğlu, bu yüzden her şeyi Stratejik Derinlik kavramı ile açıklamaya çalışmamakta yaşanan gelişmeleri kavramsal bir zenginlik içerisinde değerlendirmekte ve ona göre bir konum tayin etmeye çalışmaktadır. Bu bakış açısının, çalışmanın daha evvelki bölümlerinde de zaman zaman ifade edildiği üzere Davutoğlu'nun insan eli ile oluşturulan 'şey'lere mahkûm olmama yaklaşımı ile örtüştüğü görülmektedir. Diğer taraftan bu örtüşme Türk Dış Politikası için 'klasik' bir eser hüviyeti kazandığı kabul edilebilir olan Stratejik Derinlik kitabının/kavramının popülerlik testi ile değil zaman içerisinde süreklilik arz etmesi ile sınanabilmesine de imkân vermektedir.⁴⁷⁴ Davutoğlu hem bu sınanabilirliği ile yüzleşmiş hem bu yüzleşmeden yeni çıkarımlar elde etmiş ve hem de sahip olduğu farklı pozisyonlar dolayısıyla bu çıkarımlarla mensubu olduğu toplumu etkileyebilme ve yönlendirebilme imkânına sahip olmuştur. Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası için geliştirmiş olduğu Stratejik Derinlik kavramını ve akabindeki diğer kavramsallaştırmalarını popülizmden ve sıfatı popüler olan her türlü kültür, akım vb. argümandan uzak bir şekilde bu açıdan bakarak yorumlamaya çalışmak

⁴⁷² Davutoğlu, A., 2013a, 221-223.

⁴⁷³ Davutoğlu, A., 2013a, 284.

⁴⁷⁴ Davutoğlu'nun, *Medeniyetlerin Ben-İdraki* isimli kitabında bir eserin farklı medeniyetler arasında zihnî aktarımlar sağlayarak ulaşabileceği klasikleşme mertebesi *'Medeniyetler Arası Etkileşim Süreci ve Klasikler'* başlığı altındaki üç maddeden biri olarak *'Farklı Medeniyetleri Zaman Aşarak Dikey Kesen Klasikler'* ile anlatması medeniyetler arası gibi oldukça geniş bir kapsamdan ziyade daraltılmış bir ölçekle Stratejik Derinlik kitabının/kavramının Türk Dış Politikası alanında bir klasik olma hüviyetine eriştiğini genel bir kabul olarak düşünmeye bizleri sevk etmektedir. Davutoğlu, A., 2018b, 148-149.

hiç şüphesiz daha mâkul bir yöntem olacaktır. Zîra aksi durum inşa edilmeye çalışılan bu yeni paradigmaya karşı muhtevayla ilgili sistematik ve tutarlı bir eleştirel bakıştan daha çok konjonktürel değişimden etkilenen günlük tepkiler verilmesine sebep olabilmektedir.⁴⁷⁵

4.5. Stratejik Derinlik Kavramının Kavramları

Stratejik Derinlik kavramı/kavramsallaştırması Türk Dış Politikası üzerinde tekil bir etki alanından ziyade bu etki alanının membaı olma halinin devamı ile birlikte çok sayıda kavramın/kavramsallaştırmanın da, bu çalışmanın kapsamı içerisinde değerlendirildiğinde, çatısı hüviyetinde olmuştur. Türk Dış Politikası'nın tarihsel sürekliliği içerisinde farklı dönemlerde farklı aktörler tarafından dış politikanın kavramsallaştırılmasına yönelik eğilimlerin varlığı inkâr edilmeksizin Stratejik Derinlik ve türevi kavramların/kavramsallaştırmaların kendi içlerinde hem süreklilik hem de kavramsal düzeyde önemli kopuşlar meydana getirdiği görülmektedir.⁴⁷⁶ Gerek kavramların Türk Dış Politikası özelinde oldukça yoğun bir şekilde kullanılıyor olması gerekse de bu teorik kavramların pratiğe yansıtılabilme imkânına erişmiş olması söz konusu sürecin farklı açılardan ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Stratejik Derinlik özelinde AKP döneminin Türk Dış Politikası üzerinde sebep olduğu etkiye/değişime dair yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda bu değişimin farklı veçheleri olduğu belirtilmekle birlikte genellikle sadece tek bir boyut üzerinden hareket edilmekte ve bu durum ne yazık ki sistematik bir bilgi düzlemi üzerinden bu farklı boyutların sınanabilirliği için karşılaştırılmaları şeklinde bir yaklaşıma engel olmaktadır.⁴⁷⁷ Türk Dış Politikası'na ve hatta bu alandaki akademik çalışmalara dahi egemen olan sadece olumlu/olumsuz neticelere odaklanan bakış açısından ziyade bir süreç okuması gerçekleştirmek adına söz konusu kavramların ortaya çıkışı hakkında popüler tâbiri ile '5N1K' çerçevesi içerisinde bir yaklaşım sergilemek daha ilmî bir yöntem olarak en azından bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Zîra kavramların hayat buluşu hiç şüphesiz yaşanan gelişmeler karşısında yeni bir duruşu temsil edencesine bu kavramı ortaya çıkaran kişinin zihin dünyası, dünya görüşü ile şekillenmekte ve dış politika özelinden değerlendirildiği vakit de pratiğe yansıtıldığı aşamada da sınanarak ele alınmaktadır. Bu noktada zaafa düşülen husus ise politikanın pratiğe yansıyan hâlinde son

⁴⁷⁵ Davutoğlu, A., 2013a, 17.

⁴⁷⁶ Yeşiltaş, M., Balci, A., 2011, 10.

⁴⁷⁷ Aydın Çakır, A., Arıkan Akdağ, G. 2017, 339.

derece detaylı bir şekilde haberdar olunmasına rağmen sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilecek fikir/kavram/kişi/olay/durum hakkında detaydan uzak bîhaber olunmasıdır. Bu durum kavramlardan âzâde son derece mekanik bir işleyişin hâkim olduğu bir yapının inşa edilmesini ve o yapının içerisinde geçmiş, o anı ve geleceği olamayan günlük bir tüketim dili kullanılarak olayların değerlendirilmesini ve bu mekanik yapının içerisinde yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Aksine olaylar karşısında sahip olunan kavramsal çerçevenin zenginliği, süreçleri anlamlandırmanın o ölçekte kalıcı ve tanımlayıcı olmasını ve başka zihnî süreçleri de belirleyebilmesini temin ederken kavramların muhtevası anlaşılmadan, bağlamı doğru ortaya konmadan bir söylem unsuru olmanın ötesinde sloganlaşan bir kavrama dönüştürülerek siyasal söylem içerisinde yanlış ve zamansız kullanılması da siyasal söylemin düzeyinin hedeflenen etki seviyesinden oldukça aşağılarda kalmasına ve tâbir câizse kavramın zihinlerde hak etmediği şekilde bir zemin bulmasına sebep olabilmektedir.⁴⁷⁸ Sadece ulusal değil küresel alanda bazı kavramların yıllar hatta yüzyıllar boyunca söz konusu kavramı kullananlar tarafından siyasal söylemler çerçevesinde birbirinden kopuk anlam haleleri şeklinde kullanılmış olması bir anlamda yukarıdaki ifadenin gerçek yaşamdaki tezahürü niteliğindedir denilebilir. Ortak bir kavramsal zeminin teşkil edilememiş olması bu kavramlar etrafında söylem geliştirenlerin fikrî düzeyde, eylem gerçekleştirenlerin ise cebrî düzeyde karşılıklı mücadelelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur/olmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı itibariyle Stratejik Derinlik özelinden hareketle Türk Dış Politikası'nın sadece bir konu başlığı ele alınıp bahse konu kavramsal bütünlük dikkate alınarak siyasî tarihe mâl olmuş cebrî düzeyden ziyade fikrî düzeyde bir çaba sarf edilmeye çalışılmaktadır.

4.5.1. Güvenlik-Özgürlük Dengesi

Ana kaynağı Davutoğlu'nun ilmî çalışmaları neticesindeki zihnî birikimi olan Stratejik Derinlik kavramının alt başlıkları olarak nitelendirilebilecek diğer kavramlar ele alındığında oldukça geniş ve kapsamlı bir bütünün parçaları şeklinde genelden-özele, özelden-genele bir görüntü karşımıza çıkmaktadır. Davutoğlu, en genel mânâsıyla faili olduğu kavramlar üzerinden siyasî alanda var olan ve oldurilmaya çalışılan 'insan eli' merkezli ve ezeli değerlere bünyesinde pek de yer vermeyen sosyal mekanizmaların kendi eylemlerini/sonuçlarını meşrulaştırmak için kendi bilgisini/değerini/hukukunu ürettiği kapalı bir devreden ziyade ezeli değerler anlayışı kapsamında değer yapılarının

⁴⁷⁸ Davutoğlu, A., 2018b, 11-12.

mekanizmaları belirlediği bir siyasî alana işaret ederek bu alandaki mekanizmaların ezeli değerlerle çatışan bir değer üretememesi gerektiği ve söz konusu mekanizmaların sadece birer prosedürel meşruiyet araçları olabileceği fikriyatından hareket etmektedir denilebilir.⁴⁷⁹ Bu çerçeveden hareketle; sıkça ifade ettiği bir kavramsallaştırma olan ‘güvenlik-özgürlük dengesi’ özelinde Davutoğlu, insanoğlu ile devletin var oluş gerekçeleri arasında zihnî bir bağ kurmaksızın devletin sürekliliğini sağlamanın mümkün olamayacağını, devletin var oluş gerekçesinin onun yokluğunda ortaya çıkması muhtemel kaostan kaçış yerine adaleti hâkim kılmak üzere inşa edilmesi gerektiğini, böylesi bir ontoloji-siyaset bilincinin de devleti tarihî köken üzerinden değerlendirme ile sosyal düzen ihtiyacına, amacı üzerinden bir değerlendirme ile de adalet ilkesine dayandırmadıkça insanoğlunun en temel arayışı olan ontolojik güvenlik ve özgürlük merhalesine ulaşamayacağını belirtmektedir.⁴⁸⁰ Tarihî sürece bakıldığında da insanoğlunun gerek fikrî gerekse de eylem düzeyinde hızlı ve verimli bir gelişim seyri takip ettiği zaman dilimlerinin, kendisini güvende ve özgür hissettiği vakitler olduğu görülmektedir. Günümüz dünyasında da benzerî olumlu gelişmelerin yaşandığı topraklar üzerindeki güvenlik-özgürlük dengesinin diğer topraklar üzerinde yaşam sürenler tarafından algılanan cazibesi, söz konusu kavramsallaştırmanın önemini gözler önüne sermektedir. Toprakların üzerinde yaşayan insan topluluklarının devlet isimli bir yapı ile süreç içerisinde sahip olduğu mekanizmanın o topraklarda yaşayan mensuplarına dair yaklaşımı, güvenliğin de özgürlüğün de şeklini belirlemektedir. Nitekim herhangi bir ırk, din, dil, renk, cinsiyet benzeri bütünlükten veya ayrılıktan ziyade kendisine sadece vatandaşlık bağı ile bağlı olup ortak vatan paydasında buluşan farklı nicel ve nitel özellikleri haiz farklı insan topluluklarına yaklaşım tarzı, bu insanların öncelikle kendilerini sonrasında ise bütününe oluşturdukları devlet yapısının niteliğini ve dolaylı olarak tüm insanlığı değişime uğratmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Davutoğlu’nun Alternatif Paradigmalar isimli eserinin özünde yapmaya çalıştığı ‘İslam ve Batı Dünya Görüşlerinin Siyaset Teorisine Etkisi’ alt başlığı kapsamındaki oldukça geniş değerlendirmesinin bir benzerini Prof. Dr. A. Nuri Yurdusev de makalesinde ele aldığı daha dar kapsamlı bir değerlendirme eşliğinde Müslümanların barış yaptıkları, gayrimüslimlerle sulh içinde bulundukları toprakları ifade eden ‘Dar’ul Sulh’ kavramı üzerinden; Hristiyan dünyasında bu kavrama karşılık gelen bir kavramın olmadığını,

⁴⁷⁹ Davutoğlu, A., 2018a, 320.

⁴⁸⁰ Davutoğlu, A., 2018a, 25-26.

Hristiyan doktrininde Hristiyan olmayanların normal ilişki kurulacak toplumlar olarak algılanmadıklarını, onların Hristiyan Ülkesi'ne (Christendom, Respublica Christiana) dâhil olmadıkları sürece ancak cihat (Holy War) edilecek karşı taraf olarak kabul edildiklerini ancak Dar'ul Sulh kavramsallaştırması ile İslam dünyasının daha fazla evrensellik ve kapsayıcılık niteliğine sahip olduğunu vurgulayarak bu kavramla birlikte Dar'ul Harp ve Dar'ul İslam kavramlarının bireysel bazda veya tekil toplumsal boyutta kalamayacağını, muhakkak toplumlar arası alana yayılan kavramlar özelliğine sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸¹ Sadece Hristiyan ve İslam dünyaları üzerinden bu şekilde yapılacak kıyas tüm devlet ve siyaset değerlendirmeleri için geneli kapsayıcı bir nitelikten uzak olsa da dünya siyasî tarihi ele alındığında her iki din mensuplarının yeryüzünün büyük bir çoğunluğunda kurdukları yapıların insanlığın ekseriyetine temas etmiş olması ve bu çalışmanın başlığında yer alan kavramsallaştırmanın faili konumundaki Davutoğlu'nun da benzerî bir mukayese noktasında ilmî çaba sarf etmiş olması gibi etkenler çalışmanın kapsamı bakımından yeterli bir bakış açısı sunacaktır. Zira her iki bilim insanının ortak bir noktada buluşmuş olması ve değerlendirmelerinin paralel seyretmesi devlet yapılarını oluşturan insan unsurunun zihin dünyasına işaret ederek vuku bulması muhtemel gelişmelerin anlamlandırılması için kolaylaştırıcı etken olmaktadır. Nitekim Davutoğlu'nun söz ettiği güvenlik-özgürlük dengesi toplumların içinde yaşadıkları koşulların yine sadece kendileri için güvenli ve özgür olmasını değil dünya görüşlerine göre değişen bir yapıda kim için, ne zaman ve nasıl olması gerektiğini tayin etme noktasında da önem arz etmektedir. Bu şekilde daha geniş bir kapsamda ortaya atılan güvenli ve özgür olma hali ne kadar çok alana sirayet eder ise o kadar çok insanın tutum ve davranışları değişime uğramaya başlayacaktır. Bu durum da yeryüzünde daha çok güvenli ve özgür ortamın varlığını sağlayarak uluslararası camianın daha güvenli ve özgür olmasını dolaylı yoldan beraberinde getirecektir. Zihin dünyaları üzerinden bakılınca, yukarıdaki tarihî örnekler eşliğinde, sadece kendisi ve kendisi gibi olanların güvenliği ve özgürlüğü için mücadele verenler başka bir bakış açısı ile 'diğerleri' olarak adlandırıp ötekileştirdiklerini güvenli olmayan alanlara mahkûm etmekte, özgürlüklerini sınırlandırmakta veya yok etmektedirler. Davutoğlu bu noktada Huntington'ın

⁴⁸¹ Yurdusev, A. N. (2007). 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi''. İ. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, A. N. Yurdusev. (Editörler). **Devlet, Siyaset ve Kimlik**. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 37-39. Aynı makale içerisinde Yurdusev, sadece İslam-Hristiyan dünyası mukayesesi yapmamakta tarihî bir süreç içerisinde Eski Çin, Eski Yunan, Roma gibi farklı medeniyet havzalarının kendilerine/kendi insanına yönelik yaklaşımları ile 'diğerleri' olarak telakkî ettikleri insan topluluklarına yönelik yaklaşımları arasında evrensel, kapsayıcı ve daha da önemlisi âdil bir tutum takınma noktasında istekli olmadıklarını da belirtmektedir. Yurdusev, A. N., 2007, 30-35.

‘Medeniyetler Çatışması’ tezi üzerinden ‘farklılıklar’ üzerine tek taraflı bir şekilde geliştirdiği ‘çatışma’ odaklı yaklaşımına karşı çıkmakta ve medeniyetlerin birbirlerinden farklı olan özelliklerinin her zaman birbirleri ile çatışmaya sevk edici olmadığını bu durumun insan eli ile oluşturulacak mekanizmalar aracılığıyla herkes için fayda sağlayıcı bir zemini de beraberinde getirebileceğini ifade etmektedir.⁴⁸²

Tüm insanlığın çatışma/ötekileştirme/yok sayma şeklindeki bir kısır döngüye mahkûm olmasının önüne hiç şüphesiz ki insanlığın sahip olduğu ortak değerler üzerinden yine insanlık için ortak mekanizmalar üretmek şeklindeki faaliyetler eşliğinde geçilebilecektir. Çalışmanın daha evvelki bölümlerinde; tarihin farklı dilimlerinde birbirinden farklı coğrafyalar üzerinde hüküm süren devlet vb. yapıların insanlığın ortak değerleri üzerinden kendisine bağlı olan insan topluluklarının güvenli ve özgür bir şekilde devamlılıklarını sağladıklarını ve bu devamlılığın dolaylı yoldan söz konusu devlet vb. yapıların devamlılığının esasını teşkil ettiği ifade edilmişti. Davutoğlu’nun bu şekilde geniş bir perspektif üzerinden Türk Dış Politikası’na indirgediği güvenlik-özgürlük dengesi kavramsallaştırması hiç şüphesiz geçmiş akademik çalışmaları ile edindiği bilgi birikiminin bir uyarlaması mahiyetindedir. Davutoğlu insanoğlunun temel arayışının ontolojik güvenlik ve özgürlük arayışı olduğunu, kendisini güvende ve özgür hissetmediği zaman arayışına devam edeceğini belirterek 11 Eylül hadisesi üzerinden söz konusu vakanın insan eli ile üretilen mekanizma ve teknolojinin tek başına bir güven atmosferi oluşturmayabileceğinin delili olduğunu, aynı teknolojiyi kullanarak karşı tarafın da sizin güvenliğinizi tehdit edebilir hâle geleceğini ve asıl meselenin bütün insanlığı ilgilendiren temel ortak değerlerin tekrar sorgulanması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸³ Nitekim Davutoğlu güvenlik ile özgürlük arasında sağlıklı bir dengenin sağlanabilmesi halinde devletlerin iç siyasal meşruiyet problemini çözüme kavuşturabileceğini, bu açıdan hem devletin topluma güvenmesi ve özgürlük vermesi gerektiğini hem de insanların kendi güvenliklerinin sağlandığı konusunda devletten emin olması gerektiğini belirterek Türkiye’nin iç siyasal meşruiyeti ile felsefî, etik ve estetik bir güvenlik anlayışını harmanlayarak geliştirebilmesi halinde güvenlik-özgürlük dengesini tesis edebilen bir ülke hüviyetine kavuşabileceğini ifade etmektedir.⁴⁸⁴ Bu noktadan hareketle ‘öz-gür’ olma halinin aslında dolaylı yoldan güvenli/emniyetli/emin olma hali ile doğrudan bir bağı da

⁴⁸² Cohen, M. S., 2016, 531-532.

⁴⁸³ Davutoğlu, A., 2012a, 166-167.

⁴⁸⁴ Davutoğlu, A., 2013a, 113.

ortaya çıkmaktadır. Öz, insanoğlunun ontolojik var oluşu kaynaklı sahip olduğu huyu, mizacı, mayayı, değerleri diğer bir ifade ile fitratı ifade etmektedir. İşte bu sayılan ontolojik varoluş temelleri ‘gür’ olamayanlar ise kendi özlerinden uzaklaştıkça da başkalarının özlerinin/fitratlarının değersizleştirilmesi üzerine kendilerine yeni bir dünya inşa etmeye çalışmaktadırlar. Kurmaya çalıştıkları bu dünyada ise hâkim olmaya çalıştıklarının mahkûmu, fail olmaya çalıştıklarının ise zâîli (sona eren, yok olan, ortadan kalkan) olmaya başlamışlardır. Çalışmanın daha evvelki bölümlerinde ifade edilen Kızılderili Şef’in ‘beyaz adam’a mektubu veya Endülüs yönetimi altında insanî değerleri haiz bir hayat sürmelerine rağmen Amerika kıtasında elde ettikleri topraklar üzerindeki topluluklara gayriinsanî bir yaklaşım sergileyen İspanyolların tutumları söz konusu duruma yönelik önemli örnekler teşkil etmektedir. Kendi ‘öz’lerinin gür olması için başkalarının özgürlüğünü yok eden bir zihniyet yapısı, elde ettiği güç unsurları ile zâhirî bir süreklilik sağlamış olsa da ‘öz’lere dokunarak onların gür ve hür olmalarının temini noktasında başarılı olmazlar ise bu başarısızlık bir bumerang gibi kendilerine dönme potansiyeli taşımaktadır. Böylesi bir potansiyeli bertaraf ederek uzun süreler boyunca ‘öz’lerin gür ve hür olmasını temin edebilen devlet vb. yapılar tarih boyunca önlerine aldıkları ‘pax’ ön eki ile varlıklarını idame ettirmişlerdir. Mitolojik kökeni itibarıyla ‘barış tanrıçası’, filolojik kökeni itibarıyla de ‘barış öpücüğü’ anlamlarını ihtiva eden ‘pax’ ön ekinin vücut bulduğu yapıların ‘öz’ler için tesis ettiği gür ve hür olma hali doğrudan veya dolaylı olarak barışı, barış hali de istikrar ve düzeni ve tüm bunlar da emin/emniyette/güvende olmayı sağlamıştır/sağlamaktadır. ‘Öz’leri gür ve hür olan insanlardan müteşekkil bir toplum ve bu toplumun vücut verdiği devlet vb. yapıların bir emniyet halesi içerisinde birbirlerine karşılıklı güven duymaları, birbirlerinden emin olmaları barışın/istikrarın/düzenin zor ve güç ile değil daha meşru araçlar vasıtasıyla elde edilmesine imkân vermektedir.⁴⁸⁵ Bu durum da hiç şüphesiz sadece kendi ‘öz’lerinin değil diğer ‘öz’lerin de özgür ve güvende olmasını dolaylı bir şekilde sağlamaktadır. İşte Davutoğlu’nun Türk Dış Politikası için inşa etme gayreti gösterdiği güvenlik-özgürlük dengesi kavramsallaştırmasının buradan kendisine bir temel bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sadece Türkiye’nin güvenliğinin

⁴⁸⁵ “Zira kurulu bir siyasî otoritenin meşruiyetinin en etkin ve sürekli boyutu siyasî otorite ve mekanizma içinde bulunan insanların sahip olduğu değerlerin halkın değerleri ile uygunluk arz etmesi ve bu uygunluğun derecesine göre söz konusu meşruiyet zemininin ontolojik kökeninin göz ardı edilmemesine bağlıdır. Siyasî meşruiyeti için mücadele eden kural koyucunun veya onun ortaya çıkardığı prosedürel araçların bu kökene dikkat etmemeleri halinde ise varlıklarını uzun vadede devam ettiremedikleri görülmektedir.” Davutoğlu, A., 2018a, 187-188. Diğer bir ifade ile “soyut kurallardan müteşekkil, doğru bir tanımlama üzerine inşa edilmiş bir siyasî-hukukî sistemin yaşayan bir gerçeklik haline gelebilmesi bireylerin ve toplumun bu sistemin dayandığı ilkeleri yabancılaştırmadan maşeri vicdanlarında, kolektif hafızalarında, derin irfanında ve bireysel idraklerinde kabullenmelerine ve yaşatmalarına bağlıdır.” Kalın, İ., 2014, 10.

sağlanması ve Türk insanının özgür olması ‘diğerleri’ne karşı aklı, gözü ve kalbi kapalı bir yaşam alanı oluşturma sakıncalarını da beraberinde getirmektedir. ‘Diğerleri’ için de güvenli ve özgür bir yaşam alanı tesis edebilmenin temeli hiç şüphesiz ‘kendi’nin bu hâl ile hâllenmesini zarûrî kılmaktadır. Buna istinaden Davutoğlu Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra küresel gelişmelere egemen olan özgürlük söyleminin, 11 Eylül hadisesi sonrasında yerini güvenlik söylemine bıraktığını ancak bu söylemin bir istisnası olarak Türkiye’nin, aldığı kararlar ve attığı adımlar çerçevesinde, milletin özgürlük alanını, güvenliğini riske etmeden genişletmeye ve güvenliğini de özgürlüğünü daraltmadan güçlendirmeye gayret ettiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Zîra 11 Eylül hadisesi sonrasında uluslararası arenada yaşananlar yukarıda bahsi geçen öz/fitrat – emin/güven anlatısındaki çarpıklıkların ve bu çarpıklığı sadece kendi güvenliğini önceleyen politikalar üreterek zaman zaman insanî değerlerden uzak bir görüntü çizerek inşa edenlerin eylemleri ile dolu bir sürece işaret etmekte iken Türkiye bu sürecin rüzgârına kapılmadan gerek kendi iç siyasal meşruiyet araçlarını güçlendirme noktasında gerekse de dış politikasında askerî güç endeksli güç parametrelerinden uzak bir tutum sergileme noktasında çaba sarf etmiştir.

4.5.2. Komşularla Sıfır Sorun

Yukarıda belirtilen güvenlik-özgürlük dengesinin, ‘kendisi’nden başlamak üzere ‘diğerleri’ne de sirayet eden bir kapsama ulaşabilmesi hiç şüphesiz ‘diğerleri’nin varlığını olduğu gibi kabul etmek ve onlarla temasa geçmek şeklinde bir kademelendirme eşliğinde mümkün olabilecektir. Davutoğlu’nun bu kapsamda değerlendirilebilecek olan yaklaşımı ise ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırması başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Davutoğlu’nun Türk Dış Politikası üzerindeki tesiri noktasında en fazla eleştiriye maruz kaldığı başlık olan ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırması, yöneltilecek eleştirilerin popülizme mahkûmiyeti ile kavramın idealizme olan mecburiyeti arasında bir gel-git yaşanmasına sebep olmaktadır. Kavramı oluşturan kelimelerin tek tek varlıkları (komşu – sıfır - sorun) ile hep birlikte oluşturdukları mevcudat (komşularla sıfır sorun) arasındaki bağlantı kavramın anlamlandırılması noktasında bizlere yardımcı olacaktır. Öztürkçe ‘konuşmak’ ve ‘konuşlanmak’ kelimelerinden türeyen komşu kelimesi Türklerin Orta Asya’da hüküm sürdükleri topraklar üzerinde göçebe bir hayat sürmeleri, dönemlik olarak bir yerde konuşlanmaları neticesinde o bölgede kendilerinden önce veya sonra

⁴⁸⁶ Davutoğlu, A., 2013a, 112-113.

bulunanlarla temasa geçerek konuşmak fiilini eylemeleri ile zaman içerisinde günümüzdeki anlam bütünlüğüne kavuşmuş görünmektedir.⁴⁸⁷ Belli bir coğrafya üzerinde bulunarak, orada konuşlanarak hayatını idame ettirmeye çalışan insan veya insan topluluklarının çeşitli gerekçeler ile o coğrafya üzerinde bulunan ‘diğerleri’ ile konuşması kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik açıdan da insanın tek başına yaşayamayacağı ve sosyal bir varlık olarak diğer insanlar ile temasa geçmesi gerektiği bilimsel kabulünden hareketle bu konuşlanma ve konuşma fiilinin niteliği daha da büyük bir önem arz etmektedir denilebilir. Zîra insanoğlunun yeryüzündeki varlığından bu yana söz konusu temasın niteliği yeryüzündeki düzenin de temel belirleyicisi olmuştur. İşte bu temasın sorunlu veya sorunsuz, çalışmanın kapsamı itibariyle ‘sıfır sorun’ şeklinde, bir niteliğe sahip olması kendiliğinden değil komşu sıfatına sahip olanların söylem ve eylemleri ile bir şekle kavuşmaktadır. Komşu insan/boy/oba/kabile/aşiret/derebeylik topluluklarının günümüz itibariyle artık komşu ülkeler/devletler konumuna dönüşmüş olması söz konusu ülkelerin/devletlerin aralarındaki ilişki, çalışma içerisinde daha önceki başlıklar altında da ifade edilen, bazı sabit veya değişken parametreler tarafından şekillendirilir olsa da ilişkinin çerçevesini belirleyen en temel husus yine hiç şüphesiz bu ülkeleri oluşturan insan unsuru olmaktadır.

İnsanın canlı olarak ‘var’ olması yani ‘bir’ olması onun sıfır olarak telaffuz edilen ‘yokluk’ kelimesinin zıddı olduğunu göstermesi bakımından insanın kendi varlığı sonrasında edindikleri üzerinden de farklı bir anlam çerçevesi sunmaktadır. İnsanoğlu sahip olduklarını kendi var oluşu üzerinden anlamlandırarak hareket etmesi halinde varlığa ve varlığın sahip olduğu denge ve düzene uyumlu bir şekilde hayatını idame ettirebilme yeteneğine sahip iken bu denge ve düzenin hâricinde kendi var oluşunu odak alarak yeni bir denge ve düzen kurma gayretine giriştiği vakit her insan topluluğunun farklı yöndeki istekleri bu yeni durumun bir sorun olarak ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Kendi özneliğinin temeli olarak yine kendisini gören bir tutum ve davranış sergileyen insan, diğer varlıkların kendisinin bu özne olma hali (sub-jectum) sayesinde anlam kazanacağı iddiasından hareketle kendisini, öznenin batı dillerindeki anlam bütünlüğü kapsamında (sub, subject, subjectum), her şeyin altında yatan cevher olarak nitelendirebilmektedir.⁴⁸⁸ Bu bakış açısı hiç şüphesiz her öznenin/subject’in sadece kendisini odak alan bir denge ve

⁴⁸⁷ Bayraktar, F. S. (2002). “Komşu Sözcüğü Üzerine”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 129-138.

⁴⁸⁸ Kalın, İ., 2014, 132.

düzen tesisi için çeşitli taleplerde bulunma ve bunları hayata geçirme aşamasına doğru ilerlemesini beraberinde getirmektedir. Bu taleplerin çeşitliliği böylelikle sorunun bir'den daha çok sayıya ulaşmasına da sebep olabilmektedir. Bu çokluğu tekrardan 'sıfır' mertebesine indirebilmek neredeyse insanoğlunun yeryüzündeki ilk varlığına kadar götürülebilecek bir zaman şeridini karşımıza çıkaracaktır. Fakat ulaşılmak istenen mertebenin bir hedef olarak ortaya konulması ve bunun için uğraşılması insanların en azından bu yöndeki isteklerini hayata geçirebilme aşamasında amaç odaklı bir yaşam sürmelerine vesile olmaktadır. Matematik bilimi açısından sayıların çokluğunun niceliksel olarak genellikle daha iyiye işaret ettiği genel kabul görse de Davutoğlu'nun bu sayısal 'yokluk' kavramsallaştırması ile işaret etmek istediği hususun temelinde de yine nicelik değil niteliksel bir çerçeve bulunduğu görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere insanların kendi aralarındaki komşuluk ilişkisi nicelik yönünden değil nitel değerlendirmeler üzerinden belli bir kapsama ulaşabilmektedir. Bu nitel değerlendirmelerin ardından çözmek zorunda kalınan bir şeylerin var olması ise yine yukarıda da ifade edildiği üzere insanların/insan topluluklarının kendi var oluşlarının da dâhil olduğu denge ve düzen hâricinde her birinin kendisini odak alarak kendilerine yeni bir denge ve düzen kurma gayretlerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum çözüme kavuşturulması gereken 'şey'leri yani sorunları ortaya çıkarmaktadır. İngilizcedeki 'problem' kelimesinin Fransızca ve oraya da Latince üzerinden gelen anlam kökeni itibariyle 'çözüme kavuşturulması gereken' anlamı, aynı kelimenin Arapça'daki karşılığı olan 'mesele/sorulan şey' kelimesi üzerinden de 'sual/sormak' kökeni itibariyle aynı duruma işaret etmekte ve insanın çözüme kavuşturması gerektiği şeylerin farklı farklı toplumlar ve zaman kesitleri çerçevesinde her şart ve koşul altında her daim var olduğunu bizlere göstermektedir.

İnsanoğlu var olduğundan bu yana kendi varlığını sorgulamış ve bunun ahlâkî, dinî, felsefî, ilmî yansımaları binlerce yıllık bir külliyata ulaşmıştır. Fakat sorun/mesele/problem olarak görülenlerin çoğalmaya başlaması insanlığın geçirdiği evreler itibariyle çeşitlilik kazanmaya başlamıştır. Çalışmanın kapsamı dışına çok da çıkmadan ifade edilecek olursa 900 yıl evvel tüm dünyayı kapsayan bir çevre sorunu tam anlamı ile yok iken günümüzde ziyadesiyle vardır, bir tüketim ürünü olan enerji 500 yıl evvel mesele değil iken artık tam anlamı ile bir sorun niteliğine kavuşmuştur, uzayın kim tarafından nasıl değerlendirileceği/kullanılacağı 200 yıl evvel değil problem kaynağı herhangi bir konunun dahi kaynağı olmaz iken günümüzde ve önümüzdeki yüzyılda en büyük sorun alanlarının

başında yer alacak gibi görünmektedir. Görüldüğü üzere insanlığın karşısına çıkan yeni şeyler/gelişmeler/durumlar bunların birer sorun kaynağı olarak kabul edilmesini veya nitelendirilmesini zarûrî kılmamakta bizzat insan bunları sorunsallaştırmaktadır. Çevre kendi başına bir çevre meselesine işaret etmemekte, enerji kaynakları yer altında veya üstündeki varlıkları ile bugüne kadar insanlığı veya yeryüzünü bir soruna gark eylememekte, henüz tam anlamı ile keşfedilememiş olan uzay da var olan bilinmezliği ile bir probleme kendi başına sebep olmamaktadır. Tüm bunları birer soruna dönüştüren ve tekrar çözüme kavuşturma zahmetini zaman zaman kan ve gözyaşı ile harmanlayan özne ise tek başına insan olmaktadır. Zîra insan tüm bunlara tek başına sahip olmak ve sadece kendi yararına kullanmak gibi bir amaç çerçevesinde hareket etmektedir. Hâlbuki kendisi dâhil tüm bunların sadece ‘bir’ olan ‘var’dan kaynaklanan varlıklar olduğu idraki ile hareket etmesi halinde hiçbir şeye tek başına sahip olamayacağını (Kızılderili Şefi – Beyaz Adam örneği) veya diğer bir deyişle kendisinin canlı bir varlık olmasının dahi kendi takdiri ve tahakkümü olamayacağını bilerek hareket eden insan tüm var olanlara hâkim olmak değil, onları varlığı ile kabul ederek herkesin yararına olacak bir yaşam dairesi/düzeni inşa etme gayreti gösterecektir.

Davutoğlu’nun ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırması da özne olarak Türkiye’nin komşuları ile ilişkilerinin bizâtihi varlığının doğal bir sorun kaynağı olarak kabul edilmesi ve bu önyargıya devam edilmesine karşı bir duruş sergilemektedir. Nitekim komşu sıfatını taşıyanların sahip oldukları farklı niteliklerin onları zorunlu bir çatışmaya sevk edeceği ön kabulü, onların yukarıda ifade edilen herkesin yararına olacak yaşam dairesine/düzenine ulaşmalarının önündeki ilk psikolojik engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu engeli destekler mahiyette bazı sabit/potansiyel, soyut/somut unsurların fikren üretimi ve devamlılığı karşısında kadîm olana vurgu yapılarak bir zihin dünyası, dünya görüşü ve vizyon geliştirilmesi karşılıklı olarak bu sorunların öncelikle birer sorun kaynağı olmalarını engellemeyi sonrasında ise sorundan uzaklaşarak işbirliği aşamasına ulaşmayı beraberinde getirebilecek bir potansiyel taşımaktadır. Bu sürecin, Türklerin yaşamlarını idame ettirdikleri topraklar üzerinde bir arada yaşamak suretiyle oluşturdukları yönetim mekanizmasının dışında kalanlara yönelik eylemlerine indirgenmesi bu alan itibariyle uzunca bir süredir devam eden alışkanlıkların da terk edilmesini zarûrî kılmaktadır. Davutoğlu’nun kavramsallaştırmaları içerisinde en fazla eleştiriye maruz kalanın ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırması olmasında bu zaruretin de etkisi yadsınamayacak boyuttadır denilebilir. Zîra henüz bir asır öncesinde oluşturulan hukukî

sınırlar vasıtasıyla ‘sınır komşusu’ sıfatlarını taşımaya başlayan toplulukların tarihî süreç içerisindeki varlıklarının sadece birer sınır komşusu mertebesine indirilebilecek kadar sığ ve yüzeysel olmadığı görülmektedir. Şu anki hukukî sınırlar kapsamında farklı devletlerin bünyesinde yer alan yerleşim yerleri olan Antep ile Halep arasında tarih boyunca ne Büyük İskender döneminde, ne Bizans döneminde, ne Abbasi ne de Osmanlı döneminde hiçbir zaman böylesi bir kopukluk olmamasına rağmen küreselleşmenin hüküm sürdüğü bir zaman dilimi olarak günümüzde, tarih boyunca birbirinin tabî birer parçası olan bu yerleşim yerleri çeşitli karşıtlıklar üzerine inşa edilen bir kopukluk yaşamaya mahkûm edilmektedir.⁴⁸⁹ Söz konusu mahkûmiyet hali sadece bu iki şehir değil Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hukukî sınırları kapsamında Gürcistan’daki Ahilkelek, Ermenistan’daki Revan (Erivan), Irak’taki Kut’ul Amare, İran’daki Tebriz, Yunanistan’daki Selanik ve Bulgaristan’daki Kavala şehirleri ile de söylem ve eylem bazında kurulmaya çalışılmıştır/kurulmuştur. Böylesi bir mahkûmiyete hapsolmamak adına başta Türkiye’nin gerek kendi bölgesinde gerekse de diğer bölgelerdeki ülkelere nazaran çok farklı olduğu ve kendine has özelliklerinin bulunduğu, günümüz uluslararası yapısının sistemik unsurları ile tarih boyunca farklı bir ilişki ağına sahip olduğu, ne bu sistemin unsurlarını ortaya çıkaran tarihî sürecin bir parçası ne de bu sürecin sömürgeleştirmeye muvaffak olabildiği ülkeler grubuna dâhil olduğu ve nihayetinde Türkiye’nin konjonktürel gerekçelerle ortaya çıkmış herhangi bir ulus-devlet değil aksine uluslararası sistemi oluşturan hâkim medeniyet ile asırlar süren çok yoğun bir hesaplaşma sürecinin oluşturduğu tarihî bir mirasın eseri olduğu gerçeği, siyasî irade tarafından stratejik zihniyetin önemli bir unsuru olarak yeniden yorumlanıp stratejik planlamada yeni bir eksene oturtulabilir.⁴⁹⁰ Davutoğlu, sürecin böylesi tarihî nitelikteki bir zaviyeden ele alınması, analiz edilmesi ve buna göre bir eylem planının hayata geçirilmesi halinde Türkiye’nin tarihî birikiminin göz ardı edilmeksizin konjonktürel kaygılardan uzak bir şekilde carî meseleleri derinlemesine ele alabilen ve gelecekle ilgili sağlıklı tespitlerde bulunabilen bir siyasî yönetim mekanizmasına sahip olmasını da beraberinde getirebileceğini ifade etmektedir.⁴⁹¹

Sadece sınır paylaştığı komşularına yönelik değil onları aşan bir kavrayışla bölgesel ve daha ileri boyutta küresel çapta bir ‘sıfır sorun’ vizyonu ile hareket etmek yukarıda da

⁴⁸⁹ Davutoğlu, A., 2012a, 121-122.

⁴⁹⁰ Davutoğlu, A., 2004, 65-66.

⁴⁹¹ Davutoğlu, A., 2004, 65.

belirtildiği üzere kavramın idealizm ile yaşayacağı gel-git durumuna işaret etmektedir. ‘Olan’dan ziyade ‘olması gerekene’ odaklanan bir yaklaşım şeklinde karşımıza çıkan ‘komşularla sıfır sorun’ kavramı sorunların varlığını baştan kabul eden ama statik bir duruştan ziyade bunların çözüme kavuşturulması gerektiği inancı üzerine inşa edilen bir çerçeve sunmaktadır. Daha geniş bir bakış açısı ile komşuların varlığını salt komşuluk ilişkisi üzerinden değil sorunlu bir komşuluk nitelemesi ile ele alarak bu sorun çokluğunun bir yokluğa dönüştürülmesi hedefini ortaya koymaktadır. Kavramın idealist tarafı da aslında bu çokluk-yokluk ikileminde yatmaktadır. Davutoğlu’nun kendisi de kavramın açıkça idealist bir kavram olduğunu fakat aynı zamanda Türk Dış Politikası açısından da net bir zihniyet değişikliğini temsil ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹² Arap Baharı sürecine kadar oldukça kapsamlı ve başarılı bir şekilde icra edilen bu kavramın esas itibarıyla bölge-içi yabancılaşmayı engellemeye dönük bir stratejinin psikolojik temelini oluşturduğunu ifade eden Davutoğlu, tarihin ve uluslararası ilişkilerin doğasını bilen içinde bulunduğu yönetim kademeleri için komşularla sorunların sıfırlanmasının imkânsızlığının malum olduğunu belirterek yeni bir ulusal ve bölgesel güvenlik paradigmasının oluşturulabilmesi için bir psikolojik şok tedavisine olan ihtiyaç üzerinden ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırmasının bu şok tedavisinin simgesel anahtarı olarak görüldüğünü ve uygulandığını ifade etmektedir.⁴⁹³

Çok farklı nicel ve nitel özelliklere sahip çok sayıda insan ve insan toplulukları arasında hiçbir sorunun olmayacağını ifade etmek çıplak bir gerçekliğe işaret etmemekle birlikte ulaşılmak istenen bir kademeyi göstermektedir. Komşu olanların bu kademeye ulaşma noktasındaki istek ve şevkleri ise sürecin akıbetini belirleyecek olan temel husus niteliğindedir. Zîra iki sınır komşusundan birinin tüm olumlu eylemlere mesafeli yaklaşması halinde tek taraflı atılan adımların hiçbir anlamı kalmayacak ve süreç, içerdği tüm olumsuzluklarıyla birlikte devam edebilecektir. Bu noktada Türk Dış Politikası’nın fikrî düzeyde yönlendiricisi akabinde ise bizzat yöneticisi konumuna erişen Davutoğlu’nun ‘komşularla sıfır sorun’ kavramsallaştırmasının Türk Dış Politikası üzerindeki tesiri, sorunlu bir komşuluk ilişkisi şeklindeki sürecin tersine döndürülmesine dair söylemlerin eyleme dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Bir komşuyu yok saymanın ya da sürekli

⁴⁹² Davutoğlu, A. (2013b). “Zero Problems in a New Era”. *Foreign Policy*. Web: <https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/> adresinden 24.03.2021 tarihinde alınmıştır.

⁴⁹³ Davutoğlu, A. (2020). *Sistemik Deprem ve Dünya Düzeni: Dışlayıcı Popülizm Karşı Kapsayıcı Demokrasi*. (3. Baskı). Küre Yayınları, 264-265.

gerginlik diplomasisi yürütmenin aslında bir zaafa işaret ettiğini ve gergin ilişkilerde inisiyatif kullanabilen tarafın aynı zamanda kendine güvendiğini ve kendi gücünden şüphe etmediğini de göstermiş olduğunu vurgulayan Davutoğlu⁴⁹⁴ Türkiye'nin komşuları ile ilişkileri noktasında uzun yıllar boyunca dış politikayı yürütenler tarafından fiziksel, zihinsel ve politik engeller inşa edildiğini belirterek dış politikada reaktif bir tutumdan ziyade proaktif bir yaklaşımın takip edilmesinin sorun kaynaklarından uzaklaşarak Türkiye'nin komşularına yönelik politikalarının yeniden tanımlanmasına vesile olacak açık bir dış politika vizyonu meydana getireceğini belirtmektedir.⁴⁹⁵ Benzerî bir söylem ve eylem birlikteliğini İsmail Cem'in dış politikaya yeni bir soluk, alternatif bir yöntem ve yaklaşım getireceği iddiası ile 'geleneksel' Türk dış politikasını statik ve kısır olmakla itham ederek Dışişleri Bakanlığı süresince 'Türkiye'nin kültürel ve tarihsel mirasından kaynaklanan avantajlarını' kullanmak için çabalamasında ve bu amaçla; tarih dışı, statik, edilgen, Soğuk Savaş parametrelerine takılmış bulduğu dış politika zihniyetini ve onu temsil eden aktörleri karşısına almaktan çekinmemesinde de görmekteyiz.⁴⁹⁶ İsmail Cem veya Ahmet Davutoğlu gibi isimlerin ortak bakış açılarının varlığı, dönemin getirdiği koşullar karşısında özne/aktör/fail konumunda bulunanın sahip olduğu 'şey'ler eşliğinde yapılması gerekenleri rasyonel bir şekilde ele alabilme gayreti olarak karşımıza çıkmaktadır. İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu mukayesesini Türk siyasî yaşamında popüler bir başlık olarak belirse de meselenin özü itibarıyla her ikisinin de başlangıç noktasının, karşılaştıkları yeni gelişmelere yön verebilme kabiliyetine sahip oldukları idraki olduğu görülmektedir. Her iki isim de Türkiye'nin karşılaştığı yeni koşullara statik ve edilgen bir bakış açısı ile değil sahip olduğu sabit ve potansiyel değerleri/verileri göz önüne alarak dinamik ve etken bir tutum benimseyerek yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.

Davutoğlu'nun bu yaklaşımının en yakın temasını Türkiye'nin komşuları üzerinde göstermesi şeklinde beliren 'komşularla sıfır sorun' kavramsallaştırması, sahip olduğu idealist ruhu gerçekçi bir çerçeveye oturtabilmek için pratiğe yansıyan uygulamaları da içinde barındırmaktadır. Nitekim komşu sıfatına sahip ülkeler ile var olan sorunların çözümünden ziyade bu statik yapının korunması şeklinde ortaya çıkan dış politik tutum, sorunların varlığını zihinlerde olağanlaştırmıştır. Bu sorunların çözümüne dair atılan adımlar ise haliyle olağandışı kabul edilmiştir. Bu noktada olağan olması gereken ile

⁴⁹⁴ Davutoğlu, A., 2004, 404.

⁴⁹⁵ Davutoğlu, A., 2013b.

⁴⁹⁶ Tuğtan, M. A., 2016, 6-7.

olağandışı kabul edilenler kavramsal olarak bir anlam kargaşasına sebep olmuş görünmektedir. Sadece devletler üzerinden değil iki komşu insan üzerinden bile değerlendirildiği vakit huzur içerisinde bir komşuluk ilişkisinin olağan, kavgaya varan sorunların olmasının ise olağandışı kabul edilmesi gerekiyorken Türk Dış Politikası özelinde söz konusu kavramların içerik itibarıyla yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Davutoğlu bu noktada, İsmail Cem örneğinde olduğu gibi, en büyük eleştiriye statik düşünce kalıpları ile hareket edenler tarafından maruz bırakılmaktadır. Var olan sorunların çözümüne yönelik adım atmaksızın sorunların çözülemeyeceği aşıkâr iken adım atanların popülist söylemler eşliğinde eleştiri yağmuruna tutulmaları Türk Dış Politikası'nın statik yapısını pekiştirmeye destek olmaktan öteye gitmeyen bir bakış açısı sunmaktadır. Zîra Suriye'de yaşanan gelişmeler bir sorun niteliği kazanıncaya kadar 'komşularla sıfır sorun' kavramsallaştırmasını son derece ütöpik bulup 'yeni-Osmanlılık' yaklaşımının örtülü biçimi olduğu iddiasında bulunanların, Suriye Krizi sonrasında söz konusu kavramsallaştırmayı sahiplenir bir konumda olmaları bu eleştiriye geliştirenlerin kavramın içeriğine yönelik sistematik ve tutarlı bir eleştirel bakıştan daha çok konjonktürel değişimden etkilenen günlük tepkiler verdikleri yönündeki bir başka eleştiriye muhatap olmalarını beraberinde getirmektedir.⁴⁹⁷ Söz konusu konjonktürel yapıyı aşan bir yaklaşımın, 2000 yılında bizzat dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından da Türkiye'nin 21. yy.'daki küresel işlevinin tanımı çerçevesinde; kendileriyle tarihi, inancı, kültürü ve dili paylaşmış olduğumuz toplumların yaşadığı Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika, hatta Yemen, Afrika'da Sudan gibi geniş bir coğrafya üzerinden Türkiye'nin tarihî coğrafyasının oluşturulması ve bu coğrafya genelinde Türkiye'nin etkinliğinin, gücünün, siyasî, ekonomik vb. ilişkilerinin geliştirilmesi şeklinde inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁴⁹⁸

Türkiye'nin kendi bölgesinde geliştirmeye çalıştığı sıfır sorun hedefli yaklaşımı içerisinde yukarıda da ifade edildiği üzere bu yaklaşımın ne yazık ki sadece Ortadoğu ile özdeşleştirilmesi gibi yanlış bir düşünce ürünü olarak Türkiye'nin Ortadoğu'nun kaygan siyasetinin bir parçası olmak gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı eleştirisini getiren

⁴⁹⁷ Davutoğlu, A., 2013a, 17.

⁴⁹⁸ Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in TBMM Kürsüsündeki konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 21, Cilt: 31, Yasama Yılı: 2, 82. Birleşim, 18.04.2000, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil2/bas/b082m.htm> adresinden 30.03.2022 tarihinde alınmıştır. Meral, Z., Paris, J. (2010). "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity". *The Washington Quarterly*, 33 (4), 78.

yorumlar⁴⁹⁹ yine İsmail Cem'in Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde 'Komşuluk Forumu' adıyla geliştirdiği açılımı çerçevesinde 1998 yılı Mart ayındaki Mısır ziyaretinde Türkiye'nin geçmişte Ortadoğu ile ilişkilerinde yapabileceklerini yapmamış olduğunu belirtmiş olması⁵⁰⁰ gerçeği ile birlikte değerlendirildiği vakit konjoktürel, popülist, ideolojik yaklaşımlardan uzak kalınmasının ne denli faydalı olabileceği ortak fikrini ortaya çıkarmaktadır. Zîra bu faydalı durumun ortaya çıkartılmasının faili olarak Davutoğlu'nun yürüttüğü politikaların zaten İsmail Cem zamanından itibaren geliştirilen 'Komşuluk Forumu' benzeri girişimler çerçevesinde var olduğu belirtilerek iyi/güzel/olumlu fiilin kötü/çirkin/olumsuz fail tarafından oluşturulmasının, fiili (komşularla iyi ilişkiler) gölgede bırakarak failin (Davutoğlu) eleştirilmesini keyfiyetten ziyade bir zaruret olarak gören bir bakış açısını da karşımıza çıkarmaktadır.⁵⁰¹ Bu bakış açısı, komşuları ile sıfır sorun ortamını tesis etmek için etken bir şekilde mücadele veren yapıyı, verilen mücadelenin aslında başka bir yapıya eklemelenmek için verildiği şeklinde edilgen bir tutum olarak kabul etmekte ve buna göre değerlendirme yapılmasının tek ve doğru olan olduğunu iddia etmektedir. Türk Dış Politikası'nda önceki dönemlere nazaran aktif bir şekilde atılan adımların böylesi bir eklemelenme sürecinin parçası olduğu ön kabulü ile hareket etmek atılan adımların içeriğinden uzak genellemeci ve toptancı bir bakış açısı ve uzunca bir süre Türk Dış Politikası'nın değişmez niteliği olarak beliren statükocu bir duruşa evrilme tehlikesini de içinde barındırmaktadır. Hayata geçirilen bu yeni politikaların hegemonya kavramı üzerinden anlamlandırılmaya çalışıldığı örnekler arasında Faruk Yalvaç'ın; Türk Dış Politikası analizine hâkim olan Stratejik Derinlik kavramının, 'hegemonik derinlik' kavramsallaştırması yardımıyla bir karşılıklı belirlenim ilişkisi içerisinde realist dış politikanın yerini daha 'gerçekçi' bir dış politikanın almasına imkân tanıyacağını, böyle bir analizin aynı zamanda pozitivist ve konstrüktivist yaklaşımlara alternatif 'sosyal bir dış politika teorisine' temel teşkil edebileceğini belirttiği yaklaşımı, sürecin daha sağlıklı bir pencereden değerlendirilmesine muadillerine kıyasla anlamlı bir katkı sunmaktadır.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Uzgel, İ., 2013, 361.

⁵⁰⁰ "Mısır ile Ticaret Anlaşması", (23 Mart 1998). **Sabah Gazetesi**. Web: <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/03/23/r14.html> adresinden 30.03.2022 tarihinde alınmıştır.

⁵⁰¹ Uzgel, İ., 2013, 363. Uzgel, makalesinin sonuç kısmında zaten Türk Dış Politikası'nın çok boyutlu bir çizgiye geçmediğini, stratejik bir derinlik kazanmadığını yalnızca yeni koalisyonla (AKP ve onu oluşturduğunu iddia ettiği farklı siyasi/ideolojik unsurları ifade ediyor) küreselleşme sürecine daha derin bir şekilde entegre olduğunu, AKP'nin çok yönlülük söylemine rağmen Soğuk Savaş dönemi pratiğini bir model olarak sürdürdüğünü ancak içeriğini değiştirerek kendisinin yaşadığı dönüşüm modelini (terminolojik olarak sık sık kullandığı 'İslamcılar' dönüşümü olarak ifade ediyor) Batı sistemine stratejik bir değer olarak sunduğunu iddia etmektedir.

⁵⁰² Yalvaç, F., 2014, 146.

Her bir sınır komşusu ile farklı başlıklar altında sorunları bulunan bir ülke konumundaki Türkiye, komşularla sıfır sorun kavramsallaştırması kapsamında bu sorunları ya idare edilebilir düzeye indirmeye ya da çözüme kavuşturmaya çalışarak içinde bulunduğu bölgenin olası bir istikrarsızlık ortamına sürüklenmesi halinde bölge dışından gelecek aktörlerin bölgesel vizyonlarının edilgen bir unsuru haline gelmekten kendisi bölgesindeki dengeleri bozmadan istikrar temin etme gayreti göstermektedir.⁵⁰³ Bu politika çerçevesinde atılan adımlar eşliğinde sorunların bir çözüme kavuşturulabilmesi maksadıyla zaman zaman benzeyen zaman zaman da birbirinden oldukça farklı yöntem ve mekanizmalar geliştirilmiştir. Yöntem ve mekanizmaların çeşitlilik göstermesi de sorunları bir çözüme kavuşturabilme mücadelesi noktasında durağanlıktan ziyade dinamik bir görüntüyü karşımıza çıkarmaktadır. Siyaset merkezli karşılıklı heyetler halinde yapılan resmî temasların yanında, bir futbol karşılaşması üzerinden diplomasi faaliyeti yürütmek, sınır aşan akarsular üzerinde ortak barajlar inşa etmek, sadece iki taraf değil bölge ve dünya enerji kaynaklarının nakli için yeni iletim hatları oluşturmak, Çin'den İngiltere'ye uzanan güzergâh üzerinde modern İpek Yolu'nun hayata geçirilmesine katkı sunmak, tarihî-kültürel-dinî yapıları farklı diplomasi türlerinin önemli unsurları haline getirmek gibi siyasî ve askerî diplomatik adımların ötesindeki faaliyetler söz konusu dinamik görüntünün ortaya çıkmasına esas teşkil etmiştir. Tüm bu ve benzeri politikaların başarıya ulaşması ise yukarıda da belirtildiği üzere tek tarafın değil her iki tarafın veya tarafların da aynı yönde ilerlemesi ve buna süreklilik kazandırmaları halinde olabilecektir. Dışişleri Bakanlığı döneminde İsmail Cem'in iç ve dış politikada ortaya çıkan olumlu ortam karşısında geliştirdiği 'Komşuluk Forumu', Türkiye'nin komşuları ile geliştirdiği ilişki ağının 'dört tarafı düşmanlarla çevrili' algısından hareketle daha çok siyasî-askerî bakış açısı ve yöntemlerle donatılmasının karşısında 'komşularla sıfır sorun' kavramsallaştırması ile siyasî-askerî boyutu göz ardı etmeksizin ekonomik, sosyal, kültürel vb. farklı başlıklarla dönüştürülmeye çalışılması, ilişkilerin doğasının kendiliğinden değişimini de beraberinde getirmiştir. Dönem itibarıyla yaşanan değişimin her bir konu başlığı üzerinden farklı akademik çalışmaların konusunu teşkil etmesi bir kenara bırakılacak olursa genel bir bakış açısı ile yaşanan bu değişimin ilkesel ve operasyonel esasları gerek bu değişimin faileri gerekse de değişimin muhalifleri tarafından, menfi veya müspet, bir şekilde temel referans noktası olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.⁵⁰⁴ Davutoğlu'nun kendi ifadesi ile 'bir taraftan yakın havzalarla ilişkilerde bir restorasyon, diğer taraftan da gerek iç gerek

⁵⁰³ Yalçın, H. B., 2011, 48.

⁵⁰⁴ Davutoğlu, A., 2013a, 16.

dış kamuoyunda Türkiye ile ilgili yeni bir zihniyet ve algı oluşturma hedefine dönük' olan komşularla sıfır sorun kavramsallaştırması Türk Dış Politikası'nın tek bir komşu ülke ile yaşanan gerilimler üzerinden ele alınmasına karşı bir duruş sergilemekte ve Davutoğlu aslında bunu icat etmemekte sadece keşfetmektedir. Zîra keşfetmek var olduğu halde varlığı bilinmeyen bir şeyi sadece bulup ortaya çıkarmak anlamındayken icat etmek ise var olmayan bir şeyi ortaya çıkarma anlamı taşımaktadır. Türkiye'nin komşuları hep var olmuştur, onlarla ilişkiler de hep var olmuştur fakat ilişkilerin sorundan uzak bir şekilde var olması Türk Dış Politikası açısından uzunca bir süredir var olamamıştır. İşte Davutoğlu'nun yeni bir şey icat etmekten ziyade var olanı keşfetmeye yönelik bir girişimi olan komşularla sıfır sorun yaklaşımı Türk Dış Politikası açısından kısa sürede yaşanan olumlu gelişmeler dikkate alınınca kıymeti hükmünde önem arz etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere ilişkilerin seyrinin olumlu yönde ilerlemesi tek taraflı değil karşılıklı tutum ve davranış çerçevesinde şekil almaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin bu kavramsallaştırma kapsamında atmış olduğu adımlara muhatapları tarafından da karşılık verilmesi veya verilmemesi kavramın içeriğinin doldurulması ve devamının getirilebilmesi bakımından çok büyük öneme sahiptir. Kavramın, dönem itibariyle yaşanan sıcak gelişmeler karşısında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası ile neredeyse özdeşleştirilmiş olması objektif bir gerçeklik olmasa da bu sübjektifliğin bir an verili bir gerçeklik olarak kabul edilmesi halinde bile bölgedeki muhataplarının Türkiye'ye yönelik politikaları bu kavramsallaştırmanın 'komşu' sıfatına sahip olanlar tarafından nasıl algılandığı ve buna karşı nasıl bir tavır geliştirildiği üzerinden kıymetli bir mukayeseyi de beraberinde getirmektedir.⁵⁰⁵ Zîra 2011 yılında patlak veren Arap 'Baharı' hareketleri sonrasında komşularla sıfır sorun kavramsallaştırması çerçevesinde yaşanmaya başlanan olumsuz gelişmeler tek taraflı olarak salt Türkiye'nin yürüttüğü/yürütemediği politikalar üzerinden değil Türkiye'nin muhataplarının davranışlarındaki değişimden de büyük oranda etkilenmiş görünmektedir. Nitekim Davutoğlu yön verme gayreti gösterdiği bu politikalar çerçevesinde dünyada meydana gelen değişim ve dönüşümlerin ve bunların uluslararası ilişkilere yansımalarının Türkiye'nin dış politikasında manevra için daha fazla alan

⁵⁰⁵ Zeynep Arkan ve Müge Kınacıoğlu fail olarak Davutoğlu'nu ele alıp onun 'iddialı aktivizmini' Türkiye için yeni bir dış politika kimliği vizyonu çerçevesinde etkinleştirme çabasına odaklandıkları makalelerinin sonuç kısmında Türkiye'nin; başta komşuları olmak üzere bölge daha da özelinde 'İslam Medeniyeti'ne liderlik etmeye çalıştığını öngördükleri bu yeni vizyonun ne kadar çekici ve iddialı olursa olsun yukarıda da ifade edildiği üzere muhatapları tarafından amaç ve araçlarına eşlik edilmemesi halinde başarısızlığa mahkum olacağı gerçeğini dile getirmektedirler. Arkan, Z., Kınacıoğlu, M. (2016). 'Enabling 'ambitious activism': Davutoğlu's vision of a new foreign policy identity for Turkey'. *Turkish Studies*, 17 (3), 399.

sağladığını belirtmekte⁵⁰⁶ ve aslında bu durum özünde uzun yıllar boyunca Batı yönelimli ‘tek boyutlu’ bir yapı arz eden dış politikanın yetersizliğinin net olarak anlaşılması üzerine Türk Dış Politikası için yeni bölgesel ve küresel bakış açıları geliştirmeye yönelik adımlar içeren bu proaktif ve dinamik sürecin mevcut uluslararası sisteme sıradan bir eklenti olmayı reddeden bir algının ürünü olarak karşımıza çıkmasına vesile olmaktadır.⁵⁰⁷ Komşularla sıfır sorun kavramsallaştırması üzerinden geliştirilmeye çalışılan bu yeni dış politik yaklaşımın ‘eklenti olmamaya’ dayalı sürece bölgedeki diğer ülkelerin de dâhil edilmesi için verilen bir mücadele olduğunu ifade etmek çok da abartılı bir söylem olmayacaktır. Nitekim söz konusu soyut söylemin somut eyleme dönüşmesi için Türkiye’nin aktif bir şekilde mücadele verdiği, uluslararası ilişkiler literatüründeki konu ile ilgili akademik çalışma sayılarının niceliksel oranından ve kamuoyunun konuya olan ilgisinden dahi anlaşılabilir. ⁵⁰⁸

4.5.3. Ritmik Diplomasi, Mekik Diplomasisi, Proaktif Diplomasi ve Önleyici Diplomasi

Komşularla sıfır sorun kavramsallaştırmasının soyut özelliğinden uzaklaşarak somut bir nitelik arz etmeye başlaması hiç şüphesiz savaşa uzanmayan diplomasi sayesinde olacaktır. Davutoğlu’nun başta komşu devletler olmak üzere tüm dünyaya teşmil ettirdiği bir kademelendirme neticesinde Türkiye’nin, kendisi dışında kalan tüm uluslararası niteliği haiz oluşumlara yönelik diplomatik tavrı söz konusu sürecin yönünün tayin edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Karşılıklı diplomasinin olabilmesi için sağlıklı bir ilişki ağının oluşturulması ve bunun da olabilmesi için ilk etapta fizikî mânâda bir hareketliliğin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde temas edildiği üzere Osmanlı Devleti’nin kendini çok güçlü gördüğü dönemlerde diplomatik hamle yerine dönemlik ziyaretler şeklinde tesis ettiği özellikle Avrupalı devletler ile olan ilişki modeli, İtalyan şehir devletlerinin kendi aralarında bir düzen inşa etme gayretleri ve nihayetinde küreselleşmenin ve karşılıklı bağımlılıkların/bağların ortaya çıkardığı son derece girift bir görüntü, günümüzde böylesi bir hareketliliğin olmamasının Kuzey Kore örneğinde olduğu gibi yarardan ziyade zarar verici bir nitelik arz ettiğini gözler önüne sermektedir. Komşu

⁵⁰⁶ Arkan, Z., Kınacıoğlu, M., 2016, 387.

⁵⁰⁷ Battır, O., Ateş, D. (2013). “Türkiye Bölgesel Hegemonya Arayışında mı?”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 37.

⁵⁰⁸ Kirişçi, K. (2012). “ Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A “Synthetic” and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation”. *Turkish Studies*, 13 (3), 319.

olmanın getirdiği ilişki ağı modelinin sadece komşularla sınırlı kalmamak üzere tüm dünya geneline sirayet ettirilmesi halinde sıfır sorun yaklaşımının diğer unsurlar ile ilişkilerde de temayüz etmesini beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır. Komşuluk ağının sadece aynı niteliklere sahip yapılar arasında değil farklı niteliklere sahip yapılar arasında da oluşturulması gayreti bu gayretin şekil ve içerik açısından farklılık göstermesini zarûrî kılmamaktadır. Bunun için sadece Türkiye gibi bir devlet niteliğine sahip komşularla değil diğer tüm uluslararası yapılar ile birlikte sıfır sorun temelinde bir ilişki ağı modeli inşa edebilmek söz konusu süreçleri ahenkli bir şekilde idame ettirmeye de yardımcı olacaktır. Bu minvalde Davutoğlu'nun diplomasi kelimesini odak alarak Türk Dış Politikası'na yön verme gayreti ile birlikte değerlendirilen Ritmik Diplomasi, Mekik Diplomasisi, Proaktif Diplomasi ve Önleyici Diplomasi kavramları öne çıkmaktadır. Görüldüğü üzere kavramların ortak noktası olarak diplomasi kelimesi telaffuz edilirken bu diplomasi çeşitliliğinin nasıl hayata geçirilmesi gerektiği de önlerine gelen sıfatlar eşliğinde bir bütün oluşturmaktadır.

Belirli bir zaman dilimi içerisindeki düzen, intizam ve neticesinde ortaya çıkması kuvvetle muhtemel olan ahenk anlamlarını taşıyan ritim kelimesinin dış politika ve diplomasi alanındaki varlığı kelimenin anlam kaybına uğramadan bütünün anlamlı bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın ilk bölümlerinde ifade edildiği üzere politika ve akabinde iç ve özellikle dış politika kavramları bu kavramı ifade edenlerin kendilerini konumlandırmalarına göre şekil ve içerik farklılıklarını beraberinde getirebilmektedir. Diplomasi kavramı da bu kavramı dile getirenlerin duruşları, bakışları ve eylemleri ile şekillenmektedir. Osmanlı döneminden itibaren dış politikanın seyrine dair daha önceki sayfalarda verilen örnekler de göstermektedir ki diplomatik faaliyetlerin nasıl yürütülmesi gerektiği noktasında başat aktör kavramın failleri olmaktadır. Çok fazla geçmişe gitmeden ve çalışmanın kapsamı dışına çıkmadan sadece Soğuk Savaş dönemi Türk Dış Politikası üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışıldığında literatürdeki onlarca hatta yüzlerce çalışmada da ifade edildiği üzere Türk Dış Politikası, Soğuk Savaş dönemindeki diplomatik faaliyetlerinin tam anlamı ile faili olmaktan uzak bir görüntü sergilemiş ve bu durum da diplomasi kelimesinin önüne Türk Dış Politikası açısından sadece Soğuk Savaş ön ekinin gelmesinden başka bir alternatif imkânı vermemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermiş olması ve 21. yy. itibariyle çok farklı uluslararası gelişmelerin ortaya çıkmaya başlaması dış faktörler olarak, bu gelişmeleri ve değişimleri iyi gözlemleyebilen aktörlerin var olması da iç faktörler olarak diplomasi kavramının çeşitlendirilebilmesine

imkân vermeye başlamıştır. Soğuk Savaş dönemi dikkate alındığında ‘kutup’lara dayalı politika geliştirme süreci devletleri böylesi bir hareketlilikten uzak tutan etkenlerin başında yer alırken Soğuk Savaş sonrası statik yapıdan oldukça dinamik bir yapıya doğru evrilen uluslararası arena, dış politika ve diplomasi alanında eskiye nazaran daha hareketli bir alan açılmasına vesile olmuştur. Bu hareketliliği yapabilme idrakine ve kapasitesine sahip olabilen devletler buna sahip olamayan devletlerin karşısında kendi lehlerine bir süreci geliştirebilme imkânını kolaylıkla elde edebilmiştir. Davutoğlu’nun bu kapsamda değerlendirerek şekillendirmeye çalıştığı Türk Dış Politikası’nın diplomasi alanındaki çeşitlilik kazanımları, ortaya çıkan dinamik şartlara intibak edebilmek için statik görüntüden uzak durmayı ve bu hareketlilik içerisinde herhangi bir dengesizliğe mahal vermeksizin ritmik diplomasiyi arttırmayı gerektirmektedir.⁵⁰⁹ Yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu hareketliliğin varlığı düzensiz/uyumsuz bir hareketlilik değil birbiri ile uyum içerisinde neticesi ahenk olan bir hareketlilik olabildiği kadar anlamlı bir bütünün parçası hüviyetinde olacaktır. Zîra dokuma tezgâhlarındaki iplikler arasında yapılan işlemi gerçekleştiren bir alet olması üzerinden dilimize de ‘dokumak’ eylemi ile bütünleşmiş olarak yerleşmiş bulunan ‘mekik’ ifadesi Mekik Diplomasisi kavramı ile dış politika alanında sade bir hareketlilik olarak değil belli bir stratejinin taktik adımları olabildiği müddetçe tek başına bir hareketlilikten ziyade uyumu ortaya çıkarabilen anlamlı bir hareketlilik olabilecektir. 1930’lu yıllardan itibaren Türkiye’nin kendi etrafında/bölgesinde yer alan ülkeler ile gerçekleştirdiği antantlar için yaptığı yakın ve sık temaslar, 1990’lı yıllarda Yunanistan ile Türkiye arasında Ege Denizi’ndeki Kardak kayalıkları üzerinden yaşanan gerilim sonrasında ABD’nin Türkiye ile Yunanistan arasında sergilediği diplomatik hareketlilik ve 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali öncesi ve sonrasında Türkiye’nin Irak’a komşu devletler nezdinde sergilediği diplomatik hareketlilikler diplomasinin ön ekleri olarak yukarıda ifade edilen çeşitliliğe örnek olarak verilebilir. Nitekim Osmanlı Devleti sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurumsallaşmasını sağlamlaştırmak adına savaştan uzak, işbirliği çerçevesinde bir ortam tesis etme gayreti, ABD’nin Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu ve özellikle Avrupa çerçevesinde yürüttüğü politikalarının zarar görmemesi adına Yunanistan ile Türkiye arasında uzlaşma sağlama çabası ve Türkiye’nin sınır komşusu bir devletin işgal edilmesi halinde yaşayacağı sorun yumağının farkındalığı ile bu işgali önleyebilmek adına Irak’a komşu tüm devletler ile birlikte bir adım atabilme gayreti söz konusu diplomasi

⁵⁰⁹ Davutoğlu, A., 2013a, 117-118.

çeşitliliğinin her bir örnek için ayrı ayrı olmak üzere belirlenmiş stratejilerinin taktik adımları olarak karşımıza çıkmaktadır denilebilir. Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sadece belli bir yapı ile sıkı bir ittifak içerisinde yer alıp onun kendisi için uygun gördüğü rolü oynayan/taktik adımları atan bir ülke olarak kalması Türkiye'nin kendisi için belirlediği stratejik hedeflere ulaşmasına engel teşkil edecektir.⁵¹⁰ Bu yüzden kendi belirlediği stratejiye uygun çeşitli diplomatik hamleler yapması Türkiye'nin dış politikasında daha özgün olmasını sağlamaya yönelik adımların başında gelmektedir.

Genellikle kriz zamanlarında ve konularında uygulamaya geçirilen bir diplomasi hamlesi olan mekik diplomasisi taraflar ve konuyla dolaylı ilgisi bulunanlar arasında kısa süre içerisinde yoğun ve oldukça seri bir şekilde diplomatik görüşmeler gerçekleştirilmesi üzerine inşa edilmektedir.⁵¹¹ Türkiye'nin statik Soğuk Savaş politikalarından uzaklaşarak dönemin getirdiği dinamik yapıya uyumlu bir şekilde mekik ve ritmik diplomatik hamleler yapması gerek kendi bölgesinde gerekse de uluslararası arenada karşılık bulmuş ve Türkiye, dış politikasında çok farklı alanlarda boy gösteren bir aktör konumuna yükselmeye başlamıştır. Yapılan resmî ülke ziyaretlerinden, yeni üye olunan uluslararası kuruluşlara, mevcut üyeliği bulunan uluslararası kuruluşların yönetim mekanizması içerisinde yer almaktan kriz anlarında arabulucu olmaya kadar birbirinden farklı dış politika alanlarındaki diplomatik hamleler Türkiye'nin konumunu tahkim edici özellikleri olmuştur. Bu durum genellikle popüler söylemler eşliğinde siyaset arenasında, zaman zaman da akademik literatürde olmak üzere ilk defa yaşanan gelişmeler olmadığı şeklinde eleştirilere muhatap olsa da yukarıda ifade edildiği üzere bir bütünlük içerisinde belli bir stratejinin taktik adımları olarak Türkiye'nin bu yeni dönemde uluslararası alanda olumlu mânâda ivme kazanması ve yaşanması muhtemel olumsuz gelişmeler karşısında da ön alma gayretleri çerçevesinde değerlendirilince önceki dönemlere nazaran hareketlilik anlamında bariz bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada belirli bir ritim eşliğinde mekik dokuma faaliyeti olarak kabul görebilecek bu diplomatik hamleler Türkiye'nin özne olarak daha aktif/etken olma gayreti şeklindeki faaliyetler olsa da zaman zaman uluslararası arenada yaşanan gelişmeler Türkiye'nin tâbir câizse bir ön sezi ile hareket ederek süreci şekillendirme gayretinin tezahürü niteliğindeki diplomatik hamlelere de

⁵¹⁰ İnat, K. (2014). "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 6.

⁵¹¹ Yeşiltaş, M., Balcı, A., 2011, 19-20.

dönüşebilmektedir. Nitekim Proaktif Diplomasi ve Önleyici Diplomasi kavramları Türkiye'nin son dönemde daha yoğun bir şekilde kullanmaya başladığı kavramlar olarak belirmeye başlamıştır. Yine bu noktada da son dönem ifadesinin altının çizilmesi faydalı görünmektedir. Zîra II. Abdülhamid'in neredeyse tüm Avrupa devletlerinin kendi konumlarını sömürgecilik ve benzerî faaliyetler eşliğinde güçlendirme yönünde attığı adımlar karşısında İslamcılık şeklinde halifelik sıfatını ön plana çıkararak özellikle İngiliz tahakkümünü engellemeye yönelik girişimlerinden, İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında Türkiye'yi sıcak savaşın ve savaşın olumsuz neticelerinin dışında bırakmaya yönelik diplomatik hamlelerine kadar uzanan girişimler gerek 'pro' ön ekini hak eden profesyonel bir aktifliğin gerekse de olumsuz gelişmeleri engellemeye matuf Önleyici Diplomasi'nin Türk Dış Politikası'ndaki örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz aktif olabilmeyi profesyonel bir şekilde gerçekleştirebilmek, ulaşılmak istenen hedef için belirlenen stratejinin sacayaklarından birini oluştururken bu sacayaklarının dışında yaşanan gelişmeler karşısında ise bu stratejiyi korumak anlamına gelebilecek mahiyette önleyici bir takım hamleler yapabilme kapasitesine sahip olabilmek de diplomasi alanında son derece önemli bir merhaleyi oluşturmaktadır. Söz konusu diplomatik hamlelerin Türk Dış Politikası için yeni icat edilmiş kavramlar olmadığı bu hamleler eşliğinde Türkiye'nin herhangi bir krizi seyretmek ile yetinmeyip müdahale eden, kendi krizleri ile uğraşırken amacından ve vizyonundan sapmayan ve küresel konularda devrede olmaya gayret eden bir ülke konumuna eriştiği gözlemlenmektedir.⁵¹² Bu çerçevede Türkiye'nin sadece kendi bölgesinde değil tüm dünya genelinde yaşanan veya yaşanması muhtemel krizlere müdahil olarak krizlerin önlenmesinde veya bir çözüme kavuşması noktasında etkin bir rol oynamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu bir anlamda Türk Dış Politikası'nın bölgesel ve küresel çapta güvenlikten ekonomiye, kimlikten moderniteye, enerjiden suya çok geniş bir kapsam içerisinde reaksiyoner ve izolasyonist bir tutumdan ziyade proaktif bir tutum sergileyerek Soğuk Savaş sonrası yaşanan küresel düzensizlik/kargaşa ortamına karşı kendi konumunu güçlendirici bir karşılık verdiği anlamını da taşımaktadır.⁵¹³ Zîra bu hamlelerin karşılığında Türkiye, daha önce çok fazla varlık gösteremediği Sahra'nın güneyindeki Afrika ve Latin Amerika ile Asya'daki ülkeler nezdinde varlığını arttırmış, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye çatışmalarında, İran ile Batı dünyasının arasındaki nükleer kriz görüşmelerinde, Irak'taki bazı etnik ve dinî gruplar arasındaki çatışmalarda, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki sorunlarda, Afganistan ile

⁵¹² Davutoğlu, A., 2013a, 355.

⁵¹³ Keyman, F., 2012, 21.

Pakistan arasındaki çetin müzakerelerde sürece doğrudan müdahil olarak sürecin çözümü noktasında çabalarda bulunmuş ve bu minvalde Türkiye’de çok sayıda uluslararası toplantının düzenlenmesini veya başka ülkelerde düzenlenen benzer toplantılara katılınmasını sağlamıştır.⁵¹⁴

4.5.4. Çok Boyutlu – Çok Kulvarlı Dış Politika

Türkiye Davutoğlu’nun kavramsal haritasını şekillendirdiği bu diplomatik hamlelerini kendi sınırları ile hapsedmek yerine çok daha geniş bir perspektif ile hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu şekilde hareket edebilmesini sağlayan husus da hiç şüphesiz çok farklı alanlarda mücadele vermeyi zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden kavramsal olarak Davutoğlu’nun bu noktada altını çizdiği husus Çok Boyutlu – Çok Kulvarlı Dış Politika kavramsallaştırması olmuştur. Dış politikayı tek boyuttan çok boyutlu bir konuma getirme iddiası kendi içinde bu politikanın daha evvel tek bir boyuta hapsediği gerçeği üzerine kendini inşa etmektedir. Türk Dış Politikası üzerine yazılmış yüzlerce akademik çalışmanın özellikle Soğuk Savaş dönemi için vurguladığı bir husus olan, Türkiye’nin yönünü sadece Batı dünyasına çevirerek kendisini sınırlandırmış olduğu ortak mutabakatı üzerinden hareketle Davutoğlu’nun bu sınırlandırılmış hali ortadan kaldırmak adına dış politikanın çeşitlendirilmesi yönünde söylem ve eylemleri olduğu görülmektedir. Medeniyet söyleminin tekil nitelik taşıyan bir konuma evrilmesine sağlam argümanlar eşliğinde karşı çıkan, evrensellikten küreselleşmeye geçişi bir zaman ve mekân daralması olarak kabul eden, içselleştirme kabiliyeti ve aidiyet oluşturunca eylemler eşliğinde her bir medeniyetin kendi medeniyet idrakini yeniden yorumlaması ve tecrübelerini çoğulcu bir şekilde etkileşime açması gerektiğini ifade eden Davutoğlu⁵¹⁵ benzeri durumu Türk Dış Politikası’na da teşmil etmektedir. Zira özellikle Soğuk Savaş olgusu üzerinden inşa edilen farklı/zıt yapılar birbirlerine karşı siyasî, askerî, kültürel, sosyal vb. çerçeveler kapsamında kendi ‘dünya’larını idame ettirmeye çalışmışlar ve Soğuk Savaş sonrasında ise Batı dünyası bu farklı tüm ‘dünya’ların yegâne ikamesi olarak kendisini görmüş, kendisini merkeze alan/alıran bir paradigma oluşturmuş ve diğerlerinin de buna gönüllü veya zoraki rıza göstererek hareket etmesini istemiştir. Çalışmanın kapsamı itibarıyla daha çok siyasî boyutuyla ele aldığımız vakit bu rıza beklentisini karşılamayanların çeşitli sâikler ile ötekileştirilmesi ise gerek bu ötekileştirme eyleminin faileri gerekse de bu eylemin

⁵¹⁴ Sönmezoglu, F., 2016, 481.

⁵¹⁵ Davutoğlu, A., 2018b, 182-189.

muhatapları tarafından ne yazık ki alışlageldik bir durum olarak kabul görmeye başlamıştır. Türk Dış Politikası'nın Tanzimat Dönemi'nden bu yana kendini merkeze alan bir yapıdan başka bir merkezin edilgen unsuru olmaya doğru savrulması, bunu pekiştirici nitelikte atılması muhtemel adımların varlığı halinde herhangi bir sorun teşkil etmez iken aksi yönde tekrar kendisini merkeze alan bir yaklaşım sergileyerek kendi 'dünya'sını inşa etme gayretini göstermesi ise bu uzun soluklu sürecin sancılı bir şekilde değişiminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kendini merkeze almanın zarureti 20. yy.'ın ilk çeyreğinde topraklarının işgal edilmesiyle yeni ve başka bir zaruret olarak yaşayan bir siyasî ve toplumsal yapı olarak Türkiye'nin aynı zarurete tekrar mahkûm olmadan farklı bir duruşu hayata geçirme çabası işte bu sancılı sürece işaret etmektedir. Yerküre üzerinde farklı özellikleri ve kabiliyetleri ile varlık gösteren birbirinden farklı tüm 'dünya'ların tek bir 'dünya'ya mahkûm edilmek istenmesi bu özellik ve kabiliyetlerin çoklu bir yapıdan ziyade tek, biricik ve ulaşılması gereken zorunlu istikamet olarak başta zihinlerde olmak üzere sonrasında da söylem ve eylem merhalelerinde de boy göstermesine sebebiyet vermiştir. Bu tek, biricik ve zorunlu istikamet şeklinde oluşturulmaya çalışılan tutum ve davranış sanattan teknolojiye, kültürden ekonomik sisteme, tarihten siyasete toplumların tüm yaşam kademelerine temas etmektedir.

Davutoğlu'nun, çalışmanın daha önceki bölümlerinde üzerinde durulduğu üzere, bu şekilde bir tekleştirme söylem ve eylemine zihinsel olarak karşı duruşunun bir yansıması dış politika ortamında da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş süreci ile birlikte kendilerine ortak bir çoğulculuk, dayanışma ve yönetim yapısını tesis eden 'dünya'ya eklemlenme ve zaman zaman bu dünyanın dışında kalmama gayreti, dış politikasının tekdüze bir nitelik arz etmesini beraberinde getirmiştir. Dış politikanın uzunluk, derinlik ve genişlik niteliklerinden her birine ayrı ayrı işaret eden 'boyut' kavramı ile birlikte değerlendirilmesi, bu tekdüzeliğe karşı duruşun simgeleştirilmesi anlamını da taşımaktadır. Dış politikanın tek bir boyut üzerinden geliştirilmeye çalışılması hiç şüphesiz kendi içinde bir uzunluğa, derinliğe ve genişliğe sahip olacaktır ama hücresinin uzunluğu, derinliği ve genişliği ile övünen bir mahkûmun durumundan daha ileriye gidemeyecektir. Hâlbuki sadece hücresi değil hücreye girmesine sebep olan ortam ve koşulların ortadan kalkması ile birlikte hücresinin dışındaki dünyanın çok boyutluluğu üzerine düşünen ve fikir üreten eski mahkûm-yeni özgür birey, artık farklı fikirler ve görüşler eşliğinde yeni kabiliyetler ve özellikler kazanabilecek ve bunları hayata geçirebilme imkânına sahip olabilecektir. Bu imkân ve kabiliyetlerin sadece ortamın şartlarının değişmesi ile değil

kendisinin bu değişimi iyi gözlemleyip analiz edebilmesi ve buna göre hareket sergilemesi eşliğinde daha sağlıklı bir süreci ortaya çıkarabileceğine dair bir idrak düzeyi ise aslında belki de hep ve herkes tarafından ulaşılmak istenen bir hedefe işaret etmektedir. Böyle bir hedefe ulaşma gayreti ise dış politikanın tek bir boyuta hapsedilmesi halinde gerçekleştirilmekten oldukça uzak bir görüntüye sebep olmaktadır.

Boyutun çoğaltılarak Türk Dış Politikası'nın ele alınmasının Davutoğlu'nun yaklaşımı üzerinde en fazla eleştiriye sebep olan konu başlıklarından biri olduğu söylenebilir. Davutoğlu Soğuk Savaş parametrelerinin ortadan kalktığı yeni uluslararası bir çevre içinde Türkiye'nin 21. yy.'a yönelik dış politika stratejisinin güç merkezleri ile ilişkilerin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi ve uzun dönemli kültürel, ekonomik ve siyasî bağların sağlamlaştırıldığı bir hinterland oluşturulması şeklinde özetleyerek aslında dış politika alanındaki çok boyutluluğun yapı taşlarını kısaca ifade etmektedir.⁵¹⁶ Zîra 'güç merkezleri ile ilişkilerin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi' ifadesi öncelikle güç merkezlerinin varlığının kabul edilmesine⁵¹⁷, bunlarla daha önceden var olan ilişkilerin daha farklı bir şekilde yani alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi gerektiğine işaret ederek bir değişimi belirtmektedir. Bu noktada Davutoğlu'nun bu ifade içerisinde 'Bir şeyi diğer bir şeyin yerine koyma, yerine kullanma' anlamına gelen Arapça kökenli 'ikame' kelimesinden ziyade 'Seçme durumunda bulunan bir kimseye göre seçilmesi mümkün olan iki veya daha fazla yol veya tutumdan her biri, seçenek, şık.' anlamındaki Fransızca kökenli 'alternatif' kelimesini tercih etmiş olması kavramlara ve bunların taşıdığı anlamlara ziyadesiyle vâkıf birisi olarak bilinçli bir tercihte bulunduğunu göstermektedir. Bu durumu küresel aktörler ile kurulan ilişkilerin birbirinin alternatifi olmadığı aksine birbirini tamamlayıcı ilişkiler olduğu şeklinde ifade eden Davutoğlu bir dönem oldukça yoğun bir şekilde eleştiriye maruz bırakılan Türkiye'nin eksen kayması yaşadığı söylemine de 'kastedilenin çok eksenli bir politika olmadığını zîra eksenin bir tane ama boyutun çok olduğu' gerçeği ile karşılık vermektedir.⁵¹⁸ Sadece Türk Dış Politikası'nın değil daha geniş bir çerçeveden Türkiye'nin bir eksen kayması yaşadığı şeklindeki eleştirilerin sahipleri sabit duran eksenin kendileri olduğu ve etraflarında dönmeye devam eden Türkiye'nin bu eksene bağlı ve bağımlı bir şekilde dönüyor olma halinden vazgeçerek kendi eksenini inşa

⁵¹⁶ Davutoğlu, A., 2004, 118.

⁵¹⁷ Dış Politika alanında yapılmaya çalışılan tasniflerden biri olan devletlerin/güçlerin sınıflandırılmasına Davutoğlu da eşlik etmekte ve devletlerin uluslararası sistem içindeki konumları itibariyle stratejik ve taktik manevra kabiliyetlerine göre süper devletler, büyük devletler, bölgesel güçler ve küçük devletler şeklinde dört farklı kategoriye ayrılacaklarını ifade etmektedir. Davutoğlu, A., 2004, 74.

⁵¹⁸ Davutoğlu, A., 2013a, 354.

edip dış politikasını da buna göre şekillendirme gayretini eksen kayması olarak nitelendirip yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir. ‘Dönen bir cismin etrafında döndüğü ve cisme göre sabit olduğu farz edilen gerçek veya var olduğu düşünülen doğru, mihver.’ anlamını taşıyan ‘eksen’ kavramı en sık coğrafya biliminde ve özellikle Dünya’nın eksenini konu başlıklarında kullanılmakta, Dünya’nın 23 derecelik bir eğimle kendi eksenini etrafında döndüğü kabul edilmekte ve hatta yapılan son bilimsel çalışmalar ışığında insanlar tarafından fark edilemeyen bir oranda bu eksenin, konumuzla bağlantısı açısından ironik bir şekilde, kaydığı belirtilmektedir. Görüldüğü üzere Dünya’nın bir eksenini bulmakta ve yerküre bu eksen etrafında dönmektedir ve eksen kayması kavramsallaştırması tam olarak bu noktada anlam kazanmaktadır. Bu kavramsallaştırmayı Türk Dış Politikası hatta tüm Türkiye için kullanma gayreti ise Türkiye’nin kendisi için başka bir eksen tayin ettiği/kendisi için başka bir eksen tayin edildiği algısından hareketle Türkiye’nin bu sabit eksen etrafındaki dönme hareketine devam etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada başta zihinsel olarak sabit bir eksen belirlenmekte ve Türkiye ve diğerleri bu sabit duran eksen etrafında ona bağlı ve bağımlı bir şekilde dönmesi gereken aktörler olarak addedilmektedir. Böylesi bir ön kabul başta zihinlerin, ardından kavramların, söylemlerin ve nihayetinde eylemlerin sadece bu eksen etrafında şekillenmesine sebebiyet verme ihtimalini içinde barındırmaktadır. Zira eğer bir eksen kayması yaşanacaksa/yaşanmışsa bu durum o sabit döngüyü oluşturan mekanizma/aktör tarafında yaşanacaktır/yaşanmıştır, yani dünya örneğinde olduğu gibi eksenin kendisi kayacaktır. Eksenin etrafında dönenlerin eksenini kaydırma gibi kabiliyetleri olamayacağına göre Türk Dış Politikası’nın önüne eksen kayması şeklinde bir sıfat eklemek metodolojik olarak bir anlam içermemektedir. Batı dünyasını ve onun tahakkümü altında şekillendirilen tüm teorik ve pratiklerini eksen edinen zihin yapılarının başka dünyaları ve onların kendi eksenlerinin varlığını kabul etmedikleri ve Türk Dış Politikası’nda yaşanan değişimleri de böylesi bir tanımlama eşliğinde ötekileştirme eyleminin bir argümanı haline getirdikleri görülmektedir. Batı ile ilişkilerin geliştirildiği dönemlerde övgü ve takdire mazhar olan Türk Dış Politikası, Doğu dünyası ve özellikle doğulu komşuları ile sıkı işbirlikleri tesis etmeye başlayınca hem dışarıdan hem de içeriden bazı kesimlerden ‘eksen kayması’ temelinde kuvvetli eleştirilerle karşılaşmıştır.⁵¹⁹ Bu eleştirilerin akademik başlık altında değerlendirilmesi aşamasında ise eksen kayması konu başlıklarının genellikle Ortadoğu ile ilişkilendirilmesi meselenin özüne bakıldığında bir tezatlık teşkil etmektedir. Nitekim Türkiye’nin, AB’ye

⁵¹⁹ İnat, K., 2014, 3.

üye olmak için verdiği mücadele eksenin etrafında dönme hareketinin devamı niteliğinde addedildiği için herhangi bir eksen kayması olarak kabul edilmezken 1990'lı yıllarda D-8 adıyla Batı dünyasından hiçbir ülkenin yer almadığı başka bir işbirliği ortamı tesis etme gayreti ve 2000'li yıllarda sınır paylaştığı ülkeler başta olmak üzere bölge ülkeleri ile arasında barış, huzur, işbirliği ve istikrar sağlama gayreti ile bazı hamlelerde bulunması eksen kayması olarak nitelendirilebilmektedir. Bu hamleler her ne kadar Türkiye'nin kendi özellik, kabiliyet ve dinamikleri ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ile uyumlu olsa da dönem dönem bu yönde atılan adımlar ne yazık ki dönem dönem değil her zaman eleştiriye maruz bırakılmış ve bu adımların failleri üzerinden Türkiye'nin biraz evvel vurgulandığı üzere bağlı olduğu kabul edilen eksene yani Batı dünyasına bağlılığı sorgulanır olmuştur.⁵²⁰ Davutoğlu'nun hamleleri ile zirve yapan bu eleştirileri Dışişleri Bakanlığı döneminde İsmail Cem'in başta Türkiye'nin sınır komşuları olmak üzere Ortadoğu ülkelerine yönelik girişimleri karşısında da görebilmek mümkündür.⁵²¹

Türkiye'nin Batı dünyasından bağımsız bir şekilde hayata geçirmeye çalıştığı neredeyse tüm söylem ve eylemlerinde ne yazık ki ortaya çıkan bu ve benzeri eleştirilerin, yukarıda söz edilen dış politikada eksen kayması-çok boyutluluk kavramsallaştırmalarının anlam ve içerik bakımından idrak edilmeksizin çoğunluğu ideolojik olmak üzere çok farklı gerekçeler kapsamında ele alınmasından kaynaklandığı görülmektedir. Davutoğlu'nun, dış politikanın çok boyutlu-çok kulvarlı bir yapıda ele alınması gerektiği şeklindeki yaklaşımı; tek yönlü ve tek eksenli bir dış politika yapımının oluşmasının Türkiye'nin çok yönlü tarihî tecrübe birikimini yeterince değerlendirebilen ve farklı senaryolara uyum gösterebilen bir siyasî ve diplomatik tavır geliştirebilmesini engellediği, Türkiye'nin hem Avrupa hem Asya hem Balkanlar hem Kafkasya hem Ortadoğu hem Akdeniz ülkesi olduğu idraki ile alternatiflerini arttırması gerekirken statik yaklaşımlar dolayısıyla yakın bölgesiyle ilgili birçok konuda bile edilgen bir tavır içine sürüklendiği gerçeği⁵²² karşısında uluslararası ilişkilerin dinamik şartlarda seyrettiği bir ortamda Türkiye'nin statik ve tek aktörlü bir politika takip edemeyeceği,⁵²³ küresel çapta yaşanan parçalanmalar karşısında Türkiye'nin bu parçalanmalarda tek bir eksen üzerinde oynayıp diğer eksenlere karşı tutum takınan bir

⁵²⁰ Kardaş, Ş. (2011). "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?". *Akademik ORTA DOĞU*, 5 (2), 25-26.

⁵²¹ Benli Altunışık, M. (2009). "Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East". *New Perspectives on Turkey*, 40, 186. Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalarının hangi sâiklerden hareketle şekillendiğini ve bu politikaların ne tür eleştirilere maruz kaldığını Altunışık bu makalesi içerisinde detaylı bir şekilde ele almaktadır.

⁵²² Davutoğlu, A., 2004, 91-92.

⁵²³ Davutoğlu, A., 2013a, 114.

tavır yerine bütün taraflarla dengeli ilişkiler geliştiren ve kendi vizyonunu bu ilişkilere yansıtan bir aktör tavrıyla hareket etmesi gerektiği,⁵²⁴ Türkiye'nin kendisini eksen alıp yakın kara havzasından, yakın deniz havzasından ve yakın kıta havzasından hareketle kendisi eksenli bir dış politika geliştirerek yine kendi eksenini etrafında kendi bölgesi ve çevresiyle barışık bir şekilde gittikçe gücünü arttıran bir düzen kurucu aktör haline gelmesi⁵²⁵ şeklinde bir içeriğe sahiptir. Bu yaklaşım özünde Soğuk Savaş alışkanlıkları ile 'benim ittifak tercihlerim şudur, bunlarla ilişkilerimi yoğunlaştırırım' şeklindeki tek boyutlu dış politikanın varlığına karşı çıkmakta, Türkiye'nin tek boyutlu politika geliştirme lüksü olmadığını belirterek, çok boyutlu dış politika arayışlarına karşı çıkanların öncelikle tek boyutlu dış politikayla ilgili bir teori, çerçeve ve yaklaşım üretmeleri gerektiğini vurgulayan bir bakış açısına sahiptir.⁵²⁶ Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş parametrelerinde şekillendirdiği tek boyutlu, tek yönlü ve tek eksenli politikanın değişen konjonktüre rağmen devam ettirilme isteği Davutoğlu'nun işaret ettiği üzere sağlam bir teori, çerçeve ve yaklaşım sergilemeksizin anlamsızlaşmaktadır. Nitekim son derece dinamik bir yapıya sahip olan uluslararası ilişkiler alanında yaşanan değişimlere rağmen hâlâ daha önceki koşullara göre şekillenen bakış açısı ile hareket etmek yukarıda verilen mahkûm-hücre örneğinde olduğu gibi davranmayı kendiliğinden ortaya çıkaracaktır.

4.5.5. Merkez Ülke

Türk Dış Politikası'nın eksen kayması eleştirileri karşısında kendisini eksen edinerek çok boyutlu bir nitelik arz etmesi ve kendisinin eksen olması, Davutoğlu'nun tâbiri ile 'Merkez Ülke' konumu ile anlam kazanmaktadır. Merkez ülke kavramsallaştırması ile Davutoğlu başta Türk Dış Politikası söyleminde belirginleşen ve Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında hem materyal hem de kültürel olarak 'bağlantısına' işaret eden 'köprü ülke' tanımlamasına karşı bir duruş sergilemektedir.⁵²⁷ Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde küresel ve yapısal bir düzenlemenin diğer bir ifadeyle 'düzen'in yokluğunu başlangıç noktası olarak alıp Türkiye'nin jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik olarak Doğu ile Batı arasında bir 'aktarım nesnesi' değil aksine çok taraflı manevra kabiliyeti sayesinde kurucu, yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasına

⁵²⁴ Davutoğlu, A., 2013a, 136.

⁵²⁵ Bu noktada Davutoğlu'nun dış politikanın önünde 'çok eksenli, çok odaklı, çok yönlü' şeklindeki sıfatlara kavramsallaştırma ve içerdiği anlamlar itibarıyla dahi karşı çıktığı görülmektedir. Davutoğlu, A., 2013a, 206-207.

⁵²⁶ Davutoğlu, A., 2013a, 218-219.

⁵²⁷ Yeşiltaş, M., Balcı, A., 2011, 12.

göndermede bulunan Davutoğlu Merkez Ülke kavramını, sadece coğrafi bir tanım olarak değil aynı zamanda Türk Dış Politikası'nın uluslararası sistemin dönüşümüne ve bölgesel-küresel düzeyde yeni bir düzenin kurulmasına yönelik tarih, kültür ve dini de içeren jeo-politik bir perspektifi olarak sunmaktadır.⁵²⁸ Davutoğlu, tarih içinde kendisine köprü olma rolü biçen toplumların bu rolü kuvvetli bir kimlik ve kendine güven psikolojisi üstüne inşa etmeleri halinde insanoğlunun ufkunu açan medeniyet canlanmalarını gerçekleştirebilecekken, bu köprü olma rolünü kendine saygı ve güvenden yoksun bir psikoloji ile sadece pragmatik sathîlik içinde gören toplumların ise medeniyet tarihinde yoğun kimlik bunalımları ve bu bunalımların yol açtığı iç siyasî çatışmalarla karşılaştıklarını belirterek Türk toplumunun köprü olma rolünü yeni bir medeniyet açılımına döndürülebilme için kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasî kültürünü yeniden inşa etmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır.⁵²⁹ Türkiye için sık sık ifade edilen 'doğu ile batı arasında bir köprü' tanımlaması Davutoğlu'nun köprü yaklaşımı ile benzerlik göstermemekte, Davutoğlu aksine bu köprü rolünü kendini merkeze alıp medeniyetler arasında bir aktarım sağlayarak yeni canlanma başlatma eyleminin aracı olarak görmektedir. Örneğin Davutoğlu, İslam medeniyeti içerisinde Endülüs, Osmanlı ve Hindistan eksenlerini medeniyetler arası köprü ilişkisinin bir medeniyet paradigması içinde yoğunlaşmasının en güzel misalleri olarak kabul etmekte ve Batı medeniyeti içinde Rönesans canlanmasını sağlayan İtalya kültür çevresine de bu misyonu, dönemin hâkim medeniyeti olan İslam medeniyeti ile kurduğu köprü ilişkisinin verdiğini belirtmektedir.⁵³⁰

Davutoğlu'nun Merkez Ülke kavramı ile köprü ülke olma metaforu arasında anlam bütünlüğü açısından bir tezatlık söz konusu olmamakla birlikte onun daha geniş bir perspektif ile medeniyet kavramı üzerinden ulaşma gayreti gösterdiği ana hedefi için günümüz dinamik koşullarıyla harmanlanmış bir merkez ülke kavramı, aktörü daha belirgin hale getirmekten ibaret görünmektedir. Kendisini merkez ve eksen edinmiş olan bir ülkenin, sahip olduğu niteliksel ve niceliksel özellikler ve değerler eşliğinde stratejisi belli bir güzergâha doğru yol alması onun tayin ettiği hedeflerin gerçekleşmesi yönündeki atılabilecek ilk ve en önemli adım olarak kabul edilebilir. Zîra egemen eşit unsurlar olarak yer aldığı devletler/ülkeler topluluğu içerisinde kendisine merkez ve eksen olarak bir diğer egemen eşit unsuru belirleyen ülke/devlet o 'diğeri'nin belirlediği istikametten başka bir

⁵²⁸ Yeşiltaş, M., Balcı, A., 2011, 13.

⁵²⁹ Davutoğlu, A., 2004, 92-93.

⁵³⁰ Davutoğlu, A., 2004, 92.

yöne dönemeyecek hatta başka bir yöne dönmekten ziyade ona bağlı bir şekilde sadece onun etrafında dönebilecek ve haliyle zihinsel ve eylemsel bir tutsaklığa mahkûm olma ile karşı karşıya kalacaktır. Böyle bir yapının var olması/edilmesi aşamasında kendisinin merkezîliğinden uzak zihinsel duruşların varlığı büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu zihinlerin inşa ettiği düşünce iklimi bir müddet sonra eyleme dönüşecek fakat bu eylemlerin, sınırları daha önceden tayin edilmiş bir çerçeve içinde kalması gerek kendini ‘merkez’ addedenler gerekse de o merkezi kendileri için gerçek/vazgeçilmez/biricik ‘merkez’ olarak kabul edenler açısından ziyadesiyle olağan ve hatta olması gereken olarak kabul edilirken bizzat kendisini ve kendi nitelik ve değerlerini merkez edinmek isteyenler açısından ise kaçınılmaz bir mücadeleyi beraberinde getirecektir. Davutoğlu’nun Türk Dış Politikası özelinde gerçekleştirmek istediği, bu kaçınılmaz mücadelenin bir noktada tezahürü niteliği taşımaktadır denilebilir. Tüm akademik çalışmalarında zaman (tarih) ve mekân (coğrafya) vurgusu yapan ve bu iki unsur üzerinden milletlerin/ülkelerin/devletlerin hayat bulduğu ön bilgisinden hareket eden Davutoğlu için Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sahip olduğu zaman ve mekân unsurları onun kendisini merkez edinmesini ziyadesiyle salık vermekte ve Türkiye’nin merkez ülke olarak tanımlanması halinde bütün tablonun değişeceğini iddia etmektedir.⁵³¹

Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik ve bu kavramın türevleri niteliğindeki kavramlar eşliğinde yürüttüğü teorik ve pratik alandaki mücadelesi ana çatısı Stratejik Derinlik olmak üzere çok daha farklı kavramlar ile tahkim edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu kavramların çokluğu karmaşa ve kaostan ziyade stratejisi belirlenmiş bir yaklaşım içerisinde bir bütünün anlamlı parçaları olarak boy gösterebilmektedir. Davutoğlu’nun kavramlar üzerinden gerçekleştirdiği söylemi ile yürütülen politikalar üzerinden geliştirdiği eylemi arasında bir kargaşadan ziyade bütünlük göze çarpmaktadır. Hatta kendisini eleştirenlerin kavramsal bir bakış açısından ziyade günlük/popüler yaklaşımlar eşliğinde stratejik bakıştan uzak yüzeysel değerlendirmeler eşliğinde böyle bir tutum takınmaları aynı eleştiri sahiplerinin bir müddet sonra eleştirdikleri konuma bizzat kendilerinin düşmelerine de sebep olduğu görüntüleri karşımıza çıkarabilmektedir. O yüzden anlık, ideolojik ve bilgiden uzak eleştiriden ziyade dünü, bugünü, yarını içine alan, sonlarındaki -izm ve -loji eklerinin rüzgârına kapılmadan tüm idealleri anlamaya çalışan ve tüm bunların neticesinde ulaşılan bilgiyi kıymetlendiren bir bakış açısı gerek Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik çerçevesinde Türk Dış Politikası’na olan etkisini gerekse

⁵³¹ Davutoğlu, A., 2013a, 82.

de söz konusu kavramların sahip olduğu anlam bütünlüğünü bu kapsamda yorumlayarak akademiye bir katkı sunma noktasında daha faydalı olacaktır. Netice itibariyle Davutoğlu'nun Türk Dış Politikası'na ilmî ve fikrî düzeyde yön verme gayreti ile ortaya koyduğu, kendi ifadesi ile 'pür bir teffekkür ürünü' olan, bu teorik çerçeve çok kısa bir süre içerisinde fiiliyata dönüşme imkânına kavuşmuş ve Türk Dış Politikası tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu işgaliyenin önemine binaen ilmî değerlendirmelerin bizzat ilim erbabları tarafından kesif bir şekilde ortaya konulmasından ziyade popülizm eksenli hemen tüketim kültürünün çarkları bu ilmî yaklaşım karşısında ne yazık ki zaman zaman da bizzat ilim erbabları tarafından döndürülmeye başlanmış ve yapılan tenkitin karşısında sunulmayan ilmî teklifler eşliğinde Türk Dış Politikası entelijansiyası adına pek de 'intelligent' olmayan bir durumun karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. Türk Dış Politikası özelinde egemen kılınmaya çalışılan kişi odaklı değerlendirmelerin İsmail Cem – Ahmet Davutoğlu örneğinde olduğu gibi tam bir karşılığının olmaması bu değerlendirmeleri yapanlar adına üzücü olduğu kadar gelişmeler karşısında daha ilmî yaklaşım sergileyenler adına ise sevindirici olmaktan ziyade hayıflanma sebebi olmaktadır. Zîra benzeri durum Osmanlı Devleti'nin hızlı çöküşüne şahit olan bir hükümdar olarak II. Abdülhamid'in politikası ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 2. Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı çerçevesinde sergilediği politikada da kendini göstermektedir. Zamanın getirdiği yeni gelişmeler karşısında farklı kişilerin tâbir câizse zamanın ruhuna uygun bir tutumu ayakları yere daha sağlam basarak hayata geçirmeleri, yönetiminden sorumlu oldukları devlet yapılarının daha sağlıklı bir zemin üzerinde varlıklarını devam ettirmelerini temînen atılan adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Davutoğlu her zihnî serüvenin zamanın ruhu ile yaşanan doğurgan bir diyalektik ile başladığını ve ikisi arasında yeni bir uyum oluşturabilme hedefi ve azmi ile devam ettiğini, baştan bir uyum varsayımının zihnî gerilimin tetiklediği dinamizmden kaynaklanan doğurganlığı zayıflattığını; sürekli bir diyalektiğin yol açtığı gerilimin içinde yaşamının ise bütüncül ve açıklayıcı bir çerçeve kurma çabasını engelleyen şüpheli bir kısır döngüye yol açtığını belirtmektedir.⁵³² Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kavramsallaştırması kapsamında ortaya koyduğu çerçeve de aynı minvalde değerlendirilmeyi hak etmekte fakat sıcaklığını koruyan bir konu başlığı olması dolayısıyla günlük değerlendirmelere konu edilerek özünden uzak bir alana hapsedilmeye çalışılmaktadır. Stratejik Derinlik kavramının zihin kodlarının Davutoğlu'nun gerçekleştirdiği tüm akademik çalışmalarında izleri

⁵³² Davutoğlu, A., 2018a, 11.

sürülebilecek bir ilmî gayrete sebep olması gerekirken sahip olduğu siyasî kimliği dolayısıyla sadece cârî siyasî hesaplaşmaların bir tüketim malzemesine dönüştürülmesi Davutoğlu'nun etkili bir fail olarak boy gösterdiği sürecin değerlendirilmesi aşamasında noksanlıklara sebep olmaktadır. Çalışmanın başlığının ve kapsamının Stratejik Derinlik kavramı odaklı olmasına rağmen Davutoğlu'nun yazmış olduğu doktora tezi başta olmak üzere diğer tüm eserleri ile birlikte bir değerlendirme yapılmış olması bu çalışmanın ilmî gayret safında yer alma çabasının bir tezahürü niteliğindedir.

5. STRATEJİK DERİNLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE IRAK BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ (IBKY)

Davutoğlu'nun daha önceki bölüm başlıkları altında incelenmeye çalışılan tüm yaklaşımlarının hareket alanı tek başına dış politika olmamakla birlikte Davutoğlu isminin en sık zikredildiği hareket merkezi dış politika alanı olmuştur. Kendisi dışındakilere yönelik politikanın ne ve nasıl olması gerektiğine dair sarf ettiği gayretin belli konu başlıklarına hapsedilmesinin imkânsızlığı karşısında sadece çalışmanın başlığı itibariyle belli bir alan ile sınırlandırılması Davutoğlu'nun yaklaşımının genelden özele şeklinde incelenmesini de beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin diğer dünya devletleri karşısındaki konumuna dair fikriyatı belli olan Davutoğlu bu fikriyatının önceki bölümlerde ele alınan kavramsallaştırmalar eşliğinde Türkiye'yi odak alarak tüm dünyaya yönelik gelişim seyri takip etmesini hedeflediği politikasının sacayağı niteliğinde ilk olarak Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyalarını tayin etmiştir. Sacayağının herhangi bir ayağının olmamasının, üzerinde bulunan 'şeyi' akamete uğratacağı gerçeği bir vakıdır ancak çalışmanın başlığından çok da uzaklaşmadan diğer iki coğrafya detaylandırılmaksızın Ortadoğu olarak isimlendirilen coğrafya üzerinde Davutoğlu'nun yaklaşımı ele alınmaya çalışılacaktır.

5.1. Ortadoğu Kavramı

Ortadoğu tanımlamasının kendisinin sahip olduğu anlam bütünlüğü bu kavramı ortaya çıkaran öznenin duruşunu betimlemektedir. Ortadoğu tanımlaması coğrafi bir alanı kendisine göre doğuda gören ve bunun bir alt basamağı şeklinde de doğuyu yine kendisine göre kademelendirerek yakın, orta ve uzak şeklinde tasnif eden zihin yapısının kelimelere dökülmüş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerinde var olanları haritalandırma noktasında günümüz itibariyle neredeyse tüm eğitim kademelerinde ve hatta hayatın tüm alanlarında karşımıza çıkan dünya haritalarının batı kısmında Amerika kıtası doğu kısmında ise Asya kıtası yer almaktadır. Dünya üzerinde yaşayan her toplumun kendilerine göre diğerlerinin coğrafi konumlarını tayin etmelerinin normal olması gerekirken Japonya'nın kendisinden oldukça uzak ve batıda kalan Irak'ı Ortadoğu olarak, Fas'ın doğusunda kalmasına rağmen Avrupa kıtasını ve içindeki ülkeleri de batı olarak tanımlaması şekillenmiş zihin dünyalarının kelimelere ve nihayetinde eylemlere dönüşen kavramsal tezahürü niteliği taşımaktadır. Söylem ve eylem noktasında dünya tarihi dikkate

alındığında çok uzun zaman değil sadece yakın bir zaman diliminde kurulan bu tahakküm, dünyanın büyük bir çoğunluğu tarafından sorgulanmaksızın kabul edilmiş görünmektedir. Nitekim Çin'in kendini merkeze alan medeniyet tasavvuru ve farklı ideolojiler kapsamında geliştirdiği devlet teşekküllerini içselleştiren devlet ve toplum katındaki bireylerinin kavramsal açıdan Irak'ın, Yemen'in ve Mısır'ın yer aldığı bölgeye 'uzak batı' demek yerine neden kendilerinin de Ortadoğu dediklerine dair bir itiraz geliştirmeksizin Çin'in Ortadoğu politikasını hem oluşturdıklarını hem de bunun üzerine çok fazla fikir geliştirdiklerini görmekteyiz. Bu aynı garip karşılanması gereken durum, tüm dünya ülkeleri için geçerli iken bu kavramın ortaya çıktığı coğrafyalarda son derece normal karşılanmaktadır. Zîra kendilerini merkeze alıp doğuda kalan toplumları yine kendilerine olan uzaklıkları üzerinden yakın, orta ve uzak doğu nitelemeleri ile kendince son derece haklı bir tasnife tâbi tutarak haritalandırmışlardır. Haritaların ana unsuru olan coğrafya objektif bir gerçeklik iken haritalar bu objektif gerçekliğin subjektif neticeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³³ Söz konusu kavramların tarihî değişim sürecine bakıldığında ise uzak ve orta doğu tanımlamalarından ziyade özellikle Yakındoğu kavramının farklı bir değişim yaşadığı görülmektedir. Kendilerine göre Yakındoğu olarak Avrupa kıtasının güneydoğu kısmını ama özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında egemen olduğu toprakları işaret eden toplumlar, bu toprakların Osmanlı egemenliğinden ayrılmasının ardından bölge için Balkanlar tâbirini kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu noktada söz konusu tanımlamaların ana kaynağının 'öteki' üzerinden yapılan değerlendirmeler eşliğinde şekillendiğini söylemek çok da zorlayıcı bir beyan olmaktan uzaktır denilebilir. Nitekim nesnel bir bakış açısı ile coğrafyanın tek başına varlığından ziyade onun üzerinde yaşayan ve hatta yönetimine sahip olan 'öteki'nin kim olduğu temelinden hareketle kavramsallaştırmaların değişime uğraması sadece bu kavramlar ile sınırlı kalmamakta aynı durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklar için 'Rum eli' tâbirinde veya Federal Almanya'nın geliştirdiği Ostpolitik'te de kendini göstermektedir.⁵³⁴ Osmanlı Devleti kendisi için 'öteki' konumundaki Rumlarla meskûn toprakları bu şekilde tanımlarken Federal Almanya da arasında sadece bir duvarın olduğu aynı millet mensupları ile özellikle SSCB'yi 'öteki' olarak görmesinden hareketle onlara yönelik politikalarını coğrafi bir terimle harmanlamıştır. İşte bu coğrafya ve politika birleşimlerinin çalışma

⁵³³ Davutoğlu, A. (1999). "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 39.

⁵³⁴ Benzeri bir anlayışı yansıtmaları açısından; Selçukluların Anadolu coğrafyası için 'Rum eli' tâbirini kullanıyor olmalarının tezahürünü Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin isminde dahi görebilmekteyiz.

kapsamındaki karşılığı olan Ortadoğu kavramı da hemen hemen aynı özellikleri ihtiva etmektedir.

Yine kendilerine göre olan uzaklık ve bu topraklarda yaşayan ve bu toprakları yönetenler üzerinden geliştirilen bir kavram olan Ortadoğu kavramı, bu coğrafyada yaşayanlar adına hiçbir anlam ifade etmez iken bu kavramı geliştirenler adına ise çok büyük anlamlar içermektedir. Coğrafyanın nesnel varlığından ziyade ona yüklenen anlamlar çerçevesinde oldukça subjektif bir siyasî çerçeve oluşturularak Ortadoğu, bu kavramı üretenler tarafından jeo-kültürel bir ayrımın baş aktörü haline getirilmiştir. Batı dünyasının yaşadığı Aydınlanma Dönemi ile birlikte geliştirilmeye çalışılan modernleşme hareketinin ve Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan teknolojik ve dolaylı olarak bilimsel gelişmelerin tam olarak sirayet etmediği topraklar olarak görülen coğrafyaların ‘doğu’ şeklinde, mesafe üzerinden yapılan bir değerlendirme ile çok da uzakta yer almamasından hareketle ‘orta’ şeklinde nitelendirilmesi neticesinde karşımıza çıkan Avrupa-merkezli yapısıyla Ortadoğu kavramı, günümüz itibariyle bu anlam çerçevesindeki mahkûmiyetine devam etmektedir. Zaman zaman bölgede yaşanan gelişmeler üzerinden ya ‘bahar’ın getirildiği ya da ‘batakılık’ olarak nitelendirildiği bu coğrafya neredeyse tüm dünyayı ilgilendiren ilahî (dinî), iktisadî (ekonomik) ve ihtiyatî (emniyet, güvenlik) nitelikleri haizdir. Dünya nüfusunun neredeyse yarısının mensubu olduğu üç semavî dinin doğduğu, dünya enerji rezervlerinin yarısından fazlasının bulunduğu ve geçmişten itibaren süregelen anlaşmazlıkların şekil ve içerik bakımından değişikliğe uğrayarak devam ettiği/ettirildiği bir coğrafya olan Ortadoğu bu nitelikleri ile tüm dünya ülkelerini ilgilendiren bir hüviyete sahiptir. Bu yüzden Ortadoğu’nun söylem zeminindeki kavramsal yanlışlığı karşısında eylem zeminindeki realist bakış açısı, üzerinde mutabık kalınan bir kavram olma niteliğini pekiştirmiştir denilebilir.

Tüm dünya ülkelerinin farklı bir başlık üzerinden ilgi gösterdiği bir coğrafya olan Ortadoğu’ya ait veya ona komşu olduğu belirtilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu toprakları yüzyıllarca yönetmiş olan Osmanlı Devleti’nin vârisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye bu coğrafyanın günümüz itibariyle maruz kaldığı her türlü parçalanmışlığı karşısında bölgenin son jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel bütünlüğünü tesis eden teşekkülün tarihî mirasçısı konumundadır.⁵³⁵ Geçmişten itibaren farklı sınırlandırmaları olsa da kavramı ilk ortaya atmış olanların ifadesi ile Libya’dan

⁵³⁵ Davutoğlu, A., 2004, 451.

Afganistan'a kadar daha sonra ise biraz daha sınırlandırarak Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler ile bunlara komşu olan ülkelerin oluşturduğu Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bir bölge olan Ortadoğu'nun⁵³⁶ içinde olmak veya komşusu olmak yukarıda da ifade edildiği üzere bu tanımlamayı yapanların kendilerine göre tayin ettikleri bir konum olarak belirlemektedir.⁵³⁷ Kavramın 1900'lerin ilk yarısında tedavüle sokulması ama özellikle ikinci yarısından itibaren tam bir söylem-eylem mutabakatı üzerinde ortaya çıkışı Türkiye'nin de kendini bu kavramı geliştirenler ile birlikte görme iştiağı ile birleşince kavram Türk Dış Politikası'nda önemli bir konum elde etmiştir. Türkiye'nin kendisine göre 'öteki' olarak konumlandığı Avrupa tanımlamasında olduğu gibi bir diğer 'öteki' olarak konumlandığı Ortadoğu tanımlamasında da o coğrafyaların salt varlıkları değil coğrafyaya egemen olanlar ve onların özellikleri üzerinden subjektif bir tanımlama geliştirilmektedir. Nitekim Avrupa tanımlamasında etnik ve dinî yönden Türk toplumundan farklı toplumların içinde yer aldığı ama modernleşme adı altındaki bazı değişimleri bünyesinde barındıran toplumlar ifade edilerek modernleşmek için Avrupalı/Batılı olmak ötekileştirmekten uzak içselleştirmeye daha yakın bir anlam kapsamına alınmaktadır. Diğer tarafta ise Türk toplumu ile etnik yönden farklı fakat dinî ve kültürel yönden aynı toplumların içinde yer aldığı, yüzyıllarca birlikte yaşam sürülerek jeo-politik bütünlüğün yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel bütünlüğün de tesis edildiği ama özellikle modernleşme adı altındaki bazı değişimleri bünyesinde barındırmayan toplumların var olduğu ifade edilerek Türkiye adına tam anlamı ile ötekileştirmenin odağı haline getirilmiş bir Ortadoğu kavramı karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle ne Ortadoğu kavramının içinde yer alan devletlerin Türkiye'yi ne de Türkiye'nin Ortadoğu kavramını attığı devletleri bu kadar ortak unsurun varlığına rağmen içselleştiremediği bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Tarihî süreç dikkate alındığında günümüz Ortadoğu tanımlamasının yüzyıllar boyunca böylesi bir tanımlamadan uzak bizzat kendisi olan bir toplum, oldukça yakın bir zaman diliminden itibaren kendini bu coğrafyadan uzaklaştırıp kavramın sahipleri ile birlikte ötekileştirme fiilinin önde gelenlerinden olma gayretini yönetim kademesinden toplumun geneline kadar gösterme temâyülündedir. Bu temâyülün en sağlam dayanak noktasının da etnik-dilsel farklılık olarak belirmesi 20. yy.'ın ulus-devlet yapılanmasının gereklerine uyum sağlandığını göstermektedir. Zîra bünyesinde etnik,

⁵³⁶ Çetinsaya, G. (2007). "Ortadoğu". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:33. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 403.

⁵³⁷ Benzer bir durum, bir Ortadoğu ülkesi kabul edilen Suriye ile arasında 260 km, en yakın Avrupalı bir ülke ile arasında ise 1600 km mesafe bulunan Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB üyeliği sürecinde de yaşanmış ve adanın Rum kesimi bu coğrafi gerçekliğe rağmen bu kabulü tarif edenler tarafından bir Avrupalı devlet olarak tayin edilmiştir.

dilsel ve dinsel açıdan çok farklı toplumları barındıran imparatorluk yapılarının 20. yy. itibariyle tarih sahnesinden silinerek yerine tek başına bir ulusu ve onun egemen olduğu bir devleti inşa eden bu süreç, Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyada tam anlamı ile karşılık bulamamıştır. Bu coğrafyadaki varlıkları, kendilerini ulus olarak nitelendiren henüz birkaç yüzyıllık toplumlardan çok daha eski olan toplumların bu kadar köklü geçmişleri ile hayata geçirdikleri sosyal, kültürel, iktisadî, siyasî vb. hayat tarzlarının 20. yy.'ın başat siyasal sistemi haline gelen ulus-devlet yapılanması⁵³⁸ ile tam bir uyum göstermemesi hali sosyolojik olarak bir vakıa olmasına rağmen başka bir bakış açısı ile de sosyal, kültürel, siyasî açıdan tamamen olumsuz bir vaka olarak kabul görmektedir. Bu ikinci bakış açısı çalışma içerisinde de zaman zaman dile getirildiği üzere ilerlemeci tarih anlayışı, tarihin sonu yaklaşımları hatta daha ileri boyutta sosyal darwinizm yaklaşımlarının fikren üzerine inşa edildiği yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal, kültürel, iktisadî ve siyasî açıdan böylesi bir 'tek'liğe erişmek gayesinden ziyade her bir toplumun sahip olduğu farklı özellikleri dikkate alarak geliştirilen uzlaşmacı yaklaşımlar hem o toplumlar için hem de o toplumlar ile temasa geçen 'öteki'ler için daha sağlıklı bir süreci beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır. Ortadoğu özelinde bakıldığında, bu coğrafyada yaşayan toplumların siyasal sistemlerinin Batı'dan ödünç alınmış olan teritoryal (toprağa dayalı) devlet kavramı ve bölgenin kendi etnik ve dinsel cemaat örgütlenme sisteminden gelen bir 'millet' anlayışı üzerine kurulu olduğu, ancak teritoryal devlet ve Batı'nın anladığı ulus-devlet kavramlarının görünüşte başarılı bir şekilde benimsenmiş olmasına rağmen bölgenin tarihsel deneyimine, siyasal kültürüne ve cemaat anlayışına yabancı kaldığı, bölgedeki toplumsal ve siyasal örgütlenmenin güçlü ve geleneksel nitelikteki kavramlarının Osmanlı mirasının parçaları olduğu, günümüz Ortadoğu millî devletlerinde kimlik ve dayanışma duygusunun etnik veya dile dayalı grup dayanışması duyguları yerine büyük ölçüde dinsel kimlik ve cemaat duygularından kaynaklandığı ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin çöküşü esnasında ortaya çıkan yeni Avrupa teritoryal devletlerinin tümünün kendi bölgelerinin baskın etnik grubuna göre adlandırılmış olmasının karşısında Osmanlı'nın Asya'daki toprakları üzerinde yaratılan devletlerin hiçbirinin etnik bir isim almadığı bir görüntü ortaya çıkmaktadır.⁵³⁹ Bu görüntünün ortaya çıkmasına sebebiyet veren detaylar ile ilgilenmek yerine çağın getirdiği her 'çağ'daş olguyu herhangi bir sorgulamaya tâbi

⁵³⁸ Ulus-devlet yapısının ne toptan yok olacağı ne de tek egemen yapı olarak kalacağı şeklindeki mütedil bir yaklaşım ile söz konusu yapının karşılaştığı zorluklar hakkında bir inceleme için bakınız: Ateş, D. (2007). "Ulus Devlet'in Siyasal Meşruiyeti: Küreselleşmenin Yansımaları". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 32-55.

⁵³⁹ Karpaz, K. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 89-105.

tutmaksızın kabul ederek değerlendirmeye çalışmak söz konusu detayların ele alınış şekline göre bir neticeye kavuşmasını da beraberinde getirmektedir. Afrika kıtasında yer alan ülkelerin büyük bir çoğunluğunun kabile kültürünün yansımaları eşliğinde bir sosyal-siyasal yaşam tarzı geliştirmiş olmaları, Latin Amerika ülkelerinin toplumsal hayat tarzlarının devlet adlı yapıya karşı duruşunun diğer bazı dünya ülkelerinden farklı olması ve üzerinde güneş batmayan metaforu ile nam salmış Büyük Britanya'nın 21. yy. itibariyle hâlâ Krallık idaresine sahip olması gibi farklı sosyal ve siyasal oluşumların Ortadoğu ülkeleri ve toplumları için de bu tarz farklılıkların sadece bir örneği olarak kabul görmeyişi yukarıda söz edilen detaylara vâkıf olamamanın veya olmak istemeyişin tezahürü niteliğini taşımaktadır. Bu durum her bölgenin kendi özelliklerinin dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğini tekrar gözler önüne sermektedir.

5.2. Stratejik Derinlik ve Ortadoğu

Günümüzde Suriye olarak adlandıran coğrafyanın 21. yy. itibariyle yaşadığı sıkıntılı süreçleri yorumlarken bu topraklar üzerinde 1918-1946 yılları arasında sadece 28 yıl tahakküm kurabilmiş Fransa'nın etkisini en ağır bir şekilde gündeminde tutma şevkine, bu toprakların 4 asırdan daha fazla egemeni olan bir devletin vârislerinin 'bölge uzmanı' sıfatı ile kapılması gibi garâbetlerin varlığı Türk Dış Politikası'nın yönlendirilmesi noktasındaki entelektüel zâfiyeti ortaya çıkarmaktadır. Bu durum mukayeseli bir şekilde 13. yy.'ın başlarından 19. yy.'ın ortalarına kadar Müslüman-Türk hanedanları/devletleri tarafından idare edilen Hindistan coğrafyasının, sonrasındaki sadece 89 yıllık İngiliz sömürgeciliği ile anılmasında ve hatta siyasî tarih alanında bu durumdan hiç söz edilmeyişinde de kendini göstermektedir. Bugün Hindistan kelimesi ile İngiltere kelimesinin ayrılmaz bir bütünmüşçesine ifade edilmesi ve köklü Hindistan tarihinin bu coğrafyaya 1 asır bile egemen olamamış İngilizler olmadan bir konu haline bile getirilemeyişi, bu coğrafyaya 600 yıl boyunca hâkim olmuş tüm hanedan/devlet benzeri yapıların göz ardı edilmesi ile birlikte değerlendirildiğinde Ortadoğu ile aynı kadere mahkûm edilme emareleri taşıdığı görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz konuyu ele alarak onu bir 'konu' haline getirenlerin konumları ile doğrudan ilişkilidir. Çalışmanın içerisinde zaman zaman vurgulandığı üzere Avrupa-merkezli bir bakış açısı ile bölge hatta dünya tarihinin yorumlanması ve bunda ısrar edilmesi Avrupalı toplumlar ve devletler için ne kadar doğal ise dünyanın diğer toplumları ve devletleri için de bir o kadar garip karşılanması gereken bir olgudur. Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kavramsallaştırması

içerisinde bu yöndeki bir tutuma her zaman olduğu gibi zaman-mekân söylemi üzerinden karşı çıktığı görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin coğrafi açıdan bir bütünlük arz ederek tek bir yönetim altında idame ettirilmesini sağlayan Osmanlı Devleti'nin vârisi olarak Türkiye'nin genellemeci politikalardan uzak bir tutum takınması zarureti dile getiren Davutoğlu, Ortadoğu politikasında başarılı olmanın asgarî şartlarını Ortadoğu'yu jeo-kültürel ve jeo-ekonomik olarak kuşatan sağlam bir strateji, diplomatik ve askerî taktiklerin koordinasyonunu sağlayacak esnek bir dış politika ve bu bölgenin küresel politikalardaki etkisini değerlendirebilen basiretli bir kademelendirme becerisi olarak belirtip bunun için de gerekli stratejik yaklaşımın ana unsurlarını; (1)bölgeye dönük diplomatik açılımları olumsuz yönde etkileyen psikolojik engellerin aşılması, (2)bölgesel gelişmeleri yakından takip eden ve derinlikli projeksiyonlarla değerlendirebilen araştırma merkezi, üniversite enstitüleri gibi kurumsal yapıların oluşturulması ve var olanların geliştirilmesi, (3)küresel dengeler ile bölgesel reelpolitik arasında sağlıklı bir irtibat kurulması, (4)bölgeyi bütünüyle kuşatıcı projeler üretilmesi, (5)bölge barışını güçlendirecek ortak çıkar alanlarının oluşmasına öncülük edilmesi, (6)bölge barışında jeo-politik ve jeo-kültürel risk alanları oluşturan karşı milliyetçi bloklaşmaların engellenmesi, (7)ikili ilişkilerin çeşitlendirilerek odaklaşmış tepkilerin azaltılması, (8)bütün bölgesel problem alanlarında etkin, aktif ve inisiyatif gücü yüksek bir yaklaşımın benimsenmesi, (9)Türkiye'nin bölgedeki imajını güçlendirecek yatay ilişkilere ve iletişime ağırlık verilmesi şeklinde 9 başlık altında özetlemektedir.⁵⁴⁰ Stratejik Derinlik eserinin genel olarak pratiğe dair kapsamlı bir öneri ve yöntemler demeti sunmayan niteliğine rağmen bu şekilde 9 ana başlık altında detaylı bir pratik söylemin neredeyse sadece Ortadoğu bölgesi için geliştirildiğini ve bunun da dolaylı yoldan Davutoğlu'nun teori-pratik ilişkisinin sınanabilirliğinin en kolay Ortadoğu üzerinde temerküz ettiği söylenebilir.⁵⁴¹ Nitekim sıralanan bu başlıklar Davutoğlu'nun gerek başdanışman gerek dışişleri bakanı gerekse de başbakan olarak görev yaptığı dönemlerde hayata geçirilmeye çalışılan politikalar olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Davutoğlu'nun Arap egemen bir coğrafya olan Ortadoğu genelinde özellikle 'karşı milliyetçi bloklaşmaların engellenmesi' gerekliliğine dair yaklaşımının benzerini, aynı devlet yönetimi altındaki toplumların 19. yy.'daki Müslüman milliyetçiliği'nden 20. yy.'daki Türk milliyetçiliği ile Müslüman olmayan Arapların öncülüğündeki Arap

⁵⁴⁰ Davutoğlu, A., 2004, 452-453.

⁵⁴¹ Köse, T., 2014, 203-204.

milliyetçiliği'ne evrilmesi noktasında kültürel ve dinsel bağlardan ziyade ulusal çıkarlarca yönlendirilen sürecini tarihî değerlendirmeler eşliğinde ele alan Kemal Karpat'ta da görebilmekteyiz.⁵⁴² Konunun uzmanlarının da üzerinde mutabık kaldığı bir husus olarak karşımıza çıkan milliyetçiliklerin her birinin kendisine bir karşı milliyetçi cephe yaratmama ihtimalinin neredeyse imkânsızlığı karşısında yüzyıllarca 'nation' kavramından uzak bir 'millet' sistemi ile siyasal, toplumsal, kültürel, sosyal ve iktisadî yapısı şekillenmiş olan toplumların 'nation' kavramına mahkûm edilerek şekillendirilme çabaları sadece Türk Dış Politikası açısından değil hem bölge hem de bölge dışı aktörlerin politikaları açısından da mutlak bir önem arz etmektedir. Yukarıda da söz edildiği üzere bölgede yer alan neredeyse her bir yeni millî devlet etnik köken ile harmanlanmış bir devlet isminden ziyade genellikle coğrafi konumun öne çıktığı isimler eşliğinde milliyetten uzak bir devletleşme süreci yaşamıştır. Bu durum aynı milliyetin Batı dünyasının şekli şartlarına sahip millî devlet/ulus-devlet temelinde kendilerine milliyetçilik yüklemesi yapmalarını ve akabinde de karşılıklı ayrılma ve uzaklaşma eylemlerinin hayat bulmasını beraberinde zaman zaman fikren zaman zaman da cebren getirmiştir, getirmektedir. Ortadoğu coğrafyasının kısa süreli siyasî tarihi içerisinde fikir temelli de olsa uzlaşmazlıkların şiddet yoluyla çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı, çözüme ulaşamadığı takdirde de diplomasiden uzak bir şiddet sarmalı halinde devamlılık arz ettiği olaylar canlılığını hâlâ korumaktadır. Fakat askerî üstünlüklerin diplomatik esneklikten yoksun kaldığı müddetçe Ortadoğu'nun bu hassas yapısı karşısında hiçbir zaman kalıcı bir zafer getiremediği de Ortadoğu siyasî tarihi içerisindeki olaylardan anlaşılmaktadır.⁵⁴³ Bu durum bir taraftan Ortadoğu devletlerinin iç bünyeleri, bölge politikaları ve kaçınılmaz bir etkileşim halinde olunan uluslararası sistem ile ilgili olarak yönetim mekanizmalarının; aile-içi hesaplaşmaların belirlediği krallıklar ile ordu-içi hesaplaşmaların belirlediği diktatörlükler arasında sıkışıp kalması gibi bir siyasî meşruiyet bunalımına sebep olmakta⁵⁴⁴ diğer taraftan ise hem bu uzlaşmazlıkların taraflarını hem de bu uzlaşmazlıklardan dolayı yoldan etkilenecek olan diğer toplumları ve devletleri olumsuz mânâda etkilemeye devam etmektedir. Davutoğlu bu minvalde uluslararası arenadaki güçlerin desteğine sahip milliyetçilik akımlarının ortaya çıkaracağı böylesi olumsuz bir

⁵⁴² Karpat, K., 2015, 243-259. Kemal Karpat, kitabının Türk-Arap İlişkileri başlıklı bu kısmında konuyu Ortadoğu tarihi, İslam tarihi ve Abbasi halifeliğinin başlangıcından itibaren ele alıp karşılıklı milliyetçi bloklaşmaların engellenememesi neticesinde Türkler ile Araplar arasında bir yüzyıllık yaşanan yavaş yavaş ayrılma ve sonrasındaki uzaklaşmayı tâbir câizse önceki 'millet' ve sonraki 'milliyetçilik' kavramları temelinde yorumlamaktadır.

⁵⁴³ Davutoğlu, A., 2004, 405.

⁵⁴⁴ Davutoğlu, A., 2004, 369-371.

konjonktürün Türkiye'nin bölge politikaları açısından taşıyacağı riskleri, 20. yy.'ın başlarındaki İngiliz destekli Arap milliyetçiliğinin yol açtığı sonuçlar ile İttihat ve Terakki yönetiminin bu sonuçlarla doğrudan bağlantılı sertlik politikaları kapsamında tarihî örnekler olarak dikkate değer bulmaktadır.⁵⁴⁵

Yukarıdaki 9 başlık altında Türkiye'nin Ortadoğu politikasının başarılı olmasını sağlayacağına inandığı bu asgarî şartların devreye sokulabilmesi için ise Davutoğlu her şeyden önce Ortadoğu'yu Araplardan oluşan bir problem bölgesi olarak gören basitleştirici yaklaşımın terk edilmesi gerektiğini ve sağlıklı bir Ortadoğu politikası geliştirmeksizin küresel strateji kademelendirmesi yapabilmenin de, yakın kıta havzası politikalarını yönlendiren genel bir Asya politikası geliştirebilmenin de, Akdeniz, Kafkasya ve Basra gibi yakın kara ve deniz havzalarını ilgilendiren bölgelere dönük diplomatik açılımlar sağlayabilmenin de mümkün olamayacağını ifade etmektedir.⁵⁴⁶ Davutoğlu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere kademeli bir şekilde sıraladığı yakın kara havzası, yakın deniz havzası ve yakın kıta havzası kademelendirmesini bir bütünlük arz edecek şekilde teorik olarak Ortadoğu bölgesi üzerinden bu şekilde kurgulamaktadır. Bu kurgulama içerisinde Stratejik Derinlik kitabı incelendiğinde 'Yakın Kara Havzası' başlığı altında Balkanlar için 4, Kafkaslar için 5 sayfa ayrılmışken Ortadoğu için 14 sayfa ve 'Uygulama Alanları: Stratejik Araçlar ve Bölgesel Politikalar' başlığı altında da Balkanlar için 31, Orta Asya için 45, Avrupa Birliği için 49 sayfa ayrılmışken Ortadoğu için ise 130 sayfa ayrılmış olması söz konusu kademelendirmede Davutoğlu'nun Ortadoğu'ya atfettiği önemin tezahürü niteliğini taşımaktadır. Hatta Davutoğlu'nun zihni kavram haritasına dair fikir vermesi adına Yakın Kara Havzası başlığı altında Balkanlar için 'Tarihî/Jeo-politik Zorunluluklar' ifadesini, Kafkaslar için 'Asya'ya Açılan Kapı' ifadesini, Ortadoğu için ise 'Kaçınılmaz Bir Hinterland' gibi diğer nitelendirmelerine kıyasla daha keskin bir ifadeyi kullanması Ortadoğu'ya verdiği önemi göstermesi açısından örnek olarak zikredilebilir. Ortadoğu'nun sadece Davutoğlu için bu kadar kapsamlı bir önemi olduğunu iddia etmek tek başına yanıltıcı bir veri olacaktır. Tüm dünyayı ilgilendiren konu başlıkları üzerinden Ortadoğu bölgesi başta küresel güçler olmak üzere bölgesel güçler ve dünyanın farklı coğrafyalarındaki ülkeler için de büyük önem taşımakta ve bu ülkelerin gerek siyaset gerekse de bilim ve fikir insanları çerçevesinde oldukça geniş bir ilgiye mazhar olmaktadır. Zira Davutoğlu da buna istinaden 'Küresel Güçler ve Ortadoğu' alt başlığında 'Amerikan

⁵⁴⁵ Davutoğlu, A., 2004, 368.

⁵⁴⁶ Davutoğlu, A., 2004, 453.

Stratejisinin Temel Parametreleri ve Ortadoğu' başlığı ile ABD'nin, 'Avrupa Güçleri ve Ortadoğu' başlığı ile İngiltere, Almanya ve Fransa'nın, 'Asya Güçleri ve Ortadoğu' başlığı ile de SSCB/Rusya, Çin ve Japonya'nın bölgeye yönelik ilgilerini sadece salt yüzeysel/somut olaylar üzerinden değil stratejik yönelimleri kapsamında incelemiştir.

Günümüz Ortadoğu coğrafyasına yüzyıllarca tek başına egemen olan Osmanlı Devleti döneminden itibaren farklı devletlerin ilgileri bu büyük ve güçlü yapının yok edilmesine odaklanmışken Osmanlı Devleti sonrasında ortaya çıkan devlet ve devlet benzeri yapıların ise kontrol edilmesine odaklanılmış, II. Dünya Savaşı sonrasında yapısal olarak kontrol edilebilirlikleri ekonomik, kültürel, sosyal, siyasî ve askerî açıdan test edildikçe alternatifler üzerinde fikir yorulmuş, Soğuk Savaş sonrasında tüm bu tecrübelerle istinaden yeni bir yönelim inşa edilmeye çalışılmış ve nihayetinde 21. yy ile birlikte son derece dinamik bir yapıya kavuşan uluslararası ilişkilerin yeni parametreleri dikkate alınarak farklı politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kronoloji içerisinde tüm etkenlerin bölge dışı ülkeler olduğunu iddia etmek gerçekte bağdaşmazken bölgenin kaderinin sadece bölge ülkelerinin elinde olduğunu iddia etmek de bir iddia olmaktan ileri gidememektedir. Bu yüzden bölgenin tüm dünya için taşıdığı öneme binaen küresel güçler ile bölge-içi dengelerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Zîra bölge küresel jeo-politik rekabetin ve iktisadî çıkar ayrışmalarının neticesinde yıkıcı bir rekabetin odağı haline gelmesinin yanında zayıf, bölünmüş ve birbiri ile kavgalı siyasî yapıların devamlılığı ile de dış müdahalelere açık bir yapıya kavuşmuştur.⁵⁴⁷ İşte bu noktada Davutoğlu Türkiye'nin, bölgenin son jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik bütünlüğünün tarihî mirasçısı sıfatı ile bölge geneline sirayet eden her türlü parçalanmışlık halini aşabilen ve bölgeyi bir bütün olarak kuşatabilen bir stratejik yaklaşım benimsemesi, bu yaklaşımı da taktik bir esneklik içinde kademeli bir şekilde uygulamaya koyması halinde sadece bölge üzerindeki etkinliğini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda küresel dengeler ile bölgesel dengeler arasında hiçbir aktörün göz ardı etmesi mümkün olmayan bir işlev üstleneceğini belirtmektedir.⁵⁴⁸ Bölge içi dengeler hususunda 'Stratejik Üçgen Mekanizması' metaforu eşliğinde tarihî kökleri Hitit-Asur-Mısır, Bizans-Selçuklu-Fatimî ve Osmanlı-Safevi-Memluk ilişkilerine kadar götürülebilecek olan Türkiye-İran-Mısır dış üçgeni ile Suriye-Irak-Suudi Arabistan iç üçgeni ve Ürdün-Lübnan-Filistin ve yavaş yavaş Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin de dâhil olduğu edilgen bir iç üçgen mekanizmasından söz eden

⁵⁴⁷ Köse, T., 2014, 196-197.

⁵⁴⁸ Davutoğlu, A., 2004, 451.

Davutoğlu, dış üçgende yer alan ülkelerin rasyonel bir zeminde işbirliği içine girerek diğer iç üçgenlerde yer alan ülkelerle birlikte bölge içi manipülasyonlara engel olmalarının bölgede uzun süreli bir barışın en temel şartlarından biri olduğunu tarihî örnekleri ile ifade etmektedir.⁵⁴⁹ Bölgenin yaşadığı tarihî süreç göz önüne alındığında Osmanlı Devleti sonrası karışıklığın ve bunun sebep olduğu parçalanmışlığın eşliğinde ulus-devlet temelli yeni yapıların, Davutoğlu'nun belirttiği mekanizma içerisinde sürekli bir kaos ve akabinde kurulmaya çalışılan karşılıklı denge/ittifak ortamı içinde kaldıkları görülmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yerine ikame edilen devletlerin ve II. Dünya Savaşı sonrasında mandacı/sömürgeci düzenin yerine bağımsızlığını elde eden yeni devletlerin Soğuk Savaş sonrasında iki kutuplu dünya düzeninin kısılcısından kurtulması ile birlikte farklı bir düzen tesis edebilme ihtimalleri gerek kendi aralarındaki bölge içi dengeler/dengesizlikler gerekse de Ortadoğu bölgesine yönelik küresel aktörlerin çıkar odaklı yaklaşımları neticesinde kapsamlı bir düzen mertebesine erişememiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın bazı 'sıcak' çatışmaları bu bölge üzerinde cereyan etmiş sonrasında ise bölgeye hâkim bir düzen tesis edilememiştir. Türkiye'nin bu karmaşık yapı karşısında geleceğe yönelik projeksiyonları açısından bakıldığında bölgesel politikalarını menfî mânâda en fazla etkileyecek unsurun karşı milliyetçilik akımlarının yükselmesi olduğunu ifade eden Davutoğlu, milliyetçilik hareketlerinin yükseldiği bir Ortadoğu konjonktürünün Türkiye'nin bölgede doğrudan etki kurma yollarını kapatacağını ve Türkiye'yi diğer aktörlere bağımlı politika oluşumlarına mahkum bırakacağını ifade ederek Türkiye'nin bölgeye sonradan entegre olmuş bir ülke olmadığı gibi konjonktürel davranma lüksüne kapılarak hareket etmemesi gerektiğini ve hatta bölgeye sirayet edecek geniş tabanlı milliyetçilik akımlarının ve etnik temelli siyasî hareketlerin tırmandırılmasının Osmanlı bakiyesi unsurları barındıran Türkiye'nin iç bütünlüğü açısından da sakıncalar doğurabileceğini belirtmektedir.⁵⁵⁰ Davutoğlu karşı milliyetçi akımların failleri olarak ifade ettiği unsurların arasında bölgenin ana otantik gruplarını oluşturan Türk, Arap, Acem ve Kürt unsurları sıralamakta ve bu unsurların 1 asır evvel farklı yerel kimlikleri ile bütüncül bir jeo-kültürel havza niteliğine sahip olmalarına rağmen günümüzde keskinleşme temâyülü gösteren bir jeo-kültürel parçalanmanın getirdiği siyasî, dinî ve etnik kutuplaşma potansiyelini bünyelerinde barındırdığını belirterek bu unsurlar

⁵⁴⁹ Davutoğlu, A., 2004, 353-360. Davutoğlu, 1950'lerden 70'lere kadar Nasır liderliğindeki Mısır'ın, 70'lerden itibaren ise İran'ın dışlandığını, bu üçgende ki ülkelerden muhakkak birinin dışlanarak diğer ikisinin yakın ilişki kurduğunu, Türkiye'nin bu dengeleri iyi gözetmesi gerektiğini ve nihayetinde dış üçgende ki ülkelerin tutumlarının iç üçgenlerde ki ilişkilerin yönünü de tayin ettiğini iddia etmektedir.

⁵⁵⁰ Davutoğlu, A., 2004, 415-417.

arasındaki ulus-devlet yapısından kaynaklı değişik ölçeklerdeki ulusal kimlik çelişkileri ve jeo-politik/siyasî ayrım hatları ile jeo-kültürel ayrım hatları arasındaki çelişkiler gibi farklılaşmaların normal şartlarda müsâmaha ile karşılanabilecekken çok kısa bir sürede bir bunalım odağı haline dönüştürülerek stratejik hesaplarla tırmandırılma riski taşıdığını ve bu farklılaşmaların gerek küresel gerek bölgesel güçler tarafından hemen stratejik bir parametre olarak algılanabildiğini ifade etmektedir.⁵⁵¹ Yukarıda ifade edildiği üzere bölge genelinde zuhur eden milliyetçilik akımlarının sadece bölge içi milliyetlerin kendi arasında karşılıklı bir rekabete sebebiyet verdiği fakat bölge dışından gelen milliyetlere karşı ise bu denli etkin bir milliyetçilik rüzgârına sebep olmadığı tarihsel süreç içerisinde gözlemlenebilmektedir. Bölgenin bazı etnik ve dinî unsurlarının, yönetimi altında bulundukları Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinin ardından sömürgesi haline geldikleri devletlerin yönetim mekanizmaları ile zaman zaman işbirliği sergiledikleri bir vâkıadır. Çalışmanın başlığı özelinde bakıldığında Irak toprakları üzerindeki Osmanlı sonrası döneme ait gelişmeler bu durumun bir yansıması niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵²

5.3. Yönetim Mekanizması Olmayan Kürtler

Davutoğlu'nun bölgenin ana otantik gruplarından biri olarak sıraladığı Kürtler Ortadoğu kavramsallaştırmasının meydana çıkmaya başlamasına paralel bir şekilde uluslararası siyasetin gündem maddeleri arasında yer almaya başlamıştır denilebilir. Tarih boyunca bir devlet yapısına sahip olmayan Kürtlerin (Mahabad Kürt Cumhuriyeti hariç) bu durumu, hiç şüphesiz siyasî olmaktan ziyade evvela sosyolojik olarak incelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürtlerin sahip olduğu sosyal ve kültürel yapının onların hayatlarının tüm kademeleri dâhilindeki etkisi hep merak konusu olmuş ancak özellikle siyasî alana tesiri, alanındaki birçok uzman tarafından derinlemesine incelenmesi gereken bir konu başlığı olarak telakkî edilmiştir.⁵⁵³ Tüm bu incelemelerin ulaştığı ortak

⁵⁵¹ Davutoğlu, A., 2004, 330-331.

⁵⁵² Bunun acı bir örneği, II. Abdülhamid'in emir subaylığını yapmış, eski bir İttihat ve Terakki üyesi, 1908-1918 yılları arasında Basra vilayetinden Osmanlı mebusu seçilen ve Osmanlı sonrası Irak Krallığı'nda 4 kez başbakanlık yapan Abdulmuhsin el-Sadun'un İngilizler ile işbirliği halinde yeni Irak Devleti'nin kurumsal yapısını inşa etme yönünde adımlar atmasına rağmen bunda tam anlamı ile muvaffak olamadıktan sonra hayatına son verirken ardında bıraktığı Türkçe intihar notundaki şu cümleleri ile tarihe kaydedilmiştir: "Artık hayatımdan bezdim. Memleket vazife bekliyor ancak İngilizler hiç orali değil ve hiçbir destekte de bulunmuyorlar...". Ghareeb, E. A. (2004). *Historical Dictionary of Iraq*. Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press Inc, 201-202.

⁵⁵³ Bu noktada en detaylı çalışmalar olarak hiç şüphesiz yaptığı saha araştırmaları ile oldukça kıymetli veriler elde eden Martin van Bruinessen ile Basra doğumlu bir Hristiyan olan Wadie Jwaideh'in çalışmaları ön plana

nokta yukarıda da verilen örnek çerçevesinde Kemal Karpat'ın da belirttiği üzere modern dönemin modern olguları olarak zorla veya rıza ile kabul ettirilmeye çalışılan bazı sosyolojik ve siyasî kavramların Kürtler nezdinde de karşılık bulamadığıdır. Zîra toprak parçasına bağlı (teritoryal) ve tek bir ulus üzerine inşa edilmeye çalışılan modern devlet yapısının (ulus-devlet) Kürtler arasında tam bir mutabakat ile hayata geçirilemediği (diğer tüm veriler saklı kalmak kaydıyla) görülmektedir. Başka bir ifade ile bağımsız bir Kürt siyasal sistemi hiçbir zaman aşiret düzeyinin ötesine geçememiş sonuçta aşiret kurumları en üst seviyedeki Kürt siyasal kurumları konumunda kalmıştır.⁵⁵⁴ Günümüz Irak toprakları içerisinde etnik bir yansıması olan 'Kürt' ifadesinden ziyade daha çok coğrafya temelli 'Kürdistan' ifadesi eşliğinde anayasal bir nitelik kazanan yönetim mekanizmasının dahi aşiret yapısı, konu ile ilgili yapılan çalışmaların halen ana başlıklarından biri olmaya devam etmektedir. Aşiret temelli bir sosyolojik yapıya sahip olan Kürtlerin 19, 20 ve 21. yy.'a uzanan bağımsız bir devlet yönetimine sahip olma gayeleri veya böyle bir gayeye sahip olmaları yönünde özellikle bazı bölge dışı aktörlerin mânîdar zaman dilimlerindeki uluslararası teşvikleri onların bu gerçekleştirilemeyen gayelerinin her zaman canlı kalmasının temel dayanakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürtlerin siyasî tarihleri olarak kabul edilebilecek zaman dilimleri içerisinde tüm Kürt etnik unsurların ortak bir eylemi niteliğine sahip olmadan bu kapsamda zaman zaman bazı fikrî ve cebrî mücadeleler zuhur etmiştir. Bu mücadelelerin tüm Kürtler arasında ortak bir zemine oturtulamamış olması Kürtlerin sahip olduğu aşiret temelli sosyolojik yapının canlılığını halen devam ettirmesinin tezahürü niteliğindedir.

Büyük çoğunluğu, diğer etnik unsurlarla birlikte oluşturdukları bir bütün olan Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan Kürtlerin, Osmanlı kimliğinden ayrılarak kendilerini başka bir niteleme çerçevesinde kabul etmeye ve ettirmeye başlamaları, benzerî bir dönüşümü yaşayan yukarıda söz edilen yeni devletlerin yönetim kademelerinin geliştirdiği ulus-devlet yapısını tahkim eden milliyetçi politikaların, uygulamaların, kararların hayata geçirilmesinden de kendisine zaman zaman dayanak bulmuştur. Nitekim en sert mücadelelerin cereyan ettiği Irak toprakları üzerinde Bağdat yönetiminin Osmanlı sonrası geliştirilmeye ve zaman zaman da liderlik edilmeye çalışılan Arap milliyetçiliği

çıkılmaktadır. Bruinessen, M. v. (2004). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (3. Baskı). (Çev. B. Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı)., Jwaideh, W. (2014). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*. (8. Baskı). (Çev. İ. Çekem, A. Duman). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1961'de yayımlandı).

⁵⁵⁴ Jwaideh, W., 2014, 75.

politikalarını kesif bir şekilde uygulamaya çalıştığı dönemlerde Kürtlerin mücadeleleri de muadil bir şekilde yoğunlaşmıştır. Ne tek başına milliyetçilik politikaları ne tek başına Kürtlerin tutumları ne de tek başına uluslararası arenada ortaya çıkan yeni gelişmeler Kürtlerin mukadderatını tayin etme noktasında başat faktör olabilmıştır. Bu çok bilinmeyenli denklem çerçevesinde de Ortadoğu coğrafyasının otantik bir grubu olarak kabul gören Kürtler bu bölgenin ulus-devlet mekanizmasına kavuşmuş yapıları arasında farklı coğrafyalarda hayatlarını idame ettiren etnik bir unsur hüviyetine dönüşmüşlerdir. Özellikle Irak, İran, Suriye ve Türkiye sınırları içerisinde yaşamlarına söz konusu devletlerin vatandaşları hatta Suriye’de olduğu gibi bazen vatandaş hüviyetine sahip olamayan bireyleri olarak devam eden Kürtlerin siyasî mekanizma olarak kendi adlarına en fazla kazanım elde ettikleri coğrafya ise Irak olmuştur.⁵⁵⁵

Osmanlı Devleti sonrasında devletleşme adımlarına İngiliz manda yönetimi altında bir Krallık olarak başlayan Irak yönetimi zaman zaman İngiltere’nin doğrudan desteği ve müdahaleleri ile Kürtlerin mücadelelerini etkisiz hale getirmiştir. Irak’ın kendi denetim ve tahakkümü altında bir ulus-devlet formuna kavuşabilmesi için dönemin en büyük gücü olan İngiltere’nin Milletler Cemiyeti’ni de etkin bir şekilde kullanarak attığı adımlar bir Osmanlı bakiyesi olan Musul, Basra ve Bağdat vilayetlerinden müteşekkil topraklar üzerinde fiilî olarak bir karşılık bulamamıştır. Hindistan deneyimini Irak toprakları üzerinde de uygulamak, özerk yapılar kurmak, merkezî yönetimi güçlendirmek gibi belirsiz politikalarını tam anlamı ile tatbik edemeyen İngiltere 1918 yılında ele geçirip 1921 yılında mandası haline getirdiği Irak isimli yapının 1932 yılında bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti’ne üye olmasının yanı sıra ülke üzerindeki etkisini oldukça uzun bir süre devam ettirmiştir.⁵⁵⁶ Irak Krallığı’nın 1926 yılında kesinleşen resmî sınırları içerisinde İngiliz işgaline karşı mücadele veren Arapların yanında bazı aşiretleri ile İngiliz işgaline karşı bazı aşiretleri ile kendi güvenlikleri için bazı aşiretleri ile de milliyetçilik zemininde siyasal bir oluşum çerçevesinde kazanım elde etmek maksadıyla en fazla mücadele veren bir diğer etnik unsurun Kürtler olduğu görülmektedir. Bu noktada toprak bütünlüğü açısından Irak’a ve manda yönetiminin devamlılığı için de İngiltere

⁵⁵⁵ Bu noktada Ortadoğu coğrafyasında millî yapıların kuruluş döneminin 400 yıllık Osmanlı yönetiminde meydana gelen insan ve kaynak israfını oldukça aşan kayıplara yol açarak Ortadoğu’ya bir felaket getirmesinin yanı sıra Kürtlerin zaman zaman karşılaştıkları gibi Osmanlı döneminde varlıklarını ve gelişimlerini sürdüren tüm dinsel-etnik cemaatlerin günümüzde onları korumak için düzenlenen çeşitli yasal himayelere rağmen bünyesinde bulundukları yönetimler tarafından özümseme ya da toptan yok edilme tehdidi altında kaldıkları görülmektedir. Karpat, K., 2015, 111.

⁵⁵⁶ Simon, R. S. (2004). *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny*. Columbia University Press, 4-5.

yönetimlerine sorun çıkaran Kürtlerin bölgede yaşayan tüm Kürtlerden müteşekkil yekpare bir görüntü çizmediği gerçeği bu alanda yapılan ve yapılacak tüm çalışmaların değişmez sabit bir verisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal kazanım elde etmek maksadı ile sorun çıkaran Kürt aşiretlerinin açık veya gizli yapılan görüşmelerdeki sözlü taahhütlerden ziyade yazılı ve resmî olarak temel dayanaklarını ise hiç şüphesiz Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık 1,5 yıl kadar sonra 10 Ağustos 1920'de imzalanabilen 433 maddelik Sevr Anlaşması'nın 64. Maddesindeki '*... belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti'ne başvurlarsa ve Konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı tanımayı Türkiye'ye salık verirse Türkiye bu tavsiyeye uymayı ve bu bölge üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir. Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman Kürdistan'ın şimdiye dek Musul İlinde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin bu bağımsız Kürt Devleti'ne kendi istekleriyle katılmalarına başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır.*' ifadesi oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere söz konusu anlaşma Osmanlı Devleti ile yapılmakta, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile ilgili hususları tayin etmekte ve akabinde de dönem itibarıyla henüz bir çözüme kavuşmamış olmasına rağmen Musul meselesi üzerinden bu bölgede yaşayan Kürtlerin geleceğine yön verme gayreti göstermektedir. Böylelikle hem Osmanlı Devleti/Türkiye hem de Irak toprakları içerisinde yaşamakta olan Kürtler için tâbir câizse bir ütopya inşa edilmektedir. Sevr Anlaşması'nın bu maddesini kendi gelecekleri için bir yol gösterici kabul edip dayanak noktasına dönüştürerek İngilizler ile müzakereler gerçekleştiren ancak tüm bu müzakerelerden elleri boş ayrılan bazı Kürtler bu defa silahlı mücadele ile kazanım elde etmeye çalışmışlardır. İngilizler tarafından kullanılan bir araç konumunda olan ve İngilizlerin desteğini sadece kendisinden istenenleri yaptığı sürece temin edebilen⁵⁵⁷ 1920'li yıllara damgasını vurmuş Şeyh Mahmut Berzenci'nin, etkili olduğu Süleymaniye merkezli bir Kürt Krallığı kurarak kendisini de Kral ilan etmesinin ardından Bağdat yönetiminin İngiltere destekli müdahalesi ile evvela Hindistan'a sürgün edilmesi ve sonrasında da ev hapsine alınması ile gerek yeni kurulan Irak gerekse de bu kuruluşun mimarı olan İngiltere yönetimleri için sorun yumağı

⁵⁵⁷ Jwaideh, W. 2014., 326.

haline gelen silahlı bir hareket sona erdirilmiştir.⁵⁵⁸ Berzenci'nin bu hareketine bölgede yaşayan tüm Kürtlerin dâhil olmaması, İngiltere ile Musul konusunda anlaşmazlık yaşayan Mustafa Kemal liderliğindeki Ankara yönetiminin bölgede bazı Kürt aşiretleri ile birlikte hareket ederek askerî başarılar elde etmesi, önemli Kürt aşiretlerinin Berzenci'yi desteklemeyip ona karşı silahlı mücadele vermiş olması şeklinde ortaya çıkan gelişmeler Kürt milliyetçiliği kavramsallaştırmasının dönem itibariyle Kürtler arasında tam anlamı ile karşılık bulmadığını göstermektedir. Milliyetçilik belli dönem aralığında ve belli aşiretler arasında harekete geçirici bir nitelik taşımaya yavaş yavaş başlamış olsa da sultan/şeyh/ağa/reis gibi liderlere olan bağlılığın, modern anlamdaki milliyetçiliğin insanları harekete geçirdiği bir zaman diliminde dahi Kürtlerin millî bağlılıklarından ve genel millî menfaatlerinden üstün konumda olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹

5.3.1. Barzani Etkisi

Berzenci isminin 1920'lerin sonundan itibaren etkisiz hale getirilmesinin ardından Irak toprakları üzerinde bir başka Kürt aşireti ve üyeleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Söz konusu aşiretin bu çalışma gibi yüzlerce belki de binlerce çalışmanın içerisinde oldukça önemli bir yer işgal eder konumda olması günümüze kadar uzanan bir etki ağını göstermektedir. Bu durum Ortadoğu toplumlarındaki sosyolojik yapının diğer toplumlara, özellikle Batılı toplumlara göre arz ettiği farklılıktan kaynaklanmaktadır. Siyasî veya dinî yönden etki kuran bir ismin ardından gelen aile üyelerinin bu etki kapasitesini kaybetmek istememesi ve buna rıza gösteren toplumsal bir kitlenin varlığı, karşılıklı olarak sürecin kendiliğinden ilerlemesini temin etmektedir. Günümüz itibariyle çok güçlü bir yapıya kavuşmuş olan Barzani ailesinin bu etki düzeyinin ana kaynağı, var oldukları andan itibaren sahip oldukları aşiretsel bağlar değil aksine dinî yaklaşımları olmuştur. Bölge genelinde etkin olan 2 dinî tarikatın biri olan Nakşibendiyye (diğeri de Berzenci ailesinin mensubu olduğu Kadiriyye)⁵⁶⁰ bu ailenin geniş bir etki alanı kazanmasını kolaylaştırıcı etken olmuştur. 19. yy. ortalarından itibaren Osmanlı yönetiminin bölge genelinde idarî yöntem değişikliğine giderek daha merkezî bir yönetim tarzı benimsemesi ile aşiretlerin etkilerini azaltıcı tutum sergilemesinin ardından özellikle dinî tarikatların etki düzeyleri

⁵⁵⁸ Dawisha, A. (2009). *Iraq: A Political History From Independence to Occupation*. Princeton University Press, 27.

⁵⁵⁹ Bruinessen, M. v., 2004, 391-393.

⁵⁶⁰ Nakşibendiyye ve Kadiriyye tarikatları ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Algar, H. (2006). "Nakşibendiyye". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:32. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 335-342, Azamat, N. (2001). "Kadiriyye". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:24. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 131-136.

artmaya başlamış ve bu tarikatların ileri gelenleri toplumun her kesiminden ilgiye mazhar olmuştur.⁵⁶¹

Barzan isimli bir köye yerleşerek Nakşibendiyye tarikatının mensubu ve şeyhlik makamının temsilcilerinden olan Barzaniler de bu dinî çatı altında kendileri için oldukça elverişli bir konum elde ederek sadece dinî değil siyasî otoritelerini de arttırarak bölge genelindeki varlıklarını kalıcı hale getirmişlerdir.⁵⁶² Bu noktada Batılı toplumların kendi millî yapılarını inşa etmek için dinî merkezlere ve din adamlarına karşı mücadele vermelerine rağmen özellikle Osmanlı Devleti gibi birbirinden çok farklı toplumların bünyesinde yer alan ırkdaşlarının/dindaşlarının millî bir hareketin içerisinde bulunabilmelerini temînen din ve din adamlarından ziyadesiyle faydalanmış olmaları örneğinde olduğu gibi Doğulu bir toplum olan Kürtlerin bünyesindeki Barzanilerin de zamanın onların önüne serdiği imkânlar çerçevesinde Kemal Karpat'ın '*Doğu'da din ancak Batı milliyetçiliğini model aldıktan sonra siyasîleşmiştir*'⁵⁶³ şeklindeki yorumuna uygun bir hareket tarzı geliştirdikleri ifade edilebilir. Bir silsile şeklindeki var oluş emarelerinin çalışma itibarıyla karşılığı olan Molla Mustafa Barzani ismi, önüne aldığı 'Molla' sıfatı ile Barzanilerin dinî çerçevelerine işaret etmektedir ki aşiretin Molla Mustafa Barzani'den önceki liderlerinin önlerinde de hep 'Şeyh' sıfatı bulunmaktadır. Gerek molla gerekse de şeyh sıfatları kendiliğinden zuhur etmeyen, onlara bu sıfatların edinimini sağlayan gelişmeler neticesinde ortaya çıkmakta ve geniş bir toplumsal kitle tarafından gönüllü, rızaya dayalı ve büyük bir saygı ve hürmet ile karşılık bulmaktadır. Böylesi bir sosyolojik yapı içerisinde Barzani ailesinin liderleri sahip oldukları şahsî etki alanlarını hiçbir siyasî kurumsal yapıya sahip olmaksızın genişletmişler ve bu durum dinî yönü ağır basan bir yapıdan ziyade günümüz itibarıyla milliyetçilik temelinde adından söz ettiren güçlü bir yapıya dönüşmelerine vesile olmuştur.

Bölge üzerinde yapılan çalışmaların ezici bir çoğunluğu Barzani ailesi özelinde bir Kürt milliyetçiliği, bağımsız bir Kürt devleti gibi eksenler etrafında dönerken sürecin başlangıcında bundan oldukça uzak bir şekilde etki düzeyi itibarıyla dinî yönü ağır basan bir görüntü karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶⁴ Barzani aşiretini oluşturan diğer küçük aşiretlerin

⁵⁶¹ Eppel, M. (2014). "Historical Setting: The Roots of Modern Kurdish Nationalism". O. Bengio. (Editor). **Kurdish Awakening Nation Building in a Fragmented Homeland**. University of Texas Press, 61.

⁵⁶² Harris, G. S. (1977). "Ethnic Conflict and the Kurds". **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 433, 114.

⁵⁶³ Karpat, K., 2015, 24.

⁵⁶⁴ Gunter, M. M. (2004). **Historical Dictionary of the Kurds**. The Scarecrow Press, 24.

Şirvani, Dolameri, Mizori, Berozi, Nizari, Gerdi, Herki ve Bineci isimlerinde 7 aşiretten müteşekkil bir yapıya sahip olduğu şeklindeki bilgi, Barzani ailesinin günümüz itibariyle en etkili ismi olan Mesut Barzani tarafından bizzat kendisinin kaleme aldığı kitap içerisinde belirtilmektedir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla Barzani aşiretinin Kürtlerin yaşam sürdüğü coğrafyanın tamamında etkin olmaktan ziyade bu bahse konu aşiretlerin bulunduğu coğrafya özelinde daha çok dinî bir çerçeve içerisinde etkinlik kurdukları anlaşılmaktadır. Zîra yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı yönetiminin 19. yy. itibariyle hayata geçirdiği idarenin merkezîleştirilmesi politikası neticesinde daha önceki dönemlerde büyük güç ve nüfuz sahibi olan Kürt emirlikleri/beylikleri dağılmış ve bunların yerine bölgede etkin olan Nakşibendiyye ve Kadiriyye tarikatına mensup şeyh aileleri iktidar boşluğunu doldurarak yerel aşiretler üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır.⁵⁶⁶ 1800'lerin son çeyreğinden 1900'lerin ilk çeyreğine kadar uzanan yaklaşık 50 yıllık bir süre içerisinde molla ve şeyh sıfatlarından uzak bir şekilde bu 7 aşiretin yerleşik olduğu bölgelerdeki silahlı mücadelelerin en ön safında yer alıp askerî ve siyasî faaliyetler yürüten bir yapıya kavuşmuş olmaları ve akabindeki gelişmeler eşliğinde bu defa hayatlarını idame ettirdikleri toprakların sosyolojik yapısına hiç uymayan Batı tipi bir milliyetçiliğin en ön safında yer alan bir konuma erişmiş olmaları Barzanilerin 21. yy.'da dahi adlarından söz edilmesinin haklı gerekçeleri olarak belirlemektedir. Bu durum Kürt sıfatına sahip her gelişmenin Barzani ismine hapsedilmemesi gerçeğini değiştirmemekle birlikte tüm yaşanmışlıklarla birlikte değerlendirildiği vakit azımsanmayacak bir önem kademesini de karşımıza çıkarmaktadır.

Çıkarmış olduğu karışıklıklar neticesinde Osmanlı Devleti tarafından 1914 yılında idam edilen Şeyh Abdusselam'ın⁵⁶⁷ ardından lider olan kardeşi Şeyh Ahmet Barzani 1903 doğumlu diğer kardeşi Molla Mustafa Barzani ile birlikte 1931-32 yılları arasında Bağdat yönetimine karşı silahlı mücadele başlatmışlardır. Geçmişten itibaren özellikle manda yönetimini elinde bulunduran İngilizler ile tam bir mutabakat ile ilişkilerini sürdüremeyen Barzanilerin bu hamlesi Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir üye olarak dâhil olması ile ilgili resmî sürecin tam ortasında diyebileceğimiz bir zaman dilimi içerisinde gerek Londra gerekse de Bağdat yönetimlerinin tepkisini çekmiş ve netice itibariyle bu

⁵⁶⁵ Barzani, M. (2006). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*. (4. Baskı). (Çev. V. İnce). Doz Yayınları, 49.

⁵⁶⁶ Çetinsaya, G. (1999). 'II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset'. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 153-154.

⁵⁶⁷ Barzanilerin Osmanlı Devleti'ne karşı verdikleri mücadelenin içeriğine ve gelişim sürecine dair bakınız: Jwaideh, W., 2014, 222-229.

ayaklanma sert bir şekilde bastırılmıştır.⁵⁶⁸ Şeyh Mahmud Berzenci gibi tüm Kürtlerin Kralı olmak, Kürt Krallığı ihdas etmek gibi bir emelden ziyade daha küçük çaplı hedefler ile daha küçük bir coğrafya içerisinde bu hedeflerini hayata geçirmek için mücadele verdikleri anlaşılan Barzanilerin Irak'ın bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne üyelik başvurusunun yapıldığı esnada zamanlama hatası olarak kabul edilebilecek bir zaman diliminde ayaklanma başlattıkları görülmektedir. Nitekim çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere stratejik yönelimi net bir şekilde ortaya konulmadan atılan taktik bir adımdan öteye gidemeyen bu ayaklanma Barzani ailesi mensuplarının Irak topraklarını terk ederek Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmasına sebep olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakanı İsmet Bey'in resmî izinleri ile Hakkari bölgesinden Türkiye'ye sığınanlar arasında Şeyh Ahmed Barzani'nin yanı sıra kardeşleri Muhammed Sıddık, Babo ve Molla Mustafa Barzani'nin aileleri ve idam edilen Şeyh Abdüssselam'ın çocukları ile birlikte yaklaşık 200 kişilik bir grup yer alırken Şeyh Ahmed Ankara'da, Molla Mustafa Barzani ise Erzurum'da 10 ay süresince ikamete zorunlu tutulmuşlardır.⁵⁶⁹ Bir zamanlar vatandaşı oldukları devletin tarih sahnesinden silinmesinin ardından onun yerine kurulan onlarca devletten birinin vatandaşlarına dönüşen fakat bu yeni devlet ile silahlı çatışmalar yaşayan Barzaniler bu olumsuz durumdan kurtulabilmek için tekrar o eski devletin vârisi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yetkililerine ve topraklarına sığınmışlardır. Molla Mustafa Barzani'nin II. Dünya Savaşı sonrasında sığındığı SSCB'de devlet başkanı ile veya Soğuk Savaş yıllarında ABD'li üst düzey yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirmesi örneklerinde olduğu gibi bir durumun Barzanilerin Türkiye'deki sığınmaları süresince gerçekleşmemiş olması Ankara yönetiminin hem Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir üye olmanın arefesindeki Irak'a karşı hem de bu ülkenin vatandaşı olmalarına karşın silahlı ayaklanma gerçekleştiren bir Kürt aşireti olan Barzanilere karşı tutumunun yansıması niteliği taşımaktadır. Türkiye bu tutumunun resmî bir karşılığı olarak da Irak ile sınırın resmîleştirildiği Ankara Anlaşması olarak anılan Türkiye-İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 05.06.1926 Tarihinde Mün'akit Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivari Muahedenamesi'nin 'Münasebatı Hasene-i Hemcivari (İyi Komşuluk İlişkileri)' başlıklı 6-13. maddelerine

⁵⁶⁸ Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği için gerekli tüm hazırlıklar Bağdat ve Londra yetkilileri tarafından müşterek bir şekilde hazırlanmış, 28 Ocak 1932 tarihinde resmî başvuru yapılmış ve aynı yılın Ekim ayında Irak, Milletler Cemiyeti'nin bağımsız bir üyesi olarak kabul edilmiştir. Sluglett, P. (2007). **Britain in Iraq: Contriving King and Country**. I.B. Tauris, 151. Barzanilerin diğer aşiretler ile başlayıp sonra Bağdat yönetimi ve İngilizlere karşı olan mücadelesi de Kasım-Aralık 1931'de başlayıp Mayıs-Haziran 1932'de son bulmuştur.

⁵⁶⁹ Turgut, H. (2008). **Barzani Olayı**. İstanbul: Doğan Kitap, 394

istinaden sınır güvenliği ve silahlı grupların faaliyetleri kapsamında yakalananların diğer hükümete teslim edilmesi taahhüdüne⁵⁷⁰ dayanarak farklı bölgelerde ikamet ettirilen Barzani ailesi üyelerini Irak'a teslim etmiştir.

Barzanilerin Irak yönetimine teslim edilmesinin ardından başta Şeyh Ahmet olmak üzere diğer Barzani ailesi üyeleri tutuklanarak Barzan bölgesinden uzak tutulmuş, Irak'ın farklı bölgelerinde ev hapsine mahkûm edilmişlerdir. Siyasî tarih açısından bakıldığında Irak'a geri dönüp tutuklandıkları 1933 yılından tekrar Barzan bölgesine kaçarak dönüş yaptıkları 1943 yılına kadar uzanan 10 yıllık sürenin ayaklanma benzeri gelişmeler açısından sükûnetle geçtiği görülmektedir. Bu durum Mesut Barzani'nin bizzat kaleme aldığı 2 ciltlik kitabının ilgili bölümündeki sayfa sayısı azlığından da anlaşılmaktadır. Mesut Barzani, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Barzanilerin tüm faaliyetlerini 1000 sayfayı aşan bir içerikle oldukça detaylı bir şekilde anlatırken 1933-1943 yılları arasındaki kendileri veya diğer Kürt aşiretlerinin mücadeleleri odaklı gelişmeleri ise sadece 6 sayfada anlatmıştır.⁵⁷¹ Krallıkla yönetilen bir idare sistemine sahip Irak yönetimi söz konusu 10 yıl içerisinde 20 hükümet değişikliği⁵⁷² yaşamış olmasına rağmen dönem itibarıyla en fazla sorun çıkartan Kürt aşireti olarak beliren Barzanileri kendi bölgelerinden uzak tutarak iç siyasî yaşantısındaki istikrarsız sürece rağmen kendi topraklarında bir silahlı mücadelenin ortaya çıkmasına engel olma başarısını da gösterebilmiştir.⁵⁷³ II. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği bir zaman diliminde Barzan bölgesine dönmeyi başaran Molla Mustafa Barzani, Şeyh Ahmet'in ardından aşiretin lideri konumuna yükselmeye başlamıştır. Şeyh Ahmet 1969 yılına kadar hayatta kalmışsa da sürekli mahkûm edilerek hapis hayatı yaşamış olması, Barzan bölgesinden uzak tutulması gibi etkenler dolayısıyla Barzanilerin saygı duyduğu bir isim konumunda kalmış, Molla Mustafa Barzani ise fiilî olarak liderliğe yükselmiştir.

Aşiretinin etkin olduğu Barzan bölgesine ulaşan Molla Mustafa Barzani, 1943 yılı ortalarından itibaren gerek bölgedeki diğer aşiretlere gerekse de Bağdat yönetimine karşı

⁵⁷⁰ "Türkiye – İngiltere ve Irak Hükûmetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Mün'akid Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivâri Muahedenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun" **Resmî Gazete**, 18 Temmuz 1926, Sayı: 423, Sene:4, Cilt:6, Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/423T.pdf> adresinden 01.08.2023 tarihinde alınmıştır.

⁵⁷¹ Barzani, M., 2006, 53-59.

⁵⁷² Söz konusu hükümetler hakkında bilgi için bakınız: Ghareeb, E. A., 2004, 341-347.

⁵⁷³ Hatta aynı dönem içerisinde Süleymaniyeli bir Kürt olan General Bekir Sıtkı tarafından Genelkurmay Başkanı Taha el-Haşimi'nin kardeşi Yasin el-Haşimi'nin başbakan olduğu hükümete karşı 1936 yılında Ortadoğu coğrafyasının ilk askerî darbesi de Irak'ta gerçekleştirilmiştir. Holden, S. E. (2012). **A Documentary History of Modern Iraq**. University Press of Florida, 107-113.

başlattığı silahlı mücadelenin etki alanını daha fazla genişletmeden II. Dünya Savaşı içinde çetin mücadeleler vermekte olan İngiltere'nin özellikle Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) ile sunduğu destekle Bağdat yönetimi tarafından bastırılmış ve 1945 yılı sonlarına doğru İran sınırları içerisindeki Mahabad bölgesine kaçmak zorunda kalmıştır. Molla Mustafa Barzani'nin bu 2 yıllık süre içerisinde hem bazı Kürt aşiretleri ile birlikte silahlı mücadelenin yanı sıra siyasî faaliyetler yürütmeye dair adımlar atması hem de bu faaliyetlerinin Bağdat yönetimi nezdinde karşılık bulması ile doğrudan görüşmeler ve müzakereler yapmış olması⁵⁷⁴ onun bundan sonraki süreçte hem silahlı hem de siyasî mücadele safhasında en etkin isim olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Barzani'nin Mahabad'daki varlığı da hiç şüphesiz bunun bir yansıması niteliği taşımaktadır denilebilir. Dönem itibarıyla II. Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yer alan SSCB'nin kuzey, İngiltere'nin ise güney kısmını işgal altında tuttuğu İran topraklarının kuzeybatısında Irak sınırına yakın bir bölgede Kürt nüfusun yoğun olduğu bir yerleşim yeri olan Mahabad'da savaşın yarattığı kaos ortamı ve İran'dan çekilmekte pek de istekli olmayan SSCB'nin sağladığı imkanlar sayesinde tarihî kayıtlara geçen ilk ve tek Kürt Cumhuriyeti olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1946 yılında kurulmuş ve Molla Mustafa Barzani de silahlı birliklerin komutanı olmuştur. Molla Mustafa Barzani'nin Irak ve İngiliz yönetimlerinin ilgilerinin II. Dünya Savaşı'na çevrildiği bir aşamada ortaya çıkan fırsat eşliğinde başlattığı silahlı mücadeleye benzer bir şekilde Mahabad'daki Kürtler de bu toprakların idarî mekanizmasını elinde bulunduran Tahran yönetiminin II. Dünya Savaşı dolayısıyla işgal altında kalması gibi olağandışı bir durumun yarattığı otorite boşluğundan istifade ederek kendi adlarına yeni bir yönetim inşa etmişler fakat Barzani'nin Irak topraklarında yaşadığına benzer bir sondan kendilerini koruyamamışlardır. Zîra SSCB'nin İran topraklarından fiilen çekilmesi ve bölgedeki unsurlara olan desteğini sona erdirmesi ile birlikte Tahran yönetimi 1946 yılı Ocak ayında ilan edilen Cumhuriyeti 1946 yılı bitmeden sona erdirmiş, Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı ilan edilen bölgenin tanınmış ailelerinden birine mensup Arapça, İngilizce ve Farsça bilen Kadı Muhammed, kardeşi Sadri Kadı ve kuzeni Seyfi Kadı'yı da Mart 1947'de Mahabad'da idam etmiştir.⁵⁷⁵ Molla Mustafa Barzani ile birlikte Irak'ta başarılı olamayınca Mahabad'a kaçan Irak ordusuna mensup 4 subayın tekrar Irak'a döndüklerinde idam edilmiş olmaları Kürtler arasında çok büyük tepki, öfke ve şaşkınlığa sebep olmuş, silahlı mücadelelerdeki ölümlerin yanında idam

⁵⁷⁴ Jwaideh, W., 2014, 445-468.

⁵⁷⁵ Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile ilgili daha geniş bilgiyi Kadı Muhammed'in yargılandığı mahkemede iddianameyi okuyan İttilat gazetesi muhabiri olan Necefkuli Pisyan'ın kitabından edinebilirsiniz. Pisyan, N. (2001). *Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına*. (Çev. E. Pişterdi). İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.

cezalarının çok kısa bir süre içerisinde infaz edilmiş olması bir Kürt Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılıp liderinin idam edilmesi olayı ile birlikte düşünüldüğünde aşiret düzeyinden daha milliyetçi bir çizgiye doğru evrilen şehirli-aydın bir sınıfın yavaş yavaş varlığını ortaya çıkarmış ve onların da etkili olmaya başladığı bir sürecin kapısını aralamıştır.⁵⁷⁶

Görüldüğü üzere Milletler Cemiyeti'ne üye bağımsız bir devletin toprakları içerisinde silahlı bir başkaldırı ile Kürt etnik kimliği üzerinden kazanımlar elde etme uğraşı veren isimlerin bazılarının bizzat Irak devletinin resmî görevlileri hatta ülkeyi savunmakla görevli askerleri olması sadece Irak devleti açısından değil başka hiçbir devlet tarafından da kabul edilemeyecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdat yönetiminin kendi hukukî yapısı içerisinde alıp ifâ etmiş olduğu kararın bu topraklarda yaşayan ve milliyetçilik ideolojisi kapsamında kendilerini Irak'tan ve Arap toplumundan ayrı kabul eden ve resmen ettirmeye çalışan bir toplum nezdinde karşılığı ise bu ideolojinin güçlenmesine katkı sunmuştur. Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere Kürtlerin yaşadığı coğrafyalardaki yönetimlerin hayata geçirdiği bazı politikaların, aldığı bazı kararların Kürt milliyetçiliğini pekiştirici etkileri olmuştur. Verilen mücadelenin sadece silahtan ziyade yavaş yavaş siyasî alana da sirayet etmeye başlaması Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile zirvesini yaşamış ve Cumhuriyet'in ortadan kaldırılmış olması onun siyasî dayanaklarını ortadan kaldırmamış aksine günümüze kadar uzanan bir serüvenin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur denilebilir. Çeşitli Kürt oluşumların destek ve katılımları ile Mahabad'da kurulmuş olan İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin Irak kolu olarak Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde Irak toprakları içerisinde de Irak Kürt Demokrat Partisi (KDP) henüz Mahabad Kürt Cumhuriyeti varlığını devam ettiriyorken 16 Ağustos 1946'da kurulmuştur. Günümüzde hâlâ Barzani aşireti liderliğinde bir siyasî yapı olarak Irak topraklarında yasal varlığını devam ettiren KDP'nin Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulduktan birkaç ay sonra kurulmuş olması SSCB'nin desteği ve teşviki⁵⁷⁷ ile Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarının yakından takip edilmesi gibi etkenler çerçevesinde Barzani'nin benzerî bir yolu takip etmesi fikrinin tezahürü niteliğinde olabilir. Nitekim 1914 yılındaki Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketi ve 1931-32 yılından itibaren Bağdat yönetimine karşı silahlı mücadeleleri ile ön plana çıkmaya başlayan bir aşiret,

⁵⁷⁶ Jwaideh, W., 2014, 503-504.

⁵⁷⁷ SSCB özellikle İran topraklarında bir Kürt partisinin kurulmasına dair yönlendirici faaliyetlerde bulunmuştur. Jwaideh, W., 2014, 481-482.

içinde bulundukları durumu değerlendirip kendilerine siyasî bir çatıyı 1946 yılında kurmuşlardır. Rızgari, Soreş, Hevi, Komala gibi Kürt örgütlenmeler ile temas halinde olunarak oluşturulan bu siyasî yapı tıpkı diğerleri gibi Irak siyasî hayatında resmî olarak değil tâbir câizse yeraltı yapılanmaları olarak uzunca bir süre hayatını devam ettirmiştir. Fakat KDP'nin diğerlerine nazaran silahlı mücadelenin verdiği nüfuzla birlikte giderek etkinlik kazanması diğer örgütlü yapıların Barzani'nin liderliği altına girmesini de beraberinde getirmiştir. Bu noktada dikkati çeken bir husus ise 1946 yılında kurulduğunda söz konusu partinin isminin Kürt Demokrat Partisi olmasına rağmen kuruluşundan 7 yıl sonra 1953 yılında gerçekleştirilen 3. kongresinde Kürdistan Demokrat Partisi'ne dönüşmüş olmasıdır.⁵⁷⁸ Bu durum dar milliyetçi bir kalıptan uzak durmaya dair teorik emareler taşımakla birlikte dönem itibarıyla öze müteallik herhangi bir farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına ise vesile olmamıştır. Zîra parti bundan sonraki mücadelesini de önceki mücadelesinin devamı niteliğinde sürdürmüştür. Molla Mustafa Barzani'nin isminin ön planda olmaya başladığı bu dönemde Şeyh Ahmet'in yerel boyutta kalan mücadelesinden ziyade Barzani, mücadelesini daha geniş aşiret yapıları arasında kabul edilebilir hale getirmiş ve kendisi eksenli daha milliyetçi bazı talepler ortaya koymuş olsa da tüm Kürtlerin ve parti ismine yansıtıldığı şekli ile bir coğrafyanın temsilcisi konumuna yükselememiştir. Zîra bir tarafta kendilerini Kürt olarak tanımlayıp egemen bağımsız bir devletin bünyesinde silahlı faaliyet yürüterek kazanım elde etmeye çalışan bir grup var iken diğer tarafta da bizzat Irak devletinin bakanlık dahil üst düzey birçok kademesinde yer alan Kürt isimler de olmuş ve bunlar çeşitli gerekçeler ile Molla Mustafa Barzani ve temsil etmeye çalıştığı yapının karşısında yer almışlardır.⁵⁷⁹

Mahabad'da yaşanan gelişmeler karşısında Kadı Muhammed'in idam edildiği İran'dan kaçan, Irak'a geri dönen 4 silah arkadaşının idam edildiği Irak'a geri dönemeyen, 1931-32 yıllarında olduğu gibi Türkiye'ye de sığınamayan ve ABD'den talep ettiği iltica talebi⁵⁸⁰ de olumlu karşılık bulmayan Barzani ve beraberindeki yüzlerce kişi 1947 yılı Haziran ayında bu defa 1958 yılına kadar yaşamlarını idame ettirecekleri SSCB'ye sığınmışlardır. İsyanlar sırasında İngilizlerin Irak hükümeti tarafını tutması, Mahabad Kürt

⁵⁷⁸ Bulut, F. (2015). *Tarih Boyunca Kürtlerde Diplomasi*. 1. Cilt. (1. Basım). İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 296-298.

⁵⁷⁹ 1943 yılında kurulan Nuri el-Said hükümetinde bir Kürt olarak bakanlık yapan Mustafa Mecid, Barzani ile görüşmeler yapmış ve sorunun ortadan kaldırılmasına dair hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Eppel, M. (2004). *Iraq From Monarchy to Tyranny*. University Press of Florida, 52.

⁵⁸⁰ Barzani söz konusu talebini ABD'nin Tahran büyükelçisi George V. Allen'a iletmış ancak olumlu cevap alamamıştır. Turgut, H., 2008, 399-401.

Cumhuriyeti'nin kısa ömrü boyunca İngiltere ve ABD'nin takındığı tavır, SSCB'nin dönem itibariyle Ortadoğu'da yükselişi ve dolayısıyla Batılı ülkelerin Kürtlerin yaşadığı Türkiye, İran ve Irak yönetimlerine destek vermek zorunda kalmaları gibi faktörler Barzani'nin SSCB'ye yönelmiş olmasında etkili olmuş ve umutlarını artık Ruslara bağlayarak tutum belirlemeye başlamıştır.⁵⁸¹ Daha evvel 1933-1943 yılları arasında olduğu gibi Barzani ailesi üyelerinin Irak topraklarından ve özellikle Barzan bölgesinden fiilen uzaklaştırılmış olmaları bu defa da 1945-1958 yılları arasında vuku bulmuş ve bu durum tarihin tekrerrür etmesinden ibaret bir şekilde bu süre zarfında Irak'ta Kürtlerin siyasî ve örgütsel hareketlerinden başka herhangi bir isyanın ortaya çıkmadığı bir zaman dilimini yine karşımıza çıkarmıştır.⁵⁸² Nitekim Molla Mustafa Barzani'nin SSCB topraklarında geçirdiği 11 yıl boyunca fiilen Irak'ta bulunmayışı Bağdat yönetimi adına başta Barzani aşireti olmak üzere daha geniş bir temsil itibariyle Kürt etnik kimliği odaklı isyan, silahlı mücadele benzeri gelişmelerin yaşanmasına engel olmuş ve bu mücadeleler daha çok toplumsal örgütlenme şeklinde devam etmiştir. Bu çerçevede 1946 yılında kurulan KDP faaliyetlerine devam etmiş fakat parti, bir aşiret lideri olan SSCB'deki başkanı Molla Mustafa Barzani'nin fikirlerinden biraz uzakta aşiret ve milliyet amaçları açısından daha az etkin, sınıf temelli politikalara daha yönelik bir çerçeve kazanmış⁵⁸³ ve Süleymaniyeli bir avukat olan partinin genel sekreteri İbrahim Ahmed'in etkin olmaya başlaması ile sol görüşlerin hâkim olduğu, Irak Komünist Partisi'ne daha yakın duran, sade bir Kürt milliyetçiliğinin aksine sosyo-ekonomik konulara ağırlık veren ve şehirli Kürt aydınlarını içinde barındıran bir yapıya kavuşmuştur.⁵⁸⁴ Hatta daha ileri boyutta KDP'nin İbrahim Ahmed liderliğinde 'Iraklılık' ideolojisine yöneldiği dahi ileri sürülebilir.⁵⁸⁵

5.3.2. Irak'ın Yapısal Hamleleri Karşısında Kürtler

Barzani'nin SSCB'de bulunduğu 1950'li yıllar boyunca silahlı bir mücadeleden ziyade siyasal tutum ve politikalar kapsamında bir mücadelenin ortaya çıkması Kürt aşiretlerinin dönem dönem sebep olduğu isyanlar ile uğraşmak zorunda kalan Bağdat yönetimi adına olumlu karşılanabilecek bir durum iken bu defa Bağdat yönetimi kendi

⁵⁸¹ Jwaideh, W., 2014, 513.

⁵⁸² Attar, A. R. Ş. (2008). *Kürtler & Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*. (2. Basım). (Çev. A. Dursunoğlu). Ağaç Kitabevi Yayınları, 135.

⁵⁸³ Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri; Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. (1. Basım). (Çev. Z. Kılıç). Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı), 104-105.

⁵⁸⁴ Rubin, A. H. (2007). "Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Revolt, 1958-63". *Middle Eastern Studies*, 43 (3), 355-356.

⁵⁸⁵ Aziz, M. A., 2013, 105.

içinden bir silahlı mücadele ile karşı karşıya kalmış ve 14 Temmuz 1958 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe neticesinde Haşimi Hanedanlığı liderliğindeki Krallık yönetimine son verilerek Cumhuriyet ilan edilmiştir.⁵⁸⁶ Batı dünyası ile sıkı bir müttefik konumundaki Irak'ı SSCB'deki radyo vb. iletişim araçları, ziyaretine gelen isimler, yaptığı toplantılar ve SSCB liderlerine kadar uzanabilen ziyaretleri⁵⁸⁷ çerçevesinde sürekli eleştiren Barzani ve KDP bu gelişmeden son derece memnun olmuş ve yeni Bağdat yönetimini desteklemiştir. Bu destekleri karşılıksız bırakılmayan Barzani'nin Irak'a dönme talepleri darbeyi gerçekleştiren General Abdülkerim Kasım tarafından memnuniyetle karşılanmış ve 55 yaşındaki Molla Mustafa Barzani Irak topraklarına 6 Ekim 1958'de geri dönmüştür.⁵⁸⁸ Askerî bir darbe ile hayata geçirilen Cumhuriyet yönetiminin iç ve dış politika alanında yaptığı değişiklikler Barzani ve Kürtler arasında olumlu karşılanmıştır. Bu olumlu karşılamının resmiyete yansımış hali hiç şüphesiz ilan edilen geçici anayasanın ilgili maddelerinde Kürtlerin Araplar ile birlikte Irak vatanının ortakları kabul edilmeleri ve her ikisinin millî haklarının Irak çatısı altında teminat altına alındığının ifade edilmiş olmasıdır.⁵⁸⁹ Bunun yanında Halit en-Nakşibendi'nin darbe sonrası oluşturulan sadece 3 üyeli Egemenlik Konseyi'ne atanması, yeni kurulan hükümette Hasan Talabani ve Avni Yusuf'un bakanlık görevine sahip olmaları, Ali Haydar Süleyman'ın ABD Büyükelçisi olması, İsmail Kattani'nin BM nezdinde Irak Daimi Heyeti'nin bir üyesi olması, Abdülhamid Atruşi'nin Bağdat müftüsü olması gibi Kürtlerin eşit haklara sahip bir ortak muamelesi görmesine matuf gelişmeler⁵⁹⁰ yaşanmasına rağmen Barzani'nin temsil ettiği grup adına KDP Genel Sekreteri İbrahim Ahmed tarafından bu uygulamaları aşan bir boyutta Anayasaya 'Kürtlerin özerklik hakkına sahip olması' ifadesinin eklenmesi isteği

⁵⁸⁶ Darbe'nin gelişim süreci ile darbe esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde ele alarak aktaran bir çalışma için bakınız: Bostancı, M. (2017). *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

⁵⁸⁷ Barzani, Stalin'in ölümünün ardından başa geçen Krusçev ile ancak SSCB'deki 6. yılında görüşebilmiş fakat bu görüşmenin kapsamlı ve resmî bir niteliği haiz olmayan kısa bir görüşme olduğu Mesut Barzani'nin kitabında görüşmeye sadece 2 sayfa ayrılmış olmasından da anlaşılmaktadır. Barzani, M., 2006, 241-243. SSCB'nin Barzani'ye yönelik yaklaşımını gösteren bir diğer durum ise SSCB İçişleri Bakanı Kroglov'un Stalin'e yazdığı raporda Barzani hakkında; '*Barzani siyasi olarak bilgisiz, okuma ve yazması olmayan bir adamdır. Barzani'nin niyeti Kürt aşiretlerinden bir şeyh devleti kurmak ve başkanı olmaktır. Barzani Sovyetler Birliği'ne gelişini geçici bir olay olarak görüyor ve hiçbir sorumluluğu üzerine almak istemiyor.*' şeklinde ifadeler kullanmasından da anlaşılmaktadır. Bulut, F., 2015, 304-305.

⁵⁸⁸ Barzani'nin dönüş güzergâhının öncelikle Romanya'nın başkenti Bükreş, ardından Çekoslovakya'nın başkenti Prag ve sonrasında da bizzat devlet başkanı Cemal Abdülnasır tarafından evinde misafir edildiği Mısır'ın başkenti Kahire şeklinde olması dönem itibarıyla hem Irak nezdinde Arap toplumlarını hem de Batı dünyasına karşı SSCB'yi memnun eden bir çerçeve çizmiştir. Turgut, H., 2008, 409-410.

⁵⁸⁹ Bruinessen, M. v., 2004, 50., Jwaideh, W., 2014, 537.

⁵⁹⁰ Jwaideh, W., 2014, 546-547.

özellikle darbenin 2 numaralı ismi denilebilecek nüfuza sahip Abdüsselam Arif'in baskıları ile reddedilmiştir.⁵⁹¹

Görüldüğü üzere yeni kurulan Cumhuriyet rejimi tarafından yakın temas kurularak Kürtler, Irak toplumunun bir parçası olarak kabul edilmekte ve buna uygun bir tutum takınılmakta ve Kürtlerin bir bölümü tarafından bu durum karşılıklı memnuniyet çerçevesinde fiiliyata yansıtılmakta iken Barzani ve onun temsil ettiği grup tarafından daha ilk baştan itibaren dönem itibariyle radikal denilebilecek teklifler ile süreç farklı yönlere çevrilmeye çalışılmıştır. Kürtlere yönelik verilen resmî makamların yanı sıra dil öğreniminden Kürtçe basım-yayın yapabilme hakkına kadar sağlanan tüm imkânlarla rağmen Barzani'nin özellikle özerklik konusunda ısrar etmeye başlaması Irak'ı Arapların ve Kürtlerin ortak vatani olarak kabul eden yeni Bağdat yönetimini endişeye sevk etmiş, Barzani aşiretinin bu tarz isteklerine engel olmak maksadıyla Barzaniler ile rekabet halinde olan başta Bradost, Lulan ve Zibari gibi aşiretler devlet destekli bir şekilde Barzanilere karşı çatışmaya yönlendirilmiş ve nihayetinde Molla Mustafa Barzani devletten talep ettiği özerkliğin kabul edilmemesi ile 3 yıl evvel birlik-beraberlik mesajları verdiği Abdülkerim Kasım liderliğindeki Cumhuriyet yönetimine karşı silahlı bir mücadele başlatmıştır.⁵⁹² Barzani liderliğinde başlayan bu mücadele 1960'lı yıllar boyunca devam etmiş ve Bağdat yönetimi için sürekli bir gündem maddesi halini almıştır.⁵⁹³ Bir tarafta devletin resmî görevlileri olarak yeni Cumhuriyet yönetiminin kurumsallaşmasına katkı sunan Kürtler var iken diğer tarafta ise tâbir câizse bu kurumsallaşmaya karşı merkezî yönetime direnir geleneksel bir hamle olarak kendi aşiret haklarını savunmak için silahlı mücadele başlatan Barzani liderliğindeki Kürtler yer almaya başlamıştır.⁵⁹⁴ Bu mücadele sürecinde tüm Irak Kürtleri Bağdat yönetimine karşı aktif bir muhalefet içerisinde yer almamış, birçok Kürt ve Kürt aşireti bu mücadeleden uzak durmakla kalmayıp sonuna dek Barzani'ye ve KDP'ye karşı savaşmış hatta bu süre içerisinde KDP'nin kendi içinde dahi fikir ve eylem düzeyinde ayrışmalar yaşanmıştır.⁵⁹⁵ Barzani liderliğindeki hareket bu şekilde bir görüntü karşısında tutum belirlerken 1963'te Abdülkerim Kasım'ın Abdüsselam Arif tarafından öldürülerek yönetimi ele geçirmesi, 1966'da Arif'in ölmesi ve yerine kardeşi Abdurrahman Arif'in

⁵⁹¹ Eppel, M., 2004, 153.

⁵⁹² Eppel, M., 2004, 188-190.

⁵⁹³ 1961-63 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak çalışan bir isim üzerinden söz konusu döneme ait gelişmelerin detayları için bakınız: Wenner, L. M. (1963). "Arap-Kurdish Rivalries in Iraq". *Middle East Journal*, 17 (1/2), 68-82.

⁵⁹⁴ Harris, G. S., 1977, 118.

⁵⁹⁵ Bruinessen, M. v., 2004, 51-52.

geçmesi ve nihayetinde 1968 yılında BAAS'ın kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirmesi gibi olayların vuku bulduğu 1960'lı yıllar boyunca egemen olan istikrarsız ortam karşısında Bağdat yönetimleri her ne kadar Kürtler ile ara uzlaşma modelleri tesis edebilmişse de süreç kaçınılmaz bir şekilde silahlı mücadelenin devamını beraberinde getirmiştir. Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi eski dekanı, Haşimi Hanedanlığı karşıtı Sünni bir Müslüman ve 1958'den bu yana başa geçen ilk sivil başbakan olan Abdurrahman el-Bazzaz ile 29 Haziran 1966'da varılan uzlaşma neticesinde alınan bazı kararların hayata geçirilmemiş olması ile birlikte silahlı mücadele 1970 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁹⁶

1960'lı yılların geneline sirayet eden silahlı mücadele, Arap milliyetçiliği eksenli BAAS yönetiminin etkili ismi Saddam Hüseyin ile Molla Mustafa Barzani arasında 11 Mart 1970'de imzalanan bir anlaşma ile son bulmuştur. Varılan anlaşmaya göre; Kürt halkının Irak içinde kendi diline ve kültürüne sahip ayrı bir ulusal grup olarak tanınması, özerk bir Kürt bölgesinin oluşturulması, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Kürtçenin resmi dil olarak tanınması, tüm okullarda Kürtçe ve Arapça öğretiminin yapılması, önemli devlet görevlerine atanmaları da dâhil olmak üzere Kürtlerin hükümete katılımının sağlanmasının yanı sıra bir Kürt başkan yardımcısının atanması, Kürt eğitim ve kültürünün geliştirilmesi, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelere Kürtçe konuşan resmî yetkililerin atanması, öğrenci, gençlik, kadın, öğretmen vb. alanlarda Kürt örgütleri kurma hakkının verilmesi, Kürt bölgelerinde ekonomik kalkınma ve tarım reformunun gerçekleştirilmesi, Irak'ın Arap ve Kürt milletlerini içerdiğini kabul eden bir anayasa değişikliğinin yapılması ve bu maddeler uyarınca eyalet yasalarında değişiklik yapılması ayrıca 1968 ile 1970 yılları arasında hayata geçirilen Kürtçe'nin tanınması, Süleymaniye Üniversitesi'nin kurulması, tüm okullarda Kürtçe öğretilmesi, Nevruz'un ulusal bir bayram olarak tanınması ve yerinden yönetim yasalarının çıkarılması şeklindeki uygulamaların da güvence altına alınarak tüm bu uzlaşma maddelerinin 4 yıllık bir süre zarfında hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹⁷ Bu kararlar özellikle Barzani liderliğindeki Kürtlerin uzun bir süredir talep edip gerçekleştirmeye çalıştığı birçok hususun Bağdat yönetimi nezdinde kabul edilmesinin yanı sıra Kürt ulusal kimliğinin biraz daha pekişmesine, KDP'nin daha fazla

⁵⁹⁶ Söz konusu kararlar içerisinde Kürtlerin eğitim, sağlık ve belediye işlerinde kendi bölgelerinde öz yönetimden yararlanmaları, Kürtçenin, Arapçayla birlikte resmî dil olarak kabul edilmesi, Kürtlere, Irak'ın genel nüfusu içindeki paylarıyla orantılı bir şekilde hükümette, mecliste ve kamu hizmetinde temsil hakkı verilmesi, petrol gelirlerinin, yine nüfustaki paylarıyla orantılı olarak Kürtlerin yaşadığı bölgelere yönlendirilmesi gibi dönem itibarıyla radikal denilebilecek hususlar bulunmaktadır. Eppel, M., 2004, 225-230.

⁵⁹⁷ Ghareeb, E. A., 2004, 155-156.

meşrulaşmasına⁵⁹⁸ ve Barzani'nin de diğer Kürt aşiretleri karşısında nüfuzunu arttırmasına yol açmıştır.⁵⁹⁹ Fakat bu kararların 4 yıllık bir süre zarfında hayata geçirilecek olması sürecin inisiyatif sahibi tarafı olan egemen Irak devleti adına farklı uygulamaların ortaya konmasına sebep olabilecek imkanlar sunma potansiyeline her daim sahip olmuştur. Nitekim anlaşmada yer alan birçok karar hızlı denilebilecek bir sürede hayata geçirilmiş olmasına rağmen 4 yılın sonuna gelindiğinde Bağdat yönetiminin söz konusu anlaşmanın maddelerini yorumlama noktasında farklı yaklaşımlar sergileyip Barzani ile yeniden bir mutabakata varmadan tek taraflı bir özerklik yasası ilan etmesi neticesinde Barzani liderliğindeki Kürtler tekrar silaha sarılmıştır. Özellikle petrol zengini Kerkük ve civarının özerk Kürt bölgesinin sınırlarının tayin edilmesi aşamasında en büyük problem kaynağı olmasıyla Bağdat yönetimi bölgedeki Kürt nüfusun nüfuzunu kırabilmek için Kerkük'ün idarî sınırlarında değişiklik yapıp Barzani'nin taktik adımına karşın stratejik bir hamle yaparak sürecin resmî kısmını istediği doğrultuda şekillendirmiştir.⁶⁰⁰ Barzani'nin bu noktadaki hedefinin her zamanki gibi kendi liderliğinde bir bölgenin yönetimine sahip olmak, Irak'ın da egemen bir devlet olarak ülkesinin bütünlüğünü korumak olduğu anlaşılmaktadır. 1972 yılında hem petrol tesislerini millileştirerek ekonomik mânâda refah düzeyini arttıran⁶⁰¹ hem de SSCB ile dostluk anlaşması imzalayarak dış politikasında sağlam bir işbirliği alanı inşa eden Irak yönetimi, içeride Kürtler ile yaşaması muhtemel sorunlar karşısında elini olabildiğince güçlendirmiş bir vaziyette tutum belirlemiştir. Bu noktada Bağdat yönetiminin 1970 yılında varılan anlaşmanın diğer maddelerini hayata geçirme aşamasında olumlu bir tavır takındığı fakat özerk bölgenin sınırları hususunda geçmişte diğer Kürt aşiretlerine ve Irak devletine karşı silahlı mücadeleler ile dolu olan Barzani'nin taleplerine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

4 yıl evvel vardığı uzlaş, kendi talepleri doğrultusunda sonuçlanmayan Barzani'nin bu defaki silahlı mücadelesi çok kısa sürmüş ve 1974 yılında başlattığı mücadeleyi 1975 yılı Mart ayında sona erdirdiğini söyleyerek önce İran'a oradan da tedavi süreci devam ederken 1979'da vefat edeceği ABD'ye gitmiştir. 1958 yılında Soğuk Savaş'ın bir kutbu olan SSCB'den dönüş güzergâhını SSCB'nin ve Arap toplumlarının memnuniyetlerini

⁵⁹⁸ Aziz, M. A., 2013, 112.

⁵⁹⁹ Bruinessen, M. v., 2004, 53.

⁶⁰⁰ Romano, D. (2007). "The Future of Kirkuk". *Ethnopolitics*, 6 (2), 266.

⁶⁰¹ Millileştirme kararı ile birlikte Irak'ın petrol gelirleri 1973 yılında 1 milyar dolar iken iki yıl içerisinde 8 milyar dolara yükselmiş ve bu gelir artışı ile Irak toplumunun neredeyse yeniden yapılanması, yeni ve geniş çaplı altyapı projelerinin yürütülmesi, silahlı kuvvetlerin modernleştirilmesi ve büyütülmesi sağlanmıştır. Polk, W. R., 2007, 143.

sağlayacak şekilde tayin eden Barzani bu defa da öncelikle Soğuk Savaş'ın diğer kutbunda yer alan ABD'nin dönem itibariyle müttefiki konumundaki İran'a ve oradan da Batı Bloku lideri, SSCB ve dolaylı olarak Irak karşıtı ABD'ye seyahat etmiştir. Irak toprakları üzerinde Kürtler adına en büyük kazanımları sağlayan isim olarak öne çıkan 72 yaşındaki Molla Mustafa Barzani, gerek ABD gerek İran ve gerekse de İsrail ile yaptığı görüşmeler neticesinde silahlı mücadelesine sağlanacak desteğin⁶⁰² İran ile Irak arasındaki sınır sorunlarını bir nihayete erdiren 6 Mart 1975 tarihli Cezayir Antlaşması ile gerçekleşmeyeceğini, adı geçen ülkeler tarafından tâbir câizse ortada bırakıldıklarını idrak edince kendisinin şahsen rolünün bittiğini ancak Kürtler içerisinde direnişlerini örgütleyecek yeni liderler çıkacağını belirtmiştir.⁶⁰³ Uzun yıllar boyunca verilen silahlı mücadelenin lideri konumuna yükselen Barzani ve hareketinin çöküşü⁶⁰⁴ bu harekete destek veren Kürtler arasında büyük bir travmaya sebep olmuşsa da Barzani'nin ifade ettiği üzere hareketlerini devam ettirmek adına bir teşebbüs olarak geçmişten itibaren fikir ayrılıkları yaşayan Celal Talabani liderliğinde Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) adı ile yeni bir oluşum hemen 1975 yılında kurulmuş ve söz konusu oluşum verdiği siyasî ve küçük çaplı silahlı mücadele ile İran-Irak Savaşı'nın devam ettiği 1980'li yılların ortalarına kadar bu mücadelenin tarafgiri olan Kürtlerin ulusal özlemlerine egemen bir pozisyon elde etmiştir.⁶⁰⁵

Barzani hareketinin bir çöküş yaşaması sonrasında benzerî bir hareketliliğe önderlik etmeye çalışan bir oluşum olarak karşımıza çıkan Celal Talabani liderliğindeki KYB günümüze kadar uzanan etki kapasitesine Barzani'nin şahsiyeti ve fikriyatı ile uyuşmayan tutum ve tavırları ile erişmiştir denilebilir. Molla Mustafa Barzani ile Celal Talabani'nin temsil ettiği yapılar arasında coğrafya (Bahdinan-Soran), dil (Kırmanci-Sorani), dinî inanç (Kadirî-Nakşibendî), siyasî görüş (muhâfazakârlık-sosyal demokratlık) gibi farklılıkların sebep olduğu mücadele geçmiş tarihlerde de olduğu gibi KYB'nin ortaya çıkmasında da su yüzüne çıkmış ve bundan sonraki süreçte de Barzani hareketi içerisinde yer alan ve

⁶⁰² İstihbarat paylaşımı mekanizması üzerine 'Trident' adı ile Türkiye-İran-İsrail arasında varılan bir mutabakat çerçevesinde özellikle İsrail ile İran, Barzani liderliğindeki Kürtlere destek sağlamıştır. Nakdimon, Ş. (2004). *Irak ve Ortadoğu'da Mossad*. (Çev. A. Ekinci). Elips Kitap, 56-57. Söz konusu destek Soğuk Savaş koşulları altında özellikle Irak'ın SSCB ile 1972 yılında Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalayarak SSCB ile yakın ilişki kurmasının ardından ise artmıştır. Attar, A. R. Ş., 2008, 159.

⁶⁰³ Turgut, H., 2008, 424-425.

⁶⁰⁴ Barzani hareketinin fiilen çöküşü yanında Molla Mustafa Barzani'nin en büyük oğlu 1927 doğumlu Ubeydullah Barzani'nin dahi Bağdat yönetimi tarafında yer alması hareketin içerisinde ne kadar büyük bir çözülmeye yaşandığını göstermektedir. Dawoody, A. (2006). "The Kurdish Quest for Autonomy and Iraq Statehood". *Journal of Asian and African Studies*, 41, 488.

⁶⁰⁵ Aziz, M. A., 2013, 114.

mücadeleyi tercih eden Kürtler adına yeni bir ayrışma durumu yaratmıştır.⁶⁰⁶ Söz konusu ayrışma 1980'ler boyunca devam etmiştir. Nitekim Barzani'nin oğlu Mesut Barzani'nin 1987 yılında KDP'nin başına geçmesinden itibaren İran-Irak Savaşı'nın devam ettiği yıllar boyunca bu iki yapı etrafında dönemin koşulları altında Kürt oluşumlarının en büyük iki çatısı olarak Bağdat yönetimine karşı işbirliği sergilenmiştir.⁶⁰⁷ Irak ile İran arasında farklı zaman dilimlerinde farklı tarafların yanında silahlı mücadeleye destek vererek ülkenin kuzeyinde bazı şehirleri denetimi altına alan bu iki oluşumu işbirliğine sevk eden en önemli hususlardan birisi hiç şüphesiz söz konusu şehirleri tekrar denetim altına almak için Bağdat yönetimi tarafından icra edilen Enfal Harekâtı kapsamında 1988 yılında Süleymaniye şehrinin güneydoğusundaki Halepçe'de gerçekleştirilen kimyasal saldırı ile binlerce insanın öldürülmesi olmuştur. Enfal Harekâtı kapsamında devletin resmî kolluk güçlerinin yanında KDP-KYB liderliğindeki oluşumu meydana getiren Kürtlere karşı onlarla sorun yaşayan diğer Kürtlerden oluşan milis kuvvetlerin de yer alması ve olabildiğince gaddar ve barbarca davranmaları⁶⁰⁸ halen Kürt kimliğinin tüm Kürtleri birleştiren ve temsil eden bir konuma erişemediğini göstermektedir. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere egemen bir devlet olarak bünyesinde Kürtleri barındıran ülke yönetimlerinin aldıkları kararlar ve hayata geçirdikleri bazı eylemler kendileri için oldukça olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İran-Irak Savaşı içerisinde bazı Kürt oluşumların ülkenin kuzeyinde geçmişte de olduğu gibi otorite boşluğundan istifade ederek bazı vilayetlerde silahlı mücadele eşliğinde kendi lehlerine kazanımlar elde etmesi üzerine söz konusu topraklar üzerinde egemen olan devlet mekanizması tarafından yasal silahlı güç bulundurma yetkisi çerçevesinde adımlar atılmış olmasına rağmen uygulamanın başta yaşam hakkı olmak üzere insan hak ve özgürlüklerini ihlal ederek gerçekleştirilmesi 8 yıl süren İran-Irak Savaşı'nı dahi gölgede bırakmıştır. Bu noktada 33 yaşında genç bir yönetici olarak 1970 yılında Kürtler ile vardığı özerklik temelli uzlaşıdan ziyade bu defa Irak Devlet Başkanı sıfatı ile 51 yaşındaki Saddam Hüseyin'in aynı oluşumlara karşı yaşam hakkı dahi vermeyen bir tutum sergilediği görülmektedir. 1970 yılındaki hamlesi Irak toprakları içerisinde yaşayan farklı etnik temelli unsurların Irak'a aidiyet

⁶⁰⁶ Gerek ayrışma hali gerekse de daha sonra tam bir iç çatışmaya dönecek olan bu farklılıkları inceleyen bir çalışma için bakınız: Gunter, M. M. (1996). "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq". *Middle East Journal*, 50 (2), 224-241.

⁶⁰⁷ KDP ile KYB'nin öncülüğünde Irak Kürdistan Cephesi adıyla kurulan oluşuma Sami Abdurrahman'ın lideri olduğu Kürdistan Halk Demokratik Partisi, Mahmut Osman'ın liderliğindeki Kürdistan Sosyalist Partisi, 1964 yılından beri Aziz Muhammed'in yönetimindeki Irak Komünist Partisi, Kürdistan Emekçi Partisi ve Süryani Demokratik partisi katılmıştır ki bu cephe 1990'lı yıllarda oluşturulan Kürt yönetiminin de nüvesini teşkil etmiştir. Aziz, M. A., 2013, 121.

⁶⁰⁸ Polk, W. R., 2007, 151.

hissetmelerini sağlamaya yönelik iken 1988 yılındaki hamlesi ise devlet erkine karşı mücadele verenlerin neredeyse topyekün imha edilmesine yönelik olmuştur. Madalyonun diğer tarafında ise özellikle Barzani liderliğindeki yapının söz konusu aidiyet hissetmeye dayalı politikalara bu süre zarfında tam olarak destek sağladığını ifade etmek zor görünmektedir. Yapılan her olumlu girişimin karşısında Bağdat yönetiminden farklı yapı ve şekillerde ayrı bir yönetim mekanizması kurma gayretleri, gücü elinde bulunduran tarafın insanî ve ahlakî değerlerden uzak bir tutum takınmasına kadar süreci götürmüştür. Barzani liderliğindeki yapı bulduğu destekler çerçevesinde maddî unsurlara dayalı bir güç mücadelesi vermeyi, Bağdat yönetimi de yine aynı unsurlara dayalı gücü ama bu defa daha fazla miktarını insanı odak almayan bir şekilde kullanmayı tercih etmiştir. Irak topraklarında yaşayan Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun bu şekilde bir muameleye maruz kalarak ezilmeleri uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş ve Halepçe Katliamı Kürt kimliğini daha siyasallaştıracak ulusal bir simge haline gelerek Kürt ulusal bilincinin güçlenmesini de beraberinde getirmiştir.⁶⁰⁹ Kimyasal silah kullanılması ile ortaya çıkan böylesi bir sonuç siyaseten farklı iki oluşumun önderliğinde Kürt aidiyetine sahip insanların Bağdat yönetimine karşı unutulmayacak bir öfke duymalarına sebep olup birlikte hareket etmelerine vesile olurken insanî bakımdan ise Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak yönetiminin insanlık dışı bir eylemi olarak tarihteki yerini almıştır.

Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak yönetimi İran ile 8 yıl süren ve kazananın belli olmadığı bir savaşın ardından 1990 yılında Kuveyt'i işgal ederek tekrar bir savaş ortamına girmiştir. İran ile olan savaş esnasında kendilerini desteklemiş olan Kuveyt'in zaten bağımsız bir devlet değil sadece Irak'ın bir vilayeti olduğu iddiasından hareketle Kuveyt'i işgal eden Irak yönetimi, BM kararları ve müdahalesi neticesinde 19. vilayeti ilan ettiği Kuveyt'ten 7 ay sonra çekilmek zorunda kalmıştır.⁶¹⁰ İran-Irak Savaşı esnasında olduğu gibi otorite boşluğunun verdiği imkânlar çerçevesinde birlikte hareket etmeye başlayan Kürt oluşumlar bu defa da Kuveyt işgali ile Bağdat yönetiminin zayıfladığını düşünerek ve ABD'nin de verdiği sözlü taahhütler eşliğinde tekrar bir silahlı mücadele başlatmışlardır. Bu çerçevede özellikle Celal Talabani tarafından gerek ABD'de gerekse de Irak'ta ABD'li yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve sürecin akıbetine dair bizzat Talabani tarafından *"Yardım alacaksak asla anlaşmaya yanaşmayacağız. Bu konuda hiç umudumuz yoksa anlaşmayı reddedemeyiz."* denilerek bir anlamda mücadelelerinin dayanak noktaları

⁶⁰⁹ Aziz, M. A., 2013, 120.

⁶¹⁰ Özcan, M. (2003). *Sorunlu Miras Irak*. (2. Baskı). Küre Yayınları, 67-71.

ifşa edilmiştir.⁶¹¹ Sadece Kürtler değil ülkenin güneyinde Iraklı Şiiler tarafından başlatılan isyan hareketleri de Kuveyt işgali dolayısıyla zayıfladığı düşünülen Bağdat yönetimi tarafından bastırılmıştır. Halepçe Katliamı zihinlerinde hâlâ canlılığını koruyan Kürtler, bu mağlubiyet sonrasında aynı sonuca maruz kalmamak adına Türkiye ve İran sınırlarına akın ederek günümüzde uluslararası ilişkilerin en büyük gündem maddelerinden bir haline dönüşen düzensiz göçün örneklerini teşkil etmişlerdir. Halepçe Katliamı karşısında 1988 yılında belli oranda bir nüfusu kabul eden Türkiye bu defa daha evvel karşılaştığı zorlukları da dikkate alarak yardım noktasında daha temkinli davranmış⁶¹² ve uluslararası girişimlerle BM'nin sürece dâhil olmasını sağlamaya çalışmıştır. Türkiye ile birlikte bazı diğer devletlerin girişimleri olumlu karşılık bulmuş ve BM Güvenlik Konseyi 5 Nisan 1991'de almış olduğu 688 sayılı kararı ile 36. paralelin kuzeyinde Bağdat yönetiminin hiçbir askerî faaliyette bulunmaması uyarısına resmiyet kazandırmıştır. Bununla birlikte özellikle Türkiye sınırına akın eden insanlara daha rahat yardım götürmek ve onların geri dönüşlerini sağlamak amacıyla Türkiye sınırından başlamak üzere Irak'ın kuzeyinde 160 km uzunluğunda 50 km derinliğinde güvenliği ABD, İngiltere ve Fransa tarafından sağlanan bir 'güvenli bölge' oluşturularak Huzur Operasyonu (Operation Provide Comfort) adı verilen operasyon hayata geçirilmiş ve yardım faaliyetlerinin sona ermesinin ardından söz konusu operasyonu icra eden yabancı askerî güçlerin Irak topraklarından çekilmesine paralel sınırlardaki insanların geri dönüşlerini güvence altına almak diğer bir ifadeyle Huzur Operasyonu'nu güvenli bir şekilde devam ettirebilmek için de Çekiç Güç (Poised Hammer) isimli bir askerî birliğin Türkiye ve Irak sınırları içinde bulundurulması sağlanmıştır.⁶¹³ Irak'ın isyan hareketleri başlatan kendi vatandaşlarına kendi egemen olduğu topraklar üzerinde gerçekleştirdiği eylemler diğer dünya devletleri tarafından bir ceza mahiyetinde egemenlik haklarının kısıtlanmasını beraberinde getirirken isyan hareketini başlatanlara ise tam tersi mânâda büyük bir özgürlük ve resmen tanınmayan bir egemenlik alanı imkânı sunmuştur. Ülkesinin kuzeyindeki isyan hareketlerini fiilen bastırma iradesi ve gücünü gösterebilen Bağdat yönetiminin 1988 yılındaki Halepçe Katliamı neticesinde sahip olduğu kötü sicilinden dolayı kendi vatandaşlarının komşu ülke sınırlarına akın etmiş olması yasal açıdan askerî ve idarî alanda tesis ettiği tahakkümün insan hakları ihlalleri ile birlikte bir anda kendi aleyhine bir süreci doğurmasına sebebiyet

⁶¹¹ Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu*. (Çev. M. M. İnceayan). Doğan Kitap. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı), 58., ve 48-49.

⁶¹² Bostanoğlu, B., 1999, 408.

⁶¹³ Huzur Operasyonu ve Çekiç Güç ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Oran, B. (1998). *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. (2. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.

vermiştir. Bu süreci tersine çevirip isyan eden Kürtleri içinden çıkılmaz bir duruma sevk etmek maksadıyla Bağdat yönetiminin halen resmî olarak kendi egemenliği altında olan bölgeye tam anlamı ile bir tecrit uygulayıp sadece ordusunu çekerek değil tüm resmî birimleri ile her türlü iş ve işlemlerini askıya alarak oluşturduğu siyasî ve idarî boşluk ise bölgede yaşayanlar adına bir zorluğa işaret etse de diğer taraftan kendi yönetim ve siyaset altyapılarını kurma fırsatı da vermiştir.⁶¹⁴

5.3.3. IBKY'nin *de Facto* İnşa Süreci

Bağdat yönetiminin harekâtlarından kaçarak sınır bölgelerine akın etmeleri ile diğer ülkelerin yardımları eşliğinde kendilerine tesis edilen güvenli bir bölge üzerinde ana yapısını 1988 yılında hayata geçirilen KDP ve KYB önderliğindeki Kürdistan Cephesi'nin oluşturduğu gruplar tarafından yukarıda da ifade edildiği üzere resmî olmasa da fiilî olarak kendi yönetimlerini inşa edebilmek adına 19 Mayıs 1992'de meclis seçimleri gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki devlet otoritesi boşluğundan kaynaklanan kaosa son vermek, peşmergeleri ve diğer silahlı güçleri bir bütün haline getirmek, Bağdat yönetiminin ekonomik ve siyasî ambargosuna karşı koymak, Kürt ulusal hedeflerinin yeniden tarifini ve tanzimini yapmak, özerk yönetim için yasal kaynak ve meşruiyeti sağlamak ve bir taraftan da merkez yaratarak yerel nüfuz sahiplerinin ve küçük grupların yerine meclisi konumlandırarak onların itibarlarını azaltmak gibi hedefler eşliğinde gerçekleştirilen seçim KDP ve KYB'nin mücadele yıllarından gelen üstünlüklerinin sirayet ettiği sonuçlarla neticelenmiştir.⁶¹⁵ Buna istinaden de KYB'den Fuad Masum'un başbakanlığında KDP ile KYB üyelerinden müteşekkil bir koalisyon hükümeti kurularak⁶¹⁶ günümüz Irak idaresi içerisinde anayasal bir konum kazanan bölgesel yönetimin ilk nüvesi teşkil edilmiştir. KDP'nin başında Mesut Barzani, KYB'nin başında da Celal Talabani olmasına rağmen her iki ismin de ne mecliste ne de hükümette resmî bir görev almaması geçmişten itibaren takındıkları tutumun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim silahlı isyan hareketi zamanlarında Bağdat yönetimi ile varılan uzlaşılar sonrasında da Molla Mustafa Barzani ve Talabani'nin de aynı tavrı takındığı ve hatta 1970 Anlaşması sonrasında varılan mutabakat neticesinde bir Kürt başkan yardımcısı atanması

⁶¹⁴ Lundgren, A. (2008). *İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası*. (1. Basım). (Çev. N. Ü. Kuglin). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı), 77-78.

⁶¹⁵ Attar, A. R. Ş., 2008, 214-217.

⁶¹⁶ Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14 (2), 301-302.

için Bağdat yönetimi tarafından Molla Mustafa Barzani'nin oğlu İdris Barzani isminde ısrar edilmesine rağmen bu teklif bizzat Barzani tarafından reddedilmiş, dönemin hükümetinde atanan bakanlar arasında da Barzani soy isminde hiç kimse yer almamıştır.⁶¹⁷ Her ne kadar Barzani ve Talabani isimleri yeni kurulan mecliste de hükümette de yer almamış olsalar da söz konusu iki yapının simgesel liderleri olarak söylem ve eylem bazında gidilecek istikameti bu isimler tayin etmiştir. Böylelikle meclis ve hükümete sahip bu yapı 4 Ekim 1992'de kendisini Irak içerisinde federe bir devlet olarak ilan etmiştir. Bu durum resmî bir karşılığı olmayan bu ilanın kendilerini ilgilendiren tarafından ziyade Irak'ın da federal bir devlet olmasına atıfta bulunması bakımından önem taşımaktadır zîra 2003 yılındaki işgal sonrasında Irak federal bir devlet hüviyetine kavuşacaktır.

Irak'ın Kuveyt işgalini sona erdirmek zorunda bırakıldığı, Soğuk Savaş'ın ABD ile aynı değerleri taşıyan/savunan devletler grubu lehine sona erdiği bir konjonktürde elde edilen fiilî kazanımları resmiyete dönüştürme gayreti sergileyen Iraklı Kürtler egemen ve bağımsız bir devletin toprakları içerisinde kendilerine ait ayrı bir yönetim mekanizmasını birlikte inşa etmeye çalışmışlarsa da kendi aralarındaki geçmişten gelen sosyal, kültürel, siyasal dokular/farklılıklar bu yeni düzenin bir düzensizliğe ve çatışmaya dönüşmesine çok kısa bir sürede sebebiyet vermiştir. 1993 ile 1996 yılları arasında KDP ve KYB'nin başını çektiği gruplar arasında silahlı çatışmalar meydana gelmiş ve 1996 yılı itibarıyla KDP Erbil ve Dohuk, KYB ise Süleymaniye şehrinde kendilerine ait yönetimleri ile yollarına devam etmişlerdir. Böylesi bölünmüş bir yapının varlığı henüz 4 yıl evvel açılan meclis ve kurulan hükümetin ruhuna uymamakla birlikte Kürtlerin sosyolojik yapıları nezdinde ise çok fazla radikal bir durum olarak görünmemektedir. Her iki oluşumun da üyeleri 1950'lerden bu yana sürdürülen mücadeleyi bizzat yaşayan isimler olup zihin dünyaları ve dünya görüşleri sadece Bağdat yönetimlerine karşı değil birbirlerine karşı verdikleri mücadelelerle de şekillenmiştir. Kürt etnik aidiyetine sahip olmak ile kendi sosyolojik yapılarının tahakkümü arasında kaldıklarında eskiden itibaren olduğu gibi milliyetçilikten uzak bir yaklaşım ve elde ettikleri tüm kazanımları heba edebilecek tavırlar sergilemekten hiç çekinmemektedirler. Bu durum da kendisini en bariz bir şekilde bu çatışma döneminde göstermiş ve diğer tarafı bertaraf edip galip gelmek adına 8 yıl evvel kendilerine kimyasal silah ile saldıran Saddam Hüseyin yönetimi ile güç denklemleri arasında işbirliği yapmayı tercih edebilmişlerdir. Başta Mesut Barzani'nin yeğeni ve damadı olan Neçirvan Barzani

⁶¹⁷ Barzani, M. (2017). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (6. Baskı). (Çev. V. İnce). Doz Yayınları. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı), 246.

ile Saddam Hüseyin'in oğlu Uday Hüseyin arasında hazırlanan ve sonrasında Musul'da bilinmeyen bir yerde Mesut Barzani ile Saddam Hüseyin arasında varılan mutabakat temelinde ilerleyen süreç, 1992 yılında kurulan meclis ve hükümetin merkezi olan Erbil'i İran ile işbirliği yaparak ele geçiren KYB karşısında KDP'li peşmergelerin Irak zırhlı birlikleri ile ortak harekâtı neticesinde tekrar alması ile son bulmuştur.⁶¹⁸ Bu durum Iraklı Kürtlerin içinden çıkamadıkları bir döngü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kendi devletlerine karşı verdikleri tüm silahlı mücadelelerde dış destek bularak hareket eden mücadelenin sahipleri bu destekten mahrum kaldıkları zaman topraklarında yaşadıkları ve vatandaşı oldukları devletin yöneticileri ile gizli veya açık görüşmeler yapmaktan ve uzlaşmaya vararak beraber hareket etmekten hatta bu örnekte görüldüğü üzere mücadeleyi birlikte yürüttükleri isimlerin/grupların yok edilmelerini sağlamaktan geri durmamışlardır. Diğer taraftan Irak devletinin yöneticileri de ülke içerisinde geçmişten itibaren silahlı isyan faaliyeti yürüten kendi vatandaşı bu isimler ile görüşme yapıp işbirliği tesis etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu noktada devlet erkini elinde bulunduran mekanizmanın, kendisine silah doğrultan vatandaşları ile işbirliği sergilemesi inisiyatif sahibi olarak kendi toprak bütünlüğünü muhafaza etmek adına atılan adımlar olarak telakkî edilmeye müsait iken diğer taraf adına ise bu durum bir mecburiyetin veya mahkumiyetin tezahürü niteliği taşımaktadır denilebilir. Garip olarak nitelendirilebilecek diğer gelişmeler ise gerek sınırları tayin edilerek oluşturulan güvenli bir bölgenin hâmişî konumunda olan ABD'nin bu sınırları aşarak askerî bir hamle gerçekleştiren Bağdat yönetimine karşı tepkisizliği gerekse de Saddam Hüseyin yönetiminin kendi ülkesinin belli bir bölgesine gerçekleştirdiği askerî operasyonu genişleterek daha fazla bölgeyi kontrolü altına almaktan geri durmuş olmasıdır. Her iki tarafın da stratejik açıdan belirledikleri bu tutum süreç yönetimi adına kendileri için maksimum olmasa da optimum fayda düzeyinde kalmayı hedefleyen bir yaklaşım olmuştur.

KYB ile KDP arasında şiddetli bir şekilde bir çatışmanın yıllara yayılarak devam etmesine karşı birçok ülkenin arabuluculuk faaliyeti söz konusu olmuşsa da tam bir netice alınamamıştır. Bu noktada arabuluculuk faaliyeti yürüten ülkelerden biri olan Türkiye'nin sadece bu çatışmalar özelinde değil genel olarak 1990'lı yıllardan bu yana Iraklı Kürtlerle ilişki kurmaya yönelik yaklaşımı, başta PKK terör örgütü ile olan mücadelede söz konusu gruplar ile işbirliği sergileyerek süreci ilerletmek ve diğer taraftan da bir bağımsızlık ilanının önüne geçerek Irak'ın toprak bütünlüğünü muhafaza etmek şeklinde iki ana temel

⁶¹⁸ Över, K. G. (2000). "Irak'ta Bütünleşmeye Doğru". *Avrasya Dosyası*, 6 (3), 152-153.

üzerine inşa edilmiştir.⁶¹⁹ Türkiye'nin bu hedeflerinin yanında ABD'nin ana dayanak noktaları olan başta Saddam Hüseyin yönetiminin zayıflatılarak devrilmesi ve İran'ın jeo-politik olarak kuşatılarak etkisiz hale getirilmesi hedeflerine karşılık bir istikrarsızlık kaynağına dönüşen Iraklı Kürtlerin çatışma ortamı, ABD'nin 1998 yılında Mesut Barzani ve Celal Talabani'yi uzlaştırması ile son bulmuştur. ABD'nin Irak toprakları üzerinde çatışan tarafları uzlaştırma gayreti 1990'lı yıllar boyunca İran ve Irak'a yönelik her iki ülkeyi askerî açıdan çevrelemek, her iki ülkeye ekonomik yaptırımlar uygulayarak rejimlerin davranışlarını değiştirmek veya doğrudan ülkenin rejimini zayıflatmak şeklindeki 'Çifte Çevreleme Politikası' (Dual Containment Policy) ismiyle uygulamaya konulan makro düzeydeki stratejik tutumun mikro düzeydeki taktiksel bir adımı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶²⁰ Silahlı mücadele yürüten Iraklı Kürtler ile geçmişten itibaren çeşitli düzeylerde temas kuran ABD yönetimi bu defa sürecin içerisine doğrudan girerek bir müdahalede bulunmuş ve sürecin kendi bölge politikalarına hanel getirmeyecek bir konuma erişmesini sağlamıştır. Bu durum geçmişten itibaren aşirete dayalı toplumsal bir yapıya ve örgütsel olarak da çift kutupluluğa mahkûm bir şekilde silaha sarılan Kürtlerin toplumsal etkileşimden olabildiğince uzak bir şekilde aşiretten daha kapsamlı etnik veya ulusal bir bilinç veya siyasî hareket geliştirememelerine sebep olup güç elde etmek için dış destek sağlanması zarureti beraberinde getirirken diğer taraftan da pragmatist ve reel-politik çerçevede oluşan dış desteği sağlayan devletlerin dış politikalarının birer parçası haline gelmelerinin de örneğini teşkil etmektedir.⁶²¹ Böylelikle ilk kadın ABD Dışişleri Bakanı olan Madeleine Albright'ın ev sahipliğinde 17 Eylül 1998'de çatışan taraflar olan Barzani ile Talabani'yi aynı masaya oturarak uzlaştıran Washington Anlaşması imzalanmıştır.⁶²² Söz konusu anlaşmanın gerçekleştirilmesi karşılıklı silahlı mücadele veren iki grubun anlaşmasını sağlamaya yönelik bir adım iken anlaşma kapsamında varılan mutabakat çerçevesinde Irak'ın toprak bütünlüğü korunarak federal bir yapıya sahip olması gerektiğinin ifade edilmiş olması büyük önem taşımaktadır. Böylelikle bir ülkenin vatandaşı olarak kendi ülkesine karşı silahlı mücadele veren isimler bir başka ülkenin

⁶¹⁹ Örneğin Mesut Barzani 1992-2001 yılları arasında Türkiye'ye 6 ziyaret gerçekleştirmiş ve genel olarak Kürt liderlerin ziyaretleri cumhurbaşkanı, başbakan, dışişleri bakanı veya yüksek rütbeli askerî yetkililer ile yapılan görüşmeler şeklinde gerçekleşmiştir. Lundgren, A., 2008, 88.

⁶²⁰ Erkmen, S., Yılmaz, H. (2001). "Ortadoğu Denklemi ve Düünden Bugüne ABD'nin Irak Politikası". *Stratejik Analiz*, 1 (12), 23.

⁶²¹ Kurubaş, E. (2003). "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme - Dış Destek - Ayaklanma". Ü. Özdağ, S. Laçiner, S. Erkmen. (Derleyenler). *Irak Krizi (2002-2003)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 42.

⁶²² Söz konusu anlaşma metni için bakınız: Stansfield, G. R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan*. Taylor & Francis e-Library, s.193-197.

resmî yetkilileri ile yaptıkları görüşmelerin akabinde o ülkenin mukadderatına dair yön tayin etmektedirler. Bu gayretlerini hayata geçirebilmek için yıllar içerisinde daha işbirlikçi bir biçimde tutum takınan söz konusu gruplar kendi egemen oldukları bölgelerindeki yönetimlerinin faaliyetlerini koordine etmeye ve bazı normalleşme ve karşılıklı güven inşa edici girişimlerde bulunarak ABD'nin kendilerine sağladığı bu imkân amaçları doğrultusunda kullanmaya gayret göstermişlerdir.⁶²³ Her iki lider yaklaşık 5 yıl çatıştıktan sonra Washington'da el sıkışarak basın mensuplarına poz vermiş olmalarına rağmen 1992 yılında olduğu gibi tek bir çatı altında yönetimlerini birleştirememiş, aralarındaki sorunlara mutlak bir çözüm üretememişler ve tâbir câizse mütarekeden muâhedeye tam anlamı ile geçiş yapamamışlardır. Bunun bir yansıması niteliğinde; dönem itibariyle halen 1992'de olduğu gibi ortak bir yönetim mekanizması kuramamış olan Barzani ve Talabani 2000 yılı sonlarında ABD Başkanı seçilen George W. Bush'a sadece ortak imza ile gönderdikleri bir mektupta ABD'nin onlara sağlamış olduğu yardımlar doğrultusunda o ana kadar elde edilen kazanımların pekiştirilmesini isteyerek kendi bölgeleri ile ilgili federatif bir yapı temelinde Irak'ın ve bölgenin istikrarlı, demokratik ve çoğulcu bir yapıya dönüşmesi için kendilerinin bu türden bir faaliyet sürecinde dikkate alınmalarını ve bu bağlamda ABD ile her zaman işbirliği içinde olacaklarını belirtmişlerdir.⁶²⁴ Görüldüğü üzere 1990'ların başlarından itibaren Bağdat yönetimine karşı siyasî ve askerî müdahalede bulunmaktan çekinmeyen ABD'nin bu müdahale dozunu arttırma ihtimaline karşı her iki Kürt lider kendilerinin de bu süreç içerisinde değerlendirilmelerini talep etmektedirler. Bu değerlendirme aşamasında ise Bağdat yönetimine karşı bir mücadeleye çok odaklanmadan yönetimin kimin elinde olması gerektiğinden ziyade sadece kendilerinin yaklaşık 10 yıldır tesis ettikleri yapının federal bir Irak içerisinde güvenli ve istikrarlı bir şekilde devamının sağlanması hedeflenmiştir.⁶²⁵ Bu hedeflerinin Washington Anlaşması kapsamında kendilerine düşen payını tamamlamak adına ise 10 yıl önceki federe devlet ilanlarının yıldönümünde 4 Ekim 2002'de, 1981-1995 yılları arasında 2 dönem Fransa Cumhurbaşkanı yapmış François Mitterrand'ın eşi Danielle Mitterrand'ın açılış konuşması ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın tebrik mesajı eşliğinde çatışmalar dolayısıyla işlevsiz hale gelen Kürt Ulusal Meclisi'ni tekrar Erbil'de açmışlardır.

⁶²³ Aziz, M. A., 2013, 130.

⁶²⁴ Şahin, M. (2006). "2003 Irak Savaşı ve Iraklı Kürtler". M. Şahin, M. Taştekin. (Derleyenler). *II. Körfez Savaşı*. Ankara: Platin Yayınları, 284-285.

⁶²⁵ Attar, A. R. Ş., 2008, 291-294.

5.3.4. IBKY'nin *de Jure* İnşa Süreci

11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası alandaki politikasında değişime giderek Afganistan'a müdahalede bulunan ABD'nin Ortadoğu ve özelinde Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'a yönelik tutumu da sertleşmiştir. ABD başta kendi kamuoyu olmak üzere tüm dünyayı Irak'ın nükleer silahlara, diğer kitle imha silahlarına ve bunları ateşleyebilecek teknik imkânlarla sahip olduğuna ve dolayısıyla Amerika için bir tehdit oluşturduğuna dair şiddetli denilebilecek bir kampanya yürütmüştür.⁶²⁶ Bu gelişmeler neticesinde ABD Irak'ı 2003 yılı Mart ayında işgal etmiştir.⁶²⁷ Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesinin akabinde yeni bir devlet mekanizması hayata geçirmek adına İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrasında yaptıklarına benzer bazı adımlar atılmıştır. Bu adımlar atılırken ABD'nin Irak toprakları içerisinde en yoğun temas ve işbirliği içinde olduğu kesim de Kürtler olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere 1998 yılındaki Washington Anlaşması temelinden hareketle Barzani ve Talabani liderliği Irak'ın kimin tarafından yönetileceğinden ziyade kendi bölgelerindeki düzenin bozulmamasına odaklanan bir tutum sahibiyken işgal sonrasında yaşanan gelişmeler bu isimlerin bizzat Irak'ın mevcudiyeti ve geleceğine dair önemli konumlar elde etmesini de beraberinde getirmiştir. Gerek ABD'nin, askerî galibiyetini sivil bir yönetim ile tahkim etme gayreti çerçevesinde önüne 'geçici' sıfatını eklediği farklı mekanizmalar içerisinde gerekse de bizzat Iraklılar tarafından ortaya konulan yeni yapılar içerisinde Şiiiler çoğunlukta olmakla birlikte Sünniler ile Kürtler de ağırlıklı olarak yer işgal etmişlerdir. İşgal sonrasında Temmuz 2003'te kurulan 25 üyeli Irak Yönetim Konseyi bünyesinde 13 Şii Arap, 5 Sünni Arap, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Asuri Hristiyan yer alırken⁶²⁸ bu konseye dönüşümlü olarak başkanlık edecek 9 kişilik Başkanlık Konseyi'nde Mesut Barzani ile Celal Talabani'nin

⁶²⁶ İşgal hareketi başlamadan önce 5 Şubat 2003 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne ve tüm dünyaya bu iddiaları etkili bir sunum ile anlatan dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Irak işgali ve dolayısıyla yüzbinlerce insanın ölümü sonrasında iddiaların gerçek olmadığının ortaya çıkması ile birlikte 2004 yılı Mayıs ayı içerisinde BM Güvenlik Konseyi'ni ve Amerikan halkını yanıltmış olmaktan dolayı özür dilemiştir. Polk, W. R., 2007, 187-190.

⁶²⁷ İşgali ABD'nin küresel çaplı stratejisi, Ortadoğu'daki konumu ve Bush yönetiminin tutumu şeklinde 3 farklı analiz düzeyi üzerinden inceleyen bir çalışma için bakınız: Hinnebusch, R. (2007). "The American Invasion of Iraq: Causes and Consequences". *Perceptions*, 12 (1), 9-27.

⁶²⁸ Polk, W. R., 2007, 201. Söz konusu konsey Irak siyasi tarihinde ilk defa sadece etnik ve dinî özellikleri dikkate alınarak yapılan atamalardan oluşmuş olup 25 üyenin 18'i işgal öncesi Irak'ta dahi yaşamayan isimlerden oluşmuştur. Jawad, S. N. (2013). "The Iraqi Constitution: Structural Flaws and Political Implications", *LSE Middle East Centre Paper Series/01*, 8. Web: http://eprints.lse.ac.uk/54927/1/SaadJawad_Iraqi_Constitution_LSE_Middle_East_Centre_WP01_Nov2013.pdf adresinden 18.09.2020 tarihinde alınmıştır.

yanı sıra 5 Şii Arap ile 2 Sünni Arap yer almış⁶²⁹, söz konusu konseyin oluşturduğu hükümet içerisinde de KDP sözcüsü Hoşyar Zebari Dışişleri Bakanı, KYB üyesi Hama Tevfik Sanayi ve Maden Bakanı, yine KYB üyesi aynı zamanda da Celal Talabani'nin damadı Latif Raşid Su Kaynakları Bakanı ve kabinenin tek kadın bakanı olarak öne çıkan Nesrin Mustafa Bervari de Bayındırlık Bakanı olmuştur.⁶³⁰ Başta Kürtler olmak üzere Saddam Hüseyin tarafından yönetim mekanizmasından uzak tutulan Şiilerin de temsilde adalet ilkesi doğrultusunda bu şekilde yönetime dâhil edilmeleri olumlu bir durum gibi görünmesine rağmen bu yeni yapıların içerisindeki etnik ve dinî bölünmüşlük hali Irak'ın geleceği açısından etno-sekteryan yapının kurumsallaşmasının da önünü açmıştır.⁶³¹ Bu bölünmüşlük halinin uzlaşmadan ziyade çatışmaya dönüşmesi ise günümüze kadar uzanan olumsuz görüntülerin kalıcı hale gelmesine sebep olmuştur.

Batı dünyasının kutsallaştırarak kendisi dışındaki dünyaya götürmekle yine kendisini mükellef hissettiği demokrasi kavramının işleyişine dair Irak toprakları üzerinde yaşananlar tarihe acı vesikalar olarak geçmiş ve ortak aidiyet kimliklerine sahip olmayan toplumsal yapıların bir arada demokratik bir yaşam fikriyatına ve pratiğine sahip olmaları hali, bizzat onları ve onlar için bunu temin edebilecek yerel/öz yaklaşımları dikkate almaksızın tesis edilmeye çalışılmıştır.⁶³² ABD'li yetkililerin bizzat kendileri tarafından oluşturulan Geçici Yönetim Koalisyonu⁶³³ adındaki yönetim mekanizması ile Irak Yönetim Konseyi arasındaki müzakereler neticesinde işgalden tam bir yıl sonra Mart 2004'te Irak'taki geçiş dönemini düzenleyen ve daimi Anayasa'nın onaylanması, genel seçimlerin yapılması ve yeni Irak Hükümeti'nin oluşmasıyla sonuçlanacak dönem boyunca yürürlükte kalması öngörülen Geçici İdarî Yasa imzalanmıştır. Söz konusu yasanın seçimler ve hükümet kurulmasından ziyade ülkenin geleceğini belirleyecek olan Anayasa'nın onaylanması aşamasını dahi belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilecek bir ödev

⁶²⁹ Sinkaya, B. (2006). "II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi". M. Şahin, M. Taştekin. (Derleyenler). *II. Körfez Savaşı*. Ankara: Platin Yayınları, 389.

⁶³⁰ Hükümet üyelerinin listesi için bakınız: Ghareeb, E. A., 2004, 402.

⁶³¹ Dawisha, A., 2009, 245.

⁶³² 2002 yılında Erbil'deki Kürt Ulusal Meclisi'nin yeniden açılması töreninde Fransa eski Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın eşi Danielle Mitterrand'ın konuşmasının ardından kürsüye çıkan Fransa eski sağlık bakanı ve aynı zamanda Sınır Tanımayan Doktorlar örgütünün kurucusu Bernard Kouchner de buna benzer bir tutum ile karşısındaki Iraklı Kürt dinleyicilere şu cümlelerle hitap etmiştir: "*Başkanınızın konuşmasının birçok yerinde 'demokrasi' sözünü işittim. Demokrasi alanında daha önce bir deneyimi olmayan bir ülkenin alışık olmadığı bu kavramı söz konusu etmesi pek güzel.*" Bulut, F., 2015, 444.

⁶³³ Söz konusu yönetimin başına terörizme karşı mücadeleden sorumlu serbest büyükelçi, Ulusal Terörizm Komisyonu'nun başkanı, Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın özel yardımcılığı ve 1989 yılında resmî görevlerinden ayrılarak Kissinger'ın danışmanlık şirketinde yöneticilik görevlerinde bulunmuş emekli bir diplomat olan L. Paul Bremer atanmıştır. Polk, W. R., 2007, 200-201., Galbraith, P., 2007, 118.

mahiyetinde tayin etmiş olması yukarıda demokrasi odaklı ifade edilen sürecin bir yansıması niteliğini taşımaktadır. Nitekim ülkenin anayasasının demokratik yollarla seçilmiş ve Iraklıların tamamının iradesini yansıtacak şekilde ortaya çıkan bir meclisin uhdesinde hayat bulmasının ve böylelikle sürecin belli bir takvimle sınırlandırılmasından ziyade sağlıklı ve kalıcı bir temele dayandırılmasının yöntem olarak tercih edilmemesi günümüze kadar uzanan sorunların resmî nitelikli nüvelerini teşkil etmiştir. Bu belirlenmiş olan takvim çerçevesinde onaylanması istenen Anayasa'nın ana yapısını oluşturan Geçici İdarî Yasa'ya göre ABD'nin kurmuş olduğu Geçici Yönetim Koalisyonu Haziran 2004'te son bulurken yerine yine aynı Yasa kapsamında olması istenen şekilde ülkeyi meclis seçimlerine kadar yönetecek bir geçici hükümet kurulmuştur.⁶³⁴ İşgal sonrasında Irak'ta düzenlenecek olan ilk meclis seçimlerine kadar ülkeyi idare edecek olan hükümet içerisinde Kürt isimler yine yer almıştır. KYB'li Berham Salih güvenlikten sorumlu Başbakan Yardımcısı olurken KDP'li Hoşyar Zebari de yine Dışişleri Bakanı görevini üstlenerek Kürtlerin işgal sonrası sadece kendi bölgelerinde değil Irak içerisindeki güçlü konumunu temsil etmişlerdir.

Haziran 2004'te yani işgalden 14 ay sonra farklı etnik ve dinî grupların temsilcilerinden müteşekkil bir geçici hükümet kurularak bir tarafta Irak genelinde silahlı çatışmalar devam ederken diğer taraftan da demokratik süreç olgunlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde yeniden yapılandırılmaya çalışılan Irak için 2005 yılı oldukça hareketli geçmiştir. Bu geçiş döneminin anayasası mahiyetindeki Geçici İdarî Yasa kapsamında 2 kez meclis seçimi, bir anayasa referandumu ve cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu hareketli süreç içerisinde Kürt isimler Irak'ın akıbetine dair önemli makamlara erişebilmişken 1990'lı yıllardan itibaren fiilen kendi egemenlikleri altında bulunan bölgelerin de resmîyet kazanması noktasında önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Nitekim Geçici İdarî Yasa'nın ilgili maddeleri çerçevesinde Irak'ın federal bir cumhuriyet olduğu, ülkenin kuzeyindeki Kürt yönetiminin 19 Mart 2003 tarihinde Dohuk, Erbil, Süleymaniye, Diyala, Kerkük ve Ninova bölgelerini yöneten resmî hükümet olarak tanındığı, Kürtçe'nin Arapça ile birlikte ikinci resmî dil olarak kabul edildiği, peşmergelerin Kürt Yönetimi bölgesinde güvenlikten sorumlu birimler olduğu, merkezî hükümetin yetkisi dâhilinde olan konular hariç Kürt meclisinin federal yasama meclisinden çıkan kanunları değiştirme hakkına sahip olduğu, üç ya da daha fazla sayıda vilayette seçmenlerin 2/3'sinden fazla bir bölümünün reddetmesi halinde anayasanın onaylanmamış

⁶³⁴ Dawisha, A., 2009, 246.

kabul edileceği gibi Kürtlerin lehine düzenlemeler yer almıştır.⁶³⁵ Diğer taraftan söz konusu Yasa içerisinde önceki rejim tarafından kişileri yaşadıkları yerlerden tehcir ve sürgün etme, göçe zorlama ve yerleştirme yoluyla yapılan uygulamalar neticesinde Kerkük de dâhil olmak üzere demografik yapısında değişiklik yapmaya dönük olumsuzluklar yaşanan belirli bölgelerde bu olumsuzlukların ortadan kaldırılacağı, yerlerinden edilen insanların tekrar kendi bölgelerine yerleşmelerinin sağlanacağı ve başta Kerkük olmak üzere bu sorunlu bölgelerin adil ve şeffaf bir nüfus sayımı neticesinde yapılacak referandum ile nihai statülerine kavuşacakları belirtilmiştir. Bu düzenlemeler eşliğinde Sünnilerin boykot ettiği 30 Ocak 2005 seçimlerine ittifak halinde giren KDP-KYB listesi 275 sandalyenin 75'ini kazanarak Irak Ulusal Meclisi'nde Şiilerden sonraki en büyük siyasî yapıyı oluşturmuşlardır.⁶³⁶ Oluşturulan bu meclis çatısı altında Kürtler için büyük bir kazanç olarak telakkî edilebilecek bir diğer husus ise yıllarca Bağdat yönetimlerine karşı silahlı mücadele vermiş bir isim olan KYB lideri Celal Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olmuştur. Irak'ın mevcut hali ve geleceğine dair elde edilen bu önemli kazanımların yanında Irak'ın kuzeyindeki yönetimlerine resmiyet kazandıran Kürtler kendi iç siyasî yapılarını da şekillendirmişlerdir. Bu çerçevede Irak Ulusal Meclisi'ne paralel bir şekilde gerçekleştirilen seçimler neticesinde Bölgesel Kürt Meclisi'nin 111 sandalyesinin 82'sini KDP-KYB ittifakı kazanmış ve akabinde Mesut Barzani başkan seçilmiştir.⁶³⁷ Görüldüğü üzere birkaç yıl öncesine kadar Bağdat yönetimine karşı elinde silah bulundurarak mücadele veren isimler Irak'ın en üst makamı olan Cumhurbaşkanlığı ve resmî diğer görevlerini icra eder konuma gelerek, yıllar içerisinde sadece kendi tahakkümelerini kurdukları bölgenin değil ülkenin geleceğine yön verecek isimlerin başında yer almaya başlamışlardır.

Ülkede Batı dünyasının lideri konumundaki ABD'nin işgali ile başlayan heykel devirme sembolizmi ile popülerlik kazanan 'demokrasi' sürecinin diğer temel dayanaklarını da tesis etmek adına Geçici İdarî Yasa'nın belirlediği yol haritasına göre eksik parça olarak kalıcı bir anayasa hazırlama süreci kalmıştır. Tüm bu aşamaların

⁶³⁵ Geçici İdarî Yasa'nın tam metni için bakınız: "Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period", **United Nations High Commissioner for Refugees**, Web: <https://www.refworld.org/docid/45263d612.html> adresinden 24.08.2023 tarihinde alınmıştır.

⁶³⁶ Kapiszewski, A. (2005). "The Iraqi elections and their consequences. Power-sharing, a key to the country's political future". W. Posch. (Editor). **Looking into Iraq**. Chaillot Paper, No:79, European Union Institute for Security Studies, 16. Web: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp079.pdf> adresinden 16.09.2018 tarihinde alınmıştır.

⁶³⁷ Katzman, K. (2008). "The Kurds in Post-Saddam Iraq". **CRS Report for Congress**. Web: https://www.everycrsreport.com/files/20080205_RS22079_624d894b1b5aa17f7ac6439a82ddce62caf52f01.pdf adresinden 24.08.2023 tarihinde alınmıştır.

işgalden sonraki 2 yıl içerisinde tamamlanma gayreti; bir taraftan silahlı direniş ve çatışmalar devam ederken diğer taraftan da tüm dünyaya ABD'nin işgal ettiği bir ülkede demokrasinin 2005 yılı sonuna kadar kurulmuş olduğunu gösterme çabasının yansıması iken sürecin böylesi bir zaman sınırlaması içerisinde ilerletilmesine doğal olarak itiraz eden Iraklı siyasîlerin tepkileri cevapsız kalmış ve en geç 15 Ekim tarihinde halkoylamasına sunulması istenen kalıcı anayasayı hazırlayacak olan komisyon, taslağın neticelendirilmesi istenen Ağustos ayından sadece 2 ay evvel Haziran ayının ortalarında toplanmıştır.⁶³⁸ 55 kişiden oluşan komisyonun üyelerinin 28'inin Şii, 15'inin Kürt isimlerden oluşması anayasanın hazırlanma sürecinde Saddam Hüseyin rejimini temsil eder konuma sürüklenen Sünnilerin aksine egemen unsurlar olarak Şiiler ve Kürtlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁶³⁹ Böylelikle 20. yy. başında İngiltere, 21. yy.'da da ABD tarafından işgal edilen toprakların sakinlerinin bağlı olacakları en üst kurallar bütünü bu topraklarda yaşayan farklı etnik ve dinî toplum kesimlerinin hepsinin demokratik bir ortamda ulaştıkları ortak bir mutabakattan ziyade sadece belli etnik ve dinî aidiyetlerin mensupları tarafından yaklaşık 2 ay gibi oldukça kısa bir sürede hazırlanmıştır. Sürecin yol haritası konumundaki Geçici İdarî Yasa'da yer alan 3 ya da daha fazla sayıda vilayette seçmenlerin 2/3'sinden fazlasının reddetmesi halinde anayasanın kabul edilmeyeceğinin ifade edilmiş olması ise söz konusu 3 vilayetin Dohuk, Süleymaniye ve Erbil'i işaret etmesi ile birlikte hiçbir anayasanın Kürtlerin onayı olmadan geçerlilik kazanamayacağının ve Kürtlerin katkısı olmadan veya dahası Kürtlerin veto tehdidi olmadan hiçbir kararın alınamayacağı ölçüde Irak siyasetini "Kürtleştirmeyi" başardıklarının delili niteliğini taşımıştır denilebilir.⁶⁴⁰ Böylelikle Iraklı Kürtler Irak'ın geleceğine dair her konuda söz sahibi olup gerektiğinde süreci kilitleyebilecek veya açabilecek bir konuma erişmişlerdir.

Kürtlerin ve Şiilerin etkisi altında, daha sonraları Sünnilerin de kısmî katılımı ile kaleme alınan Irak Anayasası 15 Ekim 2005 tarihinde halkoylamasına sunulurken kabul edilmiştir. Anayasanın maddeleri çerçevesinde Kürtler bazı kazanımlara sahip olmuşlarsa da özellikle elde etmeye çalıştıkları Kerkük noktasında tam bir başarı sağlayamamışlardır. Bağdat yönetiminin olabildiğince sıkı merkezî idaresinden korunabilmek maksadıyla 1998 Washington Anlaşması'ndan itibaren dile getirdikleri federal yapının Irak anayasasında yer

⁶³⁸ Jawad, S. N., 2013, 9.

⁶³⁹ Al-Marashi, I. (2005). "Iraq's Constitutional Debate". *Middle East Review of International Affairs*, 9 (3), 144.

⁶⁴⁰ Hiltermann, J. R. (2008). "To Protect or to Project? Iraqi Kurds and Their Future". *Middle East Report*, 247, 9.

alması Kürtlerin kendi geleceklerini daha rahat bir siyasal ortam içerisinde geliştirebilmelerinin anayasal zeminini teşkil etmiştir. Bunu destekler mahiyette anayasadaki ifadesine istinaden Irak içerisinde resmî olarak tesis edilen tek bölge olmaları ve bazı uygulamaların Bağdat yönetiminden bağımsız icra edilebiliyor olması Kürtlerin siyasal varlıklarının Irak bünyesinde anayasal bir resmiyet düzeyi kazanmasını sağlamıştır. Bu noktada Irak ile ilgili yapılan neredeyse bütün değerlendirmelerde Irak toplumunun Şii, Sünni ve Kürt şeklinde ikisi dinî biri etnik olmak üzere bir ayrım üzerine inşa edildiği görülmektedir. İki dinî temelli toplumun etnik olarak Arap toplumunun bireyleri olmaları ve Irak toplumunun ana yapısını oluşturuyor olmaları dolayısıyla Anayasa metninde doğrudan onları ayrıca işaret eden uygulamalar bulunmazken devleti meydana getiren Arap toplumunun üyesi olmayan, etnik olarak farklı bir yapı arz eden fakat dinî açıdan aynı bütün içerisinde yer alan Kürtlerin Anayasa’da ayrı bir yer edinmiş olması Irak siyasî tarihi açısından doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim etnik aidiyeti Arap, dinî mensubiyeti İslam olan Iraklı Şiiler ile yine etnik aidiyeti Arap, dinî mensubiyeti İslam olan Iraklı Sünniler; etnik aidiyeti Kürt dinî mensubiyeti yine İslam olan Iraklı Kürtler gibi belli bir bölgeye/toprağa dayalı bir mücadele içerisinde yer almamış aksine Irak devletinin tamamı üzerinde etki ve yetki sahibi olmak için mücadele etmişlerdir.

Tam bir çetin müzakere süreci çerçevesinde ortaya çıkan Irak Anayasası içerisinde yer alan ifadelerin Kürtleri ilgilendiren kısımları gerek Kürtlerin gerekse de Irak’ın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Irak Anayasası’nın ilgili maddeleri içerisindeki ifadeler üzerinden Kürtleri doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren hususlar çerçevesinde; 1. maddede Irak’ın federal bir yapıda olduğunun belirtilmesi, 4. maddede Kürtçe’nin Arapça’nın yanında resmî dil olarak kabul edilmesi, 111 ve 112. maddelerde petrol ve doğal gazın bölge hükümetleri ile işbirliği halinde çıkarılması, birlikte geliştirilmesi, elde edilen gelirlerin ülke sathında pay edilmesi, 115. maddede federal hükümetin münhasır yetki alanında sayılmayan tüm yetkilerin bölge hükümetlerine verilmesi, diğer yetkiler konusunda anlaşmazlık çıkması halinde bölge yasalarının geçerli olması, 117. maddede Kürdistan bölgesinin ve mevcut makamlarının federal bir bölge olarak tanınması, 119. maddede vilayetlerin rakamsal belirli çoğunlukları sağlamaları halinde bölge oluşturma hakkına sahip olması, 120. maddede her bir bölgenin Irak Anayasası ile tezatlık teşkil etmeden kendi anayasalarını oluşturma hakkına sahip olması, 121. maddede Anayasaya uygun olarak bölgesel otoritelerin yasama, yürütme ve yargı yetkisini kullanma hakkına sahip olması, federal ve bölgesel mevzuat arasında bir

çelişki olması halinde bölgesel mercilerin söz konusu çelişkiyi düzeltme yetkisine sahip olması, bölgelere nüfuslarına oranla adil bir şekilde federal hükümet tarafından kaynak aktarılması, bölge hükümetlerinin Irak büyükelçilikleri ve diplomatik misyonlarında ofis açabilmesi, bölge hükümetinin polis ve güvenlik güçleri gibi yapılarının kurulması ve bu yapıların örgütlenmesinden sorumlu olması, 140. maddede Geçici İdarî Yasa'nın Kerkük de dâhil olmak üzere önceki rejim tarafından demografik yapısı değiştirilen yerleşim yerlerinin eski haline getirilmesi ile ilgili 58. maddesinin tüm alt paragrafları ile birlikte uygulanmasının vurgulanması, bu eski haline getirme sürecinin ardından Kerkük de dâhil olmak üzere yerleşim yerlerinde en geç 31 Aralık 2007 tarihine kadar referandum düzenlenmesi, 141. maddede 1992 yılından bu yana Kürdistan bölgesinde çıkartılan yasaların yürürlükte kalmaya devam etmesi, mahkeme kararları ve ticarî sözleşmeler dâhil olmak üzere, Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından alınan kararların değiştirilmedikçe, iptal edilmedikçe ve anayasayla çelişmedikçe yürürlükte kalmaya devam etmesi, 143. maddede yeni hükümet kurulduktan sonra Geçici İdarî Yasa'nın 53/A ve 58. maddeleri hariç tamamen yürürlükten kaldırılması şeklinde ifadelerin bulunması Kürtlerin yıllardır verdikleri mücadelelerin en üst seviyeden resmî karşılığı niteliğini taşımıştır. Söz konusu maddelerin bazıları detayları tayin eder pozisyonda olsa da özellikle Irak'ın federal bir nitelik kazanması ve 1992 yılından bu yana fiilen kendi denetimleri altında tutup çeşitli idarî mekanizmalar tesis ettikleri yapının Irak Anayasası içerisinde resmî bir yönetim erki olarak tanınmış olması Kürtlerin en büyük kazançlarını teşkil etmiştir. Diğer taraftan Anayasa içerisinde Irak toplumunun başka etnik veya dinî herhangi bir kesimine yönelik bu şekilde ayırdedici bir niteleme bulunmaması sahip oldukları yeni konumu gözler önüne sermektedir. Tüm kazanımlarına rağmen Kerkük konusundaki ısrarları dolaylı yoldan bir çözüm kazanmışsa da günümüze kadar halen bir referandum sürecinin tamamlanmamış olması ise Barzani ve Talabani adına başarıya ulaşamamış bir girişim olarak kayıtlarda yerini almıştır.

Ülkenin bağlayıcı en üst kurallar bütünü olan Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından kalıcı bir meclis için Iraklılar 2005 yılı içerisinde bir kez daha sandık başına gitmiş ve 15 Aralık 2005'te genel seçimler gerçekleştirilmiştir. Ocak ayında gerçekleştirilen seçimlere ittifak halinde giren KDP ile KYB bu seçime de ittifakla girmiş ve 275 sandalyeli Irak Ulusal Meclisi'nde 53 sandalye elde etmiştir. Bir önceki seçimde 75 olan sandalye sayının 53'e düşmüş olması ise ittifakın aldığı oy oranının rakamsal olarak artmasına rağmen daha önceki seçimi boykot eden Sünni Arapların bu seçimlere dâhil

olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim Ocak 2005 seçimlerinde KDP-KYB ittifakının oy sayısı 2 milyon 200 bin civarındayken Aralık 2005 seçimlerinde bu sayı 2 milyon 600 bini aşmış ancak toplam oy miktarı içerisindeki oranları %25'ten %21'e düşmüştür.⁶⁴¹ Anayasa çerçevesinde 4 yıllık yasama dönemi için Irak Ulusal Meclisi seçimleri gerçekleştirilmişken yine Anayasa'ya göre ülkenin tek resmî bölgesi sıfatını taşıyan Kürdistan Bölgesi'nde ise tekrar seçimler yapılmamış ve Ocak ayında gerçekleştirilen seçimler neticesinde oluşturulan 4 yıllık bölgesel yasama ve yürütme erkleri siyasî ve idarî mekanizmalar olarak yollarına devam etmişlerdir. Böylelikle Irak'ın toprak bütünlüğüne halel getirilmeden federal bir yapı içerisinde Kürtler kendi hükümetlerine, kendi meclislerine ve kendi başkanlarına sahip bir yönetim inşa etmeyi başarmışlardır. Demokratik yönetimler içerisinde bu şekilde yönetim mekanizmalarının oluşturulması 'başarılması' gereken bir gelişme olmaktan ziyade dünya genelindeki örnekler üzerinden sürecin olağan akışı içerisinde cereyan etmesi beklenen gelişmeler iken Irak ve Iraklı Kürtler özelinde geline bu noktanın 'başarı' sıfatı ile birlikte anılması çok da garipsenmeyecek bir durum olarak karşımıza çıkmakta ve bu durum konu ile ilgili çalışanlar hatta Irak'ın federal bir yapıya dönüşmesine karşı çıkanlar nazarında da kabul görebilmektedir.⁶⁴²

5.4 Anayasal Resmîyet Kazanan IBKY

5.4.1. Bölgesel Meclis

Federal bir Irak bünyesinde toprak bütünlüğüne halel getirilmeden kendilerine ait resmî bir idarî yapı inşa eden Kürtlerin sahip olduğu bu yapının günümüze kadar uzanan işleyişi demokratik usûl ve yöntemlerin dünya üzerinde var olan çeşitliliği içerisindeki bir örneği niteliğini taşımaktadır. 3 vilayetten müteşekkil bölgenin Ulusal Meclisi, Bölgesel Hükümeti ve Bölge Başkanı/Başkanlığı şeklinde idarî mekanizmaları bulunmaktadır. 1992 yılında gerçekleştirilen seçimler neticesinde bölgenin en büyük şehri olan Erbil'de Irak

⁶⁴¹ Diğer taraftan kullanılan oy sayısının Ocak ayından Aralık ayına kadar yaklaşık 8,4 milyondan 12,3 milyon gibi bir sayıya ve katılım oranının da %58'den %79,6'ya kadar ulaşmış olması tüm eksikliklerine, aksaklıklarına ve işgal altında bir ülke olmasına rağmen Irak demokrasisi adına olumlu veriler olarak kabul edilmiştir. Çetinsaya, G., Özhan, T. (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*. SETA Yayınları, 41-43.

⁶⁴² Ocak 2005 seçimlerini boykot eden fakat Aralık 2005 seçimlerine katılarak Irak Ulusal Meclisi'nde 44 sandalye elde eden Irak Uyum (el-Tevafuk) Cephesi liderlerinden Adnan el-Duleymi'nin '*Irak'ın güneyinde ve merkezinde bölgelerin kurulmasını kabul etmeyeceğiz. Kürdistan bölgesini sadece tarihî, coğrafi ve kültürel özelliklerinden dolayı kabul ediyoruz. Bu özellikler ülkenin geri kalanında geçerli değildir.*' ifadesi Kürtlerin elde ettiği kazanımların yukarıda ifade edildiği üzere farklı kesimlerce kabulünün temsili niteliği taşımaktadır. Dawisha, A., 2009, 256.

Kürdistanı Ulusal Meclisi tabelası altında oluşturulan meclis, Irak Anayasası ile resmîlik kazanmış ve 2005, 2009, 2013 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen seçimler neticesinde yasama görevini yerine getirmek üzere varlığını devam ettirmiştir. Görüldüğü üzere ilk seçimlerini 1992 yılında gerçekleştirerek yasama faaliyetine başlayan ve 4 yıllık süre zarfında yenilenmesi öngörülen meclis seçimleri 13 yıl sonra 2005 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Siyasî bir mevcudiyetin 20. ve 21. yy. çerçevesinde halk tarafından doğrudan seçilen vekiller ve onların teşkil ettiği meclis adı verilen çatı altındaki meşruiyetinin farkındalığı ile söz konusu meclisin varlığının ve devamlılığının her şeye rağmen sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1990'lı yıllarda KDP ile KYB arasındaki silahlı çatışmaların varlığı esnasında dahi söz konusu 2 partinin meclisteki temsilcileri çatışmanın bir tarafı olmadıklarını beyan ederek meclisteki varlıklarını ve buna istinaden çalışmalarını devam ettirmişlerdir.⁶⁴³ Tüm bu çaba ve gayretlerini Irak'ın toprak bütünlüğü ve idarî mekanizması altında şekillendiren Kürtler süreç içerisinde yaşadıkları siyasî, sosyal ve kültürel değişimlere içinde bulundukları konjonktürün el verdiği ölçüde uyum sağlayan düzenlemeler yapmaktan da geri durmamışlardır. Haliyle bu durum bir taraftan da siyasî seçkinlerin merkezî hükümetten ayrılarak bağımsızlığa erişme niyetinden, demokratik girişimlerinden, bölgesel güvenlik ve ekonomik sorunlardan ve yerel kültürlerden kaynaklanan faktörlerden beslenen bir iç mücadele ve öğrenme ihtiyaçları ile birlikte devam eden bir yeniden şekillen(dir)me sürecini beraberinde getirmektedir.⁶⁴⁴ Tarihî geçmişi itibarıyla ve özellikle işgal ile birlikte çok büyük değişimlere sahne olan Irak coğrafyasında simgesel bir değişiklik olarak, kurulduğu 1992 yılından itibaren girişinde Molla Mustafa Barzani'nin oldukça büyük bir tablosuna ev sahipliği yapan Irak Kürdistanı Ulusal Meclisi 2009 yılında yapılan bir değişiklik ile Irak isminden kendisini arındırarak yerini Kürdistan Parlamentosu ismine bırakmıştır. Bu simgesel değişim geçmişi her halükarda Irak devlet mekanizması içerisinde şekillenen Kürtlerin geleceklerini Irak'a tamamen bağlı olmaksızın kendi isimleri altında devam ettirmek isteyişlerine dair emareler taşımaktadır. Geçmişlerindeki silahlı mücadeleler neticesinde ortaya çıkan olumsuz durumlar üzerine bağlı bulundukları başka bir etnik kimlik karşısındaki tutumları, kendi etnik kimlikleri üzerine siyasî mekanizmalar inşa etmeye doğru evrilen Kürtler meclisin adının değiştirilmesi ile sembolik de olsa bu yöndeki adımlarına devam etmişlerdir.

⁶⁴³ Nuri, Z. M. (2022). "Political History of the De-Facto Kurdistan Region-Iraq". *Kurdiname*, 6, 130.

⁶⁴⁴ Taha, M. S., Movileanu, A. (2020). "Kurdistan Parliament: Emergence and Development of a non State Parliamentary System". *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt /Egyptology*, 17 (6), 1115.

Tarihî serüveni silah, çatışma vb. olumsuzluklarla dolu olan bir toplum neredeyse 1990'lı yıllardan itibaren kendilerine ait bir yönetim mekanizması geliştirmiş ve 2000'li yıllarda buna resmiyet kazandırmış olarak yoluna devam ederken bu serüvenini daha fazla resmiyet barındıran millî unsurlara dayandırarak sürdürmüştür. Nitekim 1990'lı yıllardan itibaren Kürt çocuklarının Arapça ve Arap tarihi öğrenmek zorunda kalmayıp kendi sosyo-politik dönüşümlerini, kapsayıcı siyasî ve kültürel özelliklerle birleştirmeleri özellikle genç kuşak arasında Kürt ulusal kimliğinin geliştirilmesinde kilit rol oynamış⁶⁴⁵ ve böylelikle 'Irak Kürdü' ifadesinden ziyade bölgesel ve siyasal hayal gücüne hitap ederek Kürt ulusal kimliğinin özünü pekiştiren 'Kürdistanlı/Kürdistanlılık' ifadesi yeni kuşak tarafından kendileri için alternatif bir tanımlayıcı ifade olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁶ Etnik aidiyetten ziyade coğrafya temelli bu söylem meclisin 111 üyesinin 11'inin Kürt olmayan diğer etnik aidiyet mensuplarına ayrılmasında da kendini göstermektedir. 1992 yılında gerçekleştirilen ilk meclis seçimlerinden itibaren toplumun Kürt etnik kimliği hâricindeki diğer unsurlarına belli sayıda bir kota çerçevesinde mecliste temsil hakkı verilmiştir. Kürtler hâricinde mecliste varlıkları ile kendi toplumlarını temsil eden Türkmen, Süryani, Keldani, Asuri ve Ermeniler Kürdistan olarak resmileştirilen coğrafyanın otantik sakinleri olarak mevcudiyetlerinin siyasal karşılığını meclis bünyesinde devam ettirmektedirler. Günümüze kadar uzanan süre zarfı dikkate alındığında söz konusu diğer etnik kimliklerin meclis bünyesindeki varlıkları siyaseten çok büyük ve önemli kararların alınması aşamasında zaman zaman zaman İsrail veya Belçika meclislerinde olduğu gibi siyasî mekanizmanın uzun süreler tıkanmasına sebebiyet verebilecek bir görüntü arz etmemekle birlikte yaşam sürdürdükleri coğrafyanın idaresinde demokratik usûller çerçevesinde temsil edilmelerini sağlamıştır. Demokrasinin çoğunluk esasına dayalı salt yapısının tam teşekküllü bir şekilde tatbik edilmesi halinde bazı etnik grupların mecliste yer alabilme ihtimallerinin düşük olması Kürdistan bölgesi olarak resmîleşen coğrafya içerisindeki nüfusun yoğunluğunun Kürt etnik kimliği lehine var olan yapısından kaynaklanmaktadır. Zîra Kürt yönetimini elinde bulunduran isimlerin bugüne kadar hiçbir zaman Arapların çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerini kendi bölgelerine dâhil ederek toprak açısından daha büyük bir alana egemen olma hevesi içinde olmamaları nüfus bakımından bu çoğunluğun demokratik yöntemler ile siyasal mekanizmalar içerisindeki mevcudiyetinin oransal karşılığının kendileri aleyhine gelişmeleri beraberinde getirebilme ihtimalinden de kaynaklanmaktadır. Hatta bu durum Irak'ın tamamına yönelik bir tahakküm kurma fikrinden uzak olmaları

⁶⁴⁵ Aziz, M. A., 2013, 135.

⁶⁴⁶ Aziz, M. A., 2013, 122.

dolayısıyla ulusal çaptaki diğer tüm oluşumlar için Kürtleri siyaset alanında potansiyel bir işbirlikçi konumuna yükseltmektedir.⁶⁴⁷ Kürt siyasî oluşumlar da bunun farkındalığı ile kazanımlarını genişletmek maksadıyla yasal veya gayri yasal adımlar atmaktan çekinmeyerek Irak siyasetindeki varlıklarını tahkim etmişlerdir. Çok farklı etnik kimlikleri bünyesinde barındıran Kerkük'te Saddam Hüseyin yönetimi zamanında tüm vilayet genelindeki Kürt nüfus yoğunluğunu azaltmak maksadıyla bazı yasal idarî işlemler tatbik edilmesinde olduğu gibi Kürtler de işgal sonrasında bu uygulamanın tam tersi istikamette bu defa gayri resmî girişimlerde bulunarak Kerkük'ün nüfus yapısını değiştirmeye ve böylelikle bu durumun siyaset arenasındaki yansımasının kendi lehlerine olmasını temin etmeye gayret etmişler ancak bu girişimlerinde tam anlamı ile başarıya ulaşamamışlardır. Kerkük'te tezahürünü bulan bu etnik kimliklerin siyaseten temsili noktasında meclis bünyesinde Kürtler hâricindeki etnik kimliklere tanınan temsil yetkisinin varlığı azınlık haklarına saygı çerçevesinde 'batı tipi demokrasi' olarak adlandırılan mefhum üzerinden bir başarı olarak telakkî edilmekle birlikte toplumların günlük yaşamlarına yansıyan gelişmelerin bu denli demokratik olmadığına dair veriler bulunmakta⁶⁴⁸ ve bu durum söz konusu toplum temsilcileri tarafından da zaman zaman sert eleştirilere muhatap olabilmektedir. Farklı etnik ve dinî kimliklerin meclis bünyesindeki varlıklarının yönetime katılım açısından 'batı tipi demokrasi' çerçevesi içerisinde anlamlı ve kıymetli kılınmaya çalışılması 'batı tipi' olmayan katılımcı bir anlayış çerçevesinde yüzyıllarca aynı topraklar üzerindeki yönetim mekanizmaları tarafından zaten icra edilmiş olması gerçeği göz ardı edilerek gündem maddesi haline getirilmektedir.

5.4.2. Bölgesel Hükümet

Oluşturulan demokratik bir yapı içerisinde kurulan hükümet ise Irak toprakları üzerinde Bağdat'ta bulunan merkezî hükümet hâricindeki tek hükümet olmuştur. 1992 yılında kurulan hükümetten sonraki kalıcı Irak Anayasası'na uygun bir şekilde kurulan ve görev îfâ etmeye devam eden hükümetler genel olarak KDP ve KYB'nin egemen olduğu yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisindeki tahakkümüleri,

⁶⁴⁷ Voller, Y. (2014). *The Kurdish Liberation Movement in Iraq*. Routledge, 100.

⁶⁴⁸ Söz konusu veriler bizzat BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından periyodik olarak hazırlanan raporlara da yansımıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Irak ile ilgili hazırladığı raporlar için bakınız: "Country Reports". *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Web: [https://www.ohchr.org/en/documents-listing?field_geolocation_target_id\[1028\]=1028&field_entity_target_id\[1365\]=1365&field_published_date_value\[min\]=&field_published_date_value\[max\]=&sort_bef_combine=field_published_date_value_DESC](https://www.ohchr.org/en/documents-listing?field_geolocation_target_id[1028]=1028&field_entity_target_id[1365]=1365&field_published_date_value[min]=&field_published_date_value[max]=&sort_bef_combine=field_published_date_value_DESC) adresinden 07.05.2023 tarihinde alınmıştır.

gerçekleştirilen seçimlere de yansıyan KDP ve KYB'nin temsil gücü demokrasilerin vazgeçilmezi olan seçimler sonrasında ise zayıflamaya başlamıştır. Nitekim 2005 yılında yapılan seçimler neticesinde hükümeti kuran KDP-KYB ittifakının meclisteki sandalye sayısı 104 iken bu sayı 2009 yılında 59, 2013 yılında 46 ve 2018 yılında da 66 olmuştur.⁶⁴⁹ 1992 yılındaki seçimler de dâhil edildiği takdirde meclisin neredeyse tamamına egemen olan bu ittifak yapısının ezici çoğunluğunu kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda da söz edilen; toplumun yaşadığı kendi sosyo-politik dönüşümlerinin, kapsayıcı siyasî ve kültürel özelliklerle birleştirmeleri eylemlerinin tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. 2013 ve özellikle 2018 yıllarından itibaren ilk defa oy kullanma hakkına sahip olanların KDP-KYB oluşumlarının verdikleri silahlı mücadeleye hem dâhil hem de şahit olmayan, çatışma ve silahlı mücadelenin hâricinde neredeyse homojen bir nüfus yapısı içerisinde aynı nüfusa mensup yöneticiler tarafından yönetilen siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel bir ortamı teneffüs eden, Bağdat yönetimi ile sadece siyasî ve ekonomik tartışmaları gözlemleyen bir kuşağı temsil ediyor olmaları seçim sonuçları çerçevesinde demokratik siyasî alanda yaşanan değişimin öne çıkan dayanak noktalarını teşkil etmektedir. Toplumsal açıdan yaşanan bu değişimin meclise yansıması sandalye dağılımları üzerinde bir etkiye sebep olsa da hükümet kurulma aşamasına yıkıcı bir tesirde bulunamamıştır. 1992'deki seçimlerden itibaren olan süreci dikkate aldığımızda günümüze kadar uzanan 31 yıllık, 2005 yılında gerçekleştirilen resmî seçimlerden itibaren ise 18 yıllık zaman diliminde iktidar olma erkini elinde bulunduran yapının aynı olduğu gözlemlenmektedir. Diğer demokratik dünya toplumlarında olduğu gibi yaşanan veya yaşanması muhtemel tüm olumsuz gelişmelere rağmen meclis çoğunluğunun ve dolaylı olarak iktidar olma gücünün aynı yapılara tevdi edilmiş olması söz konusu fiilin failleri olarak o toplumun sahip olduğu değişmesi zor dinamiklerin varlığına işaret etmektedir. Siyasal bakış açısı farklılıklarının siyasal partiler eşliğinde toplumun tercihinine sunulduğu demokratik yönetim şekilleri içerisinde rasyonel bir yaklaşım ile tercihinin sandıklara yansıtan seçmen kitlesi, bu tercihlerinin sonuçları ile yönetilip bir sonraki seçim zamanında bu tercihinin devamlılığına dair rasyonel bir karar alarak demokratik düzenin sürekliliğini tesis etmektedir. Dohuk, Erbil ve Süleymaniye şehirlerinden müteşekkil bölgede ikamet eden

⁶⁴⁹ Duman, B., Aygün, F. T. (2018). "IKBY 2018 Parlamento Seçimlerine Genel Bir Bakış". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Analiz*, No:220. Web: https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_220_tr_1.pdf adresinden 10.12.2020 tarihinde alınmıştır. Duman, B. (2018). "2018 Parlamento Seçimleri ve IKBY'nin Geleceği". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Analiz*. No:80. Web: https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/Bakis_No_80_tr_1.pdf adresinden 10.12.2020 tarihinde alınmıştır.

seçmen kitlesinin siyasî parti ve dolayısıyla hükümet kurma tercihlerini oldukça uzun denilebilecek bir süre kapsamında değiştirmekten uzak durdukları anlaşılmaktadır.

Milliyetçiliğin gölgesinde cereyan eden siyasî yaklaşımların lehte, ekonomik açıdan yaşanan zorlukların ise aleyhte sonuçlar doğurduğu bir ortamda böylesi bir istikrarın uzun bir müddetçe varlığı, demokratik teamüller ile açıklanması zor olsa da seçmen kitlesinin teamül haline gelen farklı dinamiklere sahip toplumsal yapısından kopamayan yaklaşımı ile anlamlı hale gelebilmektedir. Gerçekleştirilen seçimler neticesinde sürecin ‘kurucu babaları’ hüviyeti ile çoğunluğu elinde tutan KDP-KYB ittifakı karşısında varlık gösteren diğer siyasî oluşumlar hükümet olma gücüne erişememiş olsalar da kendileri için tek dayanak noktaları olan yasal seçimler sayesinde meclisin gücünün ve etkinliğinin artırılmasına katkı sunarak KDP-KYB ittifakının ideolojik ve tarihsel üstünlüğü karşısında meşruiyetlerini demokratik usûller çerçevesinde idame ettirmektedirler.⁶⁵⁰ Özellikle 2009 yılında KYB’nin içinden ayrılarak kurulan GORAN’ın aynı yıl girdiği seçimlerde KDP ile KYB’nin ardından 28 milletvekili ile 3. parti olması ve 2013 seçimlerinde de KYB’yi geçerek en fazla oyu olan 2. parti konumuna yükselmesi siyaset alanında bahse konu demokratik usûllerin işleyişine dair güzel bir örnek teşkil etmiştir. 2005 yılındaki seçimler sonrasında mecliste sadece 4 farklı siyasî parti bulunuyorken bu sayının azınlıklara tanınan kota da dâhil olmak üzere 2009 seçimleri sonrasında 16’ya, 2013 ve 2018 seçimleri sonrasında 17’ye ulaşması demokratik temsil ve meşruiyet açısından diğer önemli merhaleler olmuştur.⁶⁵¹ Demokrasi adına tüm bu olumlu gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen hükümet günümüze kadar halen KDP-KYB ittifakının tahakkümü altında olmuş ve kurulan tüm hükümetlerin başbakanlık koltuğuna da bu partilerin temsilcileri oturmuştur. Tüm bu gelişmelerin uzun yıllar sürmüş olması demokratik usûllerden uzak bir siyaset alanı içerisinde lider odaklı gelişmelerin yaşanmasını, her iki partinin kendilerini bizzat ‘hükümet sistemi’ olarak görmelerini, aşiret, akraba benzeri yakınlıkların sebep olduğu kayırmacılık eylemlerini, bundan kaynaklanan bir şekilde güvenlik güçlerinin, iş dünyasının, kamu sektörü istihdamının, maaşların ve başta sınır gümrükleri ve petrol sektörü olmak üzere diğer tüm sektörlerin her iki parti lehine kontrol edilmesini

⁶⁵⁰ Banai, A. (2012). “From Presence to Action: Political Representation and Democracy in Iraqi Kurdistan”. *Representation*, 48 (3), 271.

⁶⁵¹ Söz konusu seçimlere ait meclis içerisindeki parti dağılımları için bakınız: “Parties in the Kurdistan Parliament”. *Kürdistan Parlamantosus Resmî İnternet Sitesi*, Web: <https://www.parliament.krd/english/members-and-parties/parties/> adresinden 11.07.2022 tarihinde alınmıştır.

beraberinde getirerek demokrasi ve şeffaflıktan uzak bir görüntünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁶⁵²

5.4.3. Bölge Başkanı/Başkanlığı

Meclis ve hükümet ile birlikte resmî olarak varlığı tescillenen bir diğer kurumsal yapı ise Bölge Başkanlığı/Başkanı olmuştur. 2005 yılında meclis bünyesinde gerçekleştirilen seçimler neticesinde Mesut Barzani Irak Anayasası'nın ilk ve tek resmî bölgesinin ilk başkanı olarak seçilmiştir. Irak Anayasası'nda 'bölgesel otoriteler' olarak varlığı kabul edilmekle birlikte işleyişine dair ifadeler bulunmayan Başkanlık makamı ile ilgili düzenlemeler 2005 yılında Meclis'in aldığı 1 numaralı Başkanlık Yasası ve günümüze kadar resmîyet kazanamamış olan bölgesel anayasa taslağı çerçevesinde hayat bulmaktadır. Özellikle anayasa taslağına göre Başkan; yürütmenin başı ve başkomutan sıfatlarına sahip, doğrudan halk tarafından seçilen, 4 yıllık görev süresi olup 2. kez seçilebilen, Meclis'in kabul ettiği kanun ve kararnameler üzerinde geniş yetkilere sahip konumu ile Irak Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu sembolik yetkilerinin karşısında oldukça geniş hak ve yetkilere sahiptir.⁶⁵³ Meclis'te gerçekleştirilen seçim ile başa geçen Mesut Barzani, Başkanlık makamından 12 yıl sonra 2017 yılında yaşanan olağanüstü gelişmeler neticesinde ayrılmıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan gelişmelerin ve neredeyse eş zamanlı bir şekilde ABD'nin işgal ettiği Irak topraklarından çekilmesinin akabinde Irak ve Suriye toprakları üzerinde Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)⁶⁵⁴ adı ile ortaya çıkan terör örgütünün Suriye ve özellikle Irak içerisinde bazı şehirleri ele geçirip 'devletleşme' temayülü göstermeye başlaması ile ortaya çıkan kaotik ortam içerisinde Mesut Barzani, 4 yıllık 2. dönemi sonunda başkanlık koltuğunu devretmek yerine görev süresini uzatmak gibi bir girişimde bulunmuştur. Ortadoğu bölgesinin Arap Baharı ve İŞİD ile yaşadığı kırılganlığın yanında iç politika itibariyle siyasî sürecin de bu şekilde bir girişim ile

⁶⁵² Nuri, Z. M., 2022, 134., Abdullah, F. H. (2018). "The Political System in Iraqi Kurdistan: Party Rivalries and Future Perspectives". *Asian Affairs*, 49 (4), 609-610.

⁶⁵³ Günümüze kadar resmîyet kazanamayan Kürdistan Bölgesi Anayasası'nın tam metni ve hukukî açıdan detaylı bir incelemesi için bakınız: Kelly, M. J. (2010). "The Kurdish Regional Constitution within the Framework of the Iraqi Federal Constitution: A Struggle for Sovereignty, Oil, Ethnic Identity, and the Prospects for a Reverse Supremacy Clause". *Dickinson Law Review*, 114 (3), Web: <https://ideas.dickinsonlaw.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3874&context=dlra> adresinden 24.10.2021 tarihinde alınmıştır.

⁶⁵⁴ Arapça kısaltması DEAŞ olan İŞİD hakkında detaylı bilgi için bakınız: Biçer, R. S. S., Caşın, M. H. (2018). "Rise and Fall of Isis – Islamic State of Iraq and Syria (Isis) Terrorist Organization; An International Contagious Virus in the New World Order?". *Florya Chronicles of Political Economy*, 4 (1), 1-35., Güler, R. T., Özdemir, Ö. B. (2018). "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü". M. Yeşiltaş., B. Duran. (Editörler). *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*. (1. Baskı). İstanbul: SETA Yayınları, 463-494.

sekteye uğraması IBKY'yi zor durumda bırakmış ve görev süresi uzatımı KDP-KYB ittifakı ile 2015 yılına kadar uzatılmış fakat sorunun 2015 yılında da bir çözüme kavuşmaması neticesinde GORAN üyesi hükümet üyelerinin görevine son verilmesi ve yine GORAN üyesi Meclis Başkanı'nın Meclisin olduğu Erbil'e girişine izin verilmemesi gibi gelişmeler karşısında Meclis 2017 yılına kadar âtil vaziyette bırakılmıştır. Mesut Barzani'nin 12 yıl boyunca tam ve mutlak yetkilere sahip bir başkan olarak görev yapmasına rağmen bu girişimi, başkanlık yasasını değiştirerek yasal mekanizmalar aracılığıyla meclisin daha etkin bir pozisyon kazanmasını isteyen diğer siyasî oluşumların hamleleri ile karşılık bulmuştur.⁶⁵⁵ Barzani karşısındaki grupların meclisin etkinliği için bu şekildeki mücadelesine KDP cephesi ise yaşanan kargaşa ortamı içerisinde güçlü bir başkanlık mekanizmasının olması gerektiğini, Barzani'nin alternatifsiz bir şekilde bunu sağlayabilecek tek kişi olduğunu, Barzani'nin bölgeyi istikrara ve bağımsızlığa taşıyacak eşsiz bir ulusal lider olduğunu belirterek görev süresinin tüm yetkileri ile birlikte meclis seçimleri ile eşzamanlı olarak 2017 yılına kadar uzatılmasını isteyen bir tutum benimsemiştir.⁶⁵⁶ Bu karşılıklı hamleler eşliğinde cereyan eden gelişmeler Bölge Başkanı sıfatı ile Barzani'nin 25 Eylül 2017 tarihinde bağımsızlık referandumu yapılmasına dair ısrarının resmî bir meclis kararına dönüşmesine kadar devam etmiştir.⁶⁵⁷ Söz konusu referandumdan bağımsızlık kararı çıkmasının sonrasında bölge; Irak, komşu devletler ve uluslararası toplumdan kaynaklı huzursuzluklara ve çatışmalara sahne olmuş, Mesut Barzani başkanlık görevinden istifa etmiş, onun görev ve yetkileri bir sonraki seçime kadar hükümet ve meclis arasında paylaştırılmış, fakat meclis ve başkanlık seçimlerinin birlikte yapılması geleneği 2013'te olduğu gibi yine devam ettirilememiş ve başkanlık krizi 2018 yılında gerçekleştirilen meclis seçimlerine rağmen devam etmiştir.⁶⁵⁸ Böylelikle 2005 yılında resmî bir başkanlık makamına kavuşan bölge 8 yılın ardından 2013 yılında demokratik usûllerden uzak gelişmeler karşısında bir yönetim krizine sahne olmuş, söz konusu kriz meclisi dahi işlevsiz hale getirerek süreci içinden çıkılmaz bir hale getirdikten sonra 2019 yılında Neçirvan Barzani'nin, varılan mutabakat neticesinde doğrudan halkın seçimi yerine mecliste gerçekleştirilen oylama sonucuna göre başkan seçilmesi ile son bulmuştur. Görüldüğü üzere Molla Mustafa Barzani'nin Irak'ta yaşayan Kürtler üzerindeki etkisinin Barzani soyismi ile siyasî alandaki sürekliliği Mesut Barzani'nin ardından

⁶⁵⁵ Abdullah, F. H., 2018, 615.

⁶⁵⁶ Abdullah, F. H., 2018, 616-617.

⁶⁵⁷ Söz konusu referandum kararının alınması ve icra edilmesi ile ilgili detaylı bir inceleme için bakınız: Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., Bakker, E. (2021). "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence". *Ethnopolitics*, 20 (4), 406-427.

⁶⁵⁸ Taha, M. Y., Movileanu, A., 2020, 1120

hanedanlığı andıran bir şekilde Neçirvan Barzani ile devam etmiştir. Diğer taraftan dikkat çeken bir husus ise 1992 yılından itibaren var olan mevcudiyeti Irak Anayasası ile resmîlik kazanan Bölge'nin demokratik kurumsallaşmadan uzak bir şekilde hiçbir seçimini vaktinde yapamamış, sürekli olarak seçimlerin çeşitli gerekçeler ve hatta zaman zaman yaşanan silahlı çatışmalar ile ertelenmiş olmasıdır. Özellikle demokratik kurumsallaşma hamlelerinin 2015'teki krizden itibaren tâbir câizse Barzani'nin başkan olup olmayacağı meselesi üzerinden bir çıkmaza girdiği görülmektedir.⁶⁵⁹

Mesut Barzani'nin yürütmenin başını temsil eden konumu ile bağımsızlık demeçlerinde bulunması ve bunu fiilen gerçekleştirmiş olması başta Irak olmak üzere Irak'a komşu ülkeler ve bölge ile ilgilenen diğer tüm dünya ülkeleri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Daha evvelki yaklaşımları Saddam Hüseyin yönetimi tarafından kendilerine yönelik gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri ile bezenen muameleler karşısında uluslararası destek gören Kürt yönetiminin bu hamlesinin özellikle IŞİD ile ortaya çıkan kaotik ortamda elde ettikleri somut gelişmelerin bir kazanca dönüştürülmesine yönelik olduğu görülmektedir. Irak işgali sonrası süreçte Bağdat yönetimi karşısında demokratikleşme, insan hakları ve doğal kaynaklardan elde edilen gelirler üzerinde liberal ekonomik gelişmeler gibi etkenler ile Irak dışındaki diğer ülkeler ile temas kuran ve onlardan destek gören Erbil yönetimi 2014 sonrasında IŞİD'in Ortadoğu coğrafyasında sebep olduğu kargaşa ortamından Bağdat yönetimine karşı güçlenerek çıktığı öngörüsü ile hareket edip bağımsızlık yönünde bir hamlede bulunmuştur. Bu hamlelerinin kendileri adına ürettikleri gerekçelerinin tüm dünya ama özellikle Batı dünyasından destek göreceği tahmini ise gerçekleşmemiştir. Bağımsızlık referandumu ile birlikte başını ABD, İngiltere, Fransa ve AB'nin çektiği bölge ile yakından ilgilenen aktörlerin Erbil yönetiminin yaşadığı bu süreçten ziyade bağımsızlık referandumunun IŞİD'e karşı verilen mücadelenin akıbetini ve bölgenin istikrarına olan etkisini daha fazla önemsedikleri anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰ Yukarıda ifade edilen aktörlerin hiçbirisinin bu coğrafyada yaşamıyor olması, sınır komşusu dahi olmamasına rağmen Erbil yönetiminin bağımsızlık yönünde aldığı karar aşamasında sergiledikleri tutumun söz konusu 'Irak' konumları ile ölçülemeyecek derecede önem arz ediyor olması ise siyasî gelişmelerin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu siyasî gelişmelerin cereyan ettiği zamanın ve mekânın tam olarak içerisinde geçmişte bulunmuş,

⁶⁵⁹ Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., Bakker, E., 2021, 419.

⁶⁶⁰ Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., Bakker, E., 2021, 420.

mevcutta bulunan ve gelecekte de bulunmaya devam edecek olan ülkelerin arasında Türkiye hiç şüphesiz ağırlıklı bir konuma sahiptir. Türkiye yaklaşık 400 yıl yönettiği, neredeyse 100 yıldır da sınır komşuluğu yaptığı Irak coğrafyası ve onun diğer yasal idarî mekanizmaları ile bu ağırlıklı konumuna paralel bir şekilde inşa ettiği veya edeceği dış politik hamleleri çerçevesinde yaşanan gelişmelere tesir etme ve gelişmeleri yönlendirme potansiyeline sahip bir yapı arz etmektedir.

5.5. Stratejik Derinlik Kavramı ve IBKY

Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki coğrafi konumu dolayısıyla jeo-politika alanındaki araştırmaların farklı bakış açılarına maruz kalan yorumların nesnesi olan Türkiye'nin kendisini odak alan bir yaklaşım ile dış politikasını inşa etme yönündeki gayretinin Ortadoğu özelindeki yansıması Ahmet Davutoğlu'nun başbakan danışmanı, dışişleri bakanı ve başbakan sıfatları ile birlikte oldukça yoğun bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu yoğun gündem maddesi haline gelişin fikrî temelleri çalışmanın önceki bölümünde detayları ile ele alınmıştır. Özellikle Ortadoğu başlığına odaklanan analiz ve yorumların bir alt kademesi konumunda ise Bağdat ve özellikle Erbil yönetimleri ile geliştirilen ilişki ağı konu edilmiştir. Bağdat yönetimi ile kurulan ilişki ağının diğer dünya devletleri ile var olan ilişki tarzında devam etmesine rağmen özellikle artık kendisinden Erbil yönetimi olarak söz edilmeye başlanan, Irak Anayasası'ndaki ifadesi ile, Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile kurulan ilişki ağı siyasetin olduğu kadar akademik dünyanın da gündemini işgal etmiştir. Siyasetin konusu haline gelmesi geçmişte yaşanan olumsuz hadiselerin mevcutta Türkiye'nin özellikle toprak bütünlüğüne hanel getirmesi ihtimali üzerinden ilerlerken nitelik yönünden olmasa da nicelik yönünden oldukça ağır bir yekûn tutan akademik çalışmalar da konunun bilimsel açıdan incelenmesine katkı sunmuştur. Netice itibariyle gerek siyaseten gerekse de ilmen üretilen bilgiye dayalı fikirler ve buradan hareketle ortaya çıkan eylemler bütünü'nün bu kadar çok rağbet görmüş olması aslında konunun kendisinin âtıl/statükoya hapsedilmiş/üstü örtülmüş olmaktan ziyade bir değişim içerisinde olduğunun tezahürü niteliği de taşımaktadır.

Türk Dış Politikası'nın 2000'li yıllardan itibaren içinde bulunduğu değişimin belki de en sert hissedildiği alanların başında Irak'ın anayasal bir idarî mekanizması haline dönüşen Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile geliştirilerek değiştirilen ilişki ağı gelmektedir. Tarihsel süreç itibariyle Türk Dış Politikası'nda sadece Irak'taki Kürtler şeklinde bir

yaklaşım ve genellikle terör olgusu üzerinden güvenlik başlığı ile birlikte ele alınan IBKY'nin 2005 yılında Irak'ın anayasal bir parçası haline gelmiş olması Türk Dış Politikası'nı yönetenler adına da yeni bir konumlanmayı beraberinde getirmiştir. Türk Dış Politikası'nın resmî üretim merkezi olan Dışişleri Bakanı'nın/Bakanlığı'nın da 2002 yılında iktidar olan 3 yıllık bir hükümetin üyeleri tarafından yönetiliyor olması her iki taraf için de 'yeni' sıfatını daha ön plana çıkarmış ve bu iki taraflı 'yeni' durum günümüze kadar uzanan bir değişim sürecinin başlangıç noktalarını teşkil etmeye başlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı faaliyetler gerçekleştiren terör örgütünün aynı etnik köken ile kendisini isimlendirmiş olmasının sebep olduğu toplumsal algı düzeyi Türkiye'ye karşı doğrudan benzerî terör faaliyetleri içerisinde yer almamış olmasına rağmen Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtlerin de aynı değerlendirmeye tâbi tutulmalarına sebebiyet vermiştir. Bu algının gerçeklik boyutu ise söz konusu bölgede yaşayan Barzani ve Talabani isimleri önderliğindeki oluşumların terör örgütünün Irak'ın kuzeyine yerleşmesine izin vermelerinin yanı sıra zaman zaman yakın temas kurup destek sunmalarından kaynaklanması ile resmî kayıtlardaki varlığını muhâfaza etmektedir. Resmî kayıtlardaki bu izlerin karşılığı olarak ise Türkiye tarafından terör olaylarının önüne geçebilmek maksadıyla 1984 yılından itibaren Irak'ın kuzeyine yönelik uluslararası hukuka uygun bir şekilde askerî harekâtlar gerçekleştirilmiş hatta bizzat bölgede askerî üsler kurularak zaman zaman bölgedeki oluşumlar ile birlikte terör örgütüne karşı Irak toprakları içerisinde mücadele verilmiştir/verilmeye devam edilmektedir.⁶⁶¹ Görüldüğü üzere Irak'ın kuzeyi olarak adlandırılan bölge 1980'li yıllar itibarıyla Türk Dış Politikası'nın ana gündem maddesi olmaktan ziyade terör odaklı gelişmelerin vuku bulduğu bir coğrafya temelinde ele alınan bir sorun olarak kabul edilmiş ve bu soruna çözüm bulabilmek adına Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü bir zaman dilimi içerisinde askerî yöntemlerin daha ağır bastığı bir tutum benimsenmiştir. 1980'li yılların; Türkiye açısından 1980'de gerçekleştirilen askerî darbenin ardından Genelkurmay Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olduğu, Irak açısından İran ile bir savaş içerisinde olduğu, Iraklı Kürt oluşumlar adına Bağdat yönetimi ile uzunca yıllar süren çatışma döneminin ardından kendi aralarında ayrışmaya giderek içlerine kapanıp küçük çaplı mücadeleler verdiği bir zaman dilimini temsil ediyor olması tüm kesimler için farklı anlamlar ihtiva eden bir kesit sunmaktadır. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı terör olayları dolayısıyla yaşadığı can

⁶⁶¹ Söz konusu askerî harekâtların 1984 yılından 2007 yılı sonuna kadar olan süre zarfındaki tüm detayları hakkında oldukça kapsamlı bir çalışma için bakınız: Özdağ, Ü. (2008). *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları*. (1. Baskı). Pegasus Yayınları.

kayıplarının ve sınır güvenliği ile toprak bütünlüğünün zarar görmesi sürecin hızlı bir şekilde güvenlik konu başlığı altında değerlendirilerek askerî nitelikte çözümler üretilmesini de beraberinde getirmiştir. 1990'ların; SSCB'nin tarih sahnesinden silinip Soğuk Savaş'ın sona erdiği, Türkiye'nin bir taraftan hâlâ terör olayları ile mücadele ederken diğer taraftan darbeyi gerçekleştiren yönetimden uzaklaşarak demokratik seçimler eşliğinde çoğulcu siyasî yaşama geri döndüğü, Irak'ın İran ile olan savaşı sona erdirip bu defa da Kuveyt'i işgal ettiği ve ardından uluslararası bir karşılık görerek kendi topraklarının tamamına dahi egemen olamadığı, Iraklı Kürtlerin Bağdat yönetimine karşı buldukları uluslararası destek ile fiilen oluşturulan bir bölge üzerinde kendilerine ait *de facto* bir yönetim inşa ettiği zaman dilimi, tüm tarafların değişen koşullara göre kendi konumlarını tayin ettikleri bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu noktada Türkiye kendisine yönelik toprak bütünlüğü tehditlerini önceki yıllarda olduğu gibi bertaraf edebilme kudretini göstermişken Irak hukukî olmasa da fiilî olarak egemenliğinin bir kısmından ferâgat etmek zorunda kalmış, Irak'ın bu ferâgatının en büyük mükâfatı ise şüphesiz Iraklı Kürtlerin ülkenin kuzeyinde kendilerine ait bir yönetim mekanizması inşa etmeleri olmuştur. Bu mükâfatları 2000'li yıllar itibariyle resmîyet kazanan Kürtlere yönelik başta Bağdat olmak üzere bölge başkentlerinin geliştirmek zorunda kaldıkları politikalar artık önceki dönemlere nazaran çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Çalışmanın başlığı itibariyle Türkiye'nin bu yeni durum karşısında sergilediği tutum ve izlediği politikaların yaşadığı değişim ise bir kaçınılmazlık ile karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ile Irak'ın ilişkilerinin 2003 yılındaki işgal sonrasında yaşadığı değişimin siyaset ve akademi dünyasına olan yansıması bu yansımanın niteliğine benzer şekilde cereyan etmiştir. Nitekim bir akademisyen olan Ahmet Davutoğlu danışman sıfatı ile öncelikle yönlendirici akabinde de bizzat icra makamının başında olarak Türk Dış Politikası'nın yönünün tayin edilmesi noktasındaki en önemli karar alıcılardan biri olmuştur. Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişimin fail/aktör odaklı sebepleri bu şekilde ortaya çıkarken sonuçları da aynı şekilde siyaset ve akademi dünyasının aktörleri tarafından en ince ayrıntısına kadar incelenmek maksadıyla masaya yatırılmıştır. Siyasî arenada cereyan eden politik gelişmeler bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmaya çalışılırken akademik mânâda ortaya konulan bilgiye dayalı fikirler bu çalışmanın ortaya çıkmasından, ortaya çıkacak olan diğer yeni çalışmalara tesir ve kaynaklık etmesine kadar oldukça geniş bir yelpaze içerisinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme işlemi Osmanlı Devleti'nin vârisi olan bir ülke adına sadece Irak ve Kürtler ile

sınırlandırılmayacak kadar kapsamlı bir çerçeve içerisinde ele alınmayı da zorunlu kılmaktadır. Türk Dış Politikası'nın belirli bir zaman kesitine doğrudan etkide bulunmuş bir isim olarak Ahmet Davutoğlu'nun böylesi geniş bir muhtevadan daha dar bir alanda tebâruz eden fikrî yaklaşımının pratiğe dökülmüş hali ile ortaya çıkan sonuçları gerek bu çalışmanın gerekse benzerî çalışmaların nüvesini teşkil etmektedir. Hatta bizzat Davutoğlu kendi ifadesi ile *"bir siyaset yapımçı olarak tarihin şekillenme süreci içinde bulunurken, bir taraftan da tarih yazımına katkıda bulunmaya çalışmak"* tan söz ettiği Teoriden Pratiğe isimli mülakat, röportaj, TV programı gibi alanlardaki konuşmalarının yer aldığı kitabında tam olarak bu teori-pratik/söylem-eylem ilişkisine vurgu yapmakta ve takip edilen stratejinin temel hedefi olarak Türkiye'nin kendi çevre bölgelerinde yönlendirici, küresel gelişmelerde de etkin bir güç haline gelmesi için yürütülen gayret ve çalışmaların 2002-2009 yılları arasındaki hasılasını sunmaktadır.⁶⁶²

Davutoğlu Stratejik Derinlik isimli kitabında 'Stratejik Araçlar ve Bölgesel Politikalar' olarak adlandırdığı 'Uygulama Alanları' başlığı altındaki 5 bölüm arasında (diğerleri Türkiye'nin Stratejik Bağlantıları ve Dış Politika Araçları, Stratejik Dönüşüm ve Balkanlar, Avrasya Güç Denkleminde Orta Asya Politikası, Avrupa Birliği: Çok Boyutlu ve Çok Düzlemli Bir İlişkinin Tahlili) en fazla alanı 'Ortadoğu: Ekonomi-Politik ve Stratejik Dengelerin Kilidi' başlıklandırması ile Ortadoğu'ya ayırmıştır. Bu başlığı konunun genelden özele incelenmesi adına 'Ortadoğu'nun Uluslararası Konumunu Etkileyen Faktörler', 'Küresel Güçler ve Ortadoğu', 'Bölge-içi Dengeler ve Ortadoğu' şeklindeki 3 bölüm ile detaylandıran Davutoğlu son bölüm olan 'Ortadoğu Politikası'nın Temel Dinamikleri ve Türkiye' başlıklı bölüm için ise oldukça geniş bir alan ayırmıştır. 6 alt başlık ile tasnif ettiği bu bölüm içerisinde Davutoğlu 'Küresel ve Bölgesel Dengeler Açısından "Kürt Meselesi", Kuzey Irak ve Türkiye' isimli son başlığı ile bölümü nihayetlendirmiştir. Bu son başlık için seçilen kelimelerden anlaşıldığı üzere Davutoğlu dönem itibariyle Irak'ta ortaya çıkan belirsizliğe bağlı olarak gelişen durumu bir 'mesele' olarak görmekte ve bunun gittikçe uluslararası bir nitelik arz etmeye başlamasından dolayı da bölgesel ve küresel dengeleri bu 'mesele'nin ele alınması aşamasında önemli hususlar olarak kabul etmektedir. Diğer taraftan 'mesele'yi nitelemek adına da etnik bir tanımlamadan yardım almakta ve bu tanımlama eşliğinde 'mesele'nin ne sadece Irak'ın ne de Türkiye'nin içine hapsolmasına izin vermeden konuyu ele almaktadır. Dönem itibariyle bakıldığında ise benzerî durumların yaşandığı coğrafyalardaki sorunların etnik

⁶⁶² Davutoğlu, A., 2013a, 38-39.

tanımlamadan daha çok coğrafya temelli (Yugoslavya Sorunu, Çeçenistan Sorunu, Filistin Meselesi, Dağlık Karabağ Sorunu, Bosna Krizi, Kosova Sorunu, Kıbrıs Meselesi, Doğu Türkistan Sorunu vb.) şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu noktada ortada bir sorunun olduğu kabul edilmekte ancak sorunun var olduğu coğrafyaların sadece Irak ile sınırlı olmamasından hareketle coğrafya temelli bir isimlendirmeden uzak kalıp sadece sorunun özneleri olan unsurların etnik aidiyetleri ile bir tanımlama yöntemini Davutoğlu'nun da tercih ettiği görülmektedir. Nitekim Kürt veya herhangi bir başka etnik unsurun tek başına varlığı bir soruna işaret etmemekte onların belli bir coğrafyada yaşadığı gelişmeler üzerinden sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Davutoğlu'nun var olan sorunu başta bölgesel ve küresel ölçekte bir değerlendirmeye tâbi tutması dolayısıyla böyle bir tanımlama çerçevesi çizdiği anlaşılmaktadır. 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'ndaki resmî ifadesi olan Kürdistan isimlendirmesi ile meselenin varlığının ifade edilmesi ise o dönem itibariyle söz konusu isimlendirmenin hukukî bir karşılığının olmadığı gerçeği ve diğer taraftan sorunun sadece o bölgede cereyan ettiği şeklinde noksan bir tanımlamanın ortaya çıkması ihtimalini içinde barındırmaktadır. Örneğin yukarıda da ifade edilen Çeçenistan, Yugoslavya, Kıbrıs, Kosova, Dağlık Karabağ, Doğu Türkistan gibi bölgelerde meydana gelen gelişmelerin sorun, kriz, mesele gibi tanımlamalara sahip olması söz konusu olumsuz gelişmelerin bu bölgeler ile sınırlı olması dolayısıyla bir bütünlük arz edebilmektedir. Irak topraklarında yaşayan Kürtler ile ilgili yaşanan sorunlar ise başta Türkiye olmak üzere İran ve Suriye'deki Kürtleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemekte ve yaşanan gelişmeler her üç ülkede yaşamını idame ettiren aynı etnik kökündeki insanlar kadar o toprakların egemenlik yetkisini elinde bulunduran devlet yönetimleri tarafından yakından takip edilerek, olası süreçler yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Her üç ülkenin de Ortadoğu bölgesindeki konumları ise söz konusu mesele ile ilgili bölge ve kendi özellerindeki yaşanması muhtemel çeşitli gelişmeler karşısında etkiye açık olmaları anlamı da taşımaktadır. İşte bu noktada Davutoğlu kitabında bu etkiye açıklık olarak Kürt Meselesi'ni diğer konularda da olduğu gibi öncelikle jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-etnik/jeo-kültürel arka planı ile ele almakta, bu çerçevenin içerisine daha sonra küresel aktörleri ilave etmekte ve nihayetinde Türkiye'nin sahip olduğu iç siyasî kültür ile bölgesel etkinliği üzerinden meselenin Türk Dış Politikası'ndaki konumunu analiz etmektedir. Davutoğlu'nun böylesi bir kapsam içerisinde konuyu ele almış olması mesele ile ilgili sadece dönem itibariyle yaşanan gelişmelerin anlık sonuçları ile sınırlı kalmamasına, meselenin geçmişini derinlemesine inceleyebilmesine ve asıl önemli kısmı olarak geleceğine dair tutarlı çıkarımlarda bulunabilmesine imkân sağlamıştır. Bu

minvalde Davutoğlu meselenin jeo-politik arka planı olarak; söz konusu coğrafyanın Ortadoğu ve Avrasya'nın en önemli geçiş alanlarından biri olması dolayısıyla küresel ve bölgesel rekabetlerin çekim alanı haline geldiğini, jeo-politik bir bütünlük oluşturmaması dolayısıyla da istikrarsızlık kaynağına dönüştüğünü, bölgenin Avrasya ana kıtasının doğu-batı ekseninde Hazar Denizi'nin güneyinden geçen kıtasal bağlantının en kritik geçiş hattı üzerinde bulunduğunu, kuzey-güney ekseninde Avrasya steplerini güney denizlerine bağlayan dört önemli geçiş kuşağından biri olan Kafkasları bir hat ile Basra Körfezi'ne diğer bir hat ile Doğu Akdeniz'e bağlayan jeo-politik bağlantı hattının üzerinde olduğunu, İç Anadolu havzasını bir taraftan Mezopotamya havzasına diğer taraftan İran üzerinden Asya derinliklerine bağlayan hat üzerinde yer aldığını, Karadeniz-Hazar-Basra-Doğu Akdeniz deniz bağlantısının da tam üzerinde olduğunu ifade ederek bölgenin kendi içerisinde bir iç jeo-politik bütünlük oluşturmamasının en önemli nedeni olarak da bölgenin doğrudan bir deniz bağlantısına sahip olmayışını göstermektedir.⁶⁶³ Meselenin jeo-ekonomik arka planı olarak Davutoğlu, yukarıda anlatılan jeo-politik yapının kurduğu bir petrol-su-petrol dengesinden söz etmekte, Kafkasya ve Hazar petrollerini Mezopotamya su havzası üzerinden Körfez petrol kaynaklarına bağlayan jeo-ekonomik hattın bölgeyi uluslararası rekabetin odak noktası haline getirdiğini, Türkiye'nin de GAP Projesi ile bu jeo-ekonomik hattın merkezinde yeni bir kaynak-güç ilişkisi kurduğunu, bu jeo-ekonomik altyapının Orta Asya'dan Akdeniz, Avrupa ve Hint Okyanusu'na uzanan enerji kaynaklarının aktarım hatlarının oluşturduğu yeni reel coğrafya üzerinde cârî sınırları aşan bölgesel inisiyatif alanlarının devreye sokulmasını beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁴ Meselenin jeo-etnik/jeo-kültürel temeli olarak ise Davutoğlu, Kürt nüfusun Ortadoğu'nun diğer üç önemli yerleşik unsuru olan Türk, Arap ve Acem nüfusun etkinlik alanlarına yayılmış olduğunu belirterek, bu üç temel unsur ile ilişkili politika geliştiren her büyük gücün Kürtleri bir şekilde stratejik denklemlerinde kullanmaya çalıştıklarını, bunun yaşanmış bir örneğiymişçesine 1970'li yıllarda Sovyet yanlısı Bağdat yönetimi karşısında bir Irak meselesine dönüşen Kürt Meselesi'nin İran Devrimi sonrasında bir İran meselesi haline getirildiğini, Soğuk Savaş'ın sona erme sürecinin getirdiği yeni dengelerde Türkiye'nin Asya derinliğini tehdit eden PKK terörü ile bir Türkiye meselesi haline dönüştürüldüğünü, Körfez Savaşı'na koşut bir şekilde de tekrar bir Irak meselesi halini sürdürdüğünü, bu jeo-etnik yapılanmanın ilerleyen dönemlerde de her türlü istismara açık bir görünüm arz ettiğini, bölgedeki aşiret yapısının bu jeo-etnik

⁶⁶³ Davutoğlu, A., 2004, 437-438.

⁶⁶⁴ Davutoğlu, A., 2004, 438-439.

parçalanmayı daha da mikro düzeye indirgeyerek istismara açık yapıyı bir kısır döngü içerisinde tahrik ettiğini belirtmektedir.⁶⁶⁵ Bu jeo-etnik yapılanma ile jeo-ekonomik kaynak alanları arasındaki etkileşimin Ortadoğu'nun geleceği ile ilgili projeksiyonlarda yeni bunalım senaryoları doğuracağını, hatta Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'daki otantik Müslüman toplulukların bütün çelişkilerini içinde barındıran Irak'ın yeni bir bunalım odağı haline geldiğini vurgulayan Davutoğlu, Ortadoğu'nun yakın geleceği ile ilgili bölgesel barışı tehdit edecek en geniş kapsamlı tehlikenin ise Türk, Acem, Arap ve Kürt unsurlar arasında etnik nitelikli bir çatışmanın çıkartılması ve sürekli problem kaynağı olan bir kangren haline dönüştürülmesi olduğunu ve tüm bunların karşısında Osmanlı'nın bölgeye yönelik politikaları ile ilgili tecrübelerinden çıkarılacak dersler eşliğinde Kürt Meselesi'ne yönelik en kalıcı, soğukkanlı ve kuşatıcı politikanın da Türkiye tarafından geliştirilebileceğini belirtmektedir.⁶⁶⁶

Görüldüğü üzere Davutoğlu jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-etnik/kültürel değerlendirme çerçevesini ne sadece bir kısır döngü oluşturan etnik unsur odaklı yaklaşım ile ne de sadece coğrafya ile sınırlamakta meseleyi zaman ve mekân bakımından oldukça geniş bir kapsam içerisinde ele almaktadır. Kitabının farklı bölümlerinde birkaç kez ifade ettiği şekli ile 'çok kötü örülmüş bir duvara' benzettiği Ortadoğu'daki uluslararası sınırlar ile reel unsurlar arasındaki, cârî sınırların korunması ile reel-politikte *de facto* etkinlik alanlarının oluşturulması arasındaki çıkar tanımlamalarının farklılıklarını bölgenin sahip olduğu jeo-politik/ekonomik/etnik/kültürel pozisyonu ile birlikte değerlendiren Davutoğlu bu geniş değerlendirme ağı içerisinde bölgede yaşanan gelişmeleri anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Diğer bir başlık olarak ise küresel aktörlerin bölgeye yönelik pozisyonlarını ele alan Davutoğlu bölgeye en fazla müdâhil olan küresel aktörler olarak ABD, İngiltere ve AB'yi dile getirerek konuyu incelemiştir. Özellikle ABD'nin Irak'ın hem kuzeyindeki hem de genelindeki belirsizlik ve iç çekişmeler şeklinde ortaya çıkan statükodaki uzun dönemli stratejisinin bölgeyi mümkün olduğunca daha küçük ölçekli birimlere indirgeyerek bölgesel güç temerküzü oluşturabilecek ülkelerin sayısını azaltmak ve bu küçük ölçekli birimlerin iç çekişme ve ittifaklarını kullanarak müdâhil pozisyonunu sürdürebilmek olduğunu, Ortadoğu'nun daha küçük ölçekli güç merkezlerine ayrılmasının İsrail'in

⁶⁶⁵ Davutoğlu, A., 2004, 439.

⁶⁶⁶ Davutoğlu, A., 2004, 440-442.

stratejik hesapları ile de tam bir uyum arz ettiğini, ABD'nin bu stratejik hesabının arkasında küresel güç merkezleri karşısındaki arabulucu/denge sağlayıcı konumunu muhafaza ederek küresel sistemin Atlantik eksenine dayalı özelliğinin sarsılmasının önüne geçme hesabı olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁷

Son olarak İç Siyasî Kültür ve Bölgesel Etkinlik başlığı altında Türkiye'nin meseleye ve bölgeye yönelik konumuna dair değerlendirmelerde bulunan Davutoğlu Ortadoğu'daki küresel ve bölgesel dengelerin odağında bulunan ve her türlü istismara açık bir nitelik arz eden Kürt Meselesi'nin Türkiye'yi sadece dış politika ve bölgesel stratejik planlama alanında değil, aynı zamanda iç bütünlük ile sosyo-kültürel ve sosyo-politik entegrasyon açısından da doğrudan ilgilendirdiğini vurgulayıp meselenin taşıdığı jeo-politik önemin yeni dönemlerde yeni çerçevelerle ortaya çıkabilecek çok boyutlu bir karakter arz ettiğini belirtmektedir.⁶⁶⁸ Nitekim işaret edilen bu çok boyutlu karakterin günümüze kadar uzanan gelişmelerle birlikte çok geniş bir yelpazede hayat bulduğu bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye adına meselenin sadece PKK ve terör eksenli bir siyasî güvenlik problemi olarak görülen yapısından kurtarılması gerektiğini ifade eden Davutoğlu; terör tehdidinin tamamen yok edilmesi halinde bile Irak'taki belirsizlik ve Kuzey Irak'ta karakter değiştirebilecek siyasî statü var oldukça Kürt Meselesi'nin Türkiye'nin ve bölgenin gündeminden düşmeyeceğini, meselenin uzun dönemli ve kalıcı çözümünün, temelinde aidiyet hissi olan kültürel, ekonomik, siyasî ve diplomatik boyutların entegre bir şekilde yeniden değerlendirilmesine bağlı bulunduğunu, Türkiye'nin bir taraftan kendi içinde ülke bütünlüğünü gerçek bir siyasî meşruiyet anlayışı ile pekiştiren bir restorasyon sürecine diğer taraftan da Ortadoğu üzerindeki küresel ve bölgesel dengeleri gözetken ve kapsamlı bir uygulama planına oturan bir dış politika stratejisine yönelmek zorunda olduğunu, parçalanmış bir görüntü arz eden ve bu parçalanmışlık içinde bölge üzerinde hesap kuran büyük güçlerce istismara açık bir yumuşak karın niteliğinde olan 'Kürt Jeo-politiği'nin uzun dönemde aidiyet hissini en yoğun şekilde yaşadığı bölgesel bir güç ile bütünleşme sürecine girebileceğini, Ortadoğu politikasındaki belirsizliklerin, çatışma alanlarının ve tırmanma temayülü gösteren stratejik risk unsurlarının arka planında yer alan jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik parçalanmaların sâiklerinin, aktörlerinin ve sonuçlarının sıradan bir seyircisi olmak yerine Türkiye'nin bölgede sahip olduğu tarihî ve coğrafi derinliği ile bu parçalanmaların yol

⁶⁶⁷ Davutoğlu, A., 2004, 443-444.

⁶⁶⁸ Davutoğlu, A., 2004, 446-447.

açabileceği bunalımları önceden görebilen ve soğukkanlı bir şekilde değerlendirebilen aktif bir bölge politikası geliştirmek zorunda olduğunu, bölgenin son jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik bütünlüğünün tarihî mirasçısı olan Türkiye'nin bu parçalanmışlıkları aşabilen ve bölgeyi bir bütün olarak kuşatabilen bir stratejik yaklaşım geliştirmesi ve bu yaklaşımı taktik bir esneklik içinde kademeli bir şekilde uygulamaya koyması gerektiğini, böylesi bir stratejik yaklaşımın Türkiye'nin sadece bölge üzerindeki etkinliğini arttırmakla kalmayacağını aynı zamanda küresel dengelerle bölgesel dengeler arasında hiçbir aktörün göz ardı etmesi mümkün olmayan bir işlev üstlenmesini de sağlayacağını, Türkiye'nin Ortadoğu'da çıkarılması muhtemel etnik temelli gerginliklerin kısa dönemli ve taktik tarafı olmaktansa kapsayıcı bir jeo-kültürel tanımlama ile bu gerginliklerin uzun dönemli çözüm merkezi olma konumunu kazanması gerektiğini, Ortadoğu politikasında başarılı olmanın asgarî şartlarının Ortadoğu'yu jeo-kültürel ve jeo-ekonomik olarak kuşatan sağlam bir strateji, diplomatik ve askerî taktiklerin koordinasyonunu sağlayacak esnek bir dış politika ve bu bölgenin küresel politikadaki etkisini değerlendirebilen basiretli bir kademelendirme becerisi olduğunu ve tüm bunlar için de gerekli stratejik yaklaşımın ana unsurlarının; bölgeye dönük diplomatik açılımları olumsuz yönde etkileyen psikolojik engellerin aşılması, bölgesel gelişmeleri yakından takip eden ve derinlikli projeksiyonlarla değerlendirebilen araştırma merkezi, üniversite enstitüleri gibi kurumsal yapıların oluşturulması ve var olanların geliştirilmesi, küresel dengeler ile bölgesel reel politik arasında sağlıklı bir irtibat kurulması, bölgeyi bütünüyle kuşatıcı projeler üretilmesi, bölge barışını güçlendirecek ortak çıkar alanlarının oluşmasına öncülük edilmesi, bölge barışında jeo-politik ve jeo-kültürel risk alanları oluşturan karşı milliyetçi bloklaşmaların engellenmesi, ikili ilişkilerin çeşitlendirilerek odaklaşmış tepkilerin azaltılması, bütün bölgesel problem alanlarında etkin, aktif ve inisiyatif gücü yüksek bir yaklaşımın benimsenmesi, Türkiye'nin bölgedeki imajını güçlendirecek yatay ilişkilere ve iletişime ağırlık verilmesi olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶⁹

Davutoğlu'nun temel çerçevesini 3 başlık altında çizdiği fikrî yaklaşımının pratiğe dökülmüş hali ise uluslararası gelişmelerin tam bir dinamizm içerisinde cereyan ettiği zaman dilimi içerisinde temsil ettiği resmî sıfatları süresince süreklilik arz etmiştir. Kavramlara verdiği önem çalışmanın daha önceki bölümlerinde farklı örnekler ile aktarılan Davutoğlu bu konu başlığı altında da akademi dünyasına sirayet eden şekilde belli bir coğrafya ve belli bir etnik kimlik ötekileştirmesine dâhil olmaksızın konuyu Kürt Meselesi

⁶⁶⁹ Davutoğlu, A., 2004, 447-453.

başlığı ile ele almakta ve daha geniş bir perspektif üzerinden değerlendirmektedir. Davutoğlu'nun konuyu 'mesele' kavramı ile açıklama gayretine en fazla eşlik eden kelimelerin 'belirsizlik', 'küresel' ve 'bölgesel' olması da olaya bakış açısına dair önemli ipuçları vermektedir. Nitekim Davutoğlu konuyu ne sadece Kürt etnik kimliği ne de Irak ile sınırlandırmaktadır. Meselenin arz ettiği belirsizlik üzerinden bölgesel ve küresel alandaki mevcudiyetine dair anlamlandırma gayreti içerisinde olan Davutoğlu bu anlamlandırma gayretinin Türk Dış Politikası üzerindeki yansımaları da fiiliyata dönüştürme imkânına bizzat sahip olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu fiiliyata dönüştürme süreci ile eş zamanlı bir şekilde uluslararası alanda cereyan eden gelişmelerin Türkiye'yi de yakından ilgilendiren krizler haline gelmesi karşısında ise Davutoğlu'nun bu anlamlandırma gayreti çerçevesinde krizleri yönetirken zihnindeki vizyondan uzaklaşmadığı, vizyonu harekete geçirirken de esiri olmadan krizleri yönetme çabası sergilediği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁰ Zîra Davutoğlu, kriz hatlarına dayalı bir politikanın her zaman reaktif/defansif bir politika olacağını, buraya odaklanan politikanın perspektifi ve vizyon odaklı bir yapıyı ortaya çıkaramayacağını belirterek krizlerin ritmine ve nabzına göre dış politikayı ayarlayarak krizlerin mahkûmu olmaktansa dünyanın ritmini ve nabzını tutarak dış politika geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷¹

Türkiye'nin sahip olduğu jeo-politik konumun tek başına bir değer ifade etmediğinden hareket eden Davutoğlu jeo-politik konumun bu konuma uygun tarzda ortaya konan bir dış politika stratejisinin etkin aracı olması halinde değer kazanacağını vurgulayarak söz konusu konumun artık sınırları müdafaa dürtüsünün yönlendirdiği bir statükoyu muhâfaza stratejisinin aracı olmaması gerektiğini aksine kademeli bir şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı haline getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷² Türkiye uzun yıllar boyunca dış politikasında sıcak bir çatışmaya dönüşmeden yaşadığı gerginliklerin varlığını, sahip olduğu jeo-politik konumu ile birlikte değerlendirerek statükonun devamlılığını tesis eden bir pozisyon kazanmıştır. Söz konusu statükonun varlığının devam ettirilmesi ise gerek toplum nezdinde gerekse de karar alıcı kadrolarda kendiliğinden bir durağanlığı da beraberinde getirmiştir. Bu durağanlığın içindeki en önemli gündem maddelerinden biri de hiç şüphesiz Irak'ta yaşayan Kürtlerin varlıklarının insanî olmasa da siyasî boyutu olmuştur. Nitekim insanî

⁶⁷⁰ Davutoğlu, A., 2013a, 23.

⁶⁷¹ Davutoğlu, A., 2013a, 252-253.

⁶⁷² Davutoğlu, A., 2004, 117.

açından Türkiye, Iraklı Kürtlerin yaşadıkları her olumsuz durum karşısında sınırlarını açmakla kalmamış onların iyi koşullar altında yaşamlarını devam ettirerek evlerine dönmelerini sağlamaya çalışmıştır. Davutoğlu bu noktada Soğuk Savaş sonrası süreçte askerî müdahalede bulunulan Yugoslavya, Afganistan ve Irak örnekleri üzerinden hareketle bu coğrafyalarda sorun yaşayan halk kitlelerinin Türkiye'ye doğru yönelmelerini ve Türkiye'nin de onları kabul etmeleri şeklinde ortaya çıkan gelişmeleri insanî gerekçeler çerçevesinde bölgede yaşananlara bîgane kalmadan, hissî zeminden uzak rasyonel politikalar ile destekleyerek hayata geçirmek zorunda olduğunu belirtmektedir.⁶⁷³ Söz konusu halk kitlelerinin terk etmek zorunda kaldıkları coğrafyaların akıbetlerinin ise Türkiye'yi doğrudan etkileme potansiyeline sahip olduğunu belirten Davutoğlu, özellikle Ortadoğu'ya Ankara merkezli bir yaklaşımla bakılması gerektiğini, sadece sınır boylarında etkili olup sınır-ötesi gelişmelerin yönlendirilmemesi şeklindeki eski alışkanlıklar ile dış politika tayin etmenin Türkiye'yi devlet ve millet kademesinde rahatsız edeceğini belirtmektedir.⁶⁷⁴ Bu bakış açısından hareketle Kürtlerin Irak toprakları içerisindeki siyasî mevcudiyetleri ise Irak ile birlikte toprakları üzerinde yaşayan Kürt nüfus dolayısıyla en başta Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Kürtlerin yaşadığı diğer ülkeler olarak Suriye ve İran'ın, sahip oldukları jeo-politik konumları itibariyle tayin ettikleri dış politika stratejileri içerisinde Ortadoğu'daki ve topraklarındaki Kürtler ile ilgili durum oldukça uzun bir müddet boyunca statükonun devam etmesi halinden dışarı çıkamamıştır. Her iki ülke de Irak topraklarındaki Kürtlerin yaşayacağı devletleşme temayülünün kendi toprakları üzerindeki Kürtleri de etkileyeceği düşüncesinden hareketle bu tarz girişimlerin her zaman karşısında durmuşlardır. Bu iki ülkeye uzun yıllar eşlik eden Türkiye'nin ise Irak'ın işgali sonrasındaki yaşanan gelişmeler karşısında statükonun devamından ziyade yeni bir düzenin barış ve istikrar temelinde inşa edilmesi için önceki dönemlere nazaran daha farklı bir tutum benimsemiş olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin bu yeni dönemde komşu ülkelerle ilişkilerinin temel paradigması haline gelen 'komşularla sıfır sorun' politikası bölgede barış ve istikrarın sağlanması amacı çerçevesinde komşu ülkelerle bu yönde adımlar atılmasını beraberinde getirerek Türkiye'nin geleneksel tehdit algısında 'dört yanı düşmanlarla çevrili' paradoksundan uzaklaşarak düşman üretmeye değil dost kazanmaya odaklanan bir yapıya kavuşmuştur.⁶⁷⁵

⁶⁷³ Davutoğlu, A., 2013a, 395-397.

⁶⁷⁴ Davutoğlu, A., 2013a, 396.

⁶⁷⁵ Erdağ, R., Kardaş, T. (2014). 'Türkiye Dış Politikasında Stratejik Kültür'. T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 285-287.

İngiltere ve Fransa gibi örnekler üzerinden hareketle bazı devletlerin ‘Savaş Bakanlığı’ ihdas etmiş olmaları ve bunu uzun yıllar boyunca devam ettirmeleri sınırları dışındakiler ile olan ilişkilerin ‘dışışleri’nden ziyade hangi çerçeve içerisinde ele alındığını göstermesi bakımından önem arz ederken, ‘Hâriciye’ nitelemesi ile başlayıp ‘Dışışleri’ şeklindeki bir tanımlamaya kısa süre içerisinde geçen Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yurttan sulh cihanda sulh temelli dış politikası ise Davutoğlu’nun söylemleştirdiği ‘komşularla sıfır sorun’ yaklaşımı ile aynı istikamete yönelik çizilen yol haritaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki söylem de dile getirildiği 1930’lar ve 2000’ler itibariyle Türkiye’nin doğrudan bir savaş içerisinde olmadığı ama bölgesinde yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek bir ön alma mahiyetinde Türk Dış Politikası için konum tayin etme hedefine matuf bir nitelik arz etmektedir. Türk Dış Politikası’nın cihana yönelik barış ve istikrar temelli ilk adımlarının komşu devletler üzerinden geliştirilmesi ise dış politikanın doğası gereği son derece isabetli bir adım teşkil etmektedir. Nitekim Mustafa Kemal’in ‘Yurttan Sulh Cihanda Sulh’ yaklaşımını 1931 yılındaki seçim beyannamesinde dile getirmesinin ardından 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı’nın yapılması, 1936 yılında tüm tarafların uzlaşısı ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanması, 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sâdâbat Paktı’nın kurulması gibi dış politik gelişmeler söz konusu isabetli adımların dönem itibariyle tezahürü niteliği taşımaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan gelişmeler eşliğinde komşu sıfatına sahip toplumların kendi aralarında barış ve istikrar içerisinde bir düzen inşa etmeleri de başta kendi bölgeleri olmak üzere daha sonra cihana yayılan bir sulh ortamının dolaylı yoldan hayat bulmasına imkân verecektir. Irak toprakları üzerinde yaşayan herhangi bir toplum ile Türkiye’nin tesis edeceği sağlam temellere dayanan ilişki ağı tek taraflı bir fayda getirmesinden ziyade biraz önce de ifade edildiği üzere başta bölge ve sonrasında da dolaylı yoldan küresel barış ve istikrar için şüphesiz çok taraflı bir kazanım sağlanmasına yönelik ortam temin edecektir.

Davutoğlu’nun farklı kavramlar eşliğinde tesir ettiği Türk Dış Politikası’nın Iraklı Kürtlere yönelik yaklaşımının da yukarıda söz edilen konu başlıkları üzerinden yapılacak değerlendirmeler eşliğinde bir değişim yaşadığı görülmektedir. Yaşanan bu değişimin literatüre kazandırdığı zenginlik niceliksel bir kazanç olarak değerlendirilse de olayların/gelişmelerin niteliksel değerlendirilmesi yönündeki fakirlik ise kendisine daha fazla meydan bulmuştur. Yaşanan tüm bu değişimin sürecine ve sebeplerine odaklanılmadan sadece sonuçları üzerinden yapılan anlık değerlendirmeler oldukça sığ bir

tefekkür iklimine sebep olmaktadır. Bu noktada Davutoğlu da Türkiye'nin tek bir önceliğe dayalı dış politika geliştirme döneminin sona erdiğini ifade ederek, süreç okuması yapmadan tek bir resim üzerinden değerlendirmelerde bulunanların Türkiye'nin dönem itibariyle Ortadoğu ile yoğun bir şekilde ilgilenmesini Batı dünyasından kopuş olarak nitelendirirken aynı söylem sahiplerinin özellikle 2003-2005 yılları arasındaki AB üyelik süreci ve Kıbrıs sorunu ile yoğun bir şekilde ilgileniliyor olmasına dair ise işgal edilen sınır komşusu Irak'ın ihmal edildiği söyleminde bulunmamaları üzerinden hareketle eleştirmektedir.⁶⁷⁶ Bu eleştiriler ışığında gelişen süreç kapsamında yaşanan değişimin boyut ve kapsamı karşısında bu değişimin yorumlanması da oldukça kapsamlı olmuştur. Terör olaylarına onlarca yıldır maruz kalan ve bu olayların ideolojik ve lojistik ana kaynağını Iraklı Kürtlerin meskûn olduğu coğrafya olarak kabul edip söz konusu bölgeye yönelik askerî çözümler getirmekten, bu bölgenin kazandığı resmî hüviyet çerçevesinde siyasî, ekonomik, kültürel, ticarî ilişkiler geliştirmeye doğru ilişkilerin yol almış olması değişimin de değişimin yorumlanmasının da doğal olarak büyük ve kapsamlı olmasına sebebiyet vermiştir. 21. yy.'da yaşanmaya başlayan küresel gelişmeler çerçevesinde 'ulusal güvenlik' kavramının önemli bir değişikliğe uğrayarak 'kaba güç' yerine 'yumuşak güç' kavramının öne çıkmaya başlamış olması ile birlikte silahlı kuvvetlerin dış politikadaki tutum takınma inisiyatifleri açısından yaşadığı gerileme, diğer dünya devletlerinde olduğu gibi Türkiye özelinde de yaşanmış⁶⁷⁷ ve süreç içerisinde Irak'ın işgali öncesinde Irak'ın toprak bütünlüğünün yok edilmesi ve bölgede bir Kürt Devleti kurulmasına karşı duruşunu 'Kırmızı Çizgi'⁶⁷⁸ olarak ifade eden Ankara yönetimi işgal sonrasında federal bir Irak devleti bünyesinde federe bir yapı niteliği kazanan Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin varlığına dair dış politikasında askerî yöntem ve bakış açılarının ağır bastığı herhangi bir koşul ileri sürmemiş ve Irak'ın toprak bütünlüğü kapsamında en sağlıklı yöntemin bu olduğuna kanaat getirmiştir.⁶⁷⁹ Türkiye'nin bu yaklaşımını siyasal sistemlerin hepsinin bir değer değil sadece bir araç olduğu gerçeğinden hareketle değerlendirmeye tâbi tutan Davutoğlu federasyonun bizâtihi kendisinin doğru ya da yanlış olmadığını, federasyonun uygulandığı söz konusu toplumun yapısına uyduğu, refah, güvenlik ve meşruiyet

⁶⁷⁶ Davutoğlu, A., 2013a, 392.

⁶⁷⁷ Sönmezoğlu, F., 2016, 473.

⁶⁷⁸ Türkiye'nin 'Kırmızı Çizgi' olarak belirttiği hususların içerisinde Irak'ta yaşamlarını sürdüren Türkmenlerin can ve mal güvenlikleri ile haklarının korunması da bulunmaktadır. Taşkıran, C., Çakmak, H. (2005). "Kuzey Irak'ta Türk-Amerikan Politikaları ve PKK Terörü". *Avrasya Dosyası*, 11 (2), 77.

⁶⁷⁹ Sönmez, A. S. (2017). "Turkey's Northern Iraq Policy Within the Dilemma of National Security Problems and Economic Cooperation (2003-2015)". *European Scientific Journal*, 13 (2), 24.

sorunlarını çözdüğü ve o toplumdaki muhtemel çatışmaları minimize edip bütünleşmeyi kolaylaştırdığı ölçüde başarılı kabul edilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁸⁰

Arazide sağlanan askerî başarıların diplomatik esneklik ile harmanlanması halinde kalıcı bir barış ve istikrarın temin edilebileceğinden hareketle Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğü temelli bu yaklaşımını 'Kırmızı Çizgi' olarak nitelendirerek sınır paylaştığı Irak'ın içerisinden bağımsız üniteler çıkmasını gerek kendi gerekse de Ortadoğu bölgesi için bir tehdit konumuna yükseltmiştir. Kendisi adına oluşturduğu tehdidin varlığını geçmiş yıllarda gerçekleştirdiği askerî hareketlilikler ile bertaraf etme kudretini gösteren Türkiye özellikle 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'de reddedilmesinin ardından yer alamadığı coğrafya üzerinde yaşanması muhtemel bağımsızlık benzeri gelişmelerin sadece kendisi için değil bölge için de bir tehdit niteliğinde olduğunu 'Kırmızı Çizgi' tanımlaması ile bir anlamda ilan etmiştir. Türkiye bu noktada Irak'ın kendi iç siyasî yapısının yeniden teşekkülüne dair söz konusu tanımlamalar eşliğinde bir karşı duruş sergilemezken Irak'ın toprak bütünlüğüne halel getirecek yeni siyasî yapılanma veya bağımsızlık gibi gelişmelere karşı duruşunu ise her fırsatta dile getirmekten geri durmamıştır. Irak'ı işgal ederek Irak'ta yaşayan farklı etnik ve dinî unsurlar ile birlikte yeniden bir devlet kurumsallaşması temin etmeye çalışan ABD ve ilgili diğer tüm tarafların bağımsız bir Kürt Devleti'ne olumlu yaklaşımalarıyla birlikte tüm tarafların çıkarlarını maksimumdan ziyade optimumda tutma yönündeki tutumları sayesinde Türkiye'nin 'Kırmızı Çizgi'leri bir anlamda tüm taraflar için de ortak bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Irak'ın işgalini önlemek maksadıyla işgal öncesinde oluşumuna öncülük ettiği fakat işgal sonrasında da varlığı devam eden Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları kapsamında komşu ülkelerin Irak üzerinde mutabık kaldıkları beş hususun; Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Irak'ın doğal kaynaklarından tüm Irak halkının eşitçe yararlanması, işgal güçlerinin bir an önce Irak'tan çekilmesi ve BM'nin daha etkin bir güç olarak rol alması, Irak'ta faaliyet gösteren ve komşu ülkeleri tehdit eden terör gruplarının bir an önce etkisiz hale getirilmesi, ülkedeki merkezî otoritenin güçlendirilerek siyasî ve ekonomik yeniden yapılanma sürecine destek verilmesi şeklinde ortaya çıkması⁶⁸¹ söz konusu ortak anlamın vücut bulmuş hali olarak belirmektedir.

⁶⁸⁰ Davutoğlu, A., 2013a, 125.

⁶⁸¹ Yeşilyurt, N. (2013). "Orta Doğu'yla İlişkiler". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 406.

Günümüze kadar uzanan zaman dilimi içerisinde Türkiye ‘Kırmızı Çizgi’ yaklaşımını söylem bazında devam ettirmekten uzak durmuş ancak eylem bazındaki fiilî varlığının devam etmesini ise çeşitlendirerek sürdürmüştür denilebilir.⁶⁸² Nitekim Davutoğlu da Irak’ın toprak bütünlüğü, Irak’ın kuzeyinde ortaya çıkabilecek yeni oluşumlar ve her türlü bölünmenin zararları olarak ifade ettiği kaygıların Türkiye adına ‘Kırmızı Çizgi’ler olarak bir süreklilik arz ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸³ Diğer taraftan Türkiye’nin dış politikada söylem olarak bu tarz keskin ifadelerden kaçınıyor olmasında ise Davutoğlu’nun özellikle Ortadoğu bölgesi için ifade ettiği, daha geniş kapsamlı stratejik boyutun diplomatik esneklik ile hayata geçirilmesi şeklindeki yaklaşımının etkili olduğu ifade edilebilir. Zaman ve mekân bakımından gerçekleştirilmesi muhtemel stratejik hamlelerin taktik adımlarına dair gösterilecek zâfiyet ve zayıflıkların Osmanlı Devleti’nin vârisi konumundaki bir ülke olarak Türkiye için sebep olacağı zararın boyutu atılacak olan adımların, yapılacak olan hamlelerin salt askerî açıdan değil siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik ve diplomatik açılardan da ele alınmasını zarûrî kılmaktadır. Iraklı Kürtlerin Irak Anayasası kapsamında 2005 yılından itibaren elde ettikleri resmî konumun varlığını ‘geri döndürülemez bir realite’ olarak görüp inkâr etmeksizin gerek Irak gerekse de IBKY ile ilişkilerini bu yeni koşullar altında çeşitlendirme ve geliştirme yönünde adımlar atan Türkiye’nin bu yaklaşımı⁶⁸⁴, Soğuk Savaş parametrelerinden uzak bir şekilde diplomatik bir esneklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgal sonrasında Irak’ın toprak bütünlüğü içerisinde kalan Kürtlerin sahip olduğu IBKY’yi, PKK terör örgütü ile ilişkilendirerek yorumlayan bakış açısının askerî çözümlerin yanında ortaya koyamadığı diğer ilişki çeşitlerine rağmen Davutoğlu’nun belirttiği askerî üstünlüklerin diplomatik esneklik ile desteklenmesi gerekliliğine dair yaklaşımı, ilişkilerin söz konusu çeşitliliğe ulaşmasına yardımcı olmuştur. Nitekim Türkiye, bir taraftan terörle mücadele kapsamında gerek kendi toprakları gerek Irak toprakları ve hatta Suriye toprakları üzerindeki askerî operasyonlarını sürdürürken diğer taraftan da Irak ve özellikle IBKY ile ilişkilerini çeşitlendirerek geliştirmeye de devam etmiştir. Geçmiş yıllarda Irak içerisinde resmî bir konum ve sıfatları olmaksızın Türkiye’ye ziyaretler gerçekleştiren isimler artık sahip oldukları Kürt etnik kimliğinin yanı sıra Irak Cumhurbaşkanı, Irak Dışişleri Bakanı veya IBKY Başkanı/Başbakanı kimlikleri ile resmî ziyaretlerde bulunmaya başlamışlardır. Aynı şekilde daha evvel sık sık Irak’ın kuzeyine Türk güvenlik bürokrasisinin farklı

⁶⁸² Aras, B. (2009). ‘‘Turkey’s rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery’’. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11 (1), 38.

⁶⁸³ Davutoğlu, A., 2013a, 90.

⁶⁸⁴ Sönmezoğlu, F., 2016, 568.

kademelerindeki yetkililerin gerçekleştirdiği ziyaretlerin yerini artık Başbakan, Dışişleri Bakanı, Enerji Bakanı, iş insanları gibi kamu ve özel kurum ve kuruluş yetkililerinin ziyaretleri almaya başlamıştır. Ziyaretlerin bu çeşitliliği ilişkilerin seyrini de değiştirmeye başlamıştır. Bu durum ilişkilerin boyutunun ve kapsamının değişmesinin yanı sıra toplumsal bakımdan ortaya çıkan algının da ilişkiler kadar hızlı olmasa da değişmesini beraberinde getirmiştir.⁶⁸⁵

İlişkilerin PKK terör örgütü ile mücadele şemsiyesinden çıkarılarak gerek resmî yetkililer gerekse de toplum nezdinde bu şekilde bir çeşitlilik kazanmaya başlaması her iki taraf için de oldukça zorlu süreçlerin akabinde cereyan edebilmiştir. Nitekim özellikle 2007 ve 2008 yıllarında PKK terör örgütünün Türkiye sınırları içerisinde gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde Türkiye'nin yeniden ciddi güvenlik endişelerine kapılarak sert bir tutum sergilemesi, sadece askerî operasyon yaparak soruna çözüm bulmaya çalışması şeklinde alışıldık bir tepkisinden ziyade Türkiye bu defa süreci diplomasinin tüm imkânlarını kullanarak, PKK'nın provokasyonuna kapılmadan ve hiçbir uluslararası tepki almadan askerî ve siyasî hamleleri harmanlayarak yürütmüştür.⁶⁸⁶ Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımının terör odağından uzaklaştırılarak çeşitlendirilmesinin tek taraflı hayat bulabilecek bir gelişme olmaması dolayısıyla karşı taraf olarak IBKY'nin politikaları da bu sürece etkiye bulunmuştur. İşgal edilmiş bir ülkenin işgaline yardımcı olan vatandaşları olarak Iraklı Kürtler, işgal sonrasındaki süreç içerisinde Türkiye ile olan ilişkilerinde gerginlikler yaşamışlarsa da gerek kendi yaklaşımlarının değişmeye başlaması gerek Irak içerisinde yaşanan gelişmelerin yönlendirmesi gerekse de Türkiye'nin değişim gösteren tutumu karşısında Türkiye'nin karşısında olmak yerine yanında olmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu noktada bu değişimin sebeplerine dair ABD'nin Irak topraklarından çekilmesi, Şii eksenli Bağdat yönetiminin Kürtlere yönelik baskı kuran siyasî yaklaşımı gibi IBKY ve Türkiye'yi edilgen konuma iten gerekçeler ileri sürülse de⁶⁸⁷ Davutoğlu'nun 'komşularla sıfır sorun, güvenlik-özgürlük dengesi, ritmik diplomasi, çok boyutlu - çok kulvarlı dış politika' gibi söz konusu gerekçelerden azâde kavramsallaştırmaları eşliğinde yürütülen dış politikanın ve hatta bununla bağlantılı iç politikada cereyan eden 'açılım'

⁶⁸⁵ Siyaset ve sosyoloji eğitiminin ardından Berlin'de uluslararası ilişkiler yüksek lisansı yapan, TRT Türk'ün Erbil temsilcisi ve 2011-2016 yılları arasında Erbil'de yaşayan bir gazeteci olarak Simla Yerlikaya'nın kitabı söz konusu karşılıklı toplumsal algı düzeyine dair oldukça fazla sayıda kıymetli veri sunmaktadır: Yerlikaya, S. (2013). *Yeni Komşumuz Kürdistan*. İstanbul: Timaş Yayınları.

⁶⁸⁶ Özcan, M. (2010a). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm". C. Yenigün, E. Efeğil. (Derleyenler). *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 375-376.

⁶⁸⁷ Özcan, M. (2010b). "Turkey's Foreign Policy Towards Iraq in 2009". *Perceptions*, 15 (3-4), 123.

isimlendirmeleri eşliğindeki gelişmelerin sebep olduğu değişim, göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Zira Türkiye'nin bu kavramsallaştırmalar üzerine inşa ettiği dış politikası kapsamında Iraklı Kürtleri ve onların sahip olduğu anayasal idarî yapılarını inkâr etmeden Irak'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde bir ilişki ağı kurma yönündeki gayreti sadece ABD'nin Irak'tan çekilmesine bağlanacak kadar kısa vadeli ve fırsatçı bir nitelik arz etmemektedir. Nitekim Türkiye'nin IBKY'ye yönelik tutumu ABD'nin Irak'tan çekilmesinden önce belli kavramsallaştırmalar eşliğinde kendi mecrasında akmaya başlamış, ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sonra da ortaya çıkan yeni parametreler ışığında aynı mecrasında devam etmiş görünmektedir. Nitekim Davutoğlu'nun işgalin üzerinden bir yıl geçtikten sonraki bir zaman dilimi içerisinde Türkiye'nin yürüttüğü yeni dış politik hamleler çerçevesinde komşu ülkelerin sınırlara yakın bölgeleri ile ilişkilerin sadece askerî tehdit alanları ya da muhtemel ön hat olarak görülmediğini, bu bölgelerle sağlıklı politikalar temelinde karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulması halinde bu sınırların ötesindeki ülkelerle ve topluluklarla ilişki kurulmasının önünün açılabileceğini ve komşuları birleştiren alanlar haline dönüşebileceğini, bu minvalde Türkiye'nin Irak'ın kuzeyini istikrar alanı halinde görerek bütün Irak'ı kuşatan bir politika yürüttüğünü ifade etmiş olması söz konusu yaklaşım farklılığının ABD'nin Irak'tan çekilmesinden oldukça önce kendi fikrî temelleri üzerine bina edildiğini gösteren emareler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸⁸ İkili ilişkilerdeki en önemli gündem maddesi konumunda bulunan terör ve güvenlik penceresinden olaya yaklaşıldığında; PKK terör örgütü ile olan münasebetin 1980'li yıllara kadar uzandığı karmaşık yapısı içerisinde IBKY'nin Irak Anayasası'ndaki resmî varlığına paralel bir tutum takınarak gerek Irak içerisinde gerek bölgede gerekse de Anayasa'nın izin verdiği ölçüde uluslararası arenada önemli bir aktör hüviyeti kazanma yönündeki gayreti Türkiye ile olan ilişkilerin mahiyetini de değiştirmeyi bir noktada zarûrî kılmıştır denilebilir. PKK'nın IBKY'nin resmî yetki alanları içerisindeki bölgelerde var olmaya devam eden mevcudiyetine dair, sahip olduğu kolluk kuvvetlerini kullanma noktasında çekimser davranan IBKY'nin bu tavrı Türkiye ile olan ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemişken Türkiye'nin Bağdat yönetimi ile vardığı uzlaşmalar neticesinde söz konusu bölgelere yönelik günümüze kadar devam eden askerî operasyonları ise IBKY tarafından çoğu zaman düşük tonlu tepkiler eşliğinde karşılanarak ilişkilerin daha fazla bozulmasına sebebiyet vermeyecek bir çerçeveye alınmıştır. Bu durum Türkiye'nin gerek

⁶⁸⁸ Bu noktada Davutoğlu bölgenin sahip olduğu güvenlik riskini de dikkate alarak mevcut duruma uygun tedbirlerin de alınması gerektiğini fakat uzun vadede Irak'ın kuzeyinin Türkiye'yi Orta Irak'a ve hatta Basra'ya bağlayacak bir geçiş yolu ve bu anlamda ekonomide, kültürel ilişkilerde bir ön hat olabileceğini belirtmektedir. Davutoğlu, A., 2013a, 146-147.

ABD'nin çekilmesi öncesinde gerekse de sonrasında kendi güvenliğini ilgilendiren hususlarda takındığı 'sert güç' yaklaşımını kısa vadeli çözümler üretmek için değil ilişkilerin zarar görmeyeceği bir kapsamda kalması maksadı ile diplomasi ve 'yumuşak güç' unsurları ile harmanlanmış yaklaşımına örnek teşkil etmektedir.

Davutoğlu'nun yukarıda söz edildiği şekli ile geçici bir fikir halesinden uzak olduğu; I. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti'nin yeni bir düzen arayışı ve tesisi için mücadele ettiği bir zaman diliminde her aktörün uzun vadeli bu yeni düzen arayışından ziyade kendi kısa vadeli çıkarlarını öncelemesi ile kriz halinin normalleşmeye başlayarak bir diğer Dünya Savaşı'nı tetiklediğini vurgulaması düşüncesinde de karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸⁹ Davutoğlu'nun sadece Stratejik Derinlik kitabında değil neredeyse bütün çalışmalarında ifade ettiği üzere bölge genelinde icra edilecek politikaların bizzat bölge toplumları ve devletleri tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğine dair rasyonel bir temele sahip inancı, böylesi fırsatçı bir ön yargıyı kabul etmeyen bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada Davutoğlu, uluslararası alanda yaşanan dönüşümlerin Ortadoğu'ya muhakkak yansıdığını (I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilip Ortadoğu'nun sömürgeci güçler tarafından paylaşılması, II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu dönüşüm eşliğinde sömürgelerden yeni ulus-devletlerin doğması, Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşmanın Ortadoğu'ya aynen yansması) dile getirmekte, Ortadoğu'nun bu tarz uluslararası dönüşüm süreçlerinden kendini muhâfaza etmesinin çok zor olduğunu ifade etmekte, Soğuk Savaş sonrası Doğu Avrupa ülkelerinde yaşandığı gibi bir demokratikleşme sürecinin Ortadoğu'da gecikmeli olarak vücut bulmaya çalıştığını, bu dönüşümün ulus-devlet sınırlarının kaldırılıp Ortadoğu'nun tekrar parçalanması şeklinde yapılmasının kaos doğuracağını o yüzden bu şekildeki bir dönüşümün Ortadoğu'nun son hükümler devletinin mirasçısı olarak Türkiye tarafından ABD'nin isteğine göre tepkici bir tavır geliştirmekten öte siyasal, kültürel ve ekonomik parametreler eşliğinde tabandan gelen bir dönüşüm şeklinde bölgenin geleceği ile ilgili proaktif bir tavır geliştirilerek zihni altyapının hazırlanması ve bu altyapının bölge halkları ile paylaşılması şeklinde hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁹⁰ Bu minvalde Davutoğlu, İran-Irak Savaşı'nda sınırların bir milyon insanın hayatını kaybetmesine rağmen bir metre bile ileriye götürülememesi acı gerçeğinden hareketle ülkeleri yeniden bölmek yerine siyasal sınırları

⁶⁸⁹ Davutoğlu, A., 2020, 76-77.

⁶⁹⁰ Davutoğlu, A., 2013a, 129.

olduğu gibi kabul edip ekonomik ve kültürel sınırları açmak suretiyle sınırları esnetmenin Ortadoğu için daha doğru bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁹¹

Yukarıda söz edilen zihnî altyapının kelimelere dökülmüş hali olarak Davutoğlu genelde İslam dünyasının özelde Ortadoğu'nun yenilenmeye ihtiyacı olduğunu, bu yenilenmenin dış müdahaleler üzerinden gerçekleşmesi halinde hem meşruiyet problemi doğuracağını hem de kaosa sebep olacağını ifade ederek bölgenin kendi içinden kendi yenileşme dinamiklerini yine bölgenin kendi aydınları, düşünürleri ve karar alıcıları aracılığıyla çıkarması gerektiğini, bunun da özgüven ve özgürlük alanlarının genişletilmesi ile hayata geçirilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁹² Bu zihnî alt yapının eyleme dönüştürülmesi noktasında da Davutoğlu en önemli kademelerden biri olarak ekonomik kaynaklarla birlikte özellikle insan mobilizasyonunun karşılıklı geliş gidişinin sağlanarak bu faktörün dönüştürücü niteliğinden istifade edilmesi gerektiğini,⁶⁹³ olumlu ya da olumsuz bir değişimin en önemli unsurunun mobilizasyon olduğunu, mobilizasyonun artmasının çok kötü oluşturulmuş sınırları bir engel olmaktan çıkarıp bir etkileşim hattına dönüştürmeye yardımcı olacağını ifade etmektedir.⁶⁹⁴ Bu noktada Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde IBKY ile geliştirmeye çalıştığı ilişkilerin bir anlamda nüvesi ortaya çıkmaktadır. Daha önceki senelerde birbirlerine karşı oldukça sert söylemlerle yüklenen siyasî kişilikler olarak karşılıklı tarafların bu yaklaşım tarzından hareketle ritmik diplomasinin de bir gereği olarak sık sık karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmeleri ilişkilerin günümüze kadar uzanan seyrini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Davutoğlu'nun Ortadoğu bölgesinde yeni bölgesel bir düzenin ilkesel temelleri olarak herkes için güvenlik, yüksek düzeyli siyasî diyalog, ekonomik karşılıklı bağımlılık, kültürel çoğulculuk ve bir arada yaşamak şeklinde belirttiği 4 hususu⁶⁹⁵ IBKY ile inşa edilmeye çalışılan ilişkiler ağına da uyarladığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere herkes için güvenlik başlığı altında özellikle terör örgütlerinin ikili ilişkilerden uzak tutulmasına dair gerek askerî gerekse de siyasî adımlar atılmıştır. Bu durum hem Türkiye'nin hem de IBKY'nin denetimi altında bulunan bölgelerin daha güvenli bir hal almaya başlamasına yardımcı olmuştur. Türkiye'nin iç politikasına entegre bir şekilde gerçekleştirdiği 'açılım'

⁶⁹¹ Davutoğlu, A., 2013a, 130.

⁶⁹² Davutoğlu, A., 2013a, 215-216.

⁶⁹³ Davutoğlu bu noktada ünlü düşünür İbn Arabî'nin 13. yy.'da İspanya'dan başlayarak Tunus, Mısır, Suriye, Anadolu coğrafyası ve nihayetinde Mekke ziyareti yaparak dersler okutması şeklinde bir hareketlilik sergilemesine rağmen günümüzde bölge ülkeleri arasında bu kapsamda bir hareketliliğinin olmadığı eleştirisini yöneltmektedir. Davutoğlu, A., 2013a, 118.

⁶⁹⁴ Davutoğlu, A., 2013a, 130.

⁶⁹⁵ Davutoğlu, A., 2020, 262.

adı verilen sürece karşı PKK terör örgütünün Türkiye topraklarında gerçekleştirdiği ile yine yakın zaman dilimleri içerisinde IŞİD terör örgütünün Irak ve Suriye topraklarında gerçekleştirdiği terör olaylarının vuku bulması, söz konusu ‘herkes için güvenlik’ ilkesinin kesintiye uğradığı bir zaman dilimi olarak belirmiştir. Her iki tarafın da bu sürece, yaşanan iç siyasî kriz ortamları ile girmiş olması da ikili ilişkilerin bu kesitinde ‘herkes için güvenlik’ ilkesinin tesis edilmesi noktasında zâfiyete yol açmıştır. Karşılıklı yapılan ziyaretler çerçevesinde siyasî diyalog mekanizmalarının eski dönemlere nazaran ulaştığı kapasite ise diğer faktörlerin yanında en ileri seviyedeki gelişme olarak kaydedilmiştir. Nitekim 2008 yılında içinde Ahmet Davutoğlu’nun da bulunduğu bir heyetin ilk defa IBKY ile resmî bir temas kurması, Mayıs 2009’da Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu’nun Kasım 2009’da Erbil’de IBKY Başkanı Mesut Barzani ile görüşmesi, Mesut Barzani’nin 2010 yılında IBKY Başkanı sıfatı ile Türkiye’de ağırlanması, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Mart 2011’de Erbil’de Mesut Barzani’yi ziyaret etmesi ile en üst perdeden sergilenen siyasî diyalog mekanizması, bu isimlerin hâricinde daha çok sayıda karşılıklı resmî yetkilinin ziyaretleri ile devam ettirilerek günümüze kadar uzanan seyrinde olağan bir sürece dönüştürülmüştür. Türkiye tarafından bakıldığında 2005 yılında Irak Anayasası kapsamında resmî bir hüviyet kazanan IBKY ile ilk resmî temasın 3 yıl sonra yapılabilmiş olması bu süre zarfında temas kuran bölge ve bölge dışı devletlerin karşısında Türkiye ile IBKY’nin ilişkilerinin girift yapısını da gözler önüne sermektedir. IBKY’nin temsilcileri açısından bakıldığında ise işgalden bir yıl sonra 2004 yılı Eylül ayında Talabani’nin, Ekim ayında da Barzani’nin yaptığı Türkiye ziyaretlerinden sonra 2007 yılında Başbakan Neçirvan Barzani’nin İstanbul’a yaptığı gayriresmî ziyaret dışında 2008 yılına kadar 4 yıl gibi oldukça uzun bir müddet hiçbir Kürt liderin Türkiye’ye gelmediği hatta bu ziyaret noksanlığını her iki tarafın çok sert karşılıklı beyanatlar ile sürdürmekten de geri durmadıkları görülmektedir.⁶⁹⁶ Söz konusu sert beyanatlar çerçevesinde Talabani’nin bir kediye bile etnik aidiyet yüklediği çıkışı ile Barzani’nin Kerkük ile Diyarbakır’ı mukayese edişi ve Erdoğan’ın söz konusu iki liderin sahip oldukları toplumsal dokuyu küçümseyen yaklaşım tarzının sergilendiği bir süreçten, oldukça geniş kapsamlı ve yüksek düzeyli siyasî diyalog mekanizmalarının işletildiği bir aşamaya geçilmiş olması sürecin her iki taraf için de yavaş yavaş ılımlı bir havaya bürünmesini de beraberinde getirmiştir.

⁶⁹⁶ Erkmen, S. (2015). ‘‘İç Etkenler Açısından Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü’’. *Bilgi*. 72, 175.

Sürecin bu şekilde olumlu ilerlemesi, yeni parametreler üzerinden dış politikasında bir değişim gerçekleştiren Türkiye'nin inisiyatif sahibi olarak ön plana çıktığı bir görüntü arz ederken bazı yorumlarda Türkiye ile IBKY arasındaki bu olumlu havanın küresel ve bölgesel dinamiklerin zorlamasıyla ortaya çıktığının ve bu durumun Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü Batı'nın bir parçası olma çabalarının ürünü olan Batılı politik kültür sayesinde gerçekleştiğinin ifade edilmesi⁶⁹⁷ Batılı politik kültür kampının içerisindeki konumunu uzun yıllar boyunca sağlamlaştıran Türkiye'nin o dönemler itibarıyla buna benzer aktif bir politika geliştirememiş olmasının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Halbuki 'eksen kayması' tartışmalarının da vuku bulduğu aynı dönem içerisinde Türkiye, Batı'nın ve Batılı politik kültürün bir parçası olmaktan uzaklaşan dış politik yaklaşımları ile eleştirilerin muhatabı olmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bir kopuş yaşadığı iddia edilen Batılı ülkelerin ama özellikle bölge ülkelerinin siyasî karakterleri ile olan diyalog mekanizmalarının istenilen ölçüde işletilmemesi bu tarz sorunlu yaklaşımların ortaya çıkmasına vesile olmaktadır denilebilir. Nitekim Davutoğlu, Ortadoğu'da yaşanan ve zaman zaman derinleşen krizlerin en önemli nedeninin üst düzey siyasî diyalog eksikliği olduğunu belirterek herhangi bir bölgesel düzeni yeni meydan okumalar karşısında yeniden tanzim edebilecek en etkin aracın aktörlerin karşılıklı güvene dayalı bir siyasî irade ile yürüttükleri üst düzey diyalog mekanizmaları olduğunu vurgulayarak bu diyalog mekanizmalarının ortak bir bölgesel düzen vizyonu geliştirebilme ve çıkan krizleri yönetebilme şeklinde birbirini tamamlayan çift yönlü bir etkinin gelişmesine zemin hazırladığını ifade etmektedir.⁶⁹⁸ Söz konusu zeminin tesisine dair benzer yaklaşımı Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir dönemde Başbakan Bülent Ecevit'in 1975 yılındaki bir basın toplantısında *'Eğer Türkiye gerek Ortadoğu'daki gerek Balkanlar'daki ve diğer yakın bölgelerdeki komşularıyla çok iyi dostluk ve işbirliği ilişkileri kurarsa ve bu ilişkileri bir takım metinlere dayanan veya dayanmayan karşılıklı güven duygusuna isnat ettirebilirse, o zaman Türkiye'nin savunma yükü de haliyle çok azalır ve Türkiye bir yandan ekonomik gelişmesini bölgesel işbirliği ile takviye ederek hızlandırırken bir yandan da daha az masrafla kendi güvenliğini sağlamış olur. Kimse bunu, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini*

⁶⁹⁷ Özden Zeynep Oktav bu noktada Türkiye'nin sadece Irak ve IBKY ile olan ilişkilerinde değil diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde de Batılı politik kültürün ciddi bir etkisi olduğunu iddia etmektedir: Oktav, Ö. Z. (2010). "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-Irak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri". *Ortadoğu Etütleri*, 2 (2), 65-66.

⁶⁹⁸ Davutoğlu, A., 2020, 269.

kesmek istediği yolunda yorumlama hakkına sahip değildir.”⁶⁹⁹ şeklindeki ifadesinin satır aralarında da görebilmek mümkündür.

İkili ilişkilere yön tayin eden önemli başlıklardan biri olan ekonomik karşılıklı bağımlılık ilkesi ise geçirdiği değişimin kapsam ve içeriği itibarıyla oldukça önemli bir konu başlığı haline gelmiştir. Türkiye’nin yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanındaki çalışmalarının yanında özellikle kendisini güçlü hissettiği ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atması gerektiğini ifade eden Davutoğlu, komşulardan kaynaklanan dış politika risklerinin azaltılması için karşılıklı bağımlılık düzeyini yükseltecek ulaşım imkânlarının genişletilmesi, sınır ticaretinin yaygınlaştırılması, karşılıklı kültürel mübadele programlarının arttırılması, iş, emek ve sermaye transferinin kolaylaştırılması gibi eylemlerin dış politika projeksiyonu tutarlı olan ülkelerin lehine işleyen mekanizmaları üreteceğinden hareketle bu mekanizmaların siyasî merkezlerden kaynaklanan gerginliklerin tansiyonunu düşüreceğini ve Türkiye gibi bölgesel güçlere alternatif politikalar oluşturma şansı sağlayacağını ifade etmektedir.⁷⁰⁰ Özellikle Ortadoğu’daki düzenin birbirlerinden izole edilmiş ekonomik yapılar ile tesis edilmesinin imkansızlığına vurgu yapan Davutoğlu,⁷⁰¹ bunu aşmak için işbirliği ve ekonomik entegrasyon temelinde atılacak adımların Soğuk Savaş benzeri yeni gerginliklere ve kutuplaşmalara sebebiyet vermeden yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁰² Buna örnek teşkil etmesi adına Davutoğlu asırlar boyunca hegemonya rekabetlerinin büyük ve yıkıcı savaflara yol açtığı Avrupa kıtasının, karşılıklı ekonomik bağımlılık esaslı ile kurulan demir-çelik birliğinden büyük ölçekli bir gümrük birliğine ve akabinde finansal birliğe geçilmesiyle önce Batı Avrupa ile sınırlı bir bölge düzeni sonra da kıta ölçekli bir Avrupa düzenine ulaştığını ifade etmektedir.⁷⁰³ Bu bakış açısı dolaylı olarak IBKY ile Türkiye’nin ilişkilerinin siyasî gerginlikler üzerine değil işbirlikleri ve ortak çıkar alanları üzerinden karşılıklı bir bağımlılık üzerine inşa edilmesini kendiliğinden salık vermektedir. İşbirliği eyleminin failleri olan yönetim kademelerinin bu yönde bir vizyona sahip olmaları halinde zaten verili vaziyette bulunan ortak çıkar alanlarının bu

⁶⁹⁹ Zengin, G., 2010, 208.

⁷⁰⁰ Davutoğlu, A., 2004, 146.

⁷⁰¹ Davutoğlu, A. (2008). “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”. *Insight Turkey*, 10 (1), 85.

⁷⁰² Davutoğlu, A. (2012b). “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, *International Policy and Leadership Institute: Turkey Policy Brief Series*. 7.

⁷⁰³ Davutoğlu, A., 2020, 274.

sürecin ilerlemesi için aracı bir pozisyondan ibaret olması sürecin doğal bir seyir izlemesini de beraberinde getirecektir.

Türkiye ile Irak arasında hayata geçirilen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi⁷⁰⁴ oluşumunun iki ülke ilişkilerine sağladığı geniş kapsamlı katkının getirdiği olumlu hava eşliğinde Türkiye ile IBKY ilişkileri de olumlu bir havaya bürünmeye başlamıştır. IBKY nezdinde var olan ekonomik ve ticarî konulardan müteşekkil potansiyel işbirliği alanları geçmiş yıllardaki ataletten uzaklaşarak yukarıda da belirtildiği üzere ortak çıkar alanları oluşturulmasının kaynağını teşkil etmeye başlamıştır. Bu farkındalık ile karşılıklı ekonomik kapasitenin artış gösteren bir ivme kazanması⁷⁰⁵ ile birlikte hem IBKY hem de Türkiye bu ilişkilerin ritminin bozulmasını engellemeye yönelik hamleleler ile süreci devam ettirme gayreti göstermişlerdir. Bu gayretin ana sâikinin Türkiye tarafında, Davutoğlu tarafından çizilen yol haritası oldukça vizyoner, çok boyutlu ve bölgeyi kuşatıcı bir nitelik arz ederken diğer tarafı olarak IBKY nezdinde ise daha kısa vadeli konjonktürel yaklaşımlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye ile Kürtlerin birbirini sevmediği, ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sonra tarafların birbirlerine muhtaç olacakları, Türkiye'nin Irak içerisine sadece Kürtler aracılığıyla girebileceği, İran-Şii, Arap toplumu-Sünni gibi Soğuk Savaş dönemi ikilikleri üzerine inşa edilen söylemler eşliğinde 2009'dan itibaren ortaya çıkan yakınlaşmanın yeteri kadar doğru algılanamadığını açığa çıkaran ifadeler IBKY'nin farklı kademelerindeki resmî yetkililer tarafından zaman zaman dile getirilmiştir.⁷⁰⁶ Ortadoğu kültürünün en zayıf yönlerinden biri olarak çok küçük, mikro entitelerle düşünmeye alışkın olmayı ve makro tabloyu görememeyi sıralayan Davutoğlu, bu yaklaşımın şehir kültürü bağlamında hemşericilikle, asabiyet anlamında aşiret bağıyla ya da etnik bir yapıyla görünür hale gelebildiğini, İbn Haldun'un tâbiriyle asabiyetin güçlü tutulup makro resmin görülemediği zamanlarda ise sürecin söz konusu eylemin sahiplerini kurban edebileceğini belirterek⁷⁰⁷ IBKY yetkililerinin yukarıda belirtilen ifade ve düşüncelerine karşı eleştirel bir duruş sergilemektedir. Davutoğlu'nun bu eleştirel

⁷⁰⁴ Söz konusu konsey kapsamında iki ülke dışişleri, içişleri, sağlık, tarım, enerji, ulaşım, dış ticaret ve çevre bakanlıkları düzeyinde düzenli ve periyodik toplantılar yapılarak söz konusu alanlarda ortak projeler üretilerek iki ülke arasındaki işbirliğinin arttırılması hedeflenmiştir. Özcan, M., 2010b, 117.

⁷⁰⁵ Bu noktada Türkiye ile IBKY arasındaki ekonomik ilişkilerin arttığı gerçeğinin yanında bu artış miktarının veriye dayalı parasal büyüklüğüne dair resmî belgelerde net ifadelerin bulunmadığını, çeşitli akademik çalışmalar içerisinde yer alan bilgilerin ise Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerindeki rakamlar üzerinden yapılan tahminler olduğunu belirtmek gerekir. Erkmen, S., 2015, 185-186.

⁷⁰⁶ "Iraq and the Kurds: Trouble Along the Trigger Line". (8 July 2009). *International Crisis Group*. Middle East Report N°88, 25-26. Web: <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/88-iraq-and-the-kurds-trouble-along-the-trigger-line.pdf> adresinden 11.03.2017 tarihinde alınmıştır.

⁷⁰⁷ Davutoğlu, A., 2013a, 200.

duruşunu haklı çıkarırcasına yürütülen faaliyetler, IBKY'nin karşılıklı ekonomik bağımlılıktan önce sağlam dinamikler üzerine kurulu bir ekonomik düzen tesis edebilmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Sanayileşme düzeyi ve üretim alt yapısı anlamında oldukça geri kalmış bir görüntü arz eden IBKY, temel gelir kaynağı olan petrol ve doğalgazdan elde edilen geliri çeşitlendirmek yerine ekonomik refaha kavuşmak ve halkın otoriter bir görüntü arz eden siyasal yapıya ilişkin değişim talebini baskılayabilmek adına bu kaynakların sahip olduğu rezervleri etkin bir şekilde kullanması gerektiğinin bilinci ile kendi devamlılığını sağlamak adına ekonomik hareketliliğini şekillendirmektedir.⁷⁰⁸ Bu şekillendirme kapsamında ortaya çıkan rant arayışı, yolsuzluk ve petrol gelirlerinin tüketime yönelik israfı, petrol dışı sektörlerde yetersiz ve verimsiz yatırımlara yol açarken, yukarıda söz edilen ekonomik çeşitliliğin olmayışı da IBKY'nin ekonomik olarak yer altı kaynaklarından elde edilen gelirlere bağımlı olmasına yol açmıştır.⁷⁰⁹ Söz konusu bağımlılık petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerle birlikte IBKY'nin maaşların dahi ödenemediği ve toplumun bu duruma kitlesel tepki gösterdiği hem ekonomik hem de sosyal açıdan kriz durumları ile zaman zaman karşılaşmasına sebep olmuştur.⁷¹⁰

IBKY'nin üretime dayalı bir ekonomik düzen tesis etme gayretlerinde henüz başarı sağlayamamış olmasına rağmen⁷¹¹ Bölge'ye özellikle dışarıdan yatırımcı çekebilmek maksadıyla gerçekleştirdiği faaliyetler ise Türkiye başta olmak üzere diğer bölge ve dünya ülkelerinin de ilgisine mazhar olmuştur. Bu minvalde IBKY 2005 yılından itibaren gerçekleştirdiği yasal dönüşümler ile piyasa ekonomisine geçiş açısından önemli ilerlemeler kaydetmiş, Bölge'de yapılacak yabancı yatırımlara önemli teşvikler vermiş ve söz konusu yatırımcıların üretim yapmaya başlamaları ile birlikte çeşitli vergi muafiyetleri

⁷⁰⁸ Göktürk Tüysüzoğlu bu ekonomik hareketliliğin üretimden uzak bir şekilde sadece petrol ve doğalgaz gelirlerine ve bu gelirlerin toplumsal hayatta etkin bir rol oynayan aşiretler üzerinden dağıtılıyor olmasına dayanarak 'rantçı devlet yaklaşımı' çerçevesinde IBKY'yi ele almaktadır: Tüysüzoğlu, G. (2015). 'Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme'. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (47), 73-98.

⁷⁰⁹ Heshmati, A., Auzer, K. (2018). 'The Role of Natural Resources in Kurdistan Regional Government's Economic Development'. *UKH Journal of Social Sciences*, 2 (1), 1.

⁷¹⁰ Mirtorabi, S. (2016). 'Kurdistan Regional Government: Petro-politics in the Post-2003 Era'. *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, 2 (4), 2784-2785.

⁷¹¹ IBKY'nin sahip olduğu ekonomik yapının eksi ve artıları ile birlikte değerlendirildiği, Dünya Bankası tarafından hazırlanan oldukça geniş ve kapsamlı bir rapor için bakınız: 'Kurdistan Region of Iraq Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable', (29 May 2016). *World Bank Group*, Web: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/229971468195834145/pdf/106109-WP-P159972-KRG-Economic-Reform-Roadmap-post-Decision-Review-PUBLIC-v1-05-29-16-2.pdf> adresinden 15.11.2021 tarihinde alınmıştır.

sağlamıştır.⁷¹² Nitekim Türkiye'nin %2.64'lük bir oran ile 3. sırada yer aldığı Bölge'ye giriş yapan Doğrudan Yabancı Yatırım miktarı 2013 yılında 5 milyar 185 milyon dolara ulaşmıştır.⁷¹³ Türkiye'nin enerji sektörü başta olmak üzere diğer tüm sektörler nezdindeki varlığı özellikle ilişkilerin olumlu bir yola evrilmesinin ardından hızlı bir ivme kazanmıştır.⁷¹⁴ İnşaat malzemeleri, makine ve inşaat ürünleri, temel gıda ve temizlik maddeleri, elektrik elektronik ürünleri, tekstil, mobilya ve özellikle bankacılık gibi farklı alanlardaki ürün ve hizmetler ile Türk firmalarının varlığı Bölge'deki tüketim mallarının yaklaşık %80 oranında Türkiye merkezli olmasına olanak sağlamıştır.⁷¹⁵ Türkiye'nin ise Bölge üzerinden temin ettiği ana ürün kalemi enerji olmuştur. Irak ile varılan anlaşmalar kapsamında bir çerçeve kazanan söz konusu enerji temini iki ülke arasında zaman zaman yaşanan siyasî sorunlardan doğrudan etkilenme potansiyeline sahip bir görüntü çizmektedir.⁷¹⁶ Bağdat yönetimi ile IBKY arasındaki özellikle anayasanın ilgili maddeleri üzerinden yaşanan ihtilaf enerji arzının kesintiye uğramasına ve IBKY'nin ekonomik mânâda krizler yaşamasına da sebep olmuştur.⁷¹⁷ Bu durum IBKY ve Bağdat Yönetimi tarafından farklı mülâhazalar ile ele alınıyor olsa da sorunun çözümüne dair atılan adımlar Türkiye'nin tesis etmeye çalıştığı karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkesi ile örtüşen bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. İkili ilişkilerin enerji üzerinden bu şekilde bir seyir izlemesi, ekonomik karşılıklı bağımlılık üretmiş olması dolayısıyla diğer etkenlerin yoruma açık yapısıyla birlikte kısa ve orta vadede olumlu bir gelecek görüntüsü çizmektedir.⁷¹⁸ Bu durum gerek Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanması ve enerji üssü

⁷¹² Dağdeviren, Z. (2021). "Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) Arasındaki Ticari İlişkiler Üzerine Bir Analiz". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 117.

⁷¹³ IBKY'ye petrol dışı sektörler kapsamında 2005-2013 yılları arasında gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile ilgili detaylı bir çalışma için bakınız: Unegbu, A. O., Okanlawon, A. (2015). "Direct Foreign Investment in Kurdistan Region of Middle-East: Non-Oil Sector Analysis". *British Journal of Economics, Management & Trade*, 6 (1), 38-49.

⁷¹⁴ Türkiye'nin özel sektör olarak bu varlığının Bölge'nin kendi özel sektör firmalarının, girişimcilerinin, faaliyetlerinin gelişim seyri gösterememesine sebep olduğunu ekonomik ve sosyal açıdan ele alan bir çalışma için bakınız: Bache, C. (2018). "Mutual Economic Interdependence or Economic Imbalance: Turkish Private Sector Presence in the Kurdistan Region of Iraq". *Middle East Critique*, 27 (1), 61-75.

⁷¹⁵ Dağdeviren, Z., 2021, 125-126.

⁷¹⁶ IBKY'nin petrol arama faaliyetleri ve petrolden elde edilen gelirlerin paylaşımı ile Türkiye'nin zaman zaman doğrudan IBKY ile temas kurma yönündeki hamleleri başlıca anlaşmazlık konuları olarak öne çıkmaktadır. Sönmezoğlu, F., 2016, 574-575.

⁷¹⁷ Özellikle Merkezî bütçeden IBKY'ye verilmesi gereken %17'lik pay üzerinde yaşanan tartışmalar IŞİD'in sebep olduğu kriz ile birleşince IBKY adına ekonomik açıdan zorlu günlerin yaşanmasını ve yine Bağdat yönetiminin sürece müdahil olarak Erbil'in krizden çıkabilmesini temin etmiş fakat bu süreç her iki yönetimin enerji konusundaki siyasî anlaşmazlığa bir çözüm sağlayarak gelecekte siyasî güç ve kaynak tahsisi konusunda yaşanması muhtemel şiddetli mücadeleleri önlemek için insanî güvenlik ihtiyaçlarını ortaklaşa ele almaları gerektiğini gözler önüne sermiştir. Fidan, C. B. (2016). "Turkish Business in The Kurdistan Region of Iraq". *Turkish Policy Quarterly*, 14 (4), 125-126.

⁷¹⁸ Balcı, A. (2014b). "Enerjisi'ne Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97, 25.

olma gayretinin gerçekleşmesi, gerek Irak'ın elde ettiği gelirin kesintiye uğramaması gerekse de IBKY'nin anayasal çerçevede yürüteceği faaliyetler kapsamında gelir elde ederek bu geliri Bölge'nin sosyo-ekonomik gelişimi ve hatta siyasî kazanım noktasında sarf edebileceği şeklinde herkes için olumlu bir ortamın tesisini beraberinde getirebilecektir. Bu yöndeki gayretlerin tüm taraflar için bir 'kazan-kazan' formülü üzerine inşa edilmeye çalışılması ise önceki bölümlerde detaylı bir şekilde izaha çalışılan Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasına da uyum göstermektedir.

Ortadoğu gibi hem etnik hem de dinî yönden oldukça zengin bir coğrafyanın üyesi konumundaki Kürtlerin yine bu zenginliğin daha büyük bir entitesi konumundaki Irak toprakları üzerindeki mevcudiyetlerinin geçmiş zaman dilimlerinde oldukça sert çatışmaların vuku bulduğu kronik bir anlaşmazlık iklimi yaratmış olması, çalışma içerisinde sık sık vurgulandığı üzere söz konusu unsurların salt varlıklarından değil bu var olma hallerinin bir diğerinin yok olması/edilmesi üzerine inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında vücut bulmaya başlayan ulus-devlet kavramsallaştırmasının Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklar üzerinde yaşayan toplumlar nezdindeki yansıması Batı dünyasındakine benzer bir gelişim seyri izlememiştir. Detaylarına çalışmanın daha önceki ilgili bölümlerinde değinildiği üzere bu 'kan uyuşmazlığı'nın tüm bölge geneline sirayet ederek oldukça kanlı çatışmalar ile yoğunlaşmış krizlere sebep olması ve bunun bir devamlılık arz etmesi bölge için kullanılan sıfatlara olabildiğince olumsuz kelimelerin eşlik etmesine sebebiyet vermiştir. Belli zihin kodları ile üretilmiş bu bölgenin isminin önüne veya arkasına eklenen olumsuz ifadelerin o coğrafyanın veya o coğrafyada yaşamakta olan insanların Batı dünyası menşeli 'mukaddes/ulvî' değerler sistemine erişme kabiliyeti noksanlıklarından kaynaklandığı şeklindeki yaklaşımdan ziyade bu toplumların sahip oldukları sosyolojik yapı ve bunun üzerine inşa ettikleri sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, hukukî ve dinî yapıların varlıkları ile birlikte yorumlamak söz konusu sürecin daha kolay ve ön yargılardan uzak bir şekilde açığa kavuşturulmasına yardımcı olacaktır. Bu durum günümüz Irak topraklarında yaşamlarını idame ettiren Kürtler için de geçerli olup onların sosyolojik yapılarını temel alan sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, hukukî ve dinî yapılanmalarına dair bu çalışmanın kapsamını aşan boyutta bir külliyyat bulunmaktadır. Söz konusu külliyyatın üzerine binâ edildiği temel husus ise gerek Kürtlerin gerekse de egemenliği altında yaşadıkları Irak topraklarının çok kültürlü, çok etnikli ve çok dinli yapısı olmuştur. Bu 'çok'lu yapının bir kargaşaya sebebiyet vermemesi adına neler yapılabileceğine dair geliştirilen çözüm

mekanizmalarının modern dönem parametreleri ile bezenmesi ise bu parametrelerin bizâtihi üreticisi olanlar tarafından icra edilmek istenmesi ile bu coğrafyaların sosyolojisine, siyasetine, ekonomisine, kültürüne uyum gösteren nitelikte olamadıkça başarıya erişmekten uzak âtıl hamleler olarak kalmakta, fakat bu mekanizmaların tesir ettirilmek istendiği toplumlar ise her daim zarar gören taraf olmaktadırlar. İnsanlık tarihinin en köklü medeniyet birikimlerine, ilk tarım toplumlarına, günümüze kadar intikal eden en yaygın dinî inançlara, büyük göçlerle şekillenmiş en karmaşık etnik formasyonlara beşiklik etmiş olan Ortadoğu'daki kültürel çoğulculuk ve birlikte yaşama kültürü, bölgesel bir düzen arayışının tarihî süreç içerisinde en önemli şartlarından birisi haline gelmiştir.⁷¹⁹ Yerel aşiretlerden devlet yapılarına kadar en karmaşık kültürel kimliklerin birlikte yaşadığı bir bölge hüviyeti ile Ortadoğu'da kadim devlet geleneklerinin bu kültürel kimlikleri içselleştirebildikleri ölçüde kalıcı oldukları, farklı kültürel kimlikleri bir arada barındırma yeteneğinden mahrum siyasî entitelerin ise Moğollar ve Haçlılar örnekleri üzerinden bölge üzerinde kalıcı bir düzen kuramayışlarından da anlaşılmaktadır.⁷²⁰ Tarihten verilebilecek bu örneklerin 21. yy.'ın değişen parametreleri çerçevesinde anlamsızlaşacağı öngörülebilir. Ancak kültürel çeşitlilik üzerine kurulu kadim devlet geleneğinin son temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin dağılması ile ortaya çıkan ulus-devletlerin, ulus-devlet kimliklerinin tekleştirici niteliği çerçevesinde tarihten gelen kültürel çeşitliliği gerek kendi içlerinde gerekse de bölgesel düzeyde bir düzen tesisi için nasıl yönetebilecekleri noktasında yaşadıkları zâfiyete örnek olarak Saddam Hüseyin'in Kürt ve Şii kültürel kimliklerini ulus-devlet kimliği için bir tehdit olarak görüp dışlaması ve tâbir câizse bir sonraki aşamadaki parçalanmanın zeminini kendi elleriyle hazırlaması, Saddam sonrası dönemde ise bu kez Iraklı kimliğinin Şii eksene kaydırılarak Sünni ve Kürt kimliklerini dışlayan bir yaklaşım sergilenmesi neticesinde vatandaşlık kimliği üzerinden Irak'ın yeniden inşa edilmesinin imkânsızlaştırılması şeklindeki gelişmeler bu öngörünün karşısındaki güncel ve anlamlı vakıalar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²¹ Diğer taraftan 21. yy.'ın getirdiği küreselleşme vb. yeni parametreler eşliğinde dünya üzerindeki hiçbir ulus-devletin etnik veya dinî tam bir bütünlük arz etmesi imkânsız denecek kadar zor bir merhaleye ulaşmıştır. O yüzden özellikle 19. yy. sonlarından itibaren başlayan ulus-devlet yapılarının büyük bir iştiaqla oluşturulması kendi dönem ve anlam çerçevesinde tutarlı bir bakış açısına sahip olsa da yukarıda da ifade edildiği üzere toplumların sahip olduğu sosyolojik yapının sirayet ettiği

⁷¹⁹ Davutoğlu, A., 2020, 217.

⁷²⁰ Davutoğlu, A., 2020, 217.

⁷²¹ Davutoğlu, A., 2020, 218.

diğer alanların içeriklerinin kendilerine özgü formasyonlar eşliğinde hayata geçirilmesi ve bunun günümüz parametreleri çerçevesinde yeni bir yönetime tâbi kılınması gerçeği söz konusu devlet ve benzeri yapıların kendi mukadderatları için büyük önem arz etmektedir.

Kendi etnik yapıları temelinde bir ulus-devlet inşa etmeye çalışan toplumların hukuken egemen oldukları topraklar içerisinde sağlamaya çalıştıkları etnik ve hatta dinî yeknesaklık günümüze çok da uzak olmayan zaman dilimleri içerisinde insanî açıdan acı tecrübelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu tarz bir yeknesaklıktan uzak bir yönetim şekli ile yüzyıllarca yönetilmiş olan bölge toplumları 20 ve 21. yüzyılın getirdiği koşullar altında bu yeknesaklığın zaman zaman en sert müdâfileri olmaya başlamışlardır. Bağdat yönetiminin 20. yy. sonlarına doğru kendisine muhalefet sergileyen vatandaşları olan Kürt gruplara karşı ortaya koyduğu müdahale şekli tüm insanlık adına utanç verici vesikalar olarak tarihî kayıtlardaki yerini almıştır. Bu ve benzeri olaylar Ortadoğu toplumlarının yüzyıllardır içselleştirerek bir yaşam şekline dönüştürdükleri hayat tarzlarının oldukça sert uygulamalar eliyle yine oldukça sert yeni koşullara mahkûm edilmesine sebep olmuştur. Çalışmanın kapsamı dışına çıkmadan Iraklı Kürtler üzerinden yaşanan gelişmelerin de bu minvalde bir gelişim seyri izlediği ifade edilebilir. Bağdat yönetimleri tarafından içselleştirici yaklaşımların fırsatçı bakış açısı ile zaman zaman denendiği süreçlerin azlığı karşısında dışlayıcı tutum ve politikaların çokluğu ne yazık ki sürecin sürekli krizlerin vuku bulduğu bir yapıya kavuşması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bağdat yönetimlerinin bu şekildeki davranışına maruz kalan Iraklı Kürtler ise Irak'ın işgalinin hemen ardından bu defa kendileri benzeri uygulamaları hayata geçirmekte bir engel görmemişlerdir. Özellikle Kerkük üzerinde odaklaşan bu girişimler şehrin tarihini, kimliğini, demografik yapısını ve dolayısıyla sosyal, kültürel, siyasî, ekonomik dokusunu önce tahrip edip sonra bu eylemlerin faileri olarak kendilerince tekrar inşa edilmesi sürecinin yaşanmasına sebep olmuştur. Kürtler işgal sonrasındaki bu girişimlerini sıkı müttefik konumuna geldikleri Irak'ı işgal eden ABD'nin Irak'ı yeniden yapılandırması öncesinde nihayete erdirerek söz konusu resmî düzenlemelerde avantajlı konuma gelmeye çalışmışlardır. Kürtlerin bu yöndeki çabalarının odak noktası her ne kadar Kerkük olmuşa da diğer bazı yerleşim bölgelerine dair iddialarını da söylem bazında dile getirmekten eylem bazında da işgal koşulları altında değiştirmeye çalışmaktan geri durmamışlardır. Bu durum resmî belgelere kadar yansıyan 'Tartışmalı Bölgeler' ifadesi eşliğinde gerek IBKY'nin gerekse de Bağdat yönetiminin siyasî ve bürokratik yapılarında önemli bir gündem maddesi olarak günümüze kadar uzanan mevcudiyetini muhâfaza etmektedir.

Saddam Hüseyin yönetiminin Irak toprakları üzerinde yaşamlarını idame ettiren tüm toplumları eşit kabul eden bir ‘vataniye’ yaklaşımı yerine Arap milliyetçiliği kapsamında sadece Arap milletine mensup olanları önceleyen ‘kavmiye’ yaklaşımı⁷²² çerçevesindeki uygulamaları eşliğinde özellikle Kerkük’ün idarî yapısında gerçekleştirilen düzenlemeler neticesinde Kerkük’te yaşamakta olan Türkmenler, Hristiyanlar ve Kürtler farklı bölgelere göç ettirilmiş yerlerine ise maddî destek de sunulan Arap nüfus yerleştirilmiştir.⁷²³ İlerleyen yıllarda da benzerî politikalarına devam eden Bağdat Yönetimi karşısında Kerkük’ü 1990’ların başından itibaren sağlanan uluslararası destek sayesinde elde ettikleri güvenli bölge kapsamına da alamayan Kürtler 2003’teki işgal sonrasında şehri ele geçirmek adına hamleler yapmışlardır. Irak siyasî tarihine bakıldığında hiçbir dönem Kürtlerin resmî veya gayriresmî yönetimi altında bulunmayan Kerkük’ün Kürtler tarafından bu kadar yoğun bir şekilde gündem yapılarak elde edilmeye çalışılması sadece Kürtler için değil diğer aktörler için de Kerkük’ü önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Nitekim İngilizlerin 20. yy. başlarındaki işgali sonrasında Musul vilayetini, Arapların çoğunlukta olduğu Musul, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Erbil-Süleymaniye ve Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Kerkük şeklinde bölümlendirmesinden⁷²⁴ neredeyse bir asır sonra bu defa da ABD’nin işgaline maruz kalan bölgede Kerkük’ün hâlâ bir Kürt nüfus çoğunluğuna sahip olamadığı gerçeği Kürtlerin şehir üzerindeki gayriresmî faaliyetlerinin yoğunluğundan da anlaşılmaktadır. Kürtlerin söz konusu gayriresmî faaliyetlerini işgal koşulları altında ve ABD’nin Irak’ın yapılandırılması ile ilgili düzenlemeleri esnasında gerçekleştirerek şehri kendi denetimine almaya yönelik girişimlerinin başta Türkiye olmak üzere komşu ve bölge devletlerin tepkisini çekmesi sonrasında ABD sürece müdahale ederek yönetimi tekeline almıştır. Sürecin bu şekilde ilerlemiş olmasında 1 Mart Tezkeresi’ni redderek bölgede yer almamasına rağmen özellikle Türkmenlerin can ve mal güvenlikleri ile Kürtlerin petrol gelirlerinden destek alarak bağımsızlığa giden yolda Kerkük’ü bir araç olarak kullanmak istemesi gibi gerekçeler çerçevesinde Türkiye’nin Kerkük’ün Kürtlerin kontrolüne geçmesi halinde çok kısa sürede bölgeye asker sevk edeceğini ifade etmiş olması da etkili olmuştur.⁷²⁵ Tüm bu mücadelelerin neticesinde Kerkük kendisine 2005 tarihli Irak Anayasası’nda da yer bulmuş ve 2007 yılı sonuna kadar Kerkük’te bir nüfus sayımı yapılmasının ardından akıbetine

⁷²² Polk, W. R., 2007, 119-120.

⁷²³ Romano, D., 2007, 266

⁷²⁴ Jawad, S. N. (2008). ‘‘The Kurdish Question in Iraq: Historical Background and Future Settlement’’. *Contemporary Arab Affairs*, 1 (1), 25.

⁷²⁵ Taştekin, M. (2006). ‘‘Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı’’. M. Şahin, M. Taştekin. (Derleyenler). *II. Körfez Savaşı*. Ankara: Platin Yayınları, 275., Galbraith, P., 2007, 170

karar verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu nüfus sayımının günümüze kadar halen yapılamamış olması söz konusu anayasa maddesinin hukuken kadük olmasına sebep olmuştur. IŞİD saldırıları sonrası Bağdat yönetimine bağlı kolluk kuvvetlerinin geri çekilmeleri neticesinde fiilen Kerkük'ün yönetimini bir müddet ele geçiren IBKY, 2017 yılındaki bağımsızlık girişiminin olumsuz neticelenmesi sonrasında yaşadıkları kaos ve aralarındaki bölünme neticesinde şehrin tekrar merkezî yönetimin denetimi altına girmesine karşı mücadele edememiştir.

Gelişmelerin seyrine bakıldığında Kürtlerin yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olan Kerkük'ü kendi anayasal yönetimi altına almak istemesinin temel dayanağı olarak sunabildiği herhangi bir resmî gerekçe bulunmamaktadır. Molla Mustafa Barzani'nin 1970'li yıllarda Saddam Hüseyin ile vardığı uzlaşa neticesinde ortaya koymaya çalıştıkları özerk yönetim müzakerelerinde başarılı olamamasının ardından *“Ben Kürtlerin kabrime gelip tükürerek, ‘niçin Kerkük’ü sattın?’ demelerinden korkarım”* ve sonrasında Talabani'nin Kerkük ile ilgili *“Kerkük Kürtlerin Kudüs'üdür.”* şeklindeki hamâsi söylemlerinin yanında Kürtlerin Kerkük ile ilgili taleplerini dayandırabildikleri maddî gerekçelerin yokluğu sürecin siyasetin dışında bir güç mücadelesine dönüşmesine sebep olmuştur. Söz konusu maddî gerekçeleri temin etmek adına şehrin yönetimini gayriresmi yöntemler ile elde ettikleri kısa dönemler çerçevesinde yine gayriresmî faaliyetler eşliğinde gerçekleştirdikleri düzenlemeler veya sebep oldukları düzen bozucu girişimler ile günümüzde artık nüfus açısından sağlandığı uzmanlarca da tahmin edilen üstünlüğü gerekçe haline getiren IBKY, meselenin nüfus sayımı ile kendi lehlerine sonuçlanmasını beklemektedir. Bağdat yönetimi ise geçmişte de olduğu gibi hiçbir zaman kendi resmî yetki alanından çıkmamış olan bir şehrin bu şekilde manevralarla IBKY'ye teslim edilmesinin önüne siyasî, kültürel, ekonomik, idarî düzenlemeler ile geçmeye çalışmaktadır. Gerek Irak'ın gerekse de başta Türkiye olmak komşu ülkelerin Irak'ın toprak bütünlüğüne hâlel getirecek bir hamle olarak telakkî ettikleri Kerkük'ün Kürtlerin kontrolü altına girmesi tüm taraflar için bölgesel bir tehdit konumuna yükselmiştir. Irak içerisindeki başka hiçbir şehrin akıbetinin Irak'ın geleceği ile ilgili tartışmalarda bu denli gündem olarak yer almaması şehrin sahip olduğu etnik ve dinî unsurların zenginliğine dayanmaktadır denilebilir. Sadece maddî unsurlar üzerinden değerlendirmelerde bulunanların zenginlik olarak kabul ettikleri sadece petrol olurken ve değerlendirmelerinin odağında sadece petrol yer alırken, bu petrolün yer altından çıkarılmasından insanların faydasına sunulmasına kadar geçen süreci kontrol edecek olanların varlıkları ile

sergiledikleri zenginlik sürecin akıbeti adına daha büyük önem arz etmektedir. Nitekim petrol Kerkük topraklarından çıkarılmaya başlandığı günden bu yana çıkarılmaya, işlenmeye ve satılmaya devam edilmekte ama tüm bu işlemleri şehir üzerinde yapma yetkisine sahip olanların sıfatlarına göre süreç değişim gösterebilmektedir. Bu yüzden Kerkük'ün sahip olduğu kültürel çoğulculuğun tek bir etnik veya dinî yapıya hasredilmesi ihtimali olayları sadece petrol gibi maddî unsurlar üzerinden değerlendirenler için ekonomik ve malî krizlere sebep olabilirken olayları daha farklı pencereler üzerinden değerlendirmeye tâbi tutanlar açısından ise ekonomik ve malî krizlerin yanı sıra sosyal, siyasî ve insanî krizlerin eşlik ettiği yeni ayrışmaların fitilini ateşleyebilecek bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce yapılarından ikincisine son derece yakın bir pozisyon benimseyen Davutoğlu da bu bakış açısından hareketle Irak'ın '*Küçük Ortadoğu*' Kerkük'ün de '*Küçük Irak*' olduğunu belirterek her ikisinin de bölgedeki bütün etnik unsurları bünyelerinde barındıklarını ifade etmektedir.⁷²⁶ Sahip olduğu etnik ve dinî çoğulculuğun ortadan kaldırılarak tekleştirici bir yönetim mekanizması inşa edilmesinin başta Kerkük olmak üzere Irak ve sonrasında Ortadoğu bölgesi için tehlikeli gelişmeleri beraberinde getirebileceğini ifade eden Davutoğlu bu gelişmelerin önüne geçebilmek adına Araplar, Türkmenler, Hristiyanlar ve Kürtlerin birlikte yaşadığı Kerkük'ün Irak'ın toprak bütünlüğü içerisindeki mevcudiyetinin özel bir statüye sahip şehir olarak devam ettirilmesi gerektiğini ve Kürtlerin Kerkük ile ilgili yaklaşımlarının tek başına Kerkük'ün kaderini etkileyebilecek bir etken olmadığını belirtmektedir.⁷²⁷ Benzeri yaklaşımın sadece Kerkük için değil Bağdat, Basra ve Musul gibi farklı kimliklere sahip toplumlara ev sahipliği yapan diğer şehirler için de ifade edilmesi Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasının etnik açıdan sadece Türkmenler veya mezhebî açıdan sadece Sünnîlik perspektifine sahip olduğu eleştirilerinde olduğu gibi tek bir unsur etrafında şekillenmediğini göstermektedir. İçselleştirme kabiliyeti çerçevesinde yerinde çözülemeyen etnik-dinî-mezhebî gerilimlerin kısa sürede çok daha geniş bir alanda jeo-kültürel bir dalgalanmayı beraberinde getirerek bölgesel düzenlerin istikrarını tehdit etme potansiyeline sahip olduğunu vurgulayan Davutoğlu, tekleştirici kimlik yaklaşımlarının bölgesel kutuplaşmaları arttırdığını, kimlik bağlamındaki bu tarz gerilim alanlarının derinleşmesinin tarih, insan ve sosyal doku tasfiyelerine yol açan yıkıcı bir etkiyi beraberinde getirdiğini belirterek sürdürülebilir bölgesel bir düzen oluşturabilmenin farklı etnik, dinî ve mezhebî toplulukların birlikte yaşadığı jeo-kültürel kuşaklar üzerinde her

⁷²⁶ Davutoğlu, A., 2013a, 81.

⁷²⁷ Davutoğlu, A., 2013a, 306-307.

kültürel topluluğun asırlardır içinde yaşayageldiği hayat alanını koruyacağı bir istikrar ortamının sağlanması ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.⁷²⁸ IBKY'nin özellikle Kerkük üzerindeki ısrarı üzerinden Türkiye ile aynı vizyonu uzunca bir müddet paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim IŞİD saldırıları karşısında sağlanan uluslararası destekler sayesinde elde ettiği askerî başarılar eşliğinde Kerkük'ü kontrol altına alan IBKY Kerkük'te yaşayan diğer etnik ve dinî toplulukların varlıklarına Türkiye ile aynı bakış açısı ile yaklaşmayarak kapsayıcılıktan uzak kutuplaştırıcı bir yönetim tarzı takip etmiştir. 2017'deki başarısız bağımsızlık girişiminden sonra Kerkük'ün tekrar Bağdat yönetimine geçmesi ile birlikte çok kültürlü/etnisiteli/mezhepli herhangi bir yerleşim yerinin kimin tarafından yönetildiğine bakılmaksızın Türkiye'nin kültürel çoğulculuk ve birlikte yaşam ilkelerinin sürecin tüm aktörleri için ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Türkiye, Kerkük'te bir referandum yapılmasına karşı çıkmış değil nüfusun belli bir kısmını dışlayacak bir çözümün devam ettirilebilir olmadığı gerçeğinden hareketle petrolün bütün halkın hatta bütün bölgenin istifade edebileceği bir kaynak haline dönüştürülmesi, farklı tüm toplumların birlikte yaşayabilmesi ve siyasal diyalog yoluyla tüm taraflara güvenli bir ortam sağlanması gerektiği şeklinde bir kapsam çerçevesinde olaya yaklaşarak referandumun yapılamamasını fitili çekilmiş bir bombanın patlamasının engellenmesi olarak kabul etmiştir.⁷²⁹ Irak'ın işgal edilmesinin ardından ve özellikle Irak Anayasası'nın 140. maddesine istinaden 2007 yılında gerçekleştirilmek istenen nüfus sayımı ve referandum süreçlerinin bu ilke çerçevesinde hep karşısında yer alan Türkiye, Davutoğlu'nun da oldukça aktif olarak yer aldığı süreçlere rağmen gelişmeleri istenilen düzey ve kapsamda nihayete erdirememiş olsa da bu karşı duruşu ile hem ikili ilişkilerde hem de bölgesel açıdan çok daha olumsuz gelişmelerin yaşanmasının önüne geçmiştir denilebilir.

⁷²⁸ Davutoğlu, A., 2020, 280-281.

⁷²⁹ Davutoğlu, A., 2013a, 374-375.

6. SONUÇ

Yeryüzündeki fizikî varlığına sağlam temeller üzerine inşa edilen yönetim mekanizmaları aracılığıyla bir süreklilik kazandıran nadir milletlerden biri de Türk Milleti olmuştur. Sahip olduğu yönetim erklerinin önüne Türk sıfatının eklenmesi ile birlikte şekillenen süreçleri karşılaştığı her türlü gelişme ile birlikte yeniden analiz ederek yoluna dönemin yeni koşulları altında devam edebilme kudreti gösteren yönetim mekanizmalarının bu yeni koşullar karşısında kendisini konumlandırması bu konumlandırmanın nasıl ve neden olduğuna dair detaylı bir incelenmeyi de hak etmektedir. Tarih boyunca cereyan eden gelişmeler karşısında yönetimlerini farklı şekil ve yöntemler ile değiştirebilen Türk yönetimleri aynı değişim sürecini 20. yy.'ın başında yaşadığı yönetim şekli ve yönetici değişikliği ile devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile yaşanan yönetim değişikliği, saltanatın ilgası ile birlikte yönetici kademesinde de yaşanmış ve süreç bu değişiklikler üzerine bir devamlılık arz ederek devam etmiştir. 'Değişiklik' ve 'devamlılık' kelimelerinin aynı cümle içerisinde kullanılıyor olması lafzen bir tezatlık teşkil etse de devletin sahip olduğu yapısal ve insan odaklı devamlılık her iki kelimenin aynı cümle içerisinde bulunuşlarının 'yapısal' dayanağını teşkil etmektedir. Nitekim Osmanlı Devlet yapısının tüm teşekkülleri ve insan kaynağı Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni devlet yapısının tüm ana omurgasını oluşturmakla kalmamış günümüze kadar uzanan bir devamlılık arz etmesini sağlamıştır. Hatta bu durum sadece Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı kalmamış Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan neredeyse tüm yeni devlet mekanizmaları için de geçerli olmuştur.

Aynı devamlılık hali Osmanlı Devleti'nin kendisi dışında kalanlara yönelik takip ettiği politikaların kelimenin anlam bütünlüğü içerisinde oldukça anlamlı bir örtüşme ile Hâriciye başlığı altında hem kurumsal hem de kuramsal teşekkülü ile Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Kurumsal mânâda Hâriciye teşkilatının yapılandırılması ile yola devam edilirken, kuramsal mânâda ise Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yy'dan itibaren takip etmek zorunda kaldığı 'denge politikası' Cumhuriyet yönetiminde de dış politikanın ana dayanağı olmuştur. Bu noktada özellikle İmparatorluk yapılarının hızla kan kaybettiği bir dönemde II. Abdülhamid ile II. Dünya Savaşı başlığı altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü isimleri bu politikayı en başarılı şekilde icra eden iki önemli yönetici olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ismin bu yaklaşımlarını kendi dönemlerinin koşulları altında yürüterek yönetiminden sorumlu oldukları devletlerinin

uluslararası konumlarını ve dolayısıyla mukadderatlarını tahkim etmeye çalışmaları, söz konusu politikanın dönemin ve koşulların değişmesine rağmen uzunca bir müddet bir Hâriciye geleneğine dönüştüğünü göstermesi adına önemlidir. Soğuk Savaş dönemindeki Johnson Mektubu sonrasında, mektup öncesinde geliştirilmeyen ilişki ağlarının hızlıca geliştirilmeye çalışılması, Yunanistan'ın kendisini ait hissettiği toplumun kurma gayreti gösterdiği yeni kurumsal yapı olan AT'ye yaptığı üyelik başvurusunun hemen ardından aynı şekilde başvuruda bulunulması, Orta Asya'da yer alan Türk yönetimlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarının hemen ardından 'Adriyatik'ten Çin Denizi'ne' şeklinde simgeleşen batıdan doğuya uzanan oldukça geniş kapsamlı coğrafi bir temele dayalı milliyetçi birliktelik söylemi geliştirilmesi gibi konjonktürel bazı değişim hamleleri yapılmış ise de söz konusu hamlelerin bir dış politika vizyonu çerçevesinde gerçekleştirilmemiş olması her bir sürecin tam anlamı ile başarıya ulaşmasının önündeki en büyük engel niteliği taşımıştır. 1974 yılında yaşanan gelişmeler karşısında Kıbrıs'a yönelik askerî müdahale ise diplomasinin çaresiz kaldığı noktalarda kaçınılmaz bir dış politika hamlesi olarak yukarıda söz edilen denge politikası dışında değişim veya devamlılık şeklinde bir tasnife maruz bırakılamayacak şekilde Türk Dış Politikası'ndaki ağırlığını korumaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona erip yeni bir dönemin başladığı zaman diliminin, bir sonraki dönüm noktasını temsil eden 11 Eylül saldırıları ile nihayetlenmesi ise yaklaşık 10 yıllık bir süre zarfında Türk Dış Politikası'nda yaşanması muhtemel değişikliklerin hayat bulmasının önüne geçen yapısal bir engel oluşturmuştur. Diğer taraftan bu dış politikayı üreten özne konumundaki kurumsal yapıların başında gelen iktidar isimli yapının bu kısa süre zarfında yaşadığı değişiklik sayısı da bir diğer engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1991 yılından 2002 yılına kadar 11 yıllık sürede yaşanan sadece 5 farklı ismin başbakanlığındaki 9 hükümet değişikliği, dış politika alanında yaşanması muhtemel bir değişimi engelleyen iç etkenler olarak kaydedilmeyi hak etmektedir. 11 Eylül saldırılarından sonra cereyan eden uluslararası gelişmeler karşısında iç politikadaki en büyük değişimini günümüze kadar uzanan bir şekilde süreklilik arz eden tek bir ismin liderliğindeki bir siyasî partinin iktidarı olarak yaşayan Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde ise bir başka isim ön plana çıkmıştır.

Başbakanlık Dış Politika başdanışmanı sıfatı ile başladığı resmî görevini 7 yıl sonra Dışişleri Bakanı, bundan 5 yıl sonra da Başbakanlık sıfatları ile devam ettiren Ahmet

Davutoğlu bu resmî görevleri öncesinde akademik dünyanın bir üyesi olarak çift anadal yaparak mezun olduğu Boğaziçi Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi ve Ekonomi bölümlerinin inceleme alanlarına yönelik ulusal ve uluslararası çalışmalara imza atmaktaydı. Bu çalışmalarından biri olan 2001 tarihli *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* başlıklı kitabı ise diğer çalışmalarının yanında Türk Dış Politikası'na tesiri noktasında en ön plana çıkan ve hatta Türk Dış Politikası'nın bu isimle anılmasına varıncaya kadar etki eden bir çalışma niteliğini haiz olmuştur. Her ne kadar Stratejik Derinlik kitabı Türk Dış Politikası'nın yönlendirilmesi noktasında öne çıkmış ise de asıl önemli olan bir diğer konu da bu kitabın ortaya çıkmasına sebep olan zihnî yönlendirme sâiklerinin özellikle akademik camiada yeterince öne çıkartılmamış olmasıdır. Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişimin, alanında uzman tüm isimler tarafından yüksek bir mutakabat oranı ile kabul görmesine, söz konusu değişimin ana failinin bizzat Ahmet Davutoğlu olduğunun inkâr edilmemesine rağmen bu değişim ve bu değişimin öznesinin söz konusu değişimi hangi sâikler ile hayata geçirdiği, hangi zihnî parametreler üzerine inşa ettiği bu değişimin ortaya çıkardığı olumlu-olumsuz neticeleri kadar ne yazık ki üzerinde çok fazla durulmayan bir konu olmuştur. Bu yüzden Stratejik Derinlik olarak adlandırılan kavramsallaştırmanın Türk Dış Politikası'nda ve tez çalışmasının başlığı itibari ile tek bir alt başlık kapsamında sebep olduğu değişim; olayların, klasik tâbiri ile gözle görülür elle tutulur neticelerinden ziyade kavramsal boyutu ile ele alınmasını söz konusu olayların anlaşılması ve anlamlandırılması noktasında kıymetli kılmaktadır.

Bu minvalde Stratejik Derinlik kavramsallaştırması çerçevesinde Türk Dış Politikası'nın bir gelenek haline dönüşen 'denge politikası'ndan uzaklaşarak daha aktif bir nitelik kazandığı, bu aktifliğini konjonktürel gelişmeler üzerine inşa etmek yerine belirli bir vizyon eşliğinde tatbik ettiği, bu vizyonu tek bir etkene/aktöre/yapıya bağımlı bir şekilde inşa etmediği, kendi iç düzeninin tesisinin ardından öncelikle bölgesel ardından da küresel ölçekte bir gelişim seyri takip ettiği ve tüm bu süreçlerin sahip olduğu dinamik yapı karşısında kendisini her daim güncelleyen bir söylem-eylem dinamizmi kazandığı anlaşılmaktadır. Davutoğlu'nun bu dinamizme, evvela söylem düzeyinde inşa ettiği kavramlar üzerinden bir çerçeve çizdiği ve sonrasında da bu çerçevenin içini eylem düzeyinde gerçekleştirdiği faaliyetler ile doldurduğu görülmektedir. Bu gelişim sürecini sadece Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasına hapsedmeyen Davutoğlu'nun bu kavramdan hareketle yeni ve farklı kavramlar üretmesi ve bunlarla uyumlu dış politika hamleleri gerçekleştirmesi Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişimin kodlarını ifşa

etmektedir. Akademik camia içerisinde Stratejik Derinlik kavramı başta olmak üzere diğer tüm Davutoğlu menşeli kavramların açıklamaları kendilerine yer bulabilmişken söz konusu kavramların zihni arka planlarına dair bilimsel nitelikte çok sayıda çalışma ise ne yazık ki yer almamıştır. Bilimsel nitelikten uzak popüler kültür ve popüler yaşam içerisinde söz konusu kavramların dayanak noktası olarak bazen sadece tek bir kaynağa işaret ediliyor olması ise gerek Davutoğlu'nun gerek Türk Dış Politikası'nın gerekse de Uluslararası İlişkiler gibi oldukça farklı kaynaklardan beslenen bir bilim dalının layıkıyla incelenmesinden uzak bir yaklaşımı karşımıza çıkarmaktadır.

Tüm bu kriterler dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılan bu tez çalışması içerisinde; Türk Dış Politikası'nda bir değişim yaşanıp yaşanmadığı, bu değişimin nitelikli bir değişim olup olmadığı, değişim var ise bu değişimin konjonktürel dinamiklerle mi hayata geçtiği ve nihayetinde bu değişimin IBKY ile olan ilişkilerdeki konumu şeklindeki temel sorulara kapsamlı bir izahat getirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kavramsallaştırması eşliğinde Türk Dış Politikası'nda oldukça kapsamlı ve derinlikli bir değişim yaşandığı, değişimin konjonktürel olmaktan ziyade sağlam zihni ve teorik temellere dayandığı ve buna istinaden nitelikli bir yapı arz ettiği ve özellikle IBKY ile ilişkiler gibi oldukça girift yapıdaki ilişki ağında da bir değişimi aynı kriterler çerçevesinde kendiliğinden getirdiği gözlemlenmiştir.

Ortadoğu'nun Türk Dış Politikası'ndaki olumsuz imajlar içeren konumunun Irak ve IBKY'ye de sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin yaşadığı terör olaylarının aynı etnik kökene sahip bir terör örgütü tarafından gerçekleştirilmesi özellikle IBKY ile olan ilişkilerin uzunca bir müddet geliştirilememesine sebep olmuştur. Toplum nezdindeki algı düzeyinin yönetim kademesine olan yansıması ilişkilerin askerî bakış açısına sahip bir statüko kazanmasını beraberinde getirmiştir. Irak'ın işgal edilmesi gibi radikal gelişmelerin gölgesinde devam eden süreç Stratejik Derinlik kavramsallaştırmasının güvenlik-özgürlük dengesi ve özellikle komşularla sıfır sorun yaklaşımları ile birlikte farklı bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. Nitekim bu noktada inisiyatif sahibi olarak Türkiye'nin bu politikaların lokomotif konumunda olması bir noktaya kadar istenilen seyrinde ilerlenmesine olanak sağlarken 21. yy.'ın içinde bulunduğu küreselleşme vb. olgular çerçevesinde tesire açık yapısı, sürecin doğal olarak farklı merhaleler kazanmasına da sebep olmuştur. Özellikle 'bahar' olarak adlandırılan fakat etkisini gösterdiği toplumlar için son derece kötü gelişmelerin ana kaynağı niteliğine sahip olan süreç, ardından dünya

genelinde milyarlarca mensubu bulunan bir dinin sadece belli bir coğrafyada egemen olması gayesinden hareketle o dinin muhteviyatı ile ilgisi bulunmayan terör faaliyetleri gerçekleştiren bir terör örgütünün sebep olduğu süreç ve bu süreçlerin gerek bu coğrafyada yaşayan insanlar gerekse de uluslararası alanda sebep olduğu olumsuzluklar kaçınılmaz bir şekilde Türkiye'nin IBKY ile yürütmeye çalıştığı ilişkileri de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen dış faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlişkilerin çeşitlendirilerek terör şemsiyesinden kurtarılmaya çalışılması yönünde atılan adımlar karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerinden hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu bağımlılığı inşa edecek olan karşı tarafların tutum ve yaklaşımları sürecin akıbetinin belirlenmesi aşamasında büyük önem arz etmektedir. Nitekim Türkiye'nin geliştirme gayreti gösterdiği Stratejik Derinlik kavramsallaştırması kaynaklı politik duruş, muhataplarınca da benimsenerek işbirliği düzeyine çıkartılmaz ve yine aynı muhataplarınca ikili ilişkileri aşan bir çerçevede evvela zihinsel ardından da eylemsel düzeyde bölgesel bir düzen kurma iddiası seviyesine taşınmaz ise söz konusu politik duruşun tam anlamı ile tatbik edilerek hayata geçirilmesi noktasında zaaflar yaşanılması kaçınılmazdır. Tez çalışmasının kendisini sınırladığı zaman kesitini aşan bir şekilde günümüze kadar uzanan zaman diliminde yaşananlar dikkate alındığında söz konusu durumun bahsedilen koşullar çerçevesinde vücut bulduğu gözlemlenmektedir.

KAYNAKLAR

- “2018 Military Strength Ranking”, **Global Firepower**, Web: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> adresinden 19.06.2019 tarihinde alınmıştır
- Abdo, M. (2004). “The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications on Cooperative Schemes in the Basin”. **Perceptions**, 9 (2), 45-57.
- Abdullah, F. H. (2018). “The Political System in Iraqi Kurdistan: Party Rivalries and Future Perspectives”. **Asian Affairs**, 49 (4), 606-624.
- Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2004). “Ortadoğuyla İlişkiler”. B. Oran. (Editör). **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.
- Akengin, H. (2013). **Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi**. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akpınar, M. (2015). “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)”. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 35, 173-205.
- Akyıldız, A. (2003). “Meclis-i Meb’ûsan”. **İslam Ansiklopedisi**. Cilt:28. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 245-247.
- Akyılmaz, G. (2000). **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı**. Konya.
- Algar, H. (2006). “Nakşibendiyye”. **İslam Ansiklopedisi**. Cilt:32. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 335-342.
- Alkan, N. (2008). “AT ile İlişkiler”. H. Çakmak. (Editör). **Türk Dış Politikası 1919-2008**. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 766-771.
- Alkan, N. (2010). “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası-Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e- (1839-1908)”. M. Bıyıklı. (Editör). **Türk Dış Politikası - Osmanlı Dönemi – 2**. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 137-187.
- Al-Marashi, I. (2005). “Iraq's Constitutional Debate”. **Middle East Review of International Affairs**, 9 (3), 139-175.
- Aras, B. (2009). “Turkey’s rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery”. **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 11 (1), 29-41.
- Arı, T. (1999). **2000’li Yıllarda Basra Körfezi’nde Güç Dengesi**. (4. Baskı), Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2011). **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**. (9. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.

- Ardıç, N. (2014). "Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu'nun Medeniyet Söylemi", T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). **Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**. (1. Basım). Küre Yayınları, 47-87.
- Arkan, Z., Kınacıoğlu, M. (2016). "Enabling 'ambitious activism': Davutoğlu's vision of a new foreign policy identity for Turkey". **Turkish Studies**, 17 (3), 381-405.
- Armaoğlu, F. (1997). **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2018). **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**. (24. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Aslan, A. (2013). "Problematizing Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond". **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 9 (33), 27-57.
- Ataman, M. (2003). "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış". **Bilgi**, 7 (2), 49-64.
- Ataöv, T. (1969). "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 24 (1), 95-121.
- Ateş, D. (2007). "Ulus Devlet'in Siyasal Meşruiyeti: Küreselleşmenin Yansımaları". **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3 (2), 32-55.
- Ateş, D. (2013). **Uluslararası Politika Nedir? Dünyayı Anlamak ve Anlatmak**. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Attar, A. R. Ş. (2008). **Kürtler & Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler**. (2. Basım). (Çev. A. Dursunoğlu). Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Aydın Çakır, A., Arıkan Akdağ, G. (2017). "An empirical analysis of the change in Turkish foreign policy under the AKP government". **Turkish Studies**, 18 (2), 334-357.
- Aydın, M. (2004). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", B. Oran. (Editör). **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**. İstanbul: İletişim Yayınları, 399-475.
- Aysan, A. F., Genç, Ş. (2014). "Stratejik Derinlik'in Ekonomi-Politiği". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). **Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**. (1. Basım). Küre Yayınları, 235-273.
- Azamat, N. (2001). "Kadirîyye". **İslam Ansiklopedisi**. Cilt:24. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 131-136.
- Aziz, M. A. (2013). **Irak Kürtleri; Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik**. (1. Basım). (Çev. Z. Kılıç). Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı).
- Bache, C. (2018). "Mutual Economic Interdependence or Economic Imbalance: Turkish Private Sector Presence in the Kurdistan Region of Iraq". **Middle East Critique**, 27 (1), 61-75.

- Bache Fidan, C. (2016). "Turkish Business in The Kurdistan Region of Iraq". *Turkish Policy Quarterly*, 14 (4), 117-126.
- Bağcı, H. (2008). "Kıbrıs Sorunu". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınevi, 520-530.
- Bal, İ., Sütçü, G., Silinir, M. (2008). "Uluslararası Siyasetin Aktörleri". İ. Bal. (Editör). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 21-53.
- Balcı, A. (2007). "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika". *Uluslararası İlişkiler*, 4 (15), 67-87.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Balcı, A. (2014a) "Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak", T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 221-234.
- Balcı, A. (2014b) "Enerjisi'ne Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97, 1-26.
- Banai, A. (2012). "From Presence to Action: Political Representation and Democracy in Iraqi Kurdistan". *Representation*, 48 (3), 267-279.
- Barzani, M. (2006). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*. (4. Baskı). (Çev. V. İnce). Doz Yayınları.
- Barzani, M. (2017). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (6. Baskı). (Çev. V. İnce). Doz Yayınları. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı).
- Battır, O., Ateş, D. (2013). "Türkiye Bölgesel Hegemonya Arayışında mı?". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 31-44.
- Baykal, S. (2004). "AET'yle İlişkiler". B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 808-853.
- Bayraktar, F. S. (2002). "Komşu Sözcüğü Üzerine". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 129-138.
- Benli Altunışık, M. (2003). "Irak Savaşı ve Ortadoğu Petrollerinin Ekonomi Politikası". *Avrasya Dosyası*, 9 (4), 94-106.
- Benli Altunışık, M. (2009). "Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East". *New Perspectives on Turkey*, 40, 171-194.
- Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. (Çev. T. U. Belge). Siyasal Kitabevi.

- Beydilli, K. (2007). "Paris Antlaşması". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:34. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 169-172.
- Beydilli, K. (2013). "Yeni Osmanlılar Cemiyeti". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:43. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 430-433.
- Biçer, R. S. S., Caşın, M. H. (2018). "Rise and Fall of Isis – Islamic State of Iraq and Syria (Isis) Terrorist Organization; An International Contagious Virus in the New World Order?". *Florya Chronicles of Political Economy*, 4 (1), April 2018, 1-35.
- Blouet, B. W. (2004). "The Imperial Vision of Halford Mackinder". *The Geographical Journal*, 170 (4), 322-329.
- Bostancı, M. (2017). *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. (1. Baskı). İmge Kitabevi.
- Bruinessen, M. v. (2004). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (3. Baskı). (Çev. B. Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Budak, M. (2003). *İdealden Gerçeğe-Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. Küre Yayınları.
- Bulut, F. (2015). *Tarih Boyunca Kürtlerde Diplomasi*. 1. Cilt. (1. Basım). İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Burchill, S., Linklater, A. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (3. Baskı). (Çev. M. Ağcan, A. Aslan). Küre Yayınları.
- Cem, İ. (2009). *Türkiye, Avrupa, Avrasya*. 1. Cilt, (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- "China Could Scrap Two-Child Policy, Ending Nearly 40 Years of Limits", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2018/aug/28/china-could-scrap-two-child-policy-ending-nearly-40-years-of-limits?CMP=twg_gu adresinden 20.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Cohen, M. S. (2016). "Ahmet Davutoğlu's academic and Professional articles: understanding the world view of Turkey's former prime minister". *Turkish Studies*, 17 (4), 527-543.
- "Country Reports". *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Web: [https://www.ohchr.org/en/documents-listing?field_geolocation_target_id\[1028\]=1028&field_entity_target_id\[1365\]=1365&field_published_date_value\[min\]=&field_published_date_value\[max\]=&sort_bef_combine=field_published_date_value_DESC](https://www.ohchr.org/en/documents-listing?field_geolocation_target_id[1028]=1028&field_entity_target_id[1365]=1365&field_published_date_value[min]=&field_published_date_value[max]=&sort_bef_combine=field_published_date_value_DESC) adresinden 07.05.2023 tarihinde alınmıştır.

- Çağatay, B., Tekin, R. B. (2014). ‘‘AKP Döneminde Türk Dış Politikası’nın Ekonomi Politikası: Neo-Liberal Dönüşüm Bağlamında Bir Değerlendirme’’. R. Ö. Dönmez. (Editör). *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası* (1. Baskı). Dora Yayıncılık, 36-77.
- Çalış, Ş., Özlük, E. (2007). ‘‘Geo-Politik: Mekânın Siyasallaştırılması ve Suistimali’’. Z. Dağı. (Derleyen). *Uluslararası Politikayı Anlamak ‘Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye’*. (1. Basım). Alfa Yayınları, 153-211.
- Çetinsaya, G. (1999). ‘‘II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’da Tarikat, Aşiret ve Siyaset’’. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 153-168.
- Çetinsaya, G. (2007). ‘‘Ortadoğu’’. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:33. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 403-407
- Çetinsaya, G., Özhan, T. (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*. SETA Yayınları.
- Çiftçi, K. (2010). *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dağdeviren, Z. (2021). ‘‘Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) Arasındaki Ticari İlişkiler Üzerine Bir Analiz’’. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 109-134.
- Davutoğlu, A. (1997). ‘‘Medeniyetlerin Ben-idraki’’. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2 (3), 1-53.
- Davutoğlu, A. (1999). ‘‘Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı’’. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 1-63.
- Davutoğlu, A. (2000). ‘‘Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti ve Hristiyanlık’’. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 1-74.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. (19. Baskı). Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). ‘‘Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007’’. *Insight Turkey*, 10 (1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2012a). *Küresel Bunalım*. (34. Baskı). Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2012b). ‘‘Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring’’. *International Policy and Leadership Institute: Turkey Policy Brief Series*, 1-9.
- Davutoğlu, A. (2013a). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. (3. Baskı). Küre Yayınları.

- Davutoğlu, A. (2013b). "Zero Problems in a New Era". *Foreign Policy*. Web: <https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/> adresinden 24.03.2021 tarihinde alınmıştır.
- Davutoğlu, A. (2018a). *Alternatif Paradigmalar: İslam ve Batı Dünya Görüşlerinin Siyaset Teorisine Etkisi*. (2. Basım). (Çev. M. C. Kaya). Küre Yayınları, (Eserin Orjinali 1994'te yayımlandı)
- Davutoğlu, A. (2018b). *Medeniyetlerin Ben-idraki: Medeniyet Teorisine Mukaddime*. (2. Baskı). Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2020). *Sistemik Deprem ve Dünya Düzeni: Dışlayıcı Popülizme Karşı Kapsayıcı Demokrasi*. (3. Baskı). Küre Yayınları.
- Dawoody, A. (2006). "The Kurdish Quest for Autonomy and Iraq Statehood". *Journal of Asian and African Studies*, 41, 483-505.
- Dawisha, A. (2009). *Iraq: A Political History From Independence to Occupation*. Princeton University Press.
- Dedeoğlu, B. (2008). "Uluslararası Durum". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 895-902.
- Demir, Ö. (2007). *Bilim Felsefesi*. (3. Basım). Vadi Yayınları.
- Demir, O. (2016). "Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi". *Social Sciences (NWSASOS)*, 11 (1), 41-61.
- Demirtepe, M. T., Has, K. (2014). "Rusya'nın Demografik Yapısındaki Değişim ve Nüfus Politikaları". *Ahmet Yesevi Üniversitesi Rapor*. No:20. Web: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/e3796ae838835da0b6f6ea37bcf8bcb7.pdf adresinden 25.12.2017 tarihinde alınmıştır.
- "Dışişleri Bakanları Listesi", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sitesi*, Web: http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa adresinden 02.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Dönmez, Ö. F. (2020). *Paradigma Sonsuzluk*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dönmez, R. Ö. (2014). "Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri: Modernite Eleştirisinden Modernitenin Merkezine". R. Ö. Dönmez. (Editör). *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası*. (1. Baskı). Dora Yayıncılık, 7-33.
- Duman, B., Aygün, F. T. (2018). "IKBY 2018 Parlamento Seçimlerine Genel Bir Bakış". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Analiz*, No:220. Web: https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_220_tr_1.pdf adresinden 10.12.2020 tarihinde alınmıştır.

- Duman, B. (2018). ‘‘2018 Parlamento Seçimleri ve İKBY’nin Geleceği’’. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Analiz*, No:80. Web: https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/Bakis_No_80_tr_1.pdf adresinden 10.12.2020 tarihinde alınmıştır.
- Ecevit, B. (1978). ‘‘Turkey’s Security Policies’’. *Survival*, 20 (5), 203-208.
- ‘‘Ekonomi’’. *Türk Dil Kurumu İktisat Terimleri Sözlüğü*, Web: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden 07.01.2012 tarihinde alınmıştır.
- Eppel, M. (2004). *Iraq From Monarchy to Tyranny*. University Press of Florida.
- Eppel, M. (2014). ‘‘Historical Setting: The Roots of Modern Kurdish Nationalism’’. O. Bengio. (Editor). *Kurdish Awakening Nation Building in a Fragmented Homeland*. University of Texas Press, 37-62.
- Eralp, A. (2007). ‘‘Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması’’. İ. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, A. N. Yurdusev. (Editörler). *Devlet, Siyaset ve Kimlik*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 57-88.
- Erdağ, R., Kardaş, T., (2014). ‘‘Türkiye Dış Politikasında Stratejik Kültür’’, T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 275-306.
- Erdem, Ö. (2014). *Stratejik İflas: Davutoğlu Dış Politikası’nın Bilançosu*. İleri Yayınları.
- Erhan, Ç. (2004a). ‘‘ABD ve NATO’yla İlişkiler’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 522-575.
- Erhan, Ç. (2004b). ‘‘ABD ve NATO’yla İlişkiler’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 681-715.
- Erhan, Ç., Embel, E. (2015). ‘‘Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler’’. *Bilgi*, 72, 145-170.
- Erkmen, S., Yılmaz, H. (2001). ‘‘Ortadoğu Denklemi ve Düünden Bugüne ABD’nin Irak Politikası’’. *Stratejik Analiz*, 1 (12), 21-33.
- Erkmen, S. (2015). ‘‘İç Etkenler Açısından Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü’’. *Bilgi*, 72, 171-196.
- Erol, M. S. (2008). ‘‘Bülent Ecevit’in Dış Politika Felsefesi’’. H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 586-591.
- Fırat, M., Kürkcüoğlu, Ö. (2004a). ‘‘Sancak (Hatay) Sorunu’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 279-292.
- Fırat, M., Kürkcüoğlu, Ö. (2004b). ‘‘Arap Devletleriyle İlişkiler’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 615-635.

- Fisher Onar, N. (2012). "Democratic Depth: The Missing Ingredient in Turkey's Domestic/Foreign Policy Nexus?". K. Öktem, A. Kadioğlu, M. Karlı. (Eds). **Another Empire: A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party**. İstanbul Bilgi University Press, 61-75.
- Fotiou, E., Triantaphyllou, D. (2010). "Assessing Turkey's "Soft Power" Role: Rhetoric versus Practice". **The International Spectator**, 45 (1), 99-113.
- Galbraith, P. (2007). **Irak'ın Sonu**. (Çev. M. M. İnceyan). Doğan Kitap.
- Ghareeb, E. A. (2004). **Historical Dictionary of Iraq**. Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- "Global Trends: Forced Displacement in 2022", **The UN Refugee Agency**, Web: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022> adresinden 18.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Göka, E. (2000). "Arap Dünyasındaki Ana Psikolojik Motifler". **Avrasya Dosyası**, 6 (1), 41-46.
- Göktepe, C., Seydi, S. (2015). "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası". **Bilig**, 72, 197-222.
- Göney, S. (1993). **Siyasî Coğrafya**. Cilt II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gönlübol, M. (2000). **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**. (5. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözaydın, İ. (2013). "Ahmet Davutoğlu: Role as an Islamic Scholar Shaping Turkey's Foreign Policy". N. M. Adiong. (Editor). **International Relations and Islam: Diverse Perspectives**. Cambridge Scholars Publishing, 50-59.
- Gözen, R. (2009). **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası**. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Grgic, B. (2006). "Russian Energy Strategy: Risk Assessment for Europe". **Insight Turkey**, 8 (1), 149-155.
- Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". **Third World Quarterly**, 14 (2), 295-319.
- Gunter, M. M. (1996). "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq". **Middle East Journal**, 50 (2), 224-241.
- Gunter, M. M. (2004). **Historical Dictionary of the Kurds**. The Scarecrow Press.
- Güler, R. T., Özdemir, Ö. B. (2018). "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü". M. Yeşiltaş, B. Duran. (Editörler). **Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**. (1. Baskı). İstanbul: SETA Yayınları, 463-494.

- “Gümrük Oyları Dahil Türkiye Geneli Seçim Sonuçları”, *Yüksek Seçim Kurulu Resmî İnternet Sitesi*, Web: <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf> adresinden 05.11.2019 tarihinde alınmıştır.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev. P. Demir). İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Harris, G. S. (1977). “Ethnic Conflict and the Kurds”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 433, 112-124.
- Henderson, C. W. (1998). *International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*. McGraw –Hill Publications.
- Heshmati, A., Auzer, K. (2018). “The Role of Natural Resources in Kurdistan Regional Government’s Economic Development”. *UKH Journal of Social Sciences*, 2 (1), 1-14.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Hill, C. (2003). “What is to be done? Foreign Policy as a Site for Political Action”. *International Affairs*, 79 (2), 233-255.
- Hiltermann, J. R. (2008). “To Protect or to Project? Iraqi Kurds and Their Future”. *Middle East Report*, 247, 6-17.
- Hinnebusch, R. (2007). “The American Invasion of Iraq: Causes and Consequences”. *Perceptions*, 12 (1), 9-27.
- Holden, S. E., (2012). *A Documentary History of Modern Iraq*. University Press of Florida.
- “How China’s One-Child Policy Backfired Disastrously”. (30 October 2015). *National Geographic*, Web: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/151030-china-one-child-policy-mei-fong> adresinden 20.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Hurmi, B. T. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler”. İ. Bal. (Editör). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 129-142.
- “Iraq and the Kurds: Trouble Along the Trigger Line”. (8 July 2009). *International Crisis Group*. Middle East Report N°88. 1-32. Web: <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/88-iraq-and-the-kurds-trouble-along-the-trigger-line.pdf> adresinden 11.03.2017 tarihinde alınmıştır.
- “Israel and Syria in First Prisoner Exchange in 10 Years”. (29 June 1984). *New York Times*. Web: <https://www.nytimes.com/1984/06/29/world/israel-and-syria-in-first-prisoner-exchange-in-10-years.html> adresinden 02.10.2018 tarihinde alınmıştır.

- İnalcık, H. (2006). "Tanzimat Nedir?". H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu. (Derleyenler). **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**. Ankara: Phoenix Yayınları, 13-35.
- İnat, K. (2014). "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi". **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 1 (1), 1-24.
- İnat, K., Balcı, A. (2007). "Dış Politika: 'Geleneksel'den 'Post-Modern'e Teorik Perspektifler". Z. Dağı. (Derleyen). **Uluslararası Politikayı Anlamak: 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye**. (1. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları, 212-286.
- İşcan, İ. H. (2004). "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". **Uluslararası İlişkiler**, 1 (2), 47-79.
- Jawad, S. N. (2013). "The Iraqi Constitution: Structural Flaws and Political Implications", **LSE Middle East Centre Paper Series/01**, 1-24. Web: http://eprints.lse.ac.uk/54927/1/SaadJawad_Iraqi_Constitution_LSE_Middle_East_Centre_WP01_Nov2013.pdf adresinden 18.09.2020 tarihinde alınmıştır.
- Jawad, S. N. (2008). "The Kurdish Question in Iraq: Historical Background and Future Settlement". **Contemporary Arab Affairs**, 1 (1), 25-41.
- Jwaideh, W. (2014). **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**. (8. Baskı). (Çev. İ. Çeken, A. Duman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalın, İ. (2014). **Akıl ve Erdem**. (2. Baskı). Küre Yayınları.
- Kanat, K. B. (2010). "Ak Party's Foreign Policy: Is Turkey Turning Away from the West?". **Insight Turkey**, 12 (1), 205-225.
- Kapiszewski, A. (2005). "The Iraqi elections and their consequences. Power-sharing, a key to the country's political future". W. Posch. (Editor). **Looking into Iraq**. Chaillot Paper, No:79, European Union Institute for Security Studies, 13-24. Web: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp079.pdf> adresinden 16.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kardaş, Ş. (2011). "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?". **Akademik ORTA DOĞU**, 5 (2), 19-42.
- Karpat, K. (2015). **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2012). **Türk Dış Politikası Tarihi**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Katzman, K. (2008). "The Kurds in Post-Saddam Iraq". **CRS Report for Congress**. Web: https://www.everycrsreport.com/files/20080205_RS22079_624d894b1b5aa17f7ac6439a82ddce62caf52f01.pdf adresinden 24.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kelly, M. J. (2010). "The Kurdish Regional Constitution within the Framework of the Iraqi Federal Constitution: A Struggle for Sovereignty, Oil, Ethnic Identity, and the

Prospects for a Reverse Supremacy Clause''. *Dickinson Law Review*, 114 (3), Web: <https://ideas.dickinsonlaw.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3874&context=dlra> adresinden 24.10.2021 tarihinde alınmıştır.

Kennedy, P. (2002). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16.Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*. (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı).

Keyman, F. (2008). "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 155-162.

Keyman, F. (2012). "Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus". K. Öktem, A. Kadioğlu, M. Karlı. (Eds). *Another Empire: A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party*. İstanbul Bilgi University Press, 19-32.

Keyman, F. (2015). "Küreselleşme". Ş. Kardaş, A. Balcı. (Editörler). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. (4. Baskı). Küre Yayınları, 509-522.

Kirişçi, K., Kaptanoğlu, N. (2011). "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 47 (5), 705-724.

Kirişçi, K. (2012). "Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation". *Turkish Studies*, 13 (3), 319-341.

Koçer, G. (2008). "İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı". H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınevi, 254-256.

Köse, T. (2014). "Stratejik Derinlik ve Düzen Kurucu Dış Politika". T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 189-219.

"Kurdistan Region of Iraq Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable", (29 May 2016). *World Bank Group*, Web: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/229971468195834145/pdf/106109-WP-P159972-KRG-Economic-Reform-Roadmap-post-Decision-Review-PUBLIC-v1-05-29-16-2.pdf> adresinden 15.11.2021 tarihinde alınmıştır.

Kurubaş, E. (2003). "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme - Dış Destek - Ayaklanma". Ü. Özdağ, S. Laçiner, S. Erkmén. (Derleyenler). *Irak Krizi (2002-2003)*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 21-43.

Küçük, C. (1988). "Abdülmeçid". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 259-263.

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1), 309-335.

“Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period”, **United Nations High Commissioner for Refugees**, Web: <https://www.refworld.org/docid/45263d612.html> adresinden 24.08.2023 tarihinde alınmıştır.

Lopez, G. A., Stohl, M. S. (1989). **International Relations**. Congressional Quarterly Inc.

Lundgren, A. (2008). **İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası**. (1. Basım). (Çev. N. Ü. Kuglin). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı).

Mackinder, H. J. (1904). “The Geographical Pivot of History”. **The Geographical Journal**, 23 (4), 421-437.

Meral, Z., Paris, J. (2010). “Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity”. **The Washington Quarterly**, 33 (4), 75-86.

“Mısır ile Ticaret Anlaşması”, (23 Mart 1998). **Sabah Gazetesi**. Web: <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/03/23/r14.html> adresinden 30.03.2022 tarihinde alınmıştır.

Mirtorabi, S. (2016). “Kurdistan Regional Government: Petro-politics in the Post-2003 Era”. **International Journal of Humanities and Cultural Studies**, 2 (4), 2773-2788.

“Mr. 'Zero problems'”. (2010). **Foreign Policy**, 183, 45-46.

Nakdimon, Ş. (2004). **Irak ve Ortadoğu'da Mossad**. (Çev. A. Ekinici). Elips Kitap.

Nye, J. S. (2011). “Power and Foreign Policy”. **Journal of Political Power**, 4 (1), 9-24.

Nuri, Z. M. (2022). “Political History of the De-Facto Kurdistan Region-Iraq”. **Kurdiname**, 6, 122-143.

“Oil Data: Upstream”. **Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)**, Web: https://asb.opec.org/data/ASB_Data.php adresinden 12.09.2022 tarihinde alınmıştır.

Okumuş, A. (2014). “Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları Stratejik Derinlik'in Felsefi-Kavramsal Arka Planı”, T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). **Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**. (1. Basım). Küre Yayınları, 15-46.

Okur, M. (2010). “Türkiye'nin Avrupa Devletlerine Yönelik Dış Politikasına ve İlişkilerine Genel Bir Bakış (I. Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Süresince)”. M. Bıyıklı. (Editör). **Türk Dış Politikası - Osmanlı Dönemi – 2**. (2. Baskı). İstanbul: Gökkuş Yayınları, 383-429.

Oktav, Ö. Z. (2010). “Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-Irak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri”. **Ortadoğu Etütleri**, 2 (2), 53-74.

- Oran, B. (1998). *‘‘Kalkık Horoz’’ Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. (2. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oran, B. (2004a). ‘‘Sevres Barış Antlaşması’’. *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). B. Oran. (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları, 113-138.
- Oran, B. (2004b). ‘‘Lausanne Barış Antlaşması’’. *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). B. Oran. (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları, 215-238.
- Oran, B. (2004c). ‘‘Dönemin Bilançosu’’. *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). B. Oran. (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları, 97-109.
- Oran, B. (2004d). ‘‘Dönemin Bilançosu’’. *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). B. Oran. (Editör). İstanbul: İletişim Yayınları, 241-257.
- Oran, B. (2013). ‘‘Dönemin Dış Politikası’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 130-231.
- Oran, B. (2018). ‘‘Dönemin Bilançosu’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 203-242.
- Özkan, B. (2014). ‘‘Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism’’. *Survival*, 56 (4), 2014, 119-140.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (27. Baskı) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). *Osmanlı Barışı*. (7. Baskı). İstanbul: Ufuk Kitap.
- Över, K. G. ‘‘Irak’ta Bütünleşmeye Doğru’’. *Avrasya Dosyası*, 6 (3), 146-160.
- Özcan, A. (2007). ‘‘Osmanlıcılık’’. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt:33. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 485-487.
- Özcan, M. (2003). *Sorunlu Miras Irak*. (2. Baskı). Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2010a). ‘‘Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm’’. C. Yenigün, E. Efegil. (Derleyenler). *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 371-387.
- Özcan, M. (2010b). ‘‘Turkey’s Foreign Policy Towards Iraq in 2009’’. *Perceptions*, 15 (3-4), 113-132.
- Özdağ, Ü. (2008). *Türk Ordusu’nun Kuzey Irak Operasyonları*. (1. Baskı). Pegasus Yayınları.
- Özen, Ç. (2008). ‘‘Avrupa Toplulukları ile İlişkiler’’. H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 650-658.

- Öztürk, M. (2010). “Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19. Yüzyıl)”. M. Bıyıklı. (Editör). **Türk Dış Politikası - Osmanlı Dönemi -2**. (2. Baskı). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 347-381.
- Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., Bakker, E. (2021). “Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence”. **Ethnopolitics**, 20 (4), 406-427.
- “Parties in the Kurdistan Parliament”. **Kürdistan Parlamentosu Resmî İnternet Sitesi**, Web: <https://www.parliament.krd/english/members-and-parties/parties/> adresinden 11.07.2022 tarihinde alınmıştır.
- Pisyan, N. (2001). **Kanlı Mahabad’dan Aras’ın Kıyılarına**. (Çev. E. Piştderi). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Polk, W. R. (2007). **Irak’ı Anlamak**. (Çev. N. Elhüseyni). NTV Yayınları, (Eserin orijinali 2005’te yayımlandı).
- Romano, D. (2007). “The Future of Kirkuk”. **Ethnopolitics**, 6 (2), 265-283.
- Rourke, J. T. (1993). **International Politics on the World Stage**. (Fourth Edition). Dushkin Publishing Group.
- Rubin, A. H. (2007). “Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Revolt, 1958-63”. **Middle Eastern Studies**, 43 (3), 353-382.
- Russet, B., Starr, H. (1992). **World Politics The Menu for Choice**. (Fourth Edition). New York: W. H. Freeman and Company.
- Sander, O. (1982). “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 37 (3), 105-124.
- Sander, O. (2000). **Türkiye’nin Dış Politikası**. (2. Baskı). İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2008). **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**. (17. Baskı). İmge Kitabevi.
- Sanjian, A. K. (1956). “The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)”. **Middle East Journal**, 10 (4), 379-394.
- Satloff, R. B. (1986). “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”. **Middle Eastern Studies**, 22 (2), 147-180.
- Shabi, R. (2011). “Israel's Asymmetrical Prisoner Swap”. **Aljazeera**. Web: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/2011101413224736499.html> adresinden 02.10.2018 tarihinde alınmıştır.
- Simon, R. S. (2004). **Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny**. Columbia University Press.

- Sinkaya, B. (2006). ‘‘II. Körfez Savaşı Sonrası Irak’ta Yönetimin Yeniden Tesisi’’. M. Şahin, M. Taştekin. (Derleyenler). **II. Körfez Savaşı**. Ankara: Platin Yayınları.
- Sluglett, P. (2007). **Britain in Iraq: Contriving King and Country**. I.B. Tauris.
- Sönmez, A. S. (2017). ‘‘ Turkey’s Northern Iraq Policy Within the Dilemma of National Security Problems and Economic Cooperation (2003-2015)’’. **European Scientific Journal**, 13 (2), 13-35.
- Sönmezoğlu, F. (2016). **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2000). **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. (3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Spanier, J. (1993). **Games Nations Play**. (Eighth Edition). Congressional Quarterly Inc.
- Stansfield, G. R. V. (2003). **Iraqi Kurdistan**. Taylor & Francis e-Library.
- Sümer, G. (2008). ‘‘Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü’’. **Uluslararası İlişkiler**, 5 (19), 119-144.
- Şahin, M. (2006). ‘‘2003 Irak Savaşı ve Iraklı Kürtler’’. M. Şahin, M. Taştekin. (Derleyenler). **II. Körfez Savaşı**. Ankara: Platin Yayınları, 283-304.
- Şahin, M. (2008). ‘‘Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü’’. İ. Bal. (Editör). **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 143-152.
- Şimşek, A. (2013). ‘‘Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik’’. **İnsan ve Toplum**, 3 (6), 193-222.
- Taha, M. Y., Movileanu, A. (2020). ‘‘Kurdistan Parliament: Emergence and Development of a non State Parliamentary System’’, **Palarch’s Journal of Archaeology of Egypt /Egyptology**, 17 (6), 1113-1132.
- Tanrısever, O. (2012). ‘‘Güç’’. A. Eralp. (Derleyen). **Devlet ve Ötesi**. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 53-71.
- Taşkıran, C., Çakmak, H. (2005). ‘‘Kuzey Irak’ta Türk-Amerikan Politikaları ve PKK Terörü’’. **Avrasya Dosyası**, 11 (2), 73-81.
- Tayfur, M. F. (2012a). ‘‘Dış Politika’’. A. Eralp. (Derleyen). **Devlet ve Ötesi**. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 73-105.
- Tayfur, M. F. (2012b). ‘‘Devletler ve Piyasalar’’, A. Eralp. (Derleyen). **Devlet ve Ötesi**. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 183-216.
- TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 21, Cilt: 31, Yasama Yılı: 2, 82. Birleşim, 18.04.2000, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil2/bas/b082m.htm> adresinden 30.03.2022 tarihinde alınmıştır

- Tellal, E. (2004). ‘‘SSCB’yle İlişkiler’’. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 769-783.
- Tellis, A. J., Layne, C., Bially, J. L. (2001). *Measuring National Power in the Postindustrial Age*. RAND Corporation.
- Tezcan, E. (2008). ‘‘Dönemin Dış Politika Sorunları’’. H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 729-737.
- ‘‘Trends in World Military Expenditure, 2016’’, *Stockholm International Peace Research Institute*, Web: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-world-military-expenditure-2016.pdf> adresinden 07.11.2017 tarihinde alınmıştır.
- Tuğtan, M. A. (2016). ‘‘Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu’’. *Uluslararası İlişkiler*, 13 (49), 3-24.
- Turgut, H. (2008). *Barzani Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- ‘‘Türkiye – İngiltere ve Irak Hükûmetleri Beyninde Ankara’da 5 Haziran 1926 Tarihinde Mün’akid Hudut ve Münasebat-ı Hasene-i Hemcivâri Muahedenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun’’ *Resmî Gazete*, 18 Temmuz 1926, Sayı: 423, Sene:4, Cilt:6, Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/423T.pdf> adresinden 01.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tüysüzoğlu, G. (2015). ‘‘Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme’’. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (47), 73-98.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Unegbu, A. O., Okanlawon, A. (2015). ‘‘Direct Foreign Investment in Kurdistan Region of Middle-East: Non-Oil Sector Analysis’’. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 6 (1), 38-49.
- Uzer, U. (2008). ‘‘Uluslararası İlişkiler Teorileri’’. İ. Bal. (Editör). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi, 55-76.
- Uzgel, İ. (2013). ‘‘Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele’’. İ. Uzgel, B. Duru. (Derleyenler). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. (3. Baskı). Phoenix Yayınevi, 357-380.
- Ülman, A. H. (1968). ‘‘Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)’’. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23 (3), 241-273.
- Ülman, A. H., Sander, O. (1972). ‘‘Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)’’. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27 (1), 1-24.
- Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*. (5. Baskı). (Çev. A. Özbay Erozan). Nobel Yayıncılık, (Eserin orijinali 2012’de yayımlandı).

- Voller, Y. (2014). *The Kurdish Liberation Movement in Iraq*. Routledge.
- “Water Security&the Global Water Agenda”. (2013). *A UN-Water Analytical Brief*, United Nations University, Institute for Water, Environment&Health (UNU-INWEH), Web: <http://www.unwater.org/publications/water-security-global-water-agenda/> adresinden 25.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Wenner, L. M. (1963). “Arap-Kurdish Rivalries in Iraq”. *Middle East Journal*, 17 (1/2), 68-82.
- “World Trade Statistical Review 2018”, *World Trade Organization*, 135-136., Web: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf adresinden 24.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Yalçın, H. B. (2014). “Stratejik Derinlik ve Karmaşık Nedensellik Ağı”. T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 147.186.
- Yalçın, H. B. “Türkiye’nin ‘Yeni’ Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma”. *Bilgi*. 23, 35-60.
- Yalvaç, F. “Devlet”. A. Eralp. (Derleyen). *Devlet ve Ötesi*. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 15-51.
- Yalvaç, F. (2014). “Stratejik Derinlik mi Hegemonik Derinlik mi? Türkiye’nin Dünya Sistemindeki Konumunun Eleştirel Gerçekçi Bir Analizi”. (Çev. A. Aslan). T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*. (1. Basım). Küre Yayınları, 123-146.
- Yerlikaya, S. (2013). *Yeni Komşumuz Kürdistan*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yeşiltaş, M., Balcı, A. (2011). “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”. *Bilgi*, 23, 9-34.
- Yeşiltaş, M. (2014). “Türkiye’yi Stratejileştirmek: Stratejik Derinlik’te Jeopolitik Muhayyile”. T. Köse, A. Okumuş, B. Duran. (Editörler). *Stratejik Zihniyet Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, (1. Basım). Küre Yayınları, 89-122.
- Yeşilyurt, N. (2013). “Orta Doğu’yla İlişkiler”. B. Oran. (Editör). *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 401-462.
- Yeşilyurt, N., Akdevelioğlu, A. (2013). “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, İ. Uzel, B. Duru. (Derleyenler). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. (3. Baskı). Phoneix Yayınevi, 381-409.
- Yılmaz, A. (2012). *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler*. (1.Baskı). Kadim Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2008). “Orta Doğu ile İlişkiler”. H. Çakmak. (Editör). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. (1. Baskı). Ankara: Platin Yayınları, 635-642.

- Yurdusev, A. N. (2010). ‘‘Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine’’. O. B. Dinçer, H. Özdal, H. Necefoğlu. (Editörler). **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası** Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri. USAK Yayınları, 47-54.
- Yurdusev, A. N. (2007). ‘‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi’’, İ. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, A. N. Yurdusev. (Editörler). **Devlet, Siyaset ve Kimlik**. (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 15-55.
- Zengin, G. (2010). **Hoca: Türk Dış Politikasında ‘Davutoğlu Etkisi’**. İnkılâp Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Güzel, Hasan Tevfik

Eğitim

Derece

Yüksek Lisans

Lisans

Eğitim Birimi

Gazi Üniversitesi

Gazi Üniversitesi

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

